

**ULUSLARARASI
İKTİSADİ VE İDARİ İNCELEMELER
DERGİSİ**

38

**INTERNATIONAL JOURNAL OF
ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE
STUDIES**

ISSN 1307-9832

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

ULUSLARARASI İKTİSADİ VE İDARİ İNCELEMELER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE
STUDIES

Yıl: 16 Sayı: 38 2023
Year: 16 Number: 38 2023

Sahibi / Owner
Kenan ÇELİK

Baş-Editör / Editor in Chief
Ahmet KURTARAN

Editör Yardımcısı / Associate Editor
Oğuzhan ASLANTÜRK
Tuba BİLGİN
Şükran KAHVECİ

TARANDIĐI İNDEKSLER

ECONLIT, TR-DİZİN, DOAJ, EBSCO, ASOS, INDEX COPERNICUS, ARASTIRMAX, AKADEMİK DİZİN, İDEAL ONLINE, SOBİAD

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi; Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, uluslararası, hakemli, bilimsel bir dergidir. Dergide yayınlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yer alan metinler izin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Yazıřma Adresi/Correspondence Address

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Oda No: 213

61080 Trabzon/TÜRKİYE

Tel: +90 535 440 58 40

Web-adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince> E-posta: uiidergisi@gmail.com

Baskı / Printed by

Celepler Matbaacılık, Trabzon/TÜRKİYE

Tel: +90 462 325 93 94

TRABZON

2023

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

<i>Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR</i>	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Üyesi Alper Tolga BULUT</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Ayça SARIALIOĞLU HAYALI</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Ayten TURAN KURTARAN</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Bayram GÜNGÖR</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Dr. Öğr. Üyesi Burçin ESER</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Burcu ŞENTÜRK YILDIZ</i>	Ege Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Cemalettin KALAYCI</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Çiğdem ŞAHİN BAŞFIRINCI</i>	Trabzon Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Abdullah UZUN</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Dr. Öğr. Üyesi Elif ÜSTÜNDAĞLI ERTEN</i>	Ege Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Engin DİNÇ</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Fikret ÇANKAYA</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Dr. Giovanni ERCOLANI</i>	Murcia Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Kemal EYÜBOĞLU</i>	Tarsus Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Levent Yahya ESER</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Melike KURTARAN ÇELİK</i>	Trabzon Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Musa PINAR</i>	Valparaiso Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Mustafa KÖSEOĞLU</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Dr. Öğr. Üyesi Nihan BİRİNCİOĞLU</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Nor Azura ADZHARUDDIN</i>	Purta Üniversitesi/Malezya
<i>Dr. Nurhodja AKBULAEV</i>	Devlet İktisat Üniversitesi/Azerbaycan
<i>Doç. Dr. Üyesi Özge KORKMAZ</i>	Bayburt Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Ramazan AKSOY</i>	Bülent Ecevit Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Salih YILDIZ</i>	Gümüşhane Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Selçuk PERÇİN</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Dr. Öğr. Üyesi Semra BANK</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Seyfettin ARTAN</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Doç. Dr. Sinem EYÜBOĞLU</i>	Tarsus Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Tuba YAKICI AYAN</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Prof. Dr. Yusuf AKSAR</i>	Maltepe Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFERRES OF THIS ISSUE

<i>Prof.Dr. Adem KALÇA</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Prof.Dr. Mehmet TUNCER</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Prof.Dr. Pınar HAYALOĞLU</i>	Gümüşhane Üniversitesi
<i>Prof.Dr. Suat Hayri ŞENTÜRK</i>	Gümüşhane Üniversitesi
<i>Prof.Dr. Tarık VURAL</i>	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
<i>Prof.Dr. Yetkin BULUT</i>	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
<i>Doç.Dr. Ahmet SARITAŞ</i>	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
<i>Doç.Dr. Ahmet TAN</i>	İğdır Üniversitesi
<i>Doç.Dr. Atakan DURMAZ</i>	Samsun Üniversitesi
<i>Doç.Dr. Aykut EKİNCİ</i>	Samsun Üniversitesi
<i>Doç.Dr. Egemen İPEK</i>	Tarsus Üniversitesi
<i>Doç.Dr. Erdem BAĞCI</i>	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
<i>Doç.Dr. Hilmi ÇOBAN</i>	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
<i>Doç.Dr. Kemal ERKİŞİ</i>	Antalya Bilim Üniversitesi
<i>Doç.Dr. Salih TÜREDİ</i>	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
<i>Doç.Dr. Zeynep KARACA</i>	Erzurum Teknik Üniversitesi
<i>Dr.Öğr.Üyesi Eda TUTAK</i>	Gümüşhane Üniversitesi
<i>Dr.Öğr.Üyesi Muharrem Akın DOĞANAY</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Tayfun ÜSTÜN</i>	Atatürk Üniversitesi
<i>Dr.Öğr.Üyesi Naime İrem Koşan</i>	Beykent Üniversitesi
<i>Dr.Öğr.Üyesi Osman Murat TELATAR</i>	Karadeniz Teknik Üniversitesi
<i>Dr.Öğr.Üyesi Yılmaz Onur ARİ</i>	Bayburt Üniversitesi
<i>Dr.Öğr.Üyesi Zuhal ÇİLİNGİR ÜK</i>	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE KAMU KAYNAKLI KENTSEL RANTLARIN VERGİLENDİRİLMESİ: MEVZUATIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE VERGİ ÖNERİSİ <i>Sedat POLAT ve Levent Yahya ESER</i>	1-18
THE BELT AND ROAD INITIATIVE'S IMPACT ON INCOME AND CONSUMPTION WITHIN THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES <i>Mehmet Aldonat BEYZATLAR ve Bahar TAŞ</i>	19-36
COĞRAFI İŞARETLİ ÜRÜN ALGISININ TÜKETİCİ SATIN ALMA TERCİHİNE ETKİSİNDE REFERANS GRUPLARI İLE ROLLER VE STATÜNÜN ARACILIK ROLÜ <i>Özge Bektaş GÜMRÜKÇÜ ve Hüseyin Sabri KURTULDU</i>	37-60
THE EFFECT OF SELECTED MACROECONOMIC INDICATORS ON THE INFORMAL ECONOMY: THE CASE OF THE BALKAN COUNTRIES AND TURKEY <i>Duygu ÇELİK</i>	61-72
TÜRKİYE'NİN İLLERİ ARASINDAKİ TİCARETİN YAPISAL ÇEKİM MODELİ İLE ANALİZİ <i>Ozan Çağrı DEMİRAY</i>	73-88
TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ <i>Ömer YILMAZ ve Muzaffer ALBAYRAK</i>	89-108
HİZMET KALİTESİ VE MÜŞTERİ BAĞLILIĞI: MÜŞTERİLERİN KÂBİLDEKİ ÖZEL BANKACILIK HİZMETLERİ ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA <i>Ziauddin RAHIMI, Mehmet KARA ve Fazıl KIRKBIİR</i>	109-128
OLASI BİR KATALAN AYRILIĞININ AB ENTEGRASYONUNA ETKİLERİNİN SWOT ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ <i>Sinem ÇELİK</i>	129-144
ENFLASYON İLE ENFLASYON DİNAMİKLERİ ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİLER: TÜRKİYE ÖRNEĞİ <i>Koray YILDIRIM</i>	145-158
HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE HİZMET KALİTESİ GÖSTERGELERİNİN AĞIRLIKLANDIRILMIŞ YORUMLAYICI YAPISAL MODELLEME İLE DEĞERLENDİRİLMESİ <i>Tansu YOMRALIOĞLU ve Zuhal ÇİLİNGİR ÜK</i>	159-180
VERGİ DAİRESİ PERSONELİNİN VE MÜKELLEFLERİN VERGİ KARMAŞIKLIĞI ALGISI: TRABZON ÖRNEĞİ <i>Cansu AYDOĞDU BOZDAĞ ve Cemil RAKICI</i>	181-197

CONTENTS

	Page Number
THE TAXATION OF PUBLIC SOURCED URBAN RENT IN TURKISH TAX SYSTEM: EVALUATION OF LEGISLATION AND TAX PROPOSAL <i>Sedat POLAT & Levent Yahya ESER</i>	1-18
THE BELT AND ROAD INITIATIVE'S IMPACT ON INCOME AND CONSUMPTION WITHIN THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES <i>Mehmet Aldonat BEYZATLAR & Bahar TAŞ</i>	19-36
MEDIATION ROLE OF REFERENCE GROUPS WITH ROLES AND STATUS IN THE EFFECT OF GEOGRAPHICAL MARKED PRODUCT PERCEPTION ON CONSUMER PURCHASE PREFERENCE <i>Özge Bektaş GÜMRÜKÇÜ & Hüseyin Sabri KURTULDU</i>	37-60
THE EFFECT OF SELECTED MACROECONOMIC INDICATORS ON THE INFORMAL ECONOMY: THE CASE OF THE BALKAN COUNTRIES AND TURKEY <i>Duygu ÇELİK</i>	61-72
AN ANALYSIS OF TRADE BETWEEN TURKEY'S PROVINCES WITH STRUCTURAL GRAVITY MODEL <i>Ozan Çağrı DEMİRAY</i>	73-88
EMPIRICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF EXTERNAL TRADE ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY <i>Ömer YILMAZ & Muzaffer ALBAYRAK</i>	89-108
SERVICE QUALITY AND CUSTOMER LOYALTY: A RESEARCH ON CUSTOMERS' PERCEPTION OF PRIVATE BANKING SERVICES IN KABUL CITY <i>Ziauddin RAHIMI, Mehmet KARA & Fazıl KIRKBİR</i>	109-128
EVALUATION OF THE EFFECTS OF A POSSIBLE CATALAN SECESSION ON EU INTEGRATION WITHIN THE FRAMEWORK OF SWOT ANALYSIS <i>Sinem ÇELİK</i>	129-144
ASYMMETRIC RELATIONS BETWEEN INFLATION AND INFLATION DYNAMICS: THE CASE OF TURKEY <i>Koray YILDIRIM</i>	145-158
EVALUATION OF THE SERVICE QUALITY INDICATORS IN AIRLINES BY WEIGHTED INTERPRETIVE STRUCTURAL MODELING <i>Tansu YOMRALIOĞLU & Zuhâl ÇİLİNGİR ÜK</i>	159-180
TAX ADMINISTRATION EMPLOYEES' AND TAXPAYERS' TAX COMPLEXITY PERCEPTION: TRABZON PROVINCE <i>Cansu AYDOĞDU BOZDAĞ & Cemil RAKICI</i>	181-197

TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE KAMU KAYNAKLI KENTSEL RANTLARIN VERGİLENDİRİLMESİ: MEVZUATIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE VERGİ ÖNERİSİ¹

Sedat POLAT², Levent Yahya ESER³

Öz

Türk vergi sistemi içerisindeki çeşitli vergi kanunlarında gayrimenkul değerinde meydana gelen artışları vergilemeye yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak ilgili düzenlemelerin kamu kaynaklı kentsel rantları vergileme noktasındaki etkinliğine ve bu noktada yeni bir düzenlemenin gerekliliğine yönelik tartışmalar süregelmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türk vergi sistemindeki gayrimenkul değer artışlarını vergilemeye yönelik düzenlemelerin kentsel rant vergisi bağlamında değerlendirilmesidir. Bu kapsamda çalışmanın ilk kısmında konu ile ilgili teorik bilgiler sunulmuş akabinde mevcut düzenlemelerin ilgili kaynağı kavrama noktasındaki etkinliği tartışılmıştır. Bu doğrultuda mevcut yasal mevzuatın bu kaynağı vergileme noktasında yetersiz olduğu ve kamu kaynaklı kentsel rantların vergilendirilmesine ilişkin kapsamlı bir düzenlemeye gerek olduğu düşüncesinden hareketle yeni bir vergi önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kentsel Rant, Bayındırlık Hizmetleri, İmar Planlaması, Kentsel Rant Vergisi*
JEL Sınıflandırması: *D46, H20, H23, R38*

THE TAXATION OF PUBLIC SOURCED URBAN RENT IN TURKISH TAX SYSTEM: EVALUATION OF LEGISLATION AND TAX PROPOSAL

Abstract

There are regulations for taxation of rising that occurs at value of real estate at various tax laws in the Turkish tax system. However, the discussions about efficiency of relevant regulations at the point of taxing the publicly funded urban rents and necessity of the new regulations are still ongoing. The purpose of this study is to judge the regulations about taxing the rising value of real estate in Turkish tax system on the context of the Increment Value Tax. In this context in the first part of the study, theoretical informations about the subject has been presented and then, the efficiency of the current regulations at the point of understanding the relevant resources has been discussed. On this direction, a new tax has been suggested based on considering that currency legislation is insufficient to tax the resources and there is need comprehensive regulation about taxation of public funded urban rents.

Keywords: *Urban Rent, Public Works, Zoning Plan, Increment Value Tax*
JEL Classification: *D46, H20, H23, R38*

¹Bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Maliye Anabilim Dalı'nda hazırlanmış olan "Kamu Kaynaklı Gayrimenkul Değer Artışlarının Vergilendirilmesi: Türkiye İçin Bir Öneri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir

²Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, sedat.polat@beun.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2288-9448>.

³Prof. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, leventyahyaeser@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9293-8957>.

1. Giriş

Tarihsel gelişimi incelendiğinde, servet vergilerinin ilkçağdan günümüze kadar vergilemenin ana unsurları arasında yer aldığı görülmektedir. Servetin önemli göstergelerinden biri olan gayrimenkuller de gerek varlığı gerekse getirisi itibarıyla sürekli olarak vergi konusu edilegelmiştir. Gayrimenkul değeri üzerine odaklanan vergilerden biri olan kentsel rant vergileri ile mülk sahibinin iradesi dışında meydana gelen artı değer kamuya aktarılması amaçlanmaktadır. Gayrimenkul değerinde mülk sahibinin iradesi dışında meydana gelen değer artışlarını ortaya çıkaran önemli faktörlerden biri kamudur. Kamunun kentsel alanda almış olduğu kararlar ve bu doğrultuda sunmuş olduğu hizmetler ile mülk değerleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Kentsel planlama kararları, bayındırlık hizmetleri ve kentsel dönüşüm çalışmaları gibi kamusal karar veya hizmetler toplumsal faydanın yanı sıra bireysel faydalar da doğurmaktadır. Bu hizmetlerin finansmanı bütün toplumun katkısı ile elde edilen vergilerle karşılanmaktadır. Dolayısıyla ilgili karar veya hizmetler neticesinde meydana gelen değer artışlarının da toplum geneline yayılması gerektiği genel kabul görmektedir. Bu şekilde, meydana gelen rantın bir kısmının vergileme yoluyla kamuya kazandırılması ve elde edilen gelirin tekrar kamusal hizmetlerin finansmanında kullanılması mümkündür.

Teoride kamu kaynaklı kentsel rantların vergilendirilmesi gerektiğine yönelik görüşlerin ağırlıkta olduğu bilinmektedir. Vergilemede adalet ilkesine yakınlaşılacağı, tarım ve kentleşmenin sürdürülebilirliğine katkı sunacağı, kaynakların spekülasyon amaçlı kullanımını caydırabileceği, önemli bir gelir kaynağı yaratacağı gibi birçok etken bu görüşün savunulmasının temel dayanakları arasındadır. Uluslararası vergi sistemlerine bakıldığında birçok ülkede bu kaynağın farklı isimler ve usuller çerçevesinde vergiye tabi tutulduğu görülmektedir. Türk vergi mevzuatı içerisinde de gerek geçmiş dönemde gerekse günümüzde gayrimenkul değer artış kazançlarının vergilendirilmesine yönelik çeşitli düzenlemeler mevcuttur. Ancak ilgili düzenlemelerin büyük bir bölümü kamu kaynaklı kentsel rantları vergilemekten ziyade daha çok mevcut servet portföyünü ve bu portföyde süreç içerisinde kamu kaynaklı olup olmadığına bakılmaksızın meydana gelen artışları vergilendirmeye yöneliktir. Literatürdeki yaygın görüş Türk vergi sistemi içerisinde yer alan ilgili düzenlemelerin doğrudan kentsel rant vergisinden ziyade kentsel rant vergisi benzeri düzenlemeler olduğu yönündedir. 2010'lu yılların başından itibaren pür manada bir kentsel rant vergisi tasarlanmasına ilişkin birtakım çalışmalar başlatılmıştır. Ancak 2020 yılında 7221 sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun ile 3194 sayılı İmar Kanunu'na ilave edilen düzenleme haricinde henüz yeterli somut adımlar atılmamıştır. İlgili düzenlemenin de gerek kapsam gerekse içerik olarak tek başına kentsel rant vergisi işlevi görmesi tartışmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, Türk vergi sisteminde çeşitli vergi kanunları içerisindeki gayrimenkul değer artışlarını vergilemeye yönelik düzenlemelerin kamu kaynaklı kentsel rantları kavrayabilme noktasındaki etkinliklerinin değerlendirilmesidir. Bu kapsamda çalışmanın ilk kısmında kentsel rantların vergilendirilmesine yönelik teorik bilgiler sunulmuştur. Akabinde Türk vergi sisteminde gayrimenkul değer artışlarını vergilemeye yönelik düzenlemelere ilişkin mevzuatlar ele alınıp, kentsel rant vergisi bağlamında incelenmiştir. Son kısımda ise, mevcut vergi sistemi içerisindeki düzenlemelerin kentsel rant vergisi işlevi görmekten uzak olduğu sonucundan hareketle konu ile ilgili vergisel politika önerileri sunulmuştur.

2. Kentsel Rant: Teorik Çerçeve

Rant, bir mal veya iktisadi değer belirlenmiş bir süre içerisinde emek sarf edilmeksizin sağlamış olduğu gelirdir (TDK). Kentsel rant ise mülk sahiplerinin herhangi bir emeği ve çabası olmadan, belirli bir maliyete katlanmadan kendiliğinden meydana gelen değer artışları olarak tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere gayrimenkul değerinde meydana gelen her artış, rant olarak kabul edilmemektedir.

Rantın kaynağı, oluşumu ve ölçümü noktasındaki ilk teorik tartışmalar Fizyokratlar tarafından ele alınmıştır (Selik, 1982: 7). Bu noktada Klasik İktisadi Akıma da öncülük eden Fizyokratlar, tarım

sektöründeki üretken emeğin artı değer yaratma noktasındaki rolüne vurgu yapmışlardır. Klasik iktisadi akımda da rant teorileri, tarımsal topraklar ve bu topraklardan elde edilen gelirler üzerinden şekillenmiştir (Smith, 2009: 35; Ricardo, 2013: 50). Bu alanda çalışma yapan iktisatçıların tarım toplumunda yaşamış olmaları ve dönemin ekonomik koşulları bu durumun temel nedenidir (Alonso, 1960: 149). Sanayi toplumuna geçiş ve beraberinde ortaya çıkan kentleşme ile birlikte rant ve değer kavramlarının yeniden ele alınması elzem bir hal almıştır. Bu süreçte Neoklasik ve Marksist iktisadi akıma bağlı iktisatçılar, tarımsal rant teorilerini kentsel alana uyarlamaya başlamışlardır. Bu kapsamda rant oluşumunu açıklamada kullanılan emek, verim farkı, pazara yakınlık, ulaşım maliyetleri, kıtlık ve özel mülkiyet gibi kavramların yerine konumsal özellikler, kişi ve kurumların kararları, baskı grupları, spekülasyon ve yapıyı çevre gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlamıştır (Keleş vd. 1999: 40).

Gayrimenkul varlıkların değerinde süreç içerisinde yaşanan artışlar; yapısal, konumsal ve kamusal faktörler altında açıklanabilmektedir (Gwamna vd. 2015:400; Zhou vd. 2017:4). Mülk sahibinin emeği ve sermayesi sonucunda meydana gelen artışlar, rant olarak ifade edilmemektedir (Tunçer ve Coşar, 2017: 1009). Bu kapsamda mülk değerinde yapısal değişimlere bağlı olarak meydana gelen artışları rant olarak ifade etmek yanlış olacaktır (Uju ve Iyanda, 2012: 190). Buna karşın mülk sahibinin emeği ve sermayesi dışında gerek kamu kaynaklı gerekse piyasa kaynaklı birtakım gelişmeler neticesinde meydana gelen değer artışları ise rant olarak ifade edilmektedir. Ekonominin seyri, talep, demografik faktörler ile kamusal bir karar veya hizmete dayanmayan konum ve komşuluk faktörleri mülk değerlerinde kamu kaynaklı olmayan rantların ortaya çıkışında etkili olan faktörlerdir (Grether ve Mieszkowski 1974: 127; Sirmans ve Benjamin, 1991: 358; Liew ve Haron, 2013: 261).

Bayındırlık hizmetleri, kentsel planlama kararları ve kentsel dönüşüm hizmetleri ise kentsel rant oluşumunda rol oynayan kamusal faktörlerdir. Gerek merkezi yönetim gerekse yerel yönetimler tarafından kent yaşamının sağlıklı, planlı ve modern bir düzeyde sürdürülebilmesine yönelik bu hizmetler, gayrimenkul değerlerinde meydana gelen artı değer oluşumlarını da beraberinde getirmektedir. Altyapı hizmetleri, ulaşım yatırımları, sosyal tesisler, kamusal hizmet binalarının inşası, planlama kararlarına bağlı olarak imara açılma ve ek imar izinleri ile kentsel dönüşüm çerçevesinde yapılan yenileme ve iyileştirme çalışmalarının mülk değerleri üzerindeki etkisine yönelik birçok çalışmada bu etkinin mevcudiyeti kanıtlanmıştır (Polat, 2021: 33).

3. Kentsel Rant Vergisi: Tarihi, Kapsamı ve Uygulaması

İlkçağlardan günümüze kadar vergilemenin ana unsurlarından biri olan gayrimenkuller gerek mülk sahipliği gerekse mülk sahipliğine bağlı getiri üzerinden vergilemeye konu olmaktadır. Gayrimenkul sahibinin iradesi dışında meydana gelen değer artışlarından kamuya pay aktarılmasını öngören kentsel rant vergilerinin kökeni de oldukça eski dönemlere dayanmakla birlikte, düzenli ve sistematik bir şekilde 19. yy.'ın ikinci yarılardan itibaren uygulandığı görülmektedir (Prest, 1981: 7).

Kentsel rantları vergilendirmeye yönelik düzenlemeler, rant oluşumunda rol oynayan kesimin (piyasa/kamu) kapsamına göre dar ve geniş kapsamlı düzenlemeler şeklinde iki kategori altında ele alınabilir. Bu çerçevede rant oluşumunda rol oynayan faktörler konusunda herhangi bir ayrıma gitmeyen, gayrimenkul sektörü ve ekonomik konjonktürde yaşanan gelişmelerin yanı sıra nispeten kamunun karar ve hizmetleri sonucunda da meydana gelebilecek olan değer artışlarını vergilemeye yönelik düzenlemeler, geniş kapsamlı kentsel rant vergileri olarak adlandırılabilir (Alterman, 2011: 461). Bu anlayış daha çok spesifik bir kentsel rant vergisinin olmadığı vergi sistemlerinde mülkün transferi, devri, satışı gibi aşamalarda aradaki değer artış tutarını vergilemeye yönelik olarak uygulanmaktadır. Piyasa kaynaklı rant vergileri olarak da ifade edilen bu düzenlemeler, bazı ülkelerde gelir vergileri içerisinde bazı ülkelerde ise ayrı bir sermaye kazancı vergisi şeklinde yer almaktadır (Walters, 2012: 189; Hemmings, 2011: 18). Genel itibarı ile yöntem, amaç ve uygulama şekli bakımından kentsel rant vergilerinden beklenen işlevleri yerine getirme noktasında etkin olmayan bu düzenlemelerde mali açıdan gelir elde etme esaslı ön plandadır. Bu nedenle ilgili

düzenlemeler, rant vergisi olarak adlandırılmakta ancak kentsel rant vergileri kategorisinde değerlendirilmemektedir.

Dar kapsamlı kentsel rant vergileri (kamu kaynaklı kentsel rant vergileri) ise, yalnızca kamunun birtakım karar ve hizmetleri sonucunda meydana gelen artı değeri vergilendirmeye yönelik düzenlemelerdir. Piyasa sürecinde oluşan ve kamunun müdahil olmadığı nedenler sonucunda meydana gelen rant oluşumu bu düzenlemelerin kapsamına girmemektedir (Alterman, 2011: 461). Bu düzenlemeler ile vergilemenin mali amacından ziyade vergilemede adaleti sağlamak, kamu kaynaklı pozitif dışsallıkları toplum geneline yaymak, tarım ve kentleşmenin sürdürülebilirliğine katkıda bulunmak, üretken kaynakların spekülasyon alanlarında kullanılmasını caydırmak, kamusal hizmetlerin finansmanında fayda ilkesine yönelik bir döngü oluşturmak ve vergiye gönüllü uyumu arttırmak gibi birtakım mali olmayan amaçlar güdülmektedir (Fainstein, 2012: 24; Wang vd. 2015: 390; Smolka, 2015: 41).

Teorik temelleri Henry George tarafından ortaya koyulan ve son yüz yılda vergi sistemleri içerisinde yerini alan kamu kaynaklı kentsel rant vergileri, rantı ortaya çıkaran karar veya hizmetin türü ve vergi idarelerinin esas gayeleri çerçevesinde farklı isim ve usuller çerçevesinde uygulanmaktadır (Bess, 2018: 61). Kentsel planlama kararları ve büyük ölçekli bayındırlık hizmetleri sonucunda meydana gelen artı değeri hedef alan Şerefiye, bu noktada yaygın olarak kullanılan araçların başında gelmektedir. Şerefiyenin yanı sıra benzer faaliyetlere bağlı rant oluşumunun vergilendirilmesine dayalı Özel Değerlenme Bölgeleri (Special Assesment District), Etki Ücretleri (Impact Fee), Ortak Kalkınma Ücretleri (Joint Development Charges), Vergi Artışı Finansmanı (Tax Increment Financing) ve Arazi Düzenlemeleri bu noktada birçok ülkenin başvurmuş olduğu temel mekanizmalardır. İlgili düzenlemeler ile kamunun bayındırlık hizmetleri, imar planı kararları ve diğer kentsel karar ve hizmetleri sonucunda, ilgili karar/hizmet öncesi ve sonrasında yapılan değerlendirme arasındaki tutarın bir kısmı vergilendirilmek suretiyle kamuya aktarılmaktadır (Bird ve Slack, 2007: 214; Walters, 2012: 189; Smolka, 2015: 13).

4. Türk Vergi Sisteminde Kentsel Rantların Vergilendirilmesi

Türk vergi mevzuatı içerisinde kentsel rantları vergilendirmeye yönelik çeşitli düzenlemeler mevcuttur. Geçmiş dönemlerde uygulanan Gayrimenkul Kıymet Artış Vergisi (GMKAV), Gelir Vergisi kapsamında değer artış kazançlarının vergilendirilmesi, Emlak Vergisi, Tapu ve Kadastro Harcı ile Değerli Konut Vergisi, dolaylı yoldan kentsel rantları vergilemeye yönelik düzenlemeler arasında gösterilmektedir. İlgili düzenlemelerin dolaylı rant vergisi olarak değerlendirilmesinin temel nedeni vergileme noktasında rantın varlığına ve kaynağına (kamu/piyasa/mülk sahibi) bakılmamasıdır. (Değirmendereli, 2016: 50; Kılıçaslan ve Yavan, 2017: 54). Günümüzde uygulama alanı kalmayan Şerefiyenin yanı sıra, halen yürürlükte olan Harcamalara Katılma Payı (HKP), Düzenleme Ortaklık Payı (DOP) ve 7221 Sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 3194 Sayılı İmar Kanunu'nda Yapılan Düzenleme kapsamında imar planı değişikliklerinde değer artış payı alınmasına yönelik düzenlemeler ise kamu kaynaklı kentsel rantları vergilemeye yönelik düzenlemeler kategorisinde değerlendirilmektedir (Alkan, 2017: 149).

Çalışmanın bu bölümünde kentsel rantları vergilendirmeye yönelik düzenlemeler; kamu kaynaklı olmayan ve kamu kaynaklı düzenlemeler şeklinde sınıflandırılarak ele alınacaktır. Ancak çalışmanın esas konusunun kamu kaynaklı kentsel rant vergileri olması nedeniyle kamu kaynaklı olmayan rantların vergilendirilmesine ilişkin kapsamlı bir inceleme yapılmayacaktır.

4.1. Türk Vergi Sisteminde Kamu Kaynaklı Olmayan Kentsel Rantları Vergilendirmeye Yönelik Düzenlemeler

Türk vergi sistemi içerisinde servet ve gelir üzerinden alınan birtakım vergiler, vergi matrahları içerisinde rant unsurunu da barındırabilmesi nedeniyle dolaylı yoldan kentsel rant vergileri olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda ele alınan düzenlemeler; GMKAV, Gelir Vergisi (Diğer kazanç ve iratlar), Emlak Vergisi, Tapu ve Kadastro Harcı ile Değerli Konut Vergisidir (Değirmendereli, 2016: 50). Söz konusu düzenlemeler, değer artışının ortaya çıkmasında rol oynayan faktörler, bu artışın

oluşumunda rol oynayan kesim ve artı değer kapsamı gibi rant vergisinin temel unsurlarını dikkate almadığı için “rant vergisi benzerleri” olarak da adlandırılmaktadır (Kaya, 2011: 85; Tunçer ve Rakıcı, 2014: 234). İlgili düzenlemelerde rantın (varsa) kaynağı dikkate alınmamakta; dolayısıyla rant, piyasa kaynaklı olabileceği gibi kamu kaynaklı da olabilmektedir. Dolayısıyla yapısal faktörlerdeki değişimler, talep, faiz oranları, ekonomik konjonktür, kamu kaynaklı olmayan konumsal özelliklere bağlı gelişmeler sonucunda meydana gelen artı değer oluşumları ile kamusal hizmetler veya kararlar neticesinde meydana gelen rant miktarları da bu kapsamda değerlendirilmektedir (Polat, 2021: 126). Kamu kaynaklı kentsel rant vergilerinde yalnızca kamusal faktörlere bağlı değer artışları dikkate alındığı için burada bahsedilen düzenlemeler kamu kaynaklı olmayan kentsel rant vergileri kapsamında ele alınmaktadır.

GMKAV ve Gelir Vergisi kapsamında değer artış kazançlarının vergilendirilmesinde birincil amaç, süreç içerisinde mülk değerinde meydana gelen artı değer vergilendirilmesidir. Ancak vergilendirme noktasında artı değer kim tarafından yaratıldığı ve bunun rant olarak ele alınıp alınmayacağına bir önemi bulunmamaktadır. Bu nedenle mülk sahibinin sermayesi ve emeği kapsamında meydana gelen değer artışları da vergi matrahına dahil edilebilmektedir. Bu durum rant vergilerinin teorisi ile uyumsuzdur. İlgili düzenlemeler, tipik bir rant vergisinden ziyade spekülasyon amaçlı gayrimenkul hareketliliğini caydırmaya yönelik düzenlemeler olarak kabul edilmektedir (Umay, 2006: 112; Kılıçaslan ve Yavan, 2017: 48).

Emlak Vergisi, Tapu ve Kadastro Harcı ile Değerli Konut Vergisi’nde ise birincil amaç mevcut servet portföyünün vergilendirilmesidir. Emlak ve Değerli Konut Vergisi’nde, dolaylı yoldan gayrimenkul değerlerinde meydana gelen artışlar sürekli bir şekilde vergilemeye tabi tuttuğu için (Bıyık, 2017: 251), Tapu ve Kadastro Harcında ise harç miktarının hesaplanmasında mülk değeri esas alındığı için (Ergül, 2006: 217) kentsel rant vergisi benzeri düzenlemeler arasında gösterilmektedir. Bu amaca yönelik vergileme işlemleri esnasında vergi matrahları içerisinde kısmen de olsa rant adı altında değerlendirilebilecek değer artış tutarları da yer alabilmektedir. Sonuç olarak bu düzenlemelerin tek başına bir rant vergisi görme etkinliği oldukça düşük düzeydedir.

4.2. Türk Vergi Sisteminde Kamu Kaynaklı Kentsel Rantları Vergilendirmeye Yönelik Düzenlemeler

Türk vergi sistemi içerisinde kamu kaynaklı kentsel rantları vergilemeye yönelik doğrudan bir kentsel rant vergisi olmamakla birlikte çeşitli vergi kanunları içerisinde yer alan düzenlemeleri bu kategori kapsamında ele almak mümkündür. Mevcut vergi sistemi içerisinde yer alan HKP, DOP ve İmar Kanunu kapsamında ele alınan değer artış payı düzenlemesi ile geçmiş dönemlerde uygulanan Şerefiye bu kapsamda değerlendirilen düzenlemelerdir. Bu başlık altında mevcut düzenlemelere ilişkin teorik bilgiler sunulacaktır. İlgili düzenlemelerin kentsel rant vergisi işlevi görme noktasındaki yeterlilikleri ise bir sonraki başlık kapsamında ele alınacaktır.

4.2.1. Şerefiye (Değerlenme Resmi)

1948-1981 yılları arasında uygulanan Şerefiye, vergilemede fayda ilkesinin bir uzantısı konumundadır. Bu düzenleme ile kamu idareleri tarafından sunulan hizmetler neticesinde mülk değerlerinde meydana gelen artış karşılığında kamu yatırım maliyetlerine katılım amaçlanmıştır (Akdoğan, 2013: 108). Bu kapsamda kamulaştırma ve bayındırlık hizmetleri neticesinde değerlerinde artış meydana gelen gayrimenkullerin komisyonlarca belirlenecek olan eski rayiç değeri ile yeni rayiç değeri arasındaki farkın %50’si Değerlenme Resmi olarak tahsil edilmiştir (Belediye Gelirleri Kanunu, [BGK], 1948: Md. 16). Mülk değerinde meydana gelen artışların şerefiye kapsamında ele alınabilmesi için ortaya çıkan artı değer kanunda ifade edilen hizmetler sonucunda meydana gelmesi ve kamu otoritesinin bu konuda bir kararın/pay talebinin olması gerekmektedir (Nadaroğlu, 1978: 127; Akdoğan, 2013: 108). Uygulandığı dönem itibarı ile taksitle ödeme imkanı ve peşin ödeme indirimi gibi vergisel kolaylıklar sağlanmıştır. İbadethaneler, okullar,

hastaneler, halkevleri ve dispanserler değer artış resminden muaf tutulmuştur (BGK, 1948: Md. 16).

Teorik olarak kamu kaynaklı kentsel rantların vergilemesinde önemli bir yer teşkil eden Şerefiye, uygulamada yaşanan sorunlar nedeniyle önemli bir gelir kaynağı haline dönüşmemiş ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ile (1981) yürürlükten kaldırılmıştır. Rant miktarının belirlenmesindeki güçlükler, objektif değerlendirme yapabilecek personel yetersizliği, uygulamalarda eşitliğin sağlanamaması, şerefiye miktarının ve zamanının mükelleflere göre ayarlanmasındaki zorluklar, baskı gruplarının etkisi ve siyasi rantlar bu gelir türünden vazgeçilmesinin temel nedenleri arasında gösterilmektedir (Nadaroğlu, 1978: 127; Akdoğan, 2013: 108; Tunçer ve Rakıcı, 2014 (b): 262).

4.2.2. Harcamalara Katılma Payı

Harcamalara Katılma Payı, belediyelerin sunmuş oldukları yol, su ve kanalizasyon tesislerinin inşası, bakımı ve onarımı karşılığında hizmetten yararlanan mükelleflerin hizmet maliyetine katılmasını amaçlayan bir düzenlemedir. Belirli bireylere sunulan hizmetlerin maliyetinin tüm topluma yansıtılmasının adaletsiz bir uygulama olacağı düşüncesi bu gelir kaynağının temel çıkış noktasıdır (Rüzgaresen, 2012: 94). İlk olarak 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu (Mülga) ile uygulanmaya başlanmış, ardından 1948 yılında 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu (Mülga) ile katılma payı nispet ve şartları yeniden düzenlenmiştir. 1981 yılında düzenlenen 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nu yürürlükten kaldırmıştır. Günümüzde uygulanmakta olan bu kanuna göre harcamalara katılma payları; yol-su ve kanalizasyon harcamalarına katılım payı şeklinde düzenlenmiştir (BGK, 1981, Md. 86-94).

Teorik olarak ilgili hizmet maliyetine katılımı amaçlayan bu düzenlemenin gerçek hayatta bu amacını yeteri ölçüde karşıladığını söylemek güçtür. Belediyelerin gider bütçelerine bakıldığında yol-su ve kanalizasyon tesislerinin bakım ve inşası için yapılan giderlerin bu hizmetler dolayısıyla toplanan gelirlerden oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Belediye bütçeleri içerisinde ortalama %1 gibi düşük bir paya sahip olması da bu durumu doğrulamaktadır (Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2020). Yerel yönetimlerin oy kaygısı nedeniyle bu gelir türüne başvurmak istememesi, baskı gruplarının etkisi ve ödenecek miktarın güncel piyasa değerinin aksine vergiye tabi değer üzerinden hesaplanması bu durumun temel nedenleri arasındadır (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 275-276).

4.2.3. Düzenleme Ortaklık Payı

DOP, yerleşim alanlarındaki yapılaşmanın plan, sağlık ve çevre şartlarına uygun bir şekilde dizayn edilmesi karşılığında imara açılan alanlardan kamuya toprak tahsis edilmesine ve tahsis edilen alanların da umumi hizmetler kapsamında kullanılmasına dayanan aynı kamu geliri türüdür. İlgili hizmetler karşılığında yapılan kesinti, ilk etapta bir yükümlülük gibi görülmekle birlikte kamusal düzenlemeler ile alanın kent yaşamına açılması neticesinde bölgede meydana gelen değer artışları, mükellef lehine bir sonuç doğurmaktadır (Yılmaz, 2010: 49-80). DOP'un kentsel rant vergileri kapsamında ele alınmasının temel nedeni de mükellefe tanınan tasarruf etme hakkı neticesinde bölgede oluşabilecek değer artışlarıdır (Aslan, 2014: 127).

Kökeni Cumhuriyetten önceye kadar uzanan bu düzenlemeye ilişkin güncel mevzuat 3194 sayılı İmar Kanunu ve bu kanuna dayalı olarak çıkarılan İmar Kanunu'nun 18. maddesi Uyarınca Yapılacak Arazi Ve Arsa Düzenlenmesi İle İlgili Esaslar Hakkında Yönetmelik'tir. Arsa ve arazi düzenleme işlemlerinde DOP alınmasını zorunlu tutan bir yasal mevzuat söz konusu değildir. Bu payın alınabilmesi için; umumi hizmet ihtiyacının olması, bu hizmetlerin inşası için gerekli alanın mevcut olmaması ve kamu otoritesinin bu yönde bir kararının olması gerekmektedir. İlgili şartların mevcudiyeti halinde arazi veya arsaların ilk yüzölçümlerinin %45'ini geçmemek üzere DOP ayrılabilir. İlgili hizmetlerin ifası için daha küçük miktarlarda alana ihtiyaç duyulması halinde %45'in altında DOP oranı belirlenebilmektedir (Ersoy, 2000: 8; Koçak, 2009: 2). HKP'de olduğu gibi oy kaygısı ve siyasi baskılar bu kaynağın da etkin kullanımının önündeki en büyük engellerden biridir. DOP'a ilişkin mevcut uygulamada kaynaklanan en büyük sorunlardan biri de pay aktarımının ardından parsellerin dağıtımında yaşanan sorunlardır. Tahsisat işlemi bazı durumlarda mülkün

yerinde veya yakınında yapılmaya müsait olmayabilmektedir. Dağıtım esnasında parsel değeri yerine yüzölçümü kriterinin esas alınması dağıtımın ardından daha düşük değere sahip olan parsellerin tahsis edilmesine neden olabilmektedir. Bu durum eşitsizlikler yaratmakta ve uyumsuzlukların yaşanmasına neden olmaktadır (Nikes, 2003: 764).

4.2.4. İmar Kanunu Kapsamındaki Değer Artış Payı Düzenlemesi

Planlama kararları neticesinde gayrimenkul değerlerinde meydana gelen rant ve ilgili ranttan kamunun pay alıp almayacağı noktasındaki tartışmalar, kamuoyunda uzun süre boyunca tartışılmalıdır. Konuyla ilgili somut çalışmalar, 2014 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı iş birliğinde başlamış; 2015 yılında kamuoyuna açıklanan “Kamuda Şeffaflık Paketi” ile de bu konuya vurgu yapılmıştır (Değirmendereli, 2016: 55; Kılıçaslan ve Yavan: 2017: 53). 2020 yılında ise Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 3194 sayılı İmar Kanunu’na eklenen ek madde kapsamında konu ile ilgili yasal düzenleme yapılmıştır. İlgili düzenlemenin amacı, gayrimenkul maliklerinin talebi üzerine yapılan imar değişiklikleri neticesinde arsa veya arazi kullanım fonksiyonu değişiklikleri ile kat veya emsal alan artışları sonucunda meydana gelen değer artışının kamuya aktarılmasıdır (7221 Sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2020: Md. 12).

Değer artışına ilişkin matrahın tespit edilmesi noktasında öncelikli olarak lisanslı olan en az iki gayrimenkul değerlendirme kuruluşunun yetkilendirilmesi ardından ise nihai değerlemenin kıymet takdir komisyonları tarafından yapılması usulü benimsenmiştir. Vergi matrahı, planlama öncesi yapılan değerlendirme ile planlama sonrasında yapılan değerlendirme arasındaki artış tutarıdır. Bu usul ve esaslar altında belirlenen değer artış tutarının tamamı, kamuya aktarılacak tutarı ifade etmektedir. Değer artış payının, ruhsat aşamasında veya en geç taşınmazın ilk satışı esnasında ödenmesi gerekmektedir. Afet alanlarındaki dönüşüm çalışmaları ile kamu kurumları ve vakıflara ait taşınmazlara ilişkin imar planı değişiklikleri düzenlemeden muaf tutulmuştur (7221 Sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2020: Md. 12).

4.3. Kamu Kaynaklı Kentsel Rantları Vergilemeye Yönelik Düzenlemelerin Kentsel Rant Vergisi Kapsamında Değerlendirilmesi

Kamu kaynaklı kentsel rantları vergilemeye yönelik düzenlemeler; imar, bayındırlık hizmetleri ve kentsel dönüşüm çalışmaları başta olmak üzere kamunun kentsel alandaki karar ve hizmetleri neticesinde gayrimenkul değerinde meydana gelen artı değerlerin belirli bir kısmının kamuya aktarılmasına yönelik mali düzenlemelerdir (Prest, 1981: 44; Dye ve England, 2010: 2; Smolka, 2015: 4; Munshifwa, 2017: 3). Bu kapsamda ilgili düzenlemeden beklenen etkinliğin elde edilebilmesi için düzenlemenin amacının ve kapsamının yukarıda ifade edilen teorik tanım ile uyumlu olması gerekmektedir. Amaç bakımından yapılan değerlendirmeye göre; düzenlemelerin esas amacının kentsel rant kavramına yönelik olması, artı değer oluşumunda mükellefin herhangi bir emeği ve çabasının olmaması ve vergiye tabi matrahın belirlenmesinde sadece rant miktarının dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla esas amacı servet mevcudiyetini vergilemek olan ve vergi matrahının belirlenmesinde servet unsurunun tamamını esas alan düzenlemelerin amaç itibari ile bu kapsamda değerlendirilmeyeceği açıktır. Kapsam bakımından ise sadece kamunun karar ve hizmetlerine bağlı değer artışlarının verginin konusunu oluşturması beklenmektedir. Dolayısıyla verginin kapsamı; kentsel planlama kararları, bayındırlık hizmetleri ve kentsel dönüşüm çalışmalarına bağlı rant oluşumu olmalıdır. Bu nedenle piyasa koşullarında veya mükellefin kendi iradesi sonucunda meydana gelen artı değer oluşumunda kamunun bir rolü olmadığı için ilgili değer artışlarının vergi kapsamına alınmaması gerekmektedir.

Amaç ve kapsam itibari ile yukarıda ifade edilen hususları gözetmeyen bir düzenlemenin kamu kaynaklı rantları vergileme noktasında etkin olması beklenmemektedir. Teorik uygunluğun yanı sıra verimlilik, eşitlik, sürdürülebilirlik ve uygulanabilirlik gibi birtakım vergileme ilkeleri de kentsel rant vergilerinin etkinliği noktasında ele alınan temel göstergelerdir. Ancak teorik açıdan beklenen kriterleri sağlamayan bir vergilemenin bu ilkelere uyması yeterli değildir (Roukouni ve Medda,

2012: 2401). Ekonomik verimlilik; düzenlemeler vasıtasıyla elde edilen kaynağın etkin bir şekilde kullanılmasını, maliyetlerin karşılanmasını, yüksek düzeylerde marjinal fayda elde edilmesini, hizmetin yapıldığı alanlardaki çıkarlara uygun davranılmasını, vergiye karşı mükellef uyumunun dikkate alınmasını ve ekonomik kalkınmanın olumsuz yönde etkilememesini ifade etmektedir. Eşitlik ise düzenleme sonucu talep edilen miktarın elde edilen faydaya göre dağılımını ifade eden fayda eşitliği ile maliyetin gelir dağılımına göre dağıtımını ve ödeme gücü göstergelerinden biri olan gelirin elde edilmesi durumunu esas alan ödeme gücü eşitliği olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Sürdürülebilirlik, düzenlemeler yoluyla elde edilen gelirin geniş tabanlı, yeterli, istikrarlı, öngörülebilir ve büyümeyi destekleyici nitelikte güvenilir bir gelir kaynağı olmasını ifade etmektedir. Uygulanabilirlik ise, düzenlemelerin siyasi ve idari yönden uygulanabilir olmasını ifade etmektedir (Zhao vd. 2012: 12; Oral, 2017: 74).

Bu açıklamalardan hareketle kamu kaynaklı kentsel rantları vergilemeye yönelik düzenlemeler arasında ifade edilen Şerefiye, DOP, HKP ve İmar kanunu kapsamında yapılan düzenlemelerin etkinlik kriterleri bağlamında değerlendirmesi Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Kamu Kaynaklı Kentsel Rantları Vergilendirmeye Yönelik Düzenlemelerin Etkinlik Kriterleri Kapsamında Değerlendirilmesi

DÜZENLEME TÜRÜ	TEORİK UYGUNLUK			VERGİLEME İLKELERİ			
	Amaç	Kapsam	Verimlilik	Fayda	Ödeme Gücü	Sürdürülebilirlik	Uygulanabilirlik
İmar Kanunda Yapılan Düzenlemeler	✓	✓(Kısmi)	✓	✓	✓	⊗	⊗
Şerefiye	✓	✓(Kısmi)	✓	✓	⊗	⊗	⊗
DOP	⊗(Kısmi)	✓(Kısmi)	✓	⊗	⊗	✓	✓
HKP	⊗(Kısmi)	✓(Kısmi)	⊗	✓	⊗	⊗	⊗

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Gayrimenkul değerinde meydana gelen artı değeri vergilendirmeye yönelik bir düzenlemenin pür manada kentsel rant vergisi olarak kabul edilebilmesi açısından ele alınacak ilk nokta o düzenlemenin amacı ve kapsamıdır. Tablo 1’de de ifade edildiği üzere Türk vergi sistemi içerisinde gerek geçmiş dönemde gerekse günümüzde var olan düzenlemelerin bu iki kriteri tam anlamıyla karşılamadığı görülmektedir.

Türk vergi sistemi içerisinde kamu kaynaklı kentsel rant vergisine en yakın düzenleme, 7221 sayılı Kanun kapsamında imar değişiklikleri sonucunda meydana gelen artı değerin vergilendirilmesine yönelik düzenlemedir. İlgili düzenlemede birincil amaç, kamusal planlama kararlarına bağlı rantın vergilendirilmesidir. Planlama kararları neticesinde meydana gelen artışlarda mülk sahibinin iradesi bulunmamaktadır. Matrahın belirlenmesi noktasında ise planlama kararı sonrasında meydana gelen artı değer dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla amaç bakımından kentsel rant vergilerinden beklenen tüm nitelikleri karşılamaktadır. Ancak planlama kararları dışında kalan diğer kamu kaynaklı rantları (bayındırlık, kentsel rant vb.) vergileme kapsamına almaması nedeniyle kapsam itibari ile kısmi bir uygunluk olduğu söylenebilir. Dolayısıyla tek başına kamu kaynaklı kentsel rantları vergileme noktasında yeterli bir düzenleme olmamakla birlikte kamusal planlama kararlarına bağlı kentsel rantları vergileme noktasında atılan önemli bir adımdır. Ödeme zamanı noktasında mükelleflere seçim hakkı tanınması ve fayda ve maliyet paylaşımının dikkate alınması, düzenlemenin ekonomik anlamda verimli olabileceğine ilişkin bir göstergedir. Fayda ve ödeme gücünü esas alması itibari ile eşitlik ilkesine de uygundur. Planlama maliyetlerinin karşılanması, spekülasyon amaçlı gayrimenkul hareketlerinin caydırılması ve yerel hizmetlerin etkin bir şekilde sunulabilmesi noktasında sürdürülebilirliğe sahiptir (Polat ve Eser, 2020: 68). Ancak,

siyasi baskı, çıkar çatışması ve oy kaybı gibi birtakım faktörler, bu düzenlemenin sürdürülebilirliği noktasında dikkatle izlenmesi gereken hususlardır. Uygulanabilirlik ve matrah tespiti noktasında etkin düzenlemeler yapılmıştır. Ancak sadece maliklerin talebi üzerine yapılan plan değişikliklerinden değer artış payı talep edilmesi bu düzenlemenin uygulanabilirliği ve adalet noktasındaki en büyük eksikliklerdir. Son olarak değer artışının tamamının kamuya aktarılacak istenmesi gerek teorik olarak gerekse diğer ülke uygulamalarındaki paylaşım itibari ile bu düzenlemeye yöneltilebilecek eleştirilerin başında gelmektedir. Zira kentsel rant vergilerinde amaç rantın tamamının değil bir kısmının kamuya aktarılmasıdır (Furtado, 2000: 105).

1948-1981 yılları arasında uygulanan Şerefiye, amaç ve kapsam itibari ile rant vergisinden beklenen niteliklerin birçoğunu karşılamaktadır. Amaç itibari ile İmar Kanunu'nda yer alan düzenleme ile benzerlik göstermektedir. Kapsam açısından ise kamulaştırma ve bayındırlık hizmetleri dışında meydana gelen diğer kamu kaynaklı değer artışlarını içermediği için tek başına kentsel rant vergisi görme işlevi zayıftır. Vergi oranının rayiç değer farkının %50'si olarak belirlenmesi rantın kamu ve mülk sahibi arasında paylaşılmasına izin vermektedir. Ödeme noktasında ise mükelleflere tanınan kolaylık, düzenlemenin etkinliğini arttırmaktadır. Ancak realize olmayan bir kazanç üzerinden vergileme yapılması nedeniyle ödeme gücü kriteri dikkate alınmamakta ve bu durum mükellefler üzerinde yük oluşturabilmektedir. Matrahın tespiti noktasında yaşanan sorunlar, denetim eksikliği ve siyasi baskılar gibi birtakım faktörler bu düzenlemenin sürdürülebilirliği ve uygulanabilirliğinin önündeki engellerdendir. Nitekim bu faktörler, ilgili düzenlemenin yürürlükten kalkmasının temel nedenleri arasında gösterilmektedir (Nadaroğlu, 1978: 127; Akdoğan, 2013: 108).

DAP'ta esas amaç, yeni imara açılan yerlerde toplumun müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamaktır. Dolayısıyla bu düzenlemenin birincil amacı kentsel rant vergilerinin teorisiyle uyuşmamaktadır. Ancak pay talebinin planlamaya bağlı muhtemel değer artışları karşılığında talep edilmesi, bu düzenlemeyi dolaylı yoldan kentsel rant vergilerine yakınlaştırmaktadır. Bu nedenle amaç itibari ile kısmi bir uygunluk olduğu söylenebilir. Ancak pay tahsisinin değer artışından bağımsız olması ve planlama faaliyetleri dışında diğer kamu kaynaklı değer artışlarını vergi kapsamına almaması nedeniyle etkin bir kentsel rant vergisi işlevi görmekten uzaktır. Aynı bir gelir türü olması nedeniyle hizmet sonucu ortaya çıkan değer artışlarının realize olmamasından kaynaklanan sorunları barındırmaması ve yapılaşmaya bağlı değer artışları nedeniyle mülk sahibinin lehine sonuçlar içermesi bu düzenlemenin etkinliğini arttırmaktadır (Yılmaz, 2010: 80). Kamuya aktarılan payın dağıtımında değer artışından bağımsız bir şekilde eşit oranda kesinti uygulanması ve tahsisat işlemlerinin arazi değerinden bağımsız bir şekilde yapılması nedeniyle ödeme gücü ve fayda ilkesinin göz ardı edilmesi (Nikes, 2003: 764) ve hizmet için gerekli alan ve hizmetin kapsamına ilişkin belirsizliklerin olması (Koçak, 2012) gibi birtakım sorunlara rağmen 1985 yılından itibaren yürürlükte olan bu düzenlemenin sürdürülebilir ve uygulanabilir olduğu söylenebilir.

Türk vergi sisteminde yer alan ilgili düzenlemeler arasında kentsel rant vergisi görme işlevi en zayıf olan düzenleme HKP'dir. Mülk değerinde bir artış oluşup oluşmadığına bakılmaması (Aslan, 2014: 121) ve ödenecek tutar ile değer artışı arasında bir bağlantı kurulmaması bu düzenlemeyi kentsel rant vergisi olmaktan uzaklaştırırken, dolaylı yoldan mülk değerlerinde bir artış olabileme ihtimali ve bu artışta mülk sahibinin bir rolü olmaması onu kentsel rant vergilerine yakınlaştırmaktadır. Bayındırlık hizmetleri dışında kamunun diğer karar ve hizmetlerini içermeyen bu düzenleme kapsam itibari ile de tek başına kentsel rant vergisi işlevi görme noktasında yetersizdir. Belediye gelirleri içerisinde ortalama % 1 gibi düşük bir pay teşkil etmesi ve elde edilen gelirin hizmet maliyetini karşılama noktasında yetersiz olması (HMB, 2020) verimlilik kriterine uymadığını gösterirken, belediyelerin siyasi kaygılarla bu kaynağa başvurma noktasında istekli olamamaları nedeniyle istikrarlı bir gelir kaynağı olmaması da sürdürülebilirliğini ve aynı zamanda uygulanabilirliğini azaltmaktadır.

5. Türk Vergi Sisteminde Kamu Kaynaklı Kentsel Rantların Vergilendirilmesine İlişkin Öneri

Türk vergi sistemi içerisindeki kamu kaynaklı kentsel rantları vergilendirmeye yönelik mevcut düzenlemelerin büyük bir kısmı amaç ve kapsam bakımından kentsel rant vergilerinden beklenen işlevleri yerine getirme noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik kamuoyunda sürekli olarak rant vergisi tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Özellikle kentsel planlama kararlarına bağlı rant oluşumu bu noktada üzerinde sıklıkla durulan konuların başında gelmektedir. Nitekim 2010'lu yılların başında kentsel planlama kararları neticesinde ortaya çıkan rantın vergilendirilmesine yönelik olarak bakanlık düzeyinde taslak çalışmaların hazırlandığı da bilinmektedir (Saraçoğlu vd. 2015: 93). Ancak 2020 yılında İmar Kanunu'na ilave edilen ek düzenlemelerin haricinde konu ile ilgili herhangi bir somut adım atılmamıştır. İlgili düzenlemenin de kapsam ve diğer birtakım kriterler bakımından etkin bir kentsel rant vergisi işlevi görme noktasında yeterli olmadığı daha önce ifade edilmişti. Bu çerçevede kanaatimiz, malikin çabası ve emeği dışında kamunun bütün karar ve hizmetleri sonucunda meydana gelen kentsel rantların farklı vergi kanunlarında yer alan düzenlemelerden ziyade ayrı ve yeni bir düzenleme altında vergilendirilmesi gerektiği yönündedir. Bu kapsamda Türkiye için kamu kaynaklı kentsel rantların vergilendirilmesine yönelik Gayrimenkul Değer Artış Vergisi (GMDAV) önerisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. GMDAV'nin Şekil 1'de ifade edilen unsurlar üzerinden ele alınması önerilmektedir.

Şekil 1: Gayrimenkul Değer Artış Vergisinin Unsurları

Vergilemeye ilişkin temel hususlara geçilmeden önce vergileme yetkisinin hangi organ tarafından kullanılacağı noktasına değinmekte yarar vardır. Türkiye gibi üniter yapılı bir ülkede karar alma süreçlerinde merkezi idarenin; uygulama süreçlerinde ise yerel idarelerin yetkili olduğu bilinmektedir (Furtado, 2000: 105; Alterman, 2011: 465). Bu noktada kanaatimiz; Türkiye'nin yönetim şekli de dikkate alındığında, GMDAV'nin merkezi vergiler arasında yer almasıdır.

GMDAV'de geliri oluşturan unsurlar; bayındırlık hizmetleri, imar planı değişiklikleri ve kentsel dönüşüm çalışmaları olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede kentsel rantların tek bir vergi altında birleştirilmesi (GMDAV) ancak vergilemeye ilişkin temel konuların, değer artışını meydana getiren gelir unsurlarına göre üçlü ayırım çerçevesinde ele alınması uygun görülmüştür. GMDAV'de verginin konusu, Türkiye sınırları içinde bulunan ve kullanım amacı fark etmeksizin (konut, ticari vb.) ilgili kamusal karar/hizmet sonucunda değerinde artış yaşanan her türlü gayrimenkuldür. Vergilemede basitliğin sağlanması, vergi bürokrasisinin azaltılması ve kamu hizmetlerinin finansmanına ödemiş oldukları vergiler ile katılan mükelleflerin bu orandaki bir değer artışının vergilerinin karşılığı olacağı yönündeki görüşlerine bağlı mükellef tepkilerinin sınırlandırılması gibi temel etkenler dikkate alınarak mevcut değerlerin %10'undan daha az düzeyde meydana gelen artışların vergi kapsamına alınmaması ve bu oranın altındaki artışların da tüm mükellefler açısından istisna olarak kabul edilmesi önerilmektedir.

Vergiye doğuran olay, ilgili karar/hizmet öncesi yapılan mülk değerlemesi ile ilgili karar/hizmet sonrası yapılan mülk değerlemesi arasındaki rant tespitidir. Rant miktarının tespitinde önerilen usul, ranta neden olan kamusal karar/hizmet öncesi ve sonrası değerlendirilmesidir. Değerleme işlemlerinde hizmet sunumunu gerçekleştiren merkezi veya yerel idare bünyesindeki konu ile ilgili uzman personelin yanı sıra bölgede faaliyet gösteren en az üç gayrimenkul değerlendirme şirketinin de bulunması yerinde bir uygulama olacaktır. Spekülatif amaçlı gayrimenkul hareketlerini önleme açısından proje öncesi değerlemenin kamuoyuna sızdırılmaması önemlidir. Proje süreci içerisinde hizmet alanı içerisindeki bir taşınmazın satılması durumunda, mevcut değer tespiti için yeni değerlendirme işlemi yapılmalı ve proje sonrası ortaya çıkan değer farkı bu tutar üzerinden dikkate alınmalıdır. Değerleme işlemlerinin idari zorlukları ve tahsil edilecek vergi tutarları dikkate alındığında sadece üç rant unsuru içerisinde yer alan bayındırlık hizmetlerine ilişkin farklı bir usul belirlenebilir. Havaalanı, köprü, metro hattı, büyük ölçekli kentsel dinlenme ve eğlenme alanları gibi mülk değerlerinde büyük ölçekte

rant yaratma etkisi muhtemel projeler ile kaldırım çalışmaları, küçük ölçekli yol çalışmaları, temel ihtiyaçlara yönelik altyapı yatırımları, küçük ölçekli kentsel dinlenme alanları gibi projeleri birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde yasal mevzuatta, gayrimenkul değerleri üzerindeki muhtemel etkisi açık bir şekilde belirlenen bayındırlık hizmetine ilişkin yatırım türlerinin GMDAV kapsamında değerlendirilmesi; mülk değerleri üzerinde sınırlı miktarlarda değer artışına neden olabilecek bayındırlık hizmetlerinin ise kamunun hizmet maliyetlerine katılmayı amaçlayan başka düzenlemeler çerçevesinde ele alınması önerilmektedir.

Verginin mükellefi, kamusal karar/hizmet sonrası değeri artan gayrimenkulün maliki, varsa intifa hakkı sahibi her ikisi de yoksa gayrimenkule malik gibi tasarruf edenlerdir. Özel bütçeli idareler, il özel idareleri, belediyeler, köy tüzel kişiliği, kanunla kurulan üniversiteler ve Devlete ait gayrimenkuller, kamusal hizmet amacı ile çalışan dernek ve vakıflara ait gayrimenkuller, toplumun istifadesi amacı ile kurulan ve kazanç gayesi gütmeyen sağlık kuruluşları, öğrenci yurtları, bakım evleri ve benzeri kurumlar, ibadethaneler ve afet konutlarının vergiden muaf olması önerilmektedir.

GMDAV'de vergi matrahı, ilgili karar/hizmet öncesinde ve sonrasında yapılan değerlendirme işlemi arasında mülk değerinde tespit edilen %10'un üzerindeki değer artış tutarıdır. Verginin tarifesi noktasındaki önerimiz, basit artan oranlı tarife yapısıdır. Kentsel rant vergilerinde esas amaç kamu kaynaklı rant oluşumundan kamunun pay almasıdır. Dolayısıyla pay alma ifadesinden de anlaşılacağı üzere rantın mükellef ve kamu arasında paylaşımı hedeflenmektedir. Bu kapsamda önerimiz Tablo 2'de görüleceği üzere %10 ile %50 arasında değişen basit artan oranlı bir tarife yapısıdır.

Tablo 2: GMDAV Tarifesi

ARTIŞ ORANI	VERGİ ORANI
Gayrimenkul Değerinde %10'un Altında Gerçekleşen Değer Artışları İçin	%0
Gayrimenkul Değerinde %11 ile %20 Arasında Gerçekleşen Değer Artışları İçin	%10
Gayrimenkul Değerinde %21 ile %30 Arasında Gerçekleşen Değer Artışları İçin	%20
Gayrimenkul Değerinde %31 ile %40 Arasında Gerçekleşen Değer Artışları İçin	%30
Gayrimenkul Değerinde %41 ile %50 Arasında Gerçekleşen Değer Artışları İçin	%40
Gayrimenkul Değerinde %50'nin Üzerinde Gerçekleşen Değer Artışları İçin	%50

Artan oranlı tarife yapısı kapsamında, mülk değerlerinde büyük ölçüde rant yaratan kamu kaynaklı faaliyetlerin daha yüksek oranlardan vergilendirilerek vergilemede ödeme gücü ve fedakârlıkta eşitlik ilkelerinin temin edilmesi amaçlanmaktadır. Vergilemede adalet ilkesi göz önünde bulundurularak basit artan oranlı tarife yapısındaki basamak genişlikleri dar tutulup, artma oranları arasındaki fark mümkün olduğu kadar azaltılmıştır.

Kentsel rant vergilerine ilişkin en fazla tartışma konusu yaratan noktalardan biri verginin ödenme zamanıdır. Rantın hangi dönemde vergilendirilmesi gerektiği noktasında farklı görüşler bulunmaktadır. Kanaatimiz, mükellef tepkisi ve psikolojisi, vergiye gönüllü uyum, ödeme gücü ilkesi ve vergilemede uygunluk ilkesi gibi etkenler göz önünde bulundurularak rantın elde edilmesine ilişkin işlemlerin tamamlanmasının ardından (satış, devir, yapı ruhsatı vb.) başka bir ifade ile realize olduktan sonra vergiye tabi tutulmasıdır. Bu durumda vergilemede adaletin sağlanması adına vergi matrahı süreç itibarıyla işleyen her yıl için yeniden değerlendirilme oranında güncellenmelidir. Ayrıca vergi matrahında, verginin ödeneceği yıl itibarıyla enflasyon düzeltilmesi de yapılmalıdır. Bu temel ödeme zamanının yanı sıra mükelleflerin tercihi kapsamında peşin ödeme imkânı da tanınabilir. Vergi ödenmeden tapu devir işlemlerinin yapılmaması veya yapı ruhsat izinlerinin verilmemesi gibi birtakım güvenlik tedbirleri alınabilir. Elde edilen vergi gelirleri de hizmet sunumunu yapan idareye daha fazla pay vermek suretiyle merkezi ve yerel idareler arasında paylaşılmalıdır.

6. Sonuç

Devletin klasik fonksiyonlarından biri, vatandaşlarının yaşam alanlarına yönelik temel ihtiyaçları karşılamaktır. Kentleşme hareketinin hızlanması ile devletin bu alana yönelik hizmet sunumunda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Artık klasik bayındırlık hizmetlerinin yanı sıra düzenli ve modern yaşam alanlarının oluşturulması noktasında da devlete önemli görevler yüklenmektedir. Kamunun

kentsel alana yönelik karar ve hizmetlerindeki esas gaye, tüm kamu hizmetlerinde olduğu gibi toplumun ortak nitelikteki ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Ancak başta planlama kararları ve bayındırlık hizmetleri olmak üzere kentsel alana yönelik birtakım kamusal karar/hizmetler neticesinde bireysel faydalar da ön plana çıkabilmektedir. Başka bir ifade ile toplumun kit kaynakları kullanılarak yapılan kamusal hizmetlerden toplumun bazı kesimleri ekstra faydalar elde edebilmektedir. Birçok iktisatçı bu şekilde ortaya çıkan kaynağın vergilendirme suretiyle kamuya aktarılmasını ve aktarılan payın da tekrar kamusal hizmetlerde kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Günümüzde birçok ülke, kentsel rantlardan kamuya pay aktarılmasına yönelik çeşitli düzenlemelere sahiptir.

Türk vergi sisteminde bazı vergi kanunları içerisinde kamu kaynaklı kentsel rantları vergilendirmeye yönelik birtakım düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak ilgili düzenlemeler gerek amaç gerekse kapsam itibarı ile kamu kaynaklı kentsel rantları vergilendirme noktasında yeterli altyapıya sahip değildir. Mevcut vergi sistemi içerisinde kentsel rant vergisi işlevi görmeye en yakın düzenleme, isteğe bağlı planlama değişiklikleri sonucunda meydana gelebilecek değer artışlarından kamuya pay aktarılmasını amaçlayan İmar Kanunu'nun Ek 8. maddesidir. Ancak re'sen yapılan planlama kararları neticesinde meydana gelen rantın yanı sıra kamunun rant etkisi doğurabilecek diğer hizmetlerinin de vergi kapsamına alınmaması ilgili düzenlemenin de kentsel rant vergisi görevi görme işlevini zayıflatmaktadır. Dolayısıyla kamu kaynaklı kentsel rantları vergilemeye yönelik kapsamlı bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın son bölümünde ilgili kaynağın vergilendirilmesine ilişkin bir öneri sunulmuştur. Bayındırlık hizmetleri, kentsel planlama kararları ve kentsel dönüşüm çalışmaları sonucunda meydana gelen rant oluşumu verginin konusunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda yukarıda ifade edilen unsurlara bağlı olarak vergilemenin tek bir başlık altında toplanması ancak vergilemeye ilişkin temel usul ve esasların değer artışını meydana getiren unsurlara göre üçlü ayırım çerçevesinde ele alınması uygun görülmüştür.

Vergi matrahının tespiti, kentsel rant vergileri noktasında en fazla tartışılan konulardır. Bu noktada vergi matrahının piyasa bedellerini yeteri kadar yansıtmayan vergi değeri üzerinden değil, ilgili kurul ve komisyonlar tarafından proje öncesi ve sonrası yapılan değerlemeler arasındaki fark üzerinden tespit edilmesi önerilmektedir. Vergi tarifesi noktasında ise basit artan oranlı bir tarife yapısı tasarlanmıştır. Kentsel rant vergilerine ilişkin önemli tartışma noktalarından biri de verginin ödenme zamanıdır. Bu noktada rantın, realize olduktan sonra vergilendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Dolayısıyla verginin ödenme zamanı, satış ve devir aşaması olarak belirlenmiştir. İlgili süreçte kamunun gelir kaybının telafi edilebilmesi için yeniden değerlendirme oranı ve enflasyon oranlarının dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu usul ve esaslar çerçevesinde önerilen verginin başta adalet olmak üzere vergileme ilkelerini güçlendirmeye yönelik bir amaca hizmet etmesi beklenmektedir. Ayrıca spekülasyon amaçlı gayrimenkul hareketliliğini azaltma, burada kullanılan kaynakların daha üretken alanlarda kullanılabilmesinin önünü açma, düzenli ve planlı kentleşmeye katkıda bulunma, tarım alanlarının korunması gibi birçok noktada da etkin sonuçlar doğurması muhtemeldir. İlgili vergiden beklenen etkilerin elde edilebilmesinde değerlendirme kriterlerinin objektif yapılması, denetim mekanizmasının etkin çalıştırılması, muafiyet ve istisnalarının kapsamının çok fazla genişletilmemesi, verginin ödenme zamanı noktasında mükelleflere uygun dönemlerin belirlenmesi gibi kriterler önemlidir. Vergilendirme sonucu elde edilen kaynağın, hizmet maliyetlerinin finansmanının sağlanması noktasında da bütçeye ek bir gelir kalemi yaratma potansiyeli oldukça yüksektir.

Kaynakça

- Akdoğan, A. (2013). *Kamu Maliyesi* (15. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alkan, A. (2017). *Teoride ve Uygulamada Kentsel Rantların Vergilendirilmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alonso, W. (1960). A Theory of the Urban Land Market. *Papers and Proceedings Regional Science Association*. 6, 149-157.

- Alterman, R. (2011). Is Capturing the “Unearned Increment” in Land Value Still a Viable Idea? A Cross-national Analysis. *The Klutznick Center for Urban and Regional Studies*, 458-477.
- Aslan, M. (2014). Kentsel Rantların Vergilendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 117-134.
- Belediye Gelirleri Kanunu (1948). T. C. Resmî Gazete. 6953, (01.07.1948).
- Belediye Gelirleri Kanunu (1981). T. C. Resmî Gazete.17354, (29.05.1981).
- Bess, P. (2018). Henry George’s Land Value Tax: An Idea Whose Time Has Come?”, *American Affairs*, 2 (1), 56-75.
- Bıyık, G. (2017). Kamu Tercihi Teorisi Perspektifinde Türkiye’de Kentsel Rantların Vergilendirilmesi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, *Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı*, 239-254.
- Bird, R. ve Slack, E. (2007). Taxing Land and Property in Emerging Economies: Raising Revenue . . . and More?. İçinde Gregory K. ve Y. Hong (Ed.), *Land Policies and Their Outcomes* içinde (204-233). Lincoln Institute of Land Policy, Canada.
- Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2020). T. C. Resmî Gazete. 31045, (14.12.2020).
- Değirmendereli, A. (2016). Rant Vergisi Tartışmaları Bağlamında Kentsel Rantın Vergilendirilmesi Konusundaki Gelişmeler ve Bir Çözüm Önerisi. *Paradigma*, 1 (1), 47-61.
- Dye, R. ve England, R. (2010). Assessing The Theory And Practice Of Land Value Taxation. Lincoln Institute of Land Policy. Erişim Adresi https://www.lincolnst.edu/sites/default/files/pubfiles/assessing-theory-practice-land-value-taxation-full_0.pdf
- Ergül, M. T. (2006). Tapu Harçlarına İlişkin Olarak Gerçek Satış Bedelinden Daha Düşük Vergi Değerinin Beyan Edilmesi Durumunda Geriye Dönük Tarhiyat ve Ceza Uygulanamaz. *Mali Çözüm*, 78, 217-219.
- Ersoy, M. (2000). İmar Planı Uygulamalarında Düzenleme İşlemi. M.Ersoy ve H.Ç.Keskinok (Ed.), *Mekan Planlama ve Yargı Denetimi* içinde (1-17). Yargı Yayınevi.
- Fainstein, S. (2012). Land Value Capture and Justice. İçinde Gregory K. ve Y. Hong (Ed.), *Value apture and Land Policies* içinde (21-40). Lincoln institute of land policy, ABD.
- Furtado, F. (2000), Colombia. R. V. Andelson (Ed.), *Land-Value Taxation Around the World* içinde (97-110). The American Journal of Economics and Sociology, New York.
- Grether, D. ve Mieszkowski, P. (1974). Determinants of Real Estate Values. *Journal of Urban Economics*, 1 (2), 127-145.
- Gwamna, E. Zahari, W. ve İsmail, M. (2015). Determinants of Land se and Property Value. *Advanced Science Letters*, 4, 400–407.
- Hemmings, P. (2011). How to Improve the Economic Policy ramework for the Housing Market in Israel. *OECD Economics Department Working Papers*, No. 912. Paris: OECD Publishing.
- Kaya, F. (2011). Gayrimenkul Rantlarının Vergilendirilmesi. *Vergi Dünyası*, 361, 85-92.
- Keleş, R., Geray, C. ve Ay, C. (1999). *Kentsel Toprak Rantının Kamuya Kazandırılması*, Ankara: Ötüken Yayınevi.
- Kılıçaslan, H. ve Yavan, S. (2017). Rant Vergisi: Avusturya Ve İsviçre Örnekleri Ve Türkiye’ye İlişkin Bir Değerlendirme. *AKÜ İİBF Dergisi*, 18 (1), 47-60.

- Koçak, H. (2009), İmar Uygulamasında Düzenleme Ortaklık Payı. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı: Ankara, Erişim Adresi http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/213a8959a9a9658_ek.pdf
- Koçak, H. (2012). İmar Plânları Ve Parselasyon İle İlgili Danıştay Kararları. Erişim Adresi <http://tapu-kadastro.net/index.php/mevzuat/yargi-kararlari/317-danistay-kararlari-imar-uygulamalari>
- Liew, C. ve Haron, N. (2013). Factors nfluencing the Rise of House Price in Klang Valley. *International Journal of Research in Engineering and Technology*, 2 (10), 261-272.
- Muhasebat Genel Müdürlüğü (2020). Mahalli idareler bütçe istatistikleri. Erişim Adresi <https://muhasebat.hmb.gov.tr/mahalli-idareler-butce-istatistikleri>.
- Munshifwa, E. (2017). Land Value Capture in Support of City Infrastructure in Zambia: Challenges and Door-Step onditions for Adoption. *Annual Conference on Land And Poverty*. Erişim Adresi <https://www.researchgate.net/publication/315767376>
- Nadaroğlu, H. (1978). *Mahalli İdareler- Ekonomisi Felsefesi Uygulaması*, İstanbul: Sermet Matbaacılık.
- Nikes, Ş. (2003). 3194 Sayılı İmar Kanunu'nun 18. Maddesi Uyarınca Yapılan Arsa ve Arazi Düzenlemelerinde Karşılaşılan Sorunlar. *G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi*, (16) 4, 759-767.
- Oral, B. G. (2017). *Kamu Özel Sektör İşbirlikleri Finansmanı Rant Vergisi* (1. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Polat, S. ve Eser, L.Y. (2020). Gayrimenkul Değer Artışlarına İlişkin 3194 Sayılı İmar Kanunu'nda Yapılan Düzenlemenin Rant Vergisi Kapsamında Değerlendirilmesi. *Vergi Raporu*, 28 (254), 63-71.
- Polat, S. (2021). Kamu Kaynaklı Gayrimenkul Değer Artışlarının Vergilendirilmesi: Türkiye İçin Bir Öneri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Prest, A. (1981). *The Taxation of Urban Land*. Manshester: Manchester University Press.
- Ricardo, D. (2013). *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*. (Çev. B. Zeren) (III. Baskı) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Roukouni, A. ve Medda, F. (2012). Evaluation of Value Capture Mechanisms as a Funding Source for Urban Transport: he Case of London's Crossrail. *Social and Behavioral Sciences*, 48, 2393-2404.
- Rüzgaresen, C. (2012). Su ve Kanalizasyon Hizmetleri İçin Alınan Harcamalara Katılım Payları ve Bu Paylar Nedeniyle Tüketici Mahkemelerinde Açılan Davalar. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 89-122.
- Saraçoğlu, F., Çakır, E. ve Çakır, M. (2015). Rant Vergisi ve Ülkemizdeki Tartışmalar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (3), 83-99.
- Selik, M. (1982). *Marksist Değer Teorisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları- 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 26.
- Sirmans, S. ve Benjamin, J (1991). Determinants of Market Rent, *The Journal of Rela Estate Research*, 6 (3), 357-379.
- Smith, A. (2009). *Milletlerin Zenginliği*. (Çev H. Derin) (III. Baskı) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Smolaka, M. (2015). Value Capture a Land Based Tool to Finance Urban Development. Lincoln Institute of Land Policy. Erişim Adresi <https://www.slideshare.net/lincolninst/value-capture-a-land-based-tool-to-finance-urban-development>
- TDK (2020), Rant. Erişim Adresi <https://sozluk.gov.tr/>
- Tunçer, M. ve Rakıcı, C. (2014). Rant Vergisi Üzerine I. *Yaklaşım Dergisi*, 258, 231-238.
- Tunçer, M. ve Rakıcı, C. (2014b). Rant Vergisi Üzerine II. *Yaklaşım Dergisi*, 259, 260-264.
- Tunçer, M. ve Coşar, S. (2017). Dünyada Rant Vergisi Uygulamaları ve Türkiye'ye Yönelik Öneriler. I. International Congress on Vocational and Technical Sciences (*UMTEB-I*), 1008-1019.
- Uju, I. ve Iyanda, S. (2012). Comparative Analysis of The Determinants of Residential Land Values. *Chinese Business Review*, 11 (2), 187-192.
- Ulusoy, A. ve Akdemir T. (2013). *Mahalli İdareler* (8. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Umay, A. (2006). Kentsel Rantlar Nedeniyle Oluşan Gelirlerden Kamunun Pay Alması Gerekmez Mi?. *Mali Klavuz Dergisi*, 31, 109-112.
- Walters, L. (2012). Land Value Capture in Policy and Practice, World Bank Conference on Land and Poverty, Washington. Erişim Adresi http://www.landandpoverty.com/agenda/pdfs/paper/walters_full_paper.pdf
- Wang, Y., Potoglou, D., Orford, S. ve Gong, Y. (2015). Bus Stop, Property Price and Land Value Tax: A Multilevel Hedonic Analysis with Quantile Calibration. *Land Use Policy*, 42, 381-391.
- Yılmaz, M. (2010). İmar Kanunu'nun 18. Maddesi Çerçevesinde Düzenleme Ortaklık Payı Kavramı ve Uygulamaları. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 16 (3), 37-83.
- Zhao, Z., Das, K. V. ve Larson, K. (2012). Joint Development as a Value Capture Strategy for Public Transit Finance. *Journal of Transport and Land Use*, 5 (1), 5-17.
- Zhou, T., Zhao, R. ve Zhou Y. (2017). Factors Influencing Land Development and Redevelopment During China's Rapid Urbanization: Evidence From Haikou city, 2003–2016. *Sustainability*, 9, 1-17.

THE TAXATION OF PUBLIC SOURCED URBAN RENT IN TURKISH TAX SYSTEM: EVALUATION OF LEGISLATION AND TAX PROPOSAL

Extended Abstract

Aim: One of the most important reasons to arise urban rent is the activities of the public in the urban area. There is no doubt that public works, zoning regulations and urban transformation works have positive influences on property values. It is offered by several economists that these value increases, which are created by the public and do not rely on any labor and capital, should be taxed. Thus, urban rents are taxed in many countries. There are regulations for taxation of urban rent at various tax laws in the Turkish tax system. However, many of these regulations are far from function as an urban rent tax. The purpose of this study is to judge the regulations about taxing the rising value of real estate in Turkish tax system on the context of the Increment Value Tax.

Method(s): This study includes a theoretical discussion. In the present study, first of all, conceptual explanations have been made. Afterwards, the history, scope and characteristics of the urban rent tax were mentioned. Then, the regulations for taxing real estate value increments within the Turkish tax system were evaluated in the context of urban rent tax. Immediately after the evaluation, a new tax proposal has been made.

Findings: In the domestic literature, it is accepted that some tax regulations in the Turkish tax system are similar to urban rent taxes. However, in most of the studies, it has been seen that regulations that cannot be directly associated with urban rent taxes such as property tax, valuable house tax, title deed fees are also accepted as rent tax. This assumption is the result of a broad perspective. In our opinion, although there is no direct urban rent tax in the Turkish tax system, it is possible to evaluate some regulations in this category. In this context, in our opinion, the regulations such as the goodwill applied in the past, the share of participation to expenditures that continue to be applied today, the development readjustment share, and the regulations for obtaining the value increase share in context the regulations in the zoning law numbered 3194 are directly similar to the public-sourced urban rent taxes. In order to be accepted as a publicly funded urban rent tax, these regulations for taxing the increases in the value of real estate during the process must fulfill the functions expected from urban rent taxes in terms of purpose and scope. However, there is no provision in any of these regulations that deals with all the factors (public works, zoning regulations, urban transformation) that cause public-sourced urban rent. In addition, a direct increase in value has not been determined in the relevant regulations and the rent cannot be revealed clearly. It has been concluded that the regulations expressed in this context are insufficient in terms of taxation of urban rents in terms of both purpose and scope and other criteria discussed in the study.

Conclusion: There is a need for a comprehensive regulation for taxing publicly sourced urban rents in the Turkish tax system. At this point, a new tax proposal that takes into account all public-sourced value formations has been made. The tax is called Real Estate Value Increase Tax and its subjects have been determined as the surplus value formation that occurs in the real estate value as a result of public works services, zoning plan changes and urban transformation studies. At the point of determination of tax assesment, valuation method is adopted before and after the public investment or decision. The tax table is designed with a simple incremental rate varying between 10% and 50%. Annuity formation up to 10% of the property value for all three value elements is exempt from tax. One of the important issues on urban rent taxes is the time to pay the tax. At this point, our opinion is that the tax is paid after the realization (sale or transfer of the immovable). It is expected that the tax proposed within the framework of these procedures and principles will serve a purpose to strengthen taxation principles, especially justice. In addition, it is likely to have effective results in many points such as reducing the mobility of speculative real estate, enabling the resources used here to be used in more productive areas, contributing to regular and planned

urbanization, and protecting agricultural lands. The criteria such as making the valuation criteria objective, operating the audit mechanism effectively, not expanding the scope of exemptions and exceptions too much, determining the appropriate periods for the taxpayers at the point of payment of the tax are so important in order to obtain the expected effects from the relevant tax. The resource obtained as a result of taxation has a very high potential to create an additional income item in the budget at the point of financing the service costs.

THE BELT AND ROAD INITIATIVE'S IMPACT ON INCOME AND CONSUMPTION WITHIN THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

Mehmet Aldonat BEYZATLAR¹, Bahar TAŞ²

Abstract

This study aims to investigate the interactions of per capita income and consumption of the Organization of Turkic States with each other and China based on the BRI framework. To this end, we construct our analysis on a data set that includes per capita of GDP and consumption across 6 countries (including China) covering the period 1990-2019. We utilize a time-varying vector autoregressive (TVP-VAR) dynamic connectedness. The analysis results: (i) while there is generally a more fluctuating relationship in both consumption and income variables of the countries pre-2010 period, there is a more regular relationship in the following period (ii) when China is included into the group, improvements are observed at almost all connectedness levels. The contribution of this article is being the first study to examine the impact of the BRI initiative on GDP and consumption expenditures in the Turkish States. While previous findings have mostly relied on studies from all BRI countries, this study has focused on a specific group of countries. In addition, the relationship between income and consumption between countries was examined using a unique empirical approach.

Keywords: Belt and Road initiative, Organization of Turkic States, spillover effects, income, consumption
JEL Classification: F02, L91, O19, O40

KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ'NİN TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN GELİR VE TÜKETİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Öz

Bu çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin kişi başına düşen gelir ve tüketimlerinin kendi aralarında ve Çin ile olan etkileşimlerinin ve yayılma etkilerinin BRI çerçevesine dayalı olarak araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla, çalışmanın analiz kısmı Çin dahil olmak üzere 6 ülkenin 1990-2019 arasındaki dönemi kapsayan kişi başına düşen gelir ve tüketimi içeren bir veri seti üzerinde kurgulanmaktadır. Zamanla değişen vektör otoregresif (TVP-VAR) dinamik bağlantılılık yaklaşımından yararlanılmaktadır. Analiz sonuçları: (a) 2010 öncesi dönemde üye ülkelerin hem tüketim hem de gelir değişkenlerinde genel olarak daha dalgalı bir etkileşim varken, sonraki dönemde daha düzenli bir ilişki gözlemlenmektedir (b) Çin'in analiz grubuna dahil edilmesiyle birlikte ise, neredeyse tüm bağlantılılık seviyelerinde iyileşmeler olduğu görülmektedir. Bu makalenin literatüre katkısı; BRI girişiminin Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin GSYİH ve tüketim harcamaları üzerindeki etkisini inceleyen ilk çalışma olmasıdır. Daha önceki bulgular çoğunlukla tüm BRI ülkelerinin çalışmalarına dayanmakta iken sadece belirli bir ülke grubuna odaklanan böyle bir çalışma ilk defa yapılmıştır. Ayrıca özgün bir ampirik yaklaşım kullanılarak ülkelerarası gelir ve tüketim ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuşak ve Yol Girişimi, Türk Devletleri Teşkilatı, yayılma etkileri, gelir, tüketim
JEL Sınıflandırması: F02, L91, O19, O40

¹Assoc. Prof., İzmir Dokuz Eylül University, Faculty of Business Administration, Department of Economics, mehmet.beyzatlar@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8434-8447

²Res. Asst., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Business Administration, Department of Economics and Finance, btas@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1743-2358

1. Introduction

In September 2013, President Xi Jinping officially announced China's intention of constructing the "New Silk Road Economic Belt" during his first Central Asia tour which encompasses visits to Turkmenistan, Kazakhstan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan. During his visit to Indonesia, Mr. Xi offered to build the "21st Century Maritime Silk Road". These two proposals were specified as the Belt and Road Initiative (Wang et al., 2020a: 289; Wang et al., 2020b: 190; Lam et al., 2018: 413; Li et al., 2020: 161; Zhang et al., 2020: 135). The fundamentals of this new economic belt strategy are fivefold: (i) increasing policy coordination, (ii) accelerating construction of infrastructure and connectivity of facilities, (iii) supporting barrier-free trade, (iv) enhancing financial integration, and (v) strengthening social interaction and connection between people. The Belt and Road Initiative (hereafter, BRI) is an overarching incentive program for constructing transportation infrastructure including airports, highways, seaports, and railways aimed at spurring economic development and leading massive multinational cooperation along the initiative's routes. According to Zhao Hong (2016: 30), the most important feature of the BRI, apart from other traditional regional cooperation, is that the BRI especially emphasizes transportation infrastructure connectivity between developing and developed countries instead of reducing institutional trade barriers. Logistics and transportation networks play an essential role to support the easier delivery of products to customers in different countries and regions and particularly in carrying out trade cooperation successfully (Yang et al., 2018: 193).

The BRI is one of the most ambitious enterprises of China and has a substantial potential to stimulate regional growth in Asia, Europe, and Africa regions through a transportation infrastructure network. These transportation infrastructure network comprises six international economic corridors: China-Mongolia-Russia Economic Corridor, New Eurasian Land Bridge, China-Central Asia-West Asia Economic Corridor, China-Indochina Peninsula Economic Corridor, China-Pakistan Economic Corridor, and Bangladesh-China-India-Myanmar Economic Corridor. The main aim behind the initiative is to foster regional economic integration by focusing on transportation. It is expected to enhance industrial capacity, investment, cooperation and therefore trade between countries along the route of the initiative. Unprecedented investments have been made in this transport infrastructure network. According to Belt and Road Portal (2021), China's direct investment in the BRI countries exceeded 90 billion USD from the inception of the BRI to 2018. The BRI adopts a new set of investment risk assessment standards that are more appropriate for emerging markets and developing countries whose rules and norms do not match with developed countries (Hong, 2016: 10). Many projects in these countries face high financing costs and cannot find sufficient financing from the existing financing system due to this incompatibility. The BRI offers opportunities to these countries for their projects worth investing in.

One of the objectives of the BRI is to increase trade connectivity between developed and developing countries by improving a strong logistics and transportation network via trade corridors. Physical connectivity is especially important for developing countries with weak infrastructure. The reason is that improvements in transportation infrastructure bring benefits in respect of many economic activities, such as reducing costs, increasing productivity and efficiency, creating new markets, reducing unemployment, supporting trade, and ultimately increasing the level of per capita income steadily (Beyzatlar, 2020: 2). In this regard, the Belt and Road Initiative plays a quite essential role in promoting the economic growth of countries along the road (Wang et al., 2020a: 195).

In this study, we aim to investigate the interactions of per capita income and consumption per capita of member countries of the Organization of Turkic States with each other and with China based on the BRI framework. The Organization of Turkic States was launched in 2009 as an intergovernmental organization established to carry out policies aimed at developing cooperation and effectiveness in many fields (economy, politics, tourism, education, culture, sports, etc.) between the Turkic-speaking countries and other countries in the region. The name of the

organization was changed to Organization of Turkic States on November 12, 2021, which was previously named the Turkic Council. The Organization consists of five official member states (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey, and Uzbekistan) and two observer states (Hungary and Turkmenistan). One of the attempts made in this study is to determine whether the GDP per capita and consumption per capita of these countries have spillover effects on each other. Another attempt is to ascertain these countries' connectedness with China as they have a significant impact on the building process of the BRI, which forms the basis of our study. To this end, we conduct our analysis on a dataset that involves GDP per capita and consumption per capita in real terms across 6 countries (including China) and the period spanning 1990 to 2019. Especially, the period after 2009 (the beginning of the Organization of Turkic States) and 2013 (the beginning of the Belt and Road Initiative) is very important in terms of the interconnectedness of these countries. Because it is necessary to observe the movements of the economic growth indicators over the years in order to determine whether these two organizations, one of the most important goals of which is to develop international connectivity, serve their purposes. For this reason, we paid close attention to making our analysis comparatively, before and after these periods. As an empirical approach, we utilize a time-varying vector autoregressive (TVP-VAR) dynamic connectedness. This approach is conceptualized by Antonakakis et al. (2020), which is also the improved version of Diebold and Yilmaz (2012 and 2014).

The contribution of this paper to the related literature is two-fold. First, this is the first study that examines the impact of the BRI on the connectedness of GDP per capita and consumption per capita among the Turkic States and China. Previous reports are mostly based on studies of all BRI countries (see Wang et al., 2020a). There is a need for such a study, which focuses particularly on the BRI's contributions to specific countries. Second, the study applies a unique empirical approach, a time-varying vector autoregressive (TVP-VAR) dynamic connectedness, when examining the BRI's contributions.

The remainder of the paper is structured as follows: the literature review of the study is represented in Section 2. The data and methodology used to observe both dynamic spillover of Turkic States within themselves and with China in terms of income and consumption variables are presented in Section 3, the empirical findings are discussed in Section 4, followed by conclusions in Section 5.

2. Literature Review

Recently in the literature studying the "Belt and Road Initiative" has been a topic of great interest. The BRI's primary aim is to increase regional and global connectivity, and to this end, it provides a massive development program for transport infrastructure that will link China with the rest of the world. Therefore, numerous scholars have been investigating the motivation, opportunities, and challenges of the initiative since its inception (Huang, 2016: 315; Lam et al., 2018: 413; Kadilar and Ergüney, 2017: 86). While the BRI is one of China's most important ventures to spur regional growth in Asia, Europe, and Africa, some policymakers are concerned that the BRI may worsen countries' economic growth as it builds massive transport infrastructures. So, it is important to assess the possible macro-level economic impacts of participation in the BRI as a policy purpose. The results of some studies have shown that the transport infrastructure (rail and road) in the BRI countries has a substantial impact on stimulating economic growth (Wang et al., 2020a: 195). Most countries along the BRI routes make benefit from Chinese investments and perform well in the assessment of commercial maritime power. These countries' commercial maritime powers have become stronger than before, which can lead to meeting basic demands and accumulating wealth, and indirectly fostering economic growth (Li et al., 2020: 161).

The role of developments in transportation infrastructure within economic growth has been considerably discussed in the literature previously (Arbués et al., 2015: 167; Fedderke et al., 2006: 1038; Wang et al., 2021: 50; Kuzu and Onder, 2014: 12; Hayaloğlu, 2015: 524; Beyzatlar et al., 2014: 44). From a theoretical point of view, Aschauer (1989) argued that the presence of public capital

in transportation infrastructure had a considerable effect on the output growth of the private sector in the US economy. The main reason for this increase in productivity is that improvements in services offered by transportation infrastructure reduce time and transport costs. As a result of a decrease in time and transport costs, improvements in transportation infrastructure may reduce costs of production factors (Forkenbrock and Foster, 1990: 309), enlarge the market potential of businesses (Arbués et al., 2015: 166) and of the different locations (Niebuhr, 2006: 330), enhance labor mobility and employment opportunity (Li et al., 2017: 2), facilitate trade (Aschauer, 1989: 178), improve intercity accessibility (Zhao et al., 2017: 65). Perkins et al. (2005) assert that infrastructure investments have an augmentative role in gross domestic product. Especially, improvements in transportation infrastructure are a key trigger for a country's economy because they enable countries to exchange goods and services for consumption as well as inputs for the production process. Furthermore, developments in transportation infrastructure reinforce the geographical quality of a particular region by making it attractive and increasing its accessibility (Aarhaug and Gundersen, 2017: 190).

The benefits of transportation infrastructure are not limited to the region where the project is located. These benefits can expand beyond the invested region since economic activities in different regions are spatially linked and economic associations occur in different ways across a transport network (Arbués et al., 2015: 167). Transportation projects also create other spatial location services besides lowering costs of travel and logistics (Beyzatlar et al., 2014: 44). Therefore, in the related literature, the spillover effects of transportation infrastructure on economic growth have become under considerable research (Xu et al., 2017: 3; Tong et al., 2013: 48; Yu et al., 2013: 57; Zhang, 2008: 586). The results of some of these studies have indicated that road infrastructure (Del Bo and Florio, 2012: 1401) and maritime ports (Bottasso et al., 2014: 44) have positive spillover effects by exploiting the data from EU member regions.

The main purpose of the BRI is to improve transport infrastructure and increase connectivity between regions. Investments for the construction of airports, railways, roads, and other types of infrastructure ventures are on the BRI's agenda. In this process, the Turkish states have the potential to become China's most critical partners due to their geopolitical position. For example, Turkey is centrally located in the BRI in terms of land, sea, and air transportation and energy pipelines (Kulaksız, 2019: 49). The BRI line passing through Turkey would enable Chinese exports to have easier access to the Balkans and the countries bordering the Black Sea (Kadılar and Ergüney, 2017: 89). Furthermore, Turkey has the great potential to become an energy hub for BRI as it shares borders with oil and gas-rich countries (Kulaksız, 2019: 60) plus it has a comparatively safer and more stable environment for investments unlike other possible countries (Kadılar and Ergüney, 2017: 89). Even recently, Iran, Turkey, and Central Asian countries (within the Central Asia-West Asia (CAWA) corridor) have gained more salience in terms of becoming a central route toward the European market for China because of the war between Ukraine and Russia. On the other hand, the political and economic ties between Turkey and Central Asian states such as Kazakhstan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan (which are also members and observer states of the Organization of Turkic States) would be revitalized by the BRI line. Azerbaijan is an ideal partner for the construction of the BRI since the Azerbaijan-located Caspian rim area is becoming a new joint zone of East Asian, European, and Russian economic interest (Lianlei, 2016: 27). Kazakhstan is also located in the Caspian rim area, and it is seen as a bridge for Azerbaijan to access Central Asia and China, while Azerbaijan offers Kazakhstan routes to Turkey and Europe (Huseynov, 2017: 139). Kazakhstan had already become a prime partner for China in Eurasia before the BRI as they have signed plenty of bilateral trade agreements since the China-Kazakhstan border agreement in April 1994 to increase trade and improve transport communications (Kembayev, 2020: 205; Kassenova, 2017: 111; Liu et al, 2019: 271). So, we can say that the rhetoric and statements indicate that participating in the BRI will bring win-win cooperation among these countries.

Considering the literature discussed above, we believe that research on the regional spillover effects of gross domestic product, and especially consumption, under the BRI framework is worth investigating as it has rarely been studied before. The Belt and Road Initiative has mostly been addressed with an overall perspective of opportunities and challenges. However, this study focuses on more specific point of view such as the effect of the BRI on the connectedness level of income and consumption of Turkic States. We analyze the spillover effect of per capita income and consumption within the Turkic States and China. Furthermore, the study utilizes a unique approach when addressing this issue, which can be specified time-varying vector autoregressive (TVP-VAR) dynamic connectedness. Thus, we believe in that this study differs from the existing literature in these ways. In Section 3, detailed explanations of methodology and data are presented.

3. Data and methodology

3.1. Data

In this section, the dataset consists of six countries covering the 1990-2019 period to observe the spillover effect of the BRI between the Turkic States and China, and within the Turkic States. The corresponding variables are real GDP per capita (GDPpc) and real consumption per capita (CONpc). Table 1 presents descriptive statistics of variables.

The data is compiled from the Penn World Table 10.0 database and is up to 2019 due to the Penn World Table data presence. Real GDP per capita is calculated by dividing real gross domestic product at constant 2017 national prices (in million 2017 USD) by population (in millions). Real consumption per capita is calculated by dividing the real consumption of households and government at constant 2017 national prices (in million 2017 USD) by population (in millions).

Table 1: Descriptive Statistics

VARIABLES	# OF OBS.	MEAN	STD. DEV.	MINIMUM	MAXIMUM
GDP per capita (GDPpc)					
AZ	30	8893.63	4770.50	2983.37	14876.97
CH	30	7597.41	3991.00	2689.54	14348.47
KA	30	17365.74	6530.58	8976.57	27642.66
KR	30	4665.94	1020.75	3002.68	6314.33
TU	30	17858.13	4955.67	11915.57	26991.43
UZ	30	6762.94	2563.50	4115.66	11992.23
Consumption per capita (CONpc)					
AZ	30	6809.50	3308.85	3004.48	12211.73
CH	30	3534.35	2361.84	852.59	8600.41
KA	30	12777.57	4879.42	6691.02	20971.02
KR	30	4848.72	1342.61	2935.80	8724.91
TU	30	12790.32	3149.94	8967.44	18471.95
UZ	30	6062.44	1921.99	4134.06	10428.98

Note: AZ: Azerbaijan, CH: China, KA: Kazakhstan, KR: Kyrgyzstan, TU: Turkey, UZ: Uzbekistan

3.2. Methodology

In this study, a time-varying vector autoregressive (TVP-VAR) dynamic connectedness approach is used. This methodology, which is the improved version of Diebold and Yilmaz (2012 and 2014), is conceptualized by Antonakakis et al. (2020). Their method overcomes the burden of the often

arbitrarily chosen rolling-window size, that could lead to very erratic or flattened parameters, and avoids the loss of valuable observations. The methodology enables the examination of dynamic connectedness at lower frequencies and limited time series data (Antonakakis et al., 2020:13). Some equations (15 to 19) of the latter study are used to determine connectedness parameters.

In line with the equation (15) in the study, the total connectedness index (TCI) based on generalized forecast error variance decompositions (GFEVD) is formulated as follows:

$$TCI_t(H) = \frac{\sum_{i,j=1,i \neq j}^m \tilde{\varphi}_{ij,t}(H)}{\sum_{i,j=1}^m \tilde{\varphi}_{ij,t}(H)} \times 100 \quad (1)$$

Total transferred directional connectedness (TO others), which is equation (16) in the study, as the spread of each variable over all other variables (from i to j's) is formulated as follows:

$$TO_{i \rightarrow j,t}(H) = \frac{\sum_{j=1,i \neq j}^m \tilde{\varphi}_{ji,t}(H)}{\sum_{j=1}^m \tilde{\varphi}_{ji,t}(H)} \times 100 \quad (2)$$

Total inbound directional connectedness (FROM others), which is equation (17) in the study, as the spread from all other variables to each variable (from j's to i) is formulated as follows:

$$FROM_{i \leftarrow j,t}(H) = \frac{\sum_{j=1,i \neq j}^m \tilde{\varphi}_{ij,t}(H)}{\sum_{i=1}^m \tilde{\varphi}_{ij,t}(H)} \times 100 \quad (3)$$

Net total directional connectedness (NET), which is equation (18) in the study, as the difference between transferred and inbound connectedness parameters (TO - FROM) is formulated as follows:

$$NET_{i,t} = TO_{i \rightarrow j,t}(H) - FROM_{i \leftarrow j,t}(H) \quad (4)$$

If the variable i affect more than it is affected, the variable is driving the network and NET is positive, and if it is affected more than it affects, the variable is driven by the network and NET is negative.

Finally, to examine the bilateral relations between all variables, the net pairwise directional connectedness (PAIR), which is equation (19) in the study, is formulated as follows:

$$PAIR_{ij}(H) = (\tilde{\varphi}_{jit}(H) - \tilde{\varphi}_{ijt}(H)) \times 100 \quad (5)$$

Here, if PAIR takes a positive value, the variable i is dominant over j, and if PAIR takes a negative value, the variable j is dominant over i.

4. Empirical results

The analyses in this section, which are based on the methodology provided in the previous part, cover three subsections as unit root testing, income, and consumption connectedness. To compute our results, we employ the Antonakakis et al. (2020) strategy for revealing the connectedness parameters of income and consumption.

4.1. Unit root test

In this subsection, we report the results of the unit root properties for six countries' macroeconomic time series using annual data. All variables are extracted from Penn World Tables and converted into natural logs. The sample period for each variable starts from 1990 and finishes in 2019 depending on data availability. Before performing connectedness analysis, a stationarity process is carried out. Unit root test results are presented in Table 2.

The unit root test, which is developed by Perron (1997) and takes structural breaks into account, is applied to check stationarity. Variables with large time dimensions are usually caused by economic, political, and financial crises, etc. It can be exposed to external shocks in the form of structural breaks that may occur due to reasons. Traditional unit root tests ignore such structural

breaks and therefore results can be misleading. The structural break unit root test is performed to overcome this situation and both variables of all countries are found stationary at the first difference, in other words, integrated of order one.

Table 2: Unit Root Test Results

VARIABLES	AZ	CH	KA	KR	TU	UZ
GDP per capita						
	-12.348 ***	-5.578 **	-5.302 **	-9.264 ***	-5.832 ***	-9.581 ***
Consumption per capita						
	-5.559 **	-5.959 ***	-6.226 ***	-6.672 ***	-5.606 **	-12.552 ***

Note: AZ: Azerbaijan, CH: China, KA: Kazakhstan, KR: Kyrgyzstan, TU: Turkey, UZ: Uzbekistan. The null hypothesis of the test is that the series contains a unit root. *** and ** denote the rejection of the null hypothesis of the series at 1 and 5 percent levels of significance, respectively. Asymptotic one-sided p-values for the test are gathered from Vogelsang (1993).

4.2. Income Connectedness

This part covers the income connectedness within the Turkic States merely and including China, through various parameters (Tables 3 and 4) and graphical analyses (Figures 1 to 3). The connectedness parameters in these tables and figures are calculated based on the equations (1) to (5) in the Methodology subsection. The graphical analyses also provide the opportunity to make a time-based analysis through the period 1990 to 2019.

Table 3: GDP Per Capita Connectedness within the Turkic States

	AZ	KA	KR	TU	UZ	FROM
AZ	36.72	19.84	20.31	0.76	22.36	63.28
KA	29.60	30.37	20.93	1.32	17.78	69.63
KR	24.93	17.96	31.85	3.34	21.92	68.15
TU	5.38	6.59	6.22	77.02	4.80	22.98
UZ	27.92	16.80	21.68	1.20	32.40	67.60
TO	87.83	61.18	69.13	6.62	66.86	TCI
NET	24.55	-8.44	0.98	-16.36	-0.73	58.33

Note: TCI is the Total Connectedness Index, TO is the contribution of a variable to others, FROM is the contribution of a variable from others, and NET is the net connectedness (TO-FROM). AZ: Azerbaijan, CH: China, KA: Kazakhstan, KR: Kyrgyzstan, TU: Turkey, UZ: Uzbekistan.

The total connectedness index (TCI) is over 58 percent within the Turkic States (in Table 3) but decreased to 55 percent with the inclusion of China (in Table 4). Graphical analyses and the comparison of the TCI parameters of income and consumption connectedness can also be seen in Figure 7 in the next subsection.

To assess the NET connectedness parameters, Table 3 indicates that GDPpc of AZ and KR are net transmitters with 24.55 and 0.98 percent, respectively. In addition, GDPpc of TU, KA, and UZ are net receivers with 16.36, 8.44, and 0.73 percent, respectively. Next, pairwise connectedness parameters are read from column to row, i.e., the highest is 29.60 percent from AZ to KA and the lowest is 0.76 percent from TU to AZ, in Table 3. Most notable in this regard is the diagonal of TU (77.02 percent) representing the intersection point of column and row of TU. This parameter is not

only the highest level of pairwise connectedness but also the common point of the lowest row-column combination. Pairwise connectedness parameters from TU to others and from others to TU correspond to the lowest levels (between 0.76 and 6.59). When this and other pairwise parameters are examined in detail, the income connectedness is higher within the Turkic States except for Turkey.

Table 4: **GDP Per Capita Connectedness within the Turkic States (incl. China)**

	AZ	KA	KR	TU	UZ	CH	FROM
AZ	37.11	20.18	19.03	0.57	21.93	1.17	62.89
KA	28.70	29.86	21.32	1.34	17.67	1.12	70.14
KR	25.57	17.73	31.01	2.63	21.09	1.97	68.99
TU	5.05	6.19	5.94	66.79	4.55	11.49	33.21
UZ	27.39	16.54	21.66	1.14	32.66	0.62	67.34
CH	4.62	4.39	6.89	6.54	4.90	72.67	27.33
TO	91.32	65.03	74.83	12.22	70.13	16.37	TCI
NET	28.43	-5.11	5.83	-20.99	2.79	-10.96	54.98

Note: TCI is the Total Connectedness Index, TO is the contribution of a variable to others, FROM is the contribution of a variable from others, and NET is the net connectedness (TO-FROM). AZ: Azerbaijan, CH: China, KA: Kazakhstan, KR: Kyrgyzstan, TU: Turkey, UZ: Uzbekistan.

Similarly, the NET connectedness parameters by the inclusion of China in Table 4 indicate that GDPpc of AZ and KR are net transmitters with higher percentages of 28.43 and 5.83, respectively. Moreover, UZ is also found as a net transmitter with 2.79 percent, which was a receiver without China in the system. Furthermore, the GDPpc of TU and KA are net receivers with higher percentages of 20.99 and 5.11, respectively. Lastly, CH is also found as a net receiver with 10.96 percent. To continue with pairwise analysis, the highest is 28.70 percent from AZ to KA and the lowest is 0.57 percent from TU to AZ, in Table 4. The diagonal of TU (66.79 percent) is the second-highest after CH with a 72.67 percent level of pairwise connectedness. The row-column combination of TU and CH are representing the lowest parameters when compared to other countries' pairwise connectedness. When these are examined in detail, the relations of TU and CH with others are lower than their relationships with themselves. Column TU is higher with CH (6.54 percent) and column CH is higher with TU (11.49 percent). The inclusion of China, somehow or another, exerts a particular effect on the net and pairwise connectedness parameters.

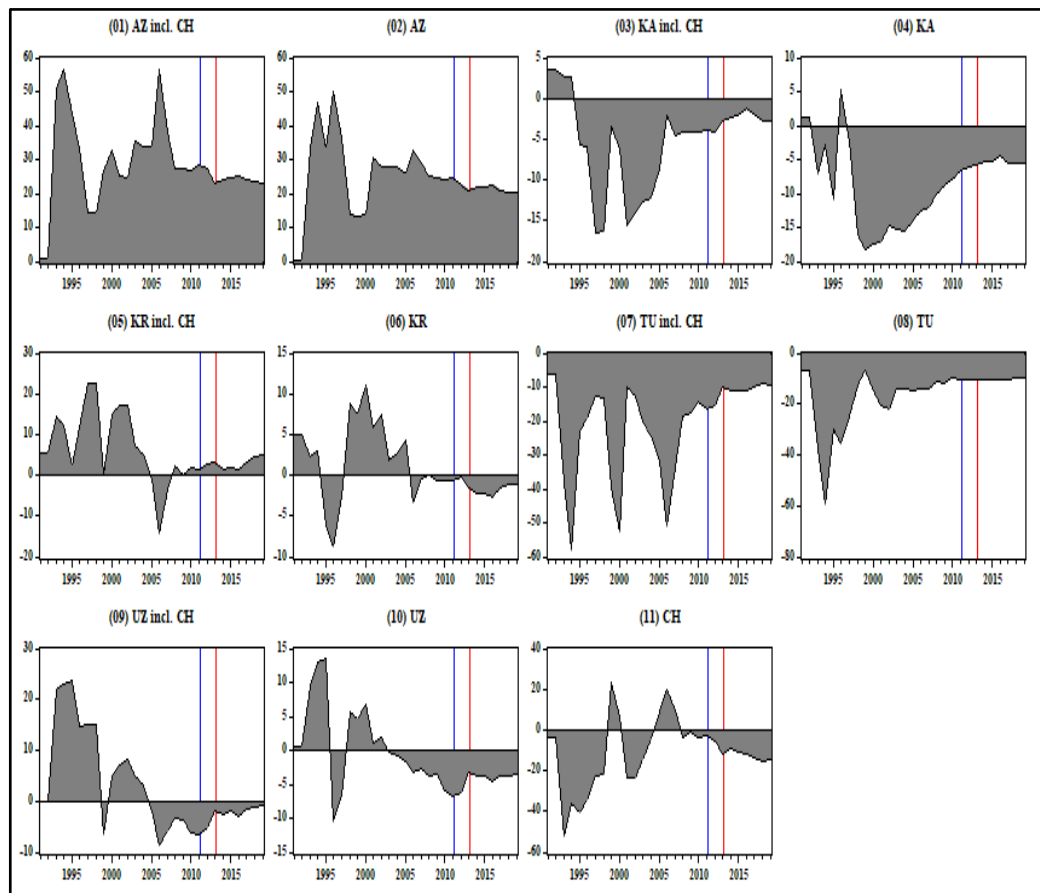
Before starting to review the following graphs in more detail, there are a few important things to note for all graphs covered in Figures 1 to 7. Firstly, it should be noted that there are milestones indicated with different colored lines. The blue denotes the first summit meeting of the Organization of the Turkic States, which was held in Almaty in October 2011. This meeting turned out to be of great importance for the countries with the theme of "Economic and Commercial Cooperation". Moreover, the inference of the red line is twofold: first, the third meeting of the organization was held in August 2013 in the city of Gabala, Azerbaijan, with the theme of "Transport and Connectivity"; second, the official announcement of the BRI in September 2013. Within the scope of these issues, there may have been an impact on the organization in terms of transportation.

Figure 1 presents the comparison of NET income connectedness graphs for each country with and without China. Azerbaijan exhibits a net transmitter attitude constantly even though China is included in the system. Although there is a slight decrease after the first meeting (blue line), a

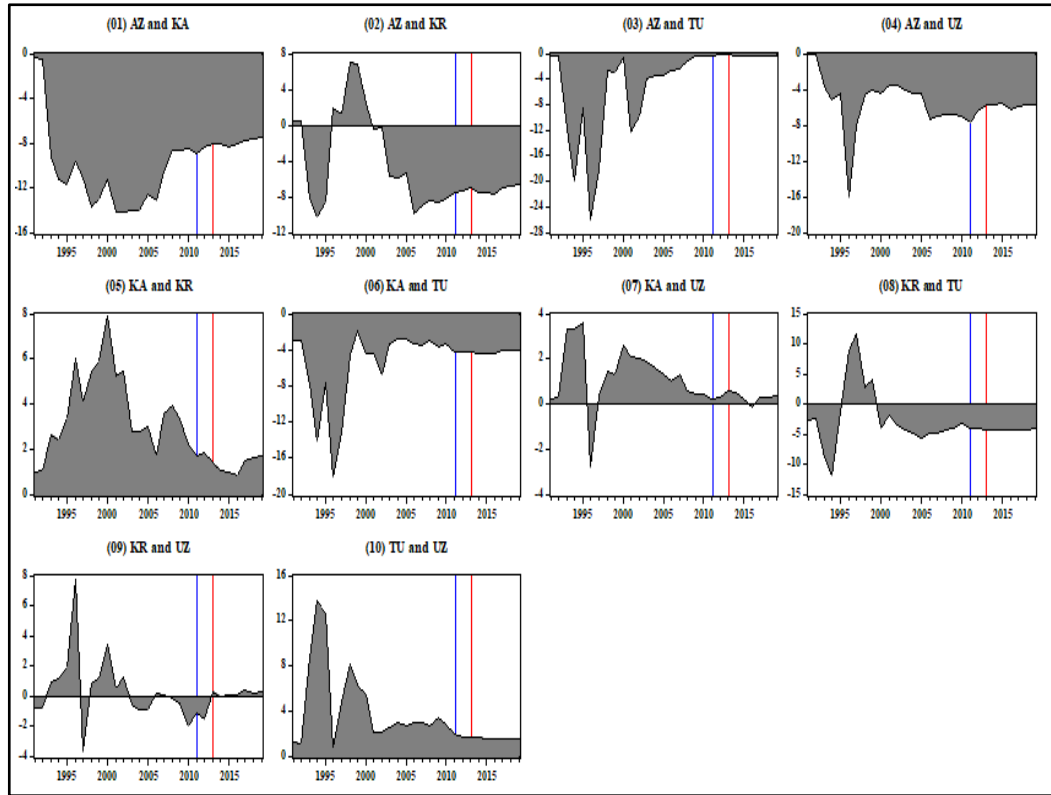
stable outlook was followed by Azerbaijan afterward. Kazakhstan played the role of a transmitter at the beginning of the period with the inclusion of China in Figure 1 (Panel 03), and it was observed as a net receiver after 1995. Moreover, the effect of blue and red points is neither slight nor tidy change is observed. Lastly, if we look at the periodic analysis of Turkey, besides saying that it is a net receiver, it is necessary to mention two important points. The first is the peak reverse point of the first half of the 1990s, possibly the 1994 economic crisis. This situation is seen as a triple deep reverse with the inclusion of China in the system in Figure 1 (Panel 07). These are again seen as the 1994 economic crisis, the 2001 economic crisis, and the last that coincides with 2006. When the blue and red occasions, some change is observed when only China is included in the system, and a stable process is observed apart from that.

Figure 1: GDP Per Capita Net Connectedness Comparison

The comparison of income pairwise connectedness graphs that are showing a bilateral connectedness between each country couple, which are listed alphabetically, is displayed in Figure 2. While reading pairwise connectedness graphs, it should be noted that if the shaded area is on the negative side, the leading country is dominant (transmitter and receiver), i.e., Azerbaijan and Kazakhstan, and if it is on the positive side, the second country is dominant (receiver and transmitter), i.e., Turkey and Uzbekistan. These situations can also be found mixed in the graphics, i.e., Kyrgyzstan and Uzbekistan. Graphical illustration and pairwise parameters in previous tables give a consistent connectedness within the organization.

Figure 2: GDP Per Capita Pairwise Connectedness within the Turkic States

Figure 3: GDP Per Capita Pairwise Connectedness within the Turkic States (incl. China)

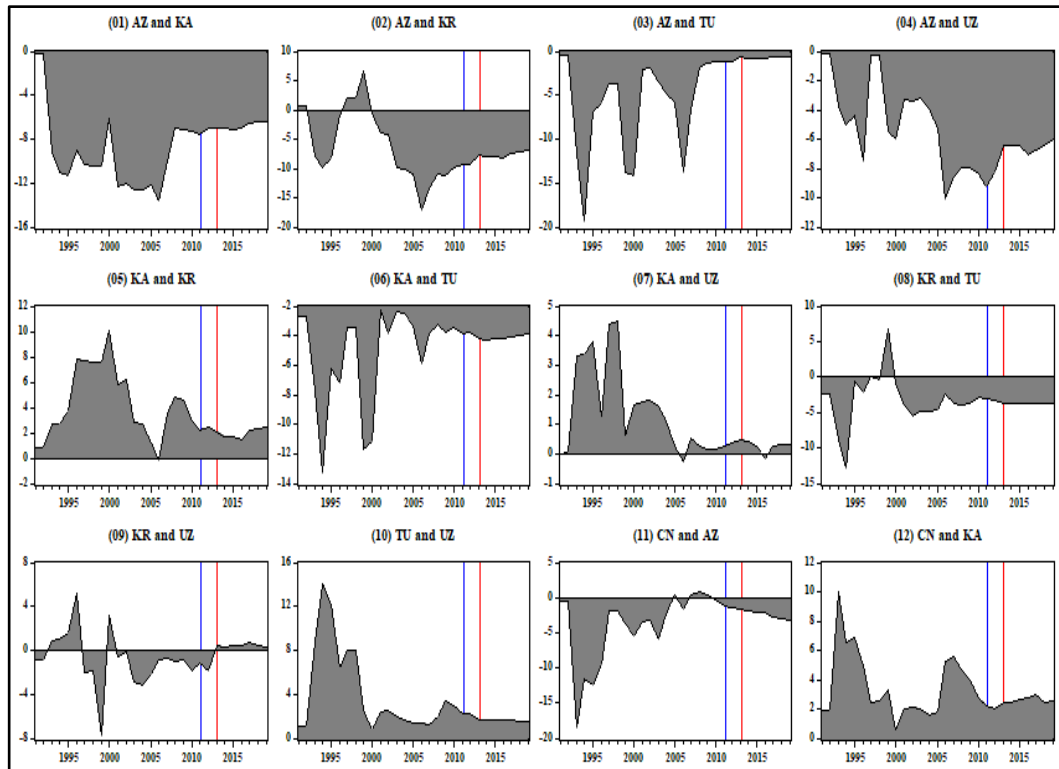

Figure 3(Continued): GDP Per Capita Pairwise
Connectedness within the Turkic States (incl. China)

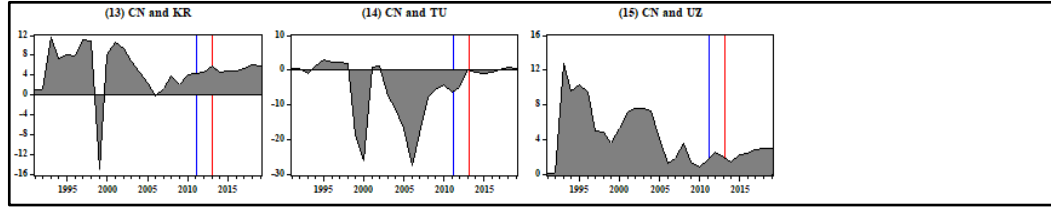

Figure 3 presents the comparison of income pairwise connectedness graphs that are showing a bilateral connectedness between each country couple including China. Information on how to read these graphs is explained in the paragraph above just after Figure 2. Along with the inclusion of China, although there are visible changes in peak and trough levels, both numerically and in number, there have been no dramatic changes in the roles of bilateral receiver and transmitter between countries.

4.3. Consumption Connectedness

This fragment reveals the consumption connectedness within the Turkic States merely and including China, through several parameters (Tables 5 and 6) and graphical analyses (Figures 4 to 6). The parameters in these tables and figures are calculated based on the equations (1) to (5) in the methodology subsection by using CONpc. Just to remind again that the graphical analyses also provide the opportunity to make a time-based analysis through the period 1990 to 2019.

The total connectedness index (TCI) is almost 50 percent within the Turkic States (in Table 5) but decreased to 48 percent with the inclusion of China (in Table 6). Graphical analyses and the comparison of the TCI parameters of income and consumption connectedness can also be seen in Figure 7 at the end of this subsection.

Table 5: Consumption Per Capita Connectedness within the Turkic States

	AZ	KA	KR	TU	UZ	FROM
AZ	37.22	26.08	24.23	3.53	8.94	62.78
KA	27.19	37.31	21.58	7.60	6.33	62.69
KR	26.92	23.17	35.72	6.72	7.47	64.28
TU	3.04	8.19	5.44	74.26	9.07	25.74
UZ	9.36	9.78	10.71	3.92	66.24	33.76
TO	66.50	67.22	61.96	21.77	31.80	TCI
NET	3.72	4.53	-2.32	-3.97	-1.96	49.85

Note: TCI is the Total Connectedness Index, TO is the contribution of a variable to others, FROM is the contribution of a variable from others, and NET is the net connectedness (TO-FROM). AZ: Azerbaijan, CH: China, KA: Kazakhstan, KR: Kyrgyzstan, TU: Turkey, UZ: Uzbekistan.

The NET connectedness parameters of consumption analysis displayed in Table 5 indicate that CONpc of KA and AZ are net transmitters with 4.53 and 3.72 percent, respectively. CONpc of TU, KR, and UZ are net receivers with 3.97, 2.32, and 1.96 percent, respectively. When compared with the income part, while AZ, TU, and UZ are in the same role, KA and KR have switched theirs. Afterward, pairwise connectedness parameters, which are read from column to row, i.e., the highest is 27.19 percent from AZ to KA and the lowest is 0.76 percent from AZ to TU, in Table 5. The highest is the same but the lowest is the reverse of the income part. The diagonal of TU (74.26

percent) is again the highest and followed by UZ which is also high with 66.24 percent. This time, however, TU is not alone, as UZ also contains low-level pairwise connectedness parameters. Of course, the most important indicator of this is undoubtedly the diagonal size of UZ. This situation briefly shows the internal state of the variable to a large extent. Pairwise connectedness parameters from TU (UZ) to others and from others to TU (UZ) correspond to the lowest levels between 3.53 (3.92) and 9.07 (10.71). When these and other pairwise parameters are examined in detail, the consumption pairwise connectedness is higher within the Turkic States except for Turkey and Uzbekistan.

Table 6: Consumption Per Capita Connectedness within the Turkic States (incl. China)

	AZ	KA	KR	TU	UZ	CH	FROM
AZ	37.50	23.67	24.19	4.43	9.54	0.67	62.50
KA	28.10	37.02	21.27	6.02	5.94	1.67	62.98
KR	25.46	21.64	35.19	9.43	7.70	0.57	64.81
TU	3.51	7.47	4.94	69.02	8.66	6.40	30.98
UZ	10.78	8.87	11.75	3.71	64.27	0.62	35.73
CH	1.52	3.06	1.48	5.28	19.50	69.16	30.84
TO	69.36	64.71	63.63	28.86	51.34	9.92	TCI
NET	6.87	1.72	-1.17	-2.12	15.61	-20.92	47.97

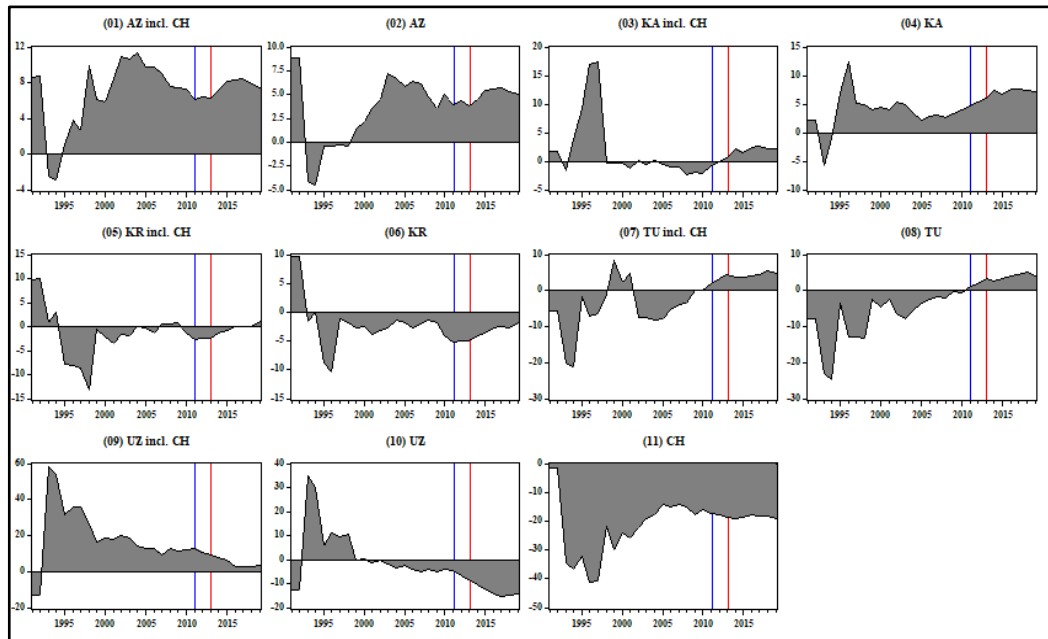
Note: TCI is the Total Connectedness Index, TO is the contribution of a variable to others, FROM is the contribution of a variable from others, and NET is the net connectedness (TO-FROM). AZ: Azerbaijan, CH: China, KA: Kazakhstan, KR: Kyrgyzstan, TU: Turkey, UZ: Uzbekistan.

Examining Table 6; the analysis continues with the NET connectedness parameters by the inclusion of China indicates that CONpc of UZ, AZ, and KA are net transmitters with 15.61, 6.87, and 1.72 percent, respectively. While UZ was a net receiver in the previous group, it now stands out as the highest-level net transmitter. Moreover, CONpc of TU and KR are net receivers with 2.12 and 1.17 percent levels. China, on the other hand, has been included in the system as the highest-level receiver with a 20.92 percent level. The highest among pairwise connectedness parameters again from AZ to KA with 28.10 percent and the lowest is 0.57 percent from CH to KR, in Table 6. China is the highest with 69.16 percent, followed by TU and UZ with 69.02 and 64.27 percent levels among diagonal connectedness parameters. Therefore, the row-column combination of CH, TU, and UZ are representing the lowest parameters when compared to other countries' pairwise connectedness. When these are examined in detail, the relations of these countries with others are lower than their relationships with themselves. Column TU is higher with KR (9.43 percent) and column CH is higher again with TU (6.40 percent). The inclusion of China, somehow or another, exerts a particular effect on the net and pairwise consumption connectedness parameters as well.

As mentioned before, the blue and red lines in Figures 4 to 7 denote the first summit meeting of the organization in October 2011 and the official announcement of the BRI in September 2013, respectively. Figure 4 introduces the comparison of NET consumption connectedness graphs for each country with and without China. When these graphs are examined carefully, it is seen that no country except China has exhibited a net receiver or transmitter in the analysis process in Figure 4 (Panel 11). China is a net receiver, and it has been observed that China followed a process that increased to a 40 percent trough, from there decreased to 30, and in the remainder of the period, she followed a variable process at the levels of 20 to 25 percent and reached the end at these levels. When the periodic analysis of Turkey is examined in Figure 4 (Panel 08), it is seen that it follows the role of the NET receiver until it comes to the blue area, and then it is a NET transmitter.

As can be seen here, the blue area indicates a significant breakout, while the red area shows a slight decrease and then an increase.

Figure 4: Consumption Per Capita Net Connectedness Comparison

Continuing the evaluation for Figure 4, in the part (Panel 07) where China is included in the system, Turkey’s role as a NET transmitter between 1998 and 2002 draws attention. Apart from that, no significant change was observed, including the trough points like 1994 and 2003-04. When other periodic analyses are investigated, relations between China and other countries, a significant effect is seen except Azerbaijan.

The comparison of consumption pairwise connectedness graphs that are showing a bilateral connectedness between each country couple, which are listed alphabetically, is displayed in Figure 5. It is necessary to inform that while reading pairwise connectedness graphs, if the shaded area is on the negative side, the leading country is dominant (transmitter and receiver), i.e., Azerbaijan and Kyrgyzstan in Panel (02), and if it is on the positive side, the second country is dominant (receiver and transmitter), i.e., Turkey and Uzbekistan in Panel (10). These situations can also be found as mixed, i.e., Azerbaijan and Turkey in Panel (03). Graphical illustration from Figure 5 and pairwise parameters in Tables 5 and 6 give a consistent connectedness within the organization.

Figure 5: Consumption Per Capita Pairwise Connectedness within the Turkic States

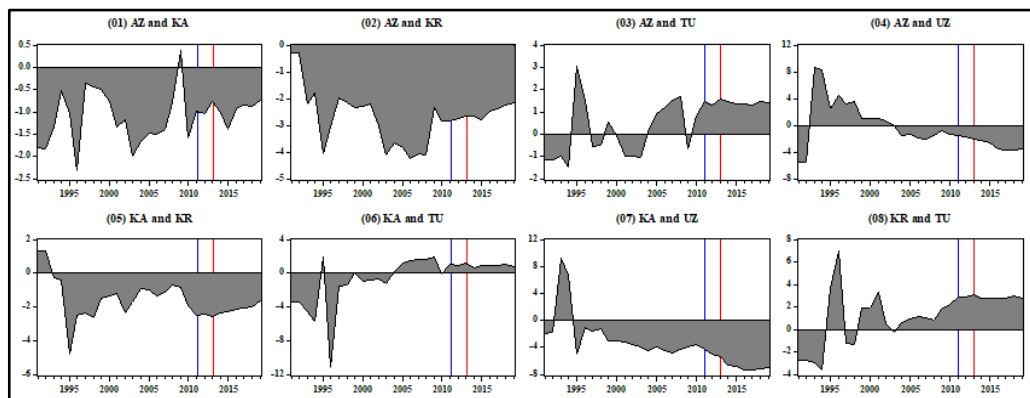

Figure 5(Continued): Consumption Per Capita Pairwise Connectedness within the Turkic States

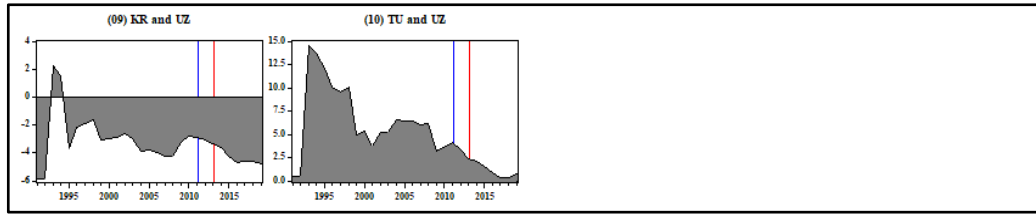
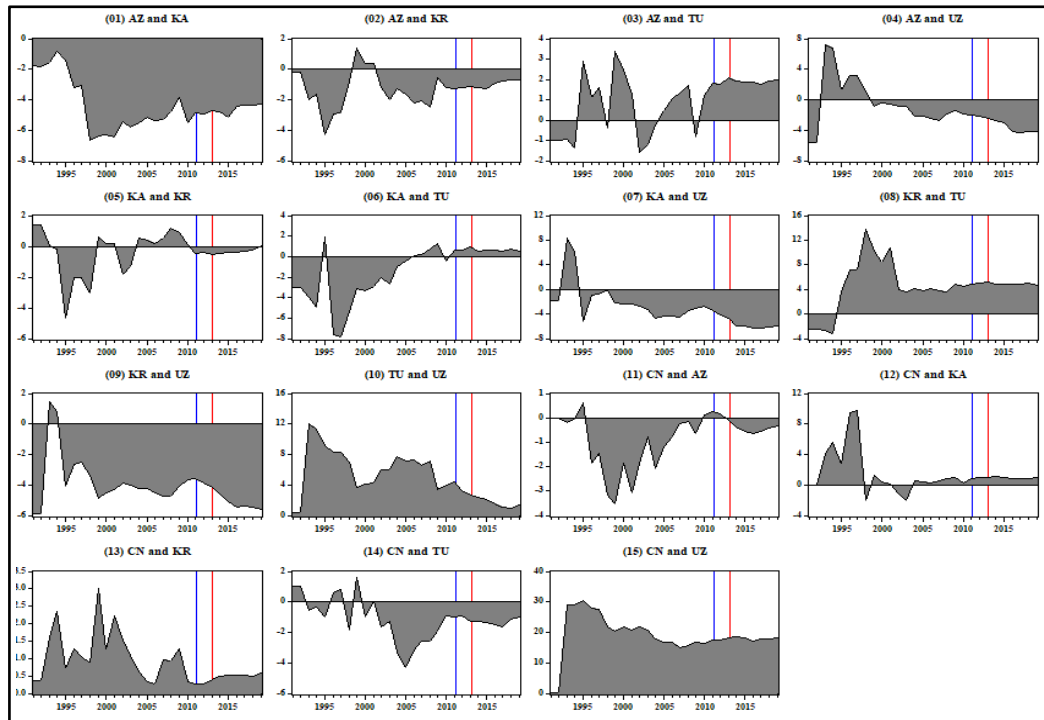

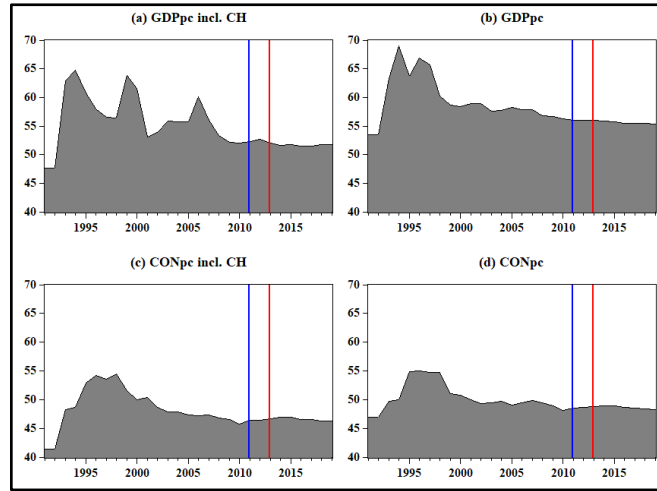
Figure 6 presents the comparison of consumption pairwise connectedness graphs that are showing a bilateral connectedness between each country couple including China. Information on how to read these graphs is explained in the paragraph above just before Figure 5. Along with the inclusion of China, although there are visible changes in peak and trough levels, both numerically and in number, there have been no dramatic changes in the roles of bilateral receiver and transmitter between countries.

Figure 6: Consumption Per Capita Pairwise Connectedness within Turkic States (incl. China)

When Figure 7, which includes TCI graphs of GDPpc and CONpc for the period 1990-2019 with and without China, is examined, the inclusion of China in the system causes a decrease in parameters, although it does not make a significant difference. In panel (a), GDPpc, including China, started at 47 percent level and remained stable from 2010 to 2019 above 50 percent after hovering between 53 and 65 percent in the period until 2009. In panel (b), GDPpc, without China, started at 53 percent and changed between 58 and 69 percent in the period until 2000 and followed a very smooth decreasing trend from 2001 to 2019 reaching 55 percent level. There appears a similar process for the consumption side, in panel (c), CONpc, including China, started at 41 percent, and changed between 47 and 55 percent in the period until 2003 and followed a very smooth decreasing trend with small changes from 2004 to 2019 reaching to 46 percent level. In panel (d), CONpc, without China, started at 46 percent and changed between 49 and 55 percent in the period until 2002 and followed a very smooth decreasing trend with small changes from 2003 to 2019 reaching 47 percent level.

Figure 7: Total Connectedness Index Comparison

5. Conclusion

In 2013, President Xi officially announced China's ambitious intention of building the world's largest mega infrastructure network project, the Belt and Road Initiative. According to Vision and Actions on jointly building Belt and Road (2017), the initiative aims to link regions from Asia to Europe and Africa via trade corridors. In March 2022, the number of countries that have participated in the Belt and Road Initiative by signing a Memorandum of Understanding (MoU) with China has reached 146 (Nedopil, 2022), and half of them are low- and lower-middle-income countries. The BRI's main concern is to foster economic prosperity through building infrastructure networks among participating countries. Çelebi (2019) states that especially low- and lower-middle-income countries can gain the highest advantages from their logistics performance with the increase in exports. In this respect, the BRI offers considerable funding and financing opportunities to these countries for improvements and developments of their transportation infrastructure.

The primary goal of this study is to contribute to the understanding of the BRI framework. In particular, the study aims to estimate the BRI's role in the connectedness of income and consumption among the Turkic States and China. In order to document the existence of connectedness, we exploit a time-varying vector autoregressive (TVP-VAR) dynamic connectedness approach over the period between 1990 and 2019. The details of our findings are as follows. First, given the connectedness of income per capita within the Turkic States, it is observed that Azerbaijan and Kyrgyzstan are net transmitters, while Turkey, Kazakhstan, and Uzbekistan are net receivers. Further, the income connectedness is higher within the Turkic States except in Turkey from the perspective of pairwise connectedness. Second, Uzbekistan moves from net receiver to net transmitter when we include China in the regression. Third, the relations of Turkey and China with others are lower than their relationships with themselves. Fourth, the inclusion of China has a particular effect on the net and pairwise income connectedness parameters.

Similarly, given the connectedness of consumption per capita within the Turkic states, it is observed that Azerbaijan and Kazakhstan are net transmitters, while Turkey, Kyrgyzstan, and Uzbekistan are net receivers. Differently from the results of the connectedness of income per capita, Kazakhstan and Kyrgyzstan have switched their places as net transmitters and net receivers. Moreover, the consumption pairwise connectedness is higher within the Turkic States except for Turkey and Uzbekistan. On the other hand, China has been included in the system as the highest-level receiver. With the inclusion of China, Uzbekistan stands out as the highest-level net

transmitter while it was a net receiver in the previous group. Further, the net and pairwise consumption connectedness parameters are significantly affected by the inclusion of China.

This study contributes to the related literature two-fold. First, this is the first study that examines the contribution of the BRI framework in terms of Turkic States. Apart from other international organizations, the organization of Turkic States is an organization that was established mainly with ethnicity, common history, and common language concerns. In addition, each of the participant countries of the organization is a vital partner for China's BRI attempt especially in terms of geopolitical position. Therefore, investigating the connectedness of the Turkic States and China is a subject worth studying. Second, the study employs a unique empirical approach, a time-varying vector autoregressive (TVP-VAR) dynamic connectedness, when examining the connectedness of income per capita and consumption per capita within the Turkic States merely and including China. Moreover, in the period covering 1990-2019, the study provides the opportunity for comparison between years by reporting graphical analysis.

The policy implications in the light of connectedness parameters are significant because the organization of Turkic States and BRI add value to member economies. These edges also shed light on the extent to which the positive gains from income and consumption spillover condense via improved cooperation. Our findings are that there might be more advantages in terms of improved membership performance by encouraging as many sectors as possible. This versatile interaction might evolve income and consumption connectedness within the member countries. Another important result is that with the inclusion of China in the system, member countries do not turn into the losers-club. In conclusion, it should be noted that the effects of Turkey and China on the relations between other countries and their connectedness are limited. They might follow a more intensive process covering the sub aspects of national accounts in order to develop relations with other countries.

Although the study is limited to income and consumption variables, it constitutes a guide for future research. In particular, the study can be expanded by investigating the connectedness of variables such as trade volumes and foreign direct investments within the Turkic States merely and including China.

References

- Aarhaug, J. & Gundersen, F. (2017). Infrastructure Investments to Promote Sustainable Regions. *Transportation Research Procedia*, 26, 187-195.
- Antonakakis, N., Chatziantoniou, I. & Gabauer, D. (2020). Refined Measures of Dynamic Connectedness Based on Time-Varying Parameter Vector Autoregressions. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(4), 84.
- Arbués, P., Baños, J. F. & Mayor, M. (2015). The Spatial Productivity of Transportation Infrastructure. *Transportation Research Part A*, 75, 166-177.
- Aschauer, D. A. (1989). Is Public Expenditure Productive. *Journal of Monetary Economics*, 23, 177-200.
- Belt and Road Portal, (2021). <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/zchj/qwfb/86739.htm>, (accessed: 21 December 2021).
- Beyzatlar, M. A. (2020) Türkiye’de Ulaşım ve Ekonomik Göstergeler Arasındaki Yayılma Etkileri. *Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi*, 3(1), 1-23.
- Beyzatlar, M. A., Karacal, M. & Yetkiner, H. (2014). Granger-Causality between Transportation and GDP: A Panel Data Approach. *Transportation Research Part A*, 63, 43-55.
- Bottasso, A., Conti, M., Ferrari, C. & Tei, A. (2014). Ports and Regional Development: A Spatial Analysis on A Panel of European Regions. *Transportation Research Part A*, 65, 44-55.

- Çelebi, D. (2019). The Role of Logistics Performance in Promoting Trade. *Maritime Economics & Logistics*, 21(3), 307-323
- Del Bo, C. F. & Florio, M. (2012). Infrastructure and Growth in a Spatial Framework: Evidence from the EU Regions. *European Planning Studies*, 20(8), 1393-1414.
- Diebold, F. X. & Yilmaz, K. (2012). Better to Give than to Receive: Predictive Directional Measurement of Volatility Spillovers. *International Journal of Forecasting*, 28(1), 57-66.
- Diebold, F. X. & Yılmaz, K. (2014). On The Network Topology of Variance Decompositions: Measuring the Connectedness of Financial Firms. *Journal of econometrics*, 182(1), 119-134.
- Fedderke, J. W., Perkins, P. & Luiz, J. M. (2006). Infrastructural Investment in Long-Run Economic Growth: South Africa 1875–2001. *World development*, 34(6), 1037-1059.
- Forkenbrock, D. J. & Foster, N. S. (1990). Economic Benefits of a Corridor Highway Investment. *Transportation Research Part A: General*, 24(4), 303-312.
- Hong, Z. (2016). *China's One Belt One Road: An Overview of The Debate*. ISEAS Publishing, 7-33.
- Huang, Y. (2016). Understanding China's Belt & Road Initiative: Motivation, Framework and Assessment. *China Economic Review*, 40, 314-321.
- Huseynov, R. (2017). Azerbaijan - Kazakhstan Relations: Current Situation and Prospects. *Przegląd Politologiczny*, (3), 139-160.
- Kadilar, R. & Ergüney, E. (2017). One Belt One Road Initiative: Perks and Challenges for Turkey. *Turkish Policy Quarterly*, 16(2), 87.
- Kassenova, N. (2017). China's Silk Road and Kazakhstan's Bright Path: Linking Dreams of Prosperity. *Asia Policy*, 24(1), 110-116.
- Kembayev, Z. (2020). Development of China-Kazakhstan Cooperation. *Problems of Post-Communism*, 67(3), 204-216.
- Kulaksız, S. (2019). Financial Integration via Belt and Road Initiative: China–Turkey Cooperation. *Global Journal of Emerging Market Economies*, 11(1-2), 48-64.
- Kuzu, S. & Önder, E. (2014). Research into the Long-Run Relationship between Logistics Development and Economic Growth in Turkey. *Journal of Logistics Management*, 3(1), 11-16.
- Lam, J. S. L., Cullinane, K. P. B. & Lee, P. T.W. (2018). The 21st-Century Maritime Silk Road: Challenges and Opportunities for Transport Management and Practice. *Transport Reviews*, 38(4), 413-415.
- Li, K. X., Jin, M., Qi, G., Shi, W. & Ng, A. K. (2017). Logistics as a Driving Force for Development under the Belt and Road Initiative—the Chinese Model for Developing Countries. *Transport Reviews*, 38(4), 457-478.
- Li, K. X., Lin, K. C., Jin, M., Yuen, K. F., Yang, Z. & Xiao, Y. (2020). Impact of the Belt and Road Initiative on Commercial Maritime Power. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 135, 160-167.
- Lianlei, B. (2016). Azerbaijan in the Silk Road Economic Belt: A Chinese Perspective. *Caucasus International*, 6(1), 27-39.
- Liu, X., Chen, Y. & Wang, X. (2019). Research on China-Kazakhstan Trade under "The Belt and Road Initiative" based on the Perspective of Factor Endowment Theory. *International Conference on Management Science and Industrial Economy (MSIE 2019)*, 270-274.

- Nedopil, C. (2022). "Countries of the Belt and Road Initiative"; Shanghai, Green Finance & Development Center, FISF Fudan University, www.greenfdc.org
- Niebuhr, A. (2006). Market Access and Regional Disparities: New Economic Geography in Europe. *Ann. Regional Sci.*, 40, 313-334
- Perkins, P., Fedderke, J., & Luiz, J. (2005). An Analysis of Economic Infrastructure Investment in South Africa. *South African Journal of Economics*, 73(2), 211-228.
- Tong, T., Yu, T. H. E., Cho, S. H., Jensen, K. & Ugarte, D. D. L. T. (2013). Evaluating the Spatial Spillover Effects of Transportation Infrastructure on Agricultural Output Across the United States. *Journal of Transport Geography*, 30, 47-55.
- Vision and Actions on Jointly Building Belt and Road, (2017). <http://2017.beltandroadforum.org/english/n100/2017/0410/c22-45-3.html> (accessed: 15 May 2022)
- Vogelsang, T. J. (1993). *Essays on Testing for Nonstationarities and Structural Change in Time Series Models*. Princeton University.
- Wang, C., Lim, M. K., Zhang, X., Zhao, L. & Lee, P. T. W. (2020a). Railway and Road Infrastructure in the Belt and Road Initiative Countries: Estimating the Impact of Transport Infrastructure on Economic Growth. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 134, 288-307.
- Wang, X., Wong, Y. D., Yuen, K. F. & Li, K. X. (2020b). Environmental Governance of Transportation Infrastructure under Belt and Road Initiative: A Unified Framework. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 139, 189-199.
- Wang, C., Kim, Y. S. & Kim, C. Y. (2021). Causality between Logistics Infrastructure and Economic Development in China. *Transport Policy*, 100, 49-58.
- Xu, X. & Wang, Y. (2017). Study on Spatial Spillover Effects of Logistics Industry Development for Economic Growth in the Yangtze River Delta City Cluster based on Spatial Durbin Model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(12), 1508.
- Yang, D., Jiang, L. & Ng, A. K. (2018). One Belt One Road, but Several Routes: A Case Study of New Emerging Trade Corridors Connecting the Far East to Europe. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 117, 190-204.
- Yu, N., De Jong, M., Storm, S. & Mi, J. (2013). Spatial Spillover Effects of Transport Infrastructure: Evidence from Chinese Regions. *Journal of Transport Geography*, 28, 56-66.
- Zhang, X. (2008). Transport Infrastructure, Spatial Spillover and Economic Growth: Evidence from China. *Frontiers of Economics in China*, 3(4), 585-597.
- Zhang, X., Zhang, W. & Lee, P. T. W. (2020). Importance Rankings of Nodes in the China Railway Express Network under the Belt and Road Initiative. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 139, 134-147.
- Zhao, J., Yu, Y., Wang, X. & Kan, X. (2017). Economic Impacts of Accessibility Gains: Case Study of the Yangtze River Delta. *Habitat international*, 66, 65-75.

COĞRAFI İŞARETLİ ÜRÜN ALGISININ TÜKETİCİ SATIN ALMA TERCİHİNE ETKİSİNDE REFERANS GRUPLARI İLE ROLLER VE STATÜNÜN ARACILIK ROLÜ

Özge Bektaş GÜMRÜKÇÜ¹, Hüseyin Sabri KURTULDU²

Öz

Bu çalışmanın amacı coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi üzerindeki etkisinde referans grupları ile roller ve statünün aracılık etkisini ortaya koymaktır. Ana kütle ise Trabzon şehir içi nüfusu olmak üzere örnek büyüklüğü 384 kişi olup soruları cevaplayanların farklı cinsiyetlerden, 18-60 yaş aralığı göz önünde bulundurularak ölçek formları yüz yüze yöntemi ile uygulanmıştır. Çalışmada Process modeli ile değişkenler arasındaki karmaşık etkiler, regresyon katsayıları ile anlaşılacak olup aracılık rolünü test etmek için Bootstrapping yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Analiz bulguları coğrafi işaretli ürün algısının referans grupları ile roller ve statü üzerinde anlamlı etkisi olduğunu ve referans grupları ile roller ve statünün, coğrafi işaretli ürün algısı ile satın alma tercihi arasındaki ilişki üzerinde aracılık ettiğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi işaret, Tüketici Satın Alma Tercihi, Roller ve Statü, Referans Grupları
JEL Sınıflandırması: M14, M30, M31

MEDIATION ROLE OF REFERENCE GROUPS WITH ROLES AND STATUS IN THE EFFECT OF GEOGRAPHICAL MARKED PRODUCT PERCEPTION ON CONSUMER PURCHASE PREFERENCE

Abstract

The purpose of this study is to reveal the mediation effect of reference groups, roles and status in the effect of geographical indication product perception on purchasing preference. The sample size is 384 people, the main mass being the inner-city population of Trabzon, and the scale forms were applied by face-to-face method, considering the different genders of the respondents and the 18-60 age range. In the study, the complex effects between the Process model and the variables are understood with the regression coefficients, and a regression analysis based on the Bootstrapping method was performed to test the mediation role. Analysis findings revealed that geographical indication product perception had a significant effect on reference groups and roles and status, and reference groups and roles and status mediated the relationship between geographical indication product perception and purchasing preference

Keywords: Geographical Indication, Consumer Purchasing Preference, Roles and Status, Reference Groups
JEL Classification: M14, M30, M31

Bu makale doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör. Dr. Trabzon Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksek Okulu, Otel ve Lokanta İkram Hizmetleri, ozge.bektas@trabzon.edu.tr, ORCID:0000-0003-2528-230X.

² Prof. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme ve Pazarlama, hskurtuldu@ktu.edu.tr, ORCID:0000-0001-8517-893X.

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 20.06.2022

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 05.10.2022

Bektaş Gümrükçü, Ö. ve Kurtuldu H.S. (2023). Coğrafi İşaretili Ürün Algısının Tüketici Satın Alma Tercihine Etkisinde Referans Grupları ile Roller ve Statünün Aracılık Rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 38, 37-59. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1133498>

1. Giriş

Türkiye, geniş tarımsal toprakları, zengin biyolojik çeşitliliği ve farklı mikro iklimleri ile birbirinden farklı ve kaliteli bir tarımsal ürün yelpazesinin yanı sıra, derin tarihi kökenlerinden gelen, gelişmiş bir mutfak kültürü ve geleneksel (kendine özgü) üretim biçimleri ile zengin bir yöresel üretim becerisine (know-how) sahiptir. Anadolu'nun öz varlığını oluşturan bütün bu özellikler Türkiye'ye olağanüstü kalitede ve çok sayıda yöresel ürün kazandırmıştır. Günümüzde coğrafi işaret tesciline sahip olan bir ürün, belli bir tüketici kitlesini hedef alan özel bir üretim olmasından kaynaklı, tüketici tarafından daha çok tercih edilir duruma gelmiş ve yerel bölgeye ait ürünlerin korunması, ekonomik bakımdan güçlenmesi yönünde yapılan çalışmalar, coğrafi işaret etiketi farkındalığının artmasını sağlamıştır (Eren ve Sezgin, 2021).

Tüketici davranışları, tüketilmek istenen ürünün var olduğundan haberdar olmak ve ürün hakkında elde edilen bilgiler doğrultusunda, ne kadar faydalı ve zararlı olduğunu değerlendirerek tüketebileceğine karar vermektir (Şahin ve Meral, 2012). Bu deneme sonucunda ise sonraki zamanlarda tekrar tüketme veya tahmin edilememiş ihtiyaca cevap bulmak için aynı şekilde yeni bir süreç başlayabilmektedir. Fakat burada en önemli sorun, tüketicilerin coğrafi işaretli ürün hakkında çok fazla bilgi ve bilince sahip olmadıklarıdır. Bu sebepten dolayı coğrafi işaretli ürünlerin başarılı bir pazarlama stratejisine dönüştürülmesi gerekmektedir.

Satın alma davranışı üzerinde etkili olabilecek önemli sosyal faktörlere bakıldığında referans grupları ile roller ve statünün yer aldığı görülmektedir. Amerika'da yapılan bir araştırmada, gıda güvenliği bilinci, yaşla doğru orantılı olarak giderek artmakta ve kadın tüketicilerin erkek tüketicilere oranla gıda güvenliğine daha açık olduğu ortaya koyulmuştur (Albrecht,1995: 119-134). Krystolls ve Ness (2005) yaptığı çalışmada tüketicilerin tercihlerinde gelir, eğitim ve yaş gibi faktörlerin etkin olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak geliri ve eğitimi yüksek olan kişilerin bir ürün alırken coğrafi işaret etiketine önem verdikleri görülmüştür. Fiyat, etnik kaygı, güven duygusu, doğal içerikler, ürünün görünümü ve sağlığı, ürün ile tanışma ise coğrafi etiketli ürünlerin seçiminde öne çıkan kriterlerin başında olduğu sonucuna varılmıştır.

Tüketici davranışlarını etkileyen sosyal faktörleri inceleyebilmek, insanların veya grupların özellikle bir çeşit sosyal güce sahip olan bireylerin neden tüketiciler üzerinde etkili olduğunu anlayabilmek açısından destek olmaktadır. Buna ek olarak hizmet veya ürün satın alırken neden başkalarını aradığımızı ve diğer insanların yaptıkları ile tutarlı olmak için ürün satın aldığımızı dair bilgiler verebilmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, araştırmanın temel problemi; coğrafi işaretli ürün algısı ile satın alma tercihi üzerindeki ilişkide referans grupları ile roller ve statünün aracılık etkisinin olup olmadığını belirlemektir. Çalışmada hem coğrafi işaretli ürün algısının satın alma üzerindeki etkileri araştırma konusu yapılırken hem de coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi üzerinde katkı sağlayabilecek olan referans grupları ile roller ve statünün ilişkide nasıl bir rol oynayacağı sorusuna cevap aranmaktadır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, araştırmaya katılan kavramlar ile ilgili ayrı ayrı çalışmalar bulunmasına rağmen değişkenleri birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu sebeple aracı değişkenlerin modele girmesi, coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihleri üzerindeki etkisini daha da anlamlı hale getirmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın literatüre katkı sağladığı öngörülmektedir. Çalışmada literatür kapsamında kavramsal bir çerçeve oluşturulmuş ve araştırma modeli tanımlanarak hipotezler geliştirilmiştir. Ardından, araştırmanın bulguları sunulurken, çalışma sonuç bölümü ile sonlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Coğrafi İşaretli Ürün Algısı

Türkiye'ye kırsal alanın, kültürel ve yerel zenginliklerin geniş olduğu bir ülke olarak bakıldığında coğrafi işaret kavramının önemli olduğunu söylemek mümkündür. Her bölgenin kendine özgü hammadde kaynakları, ekonomik özellikleri ve doğa şartları olduğu için bu ürünlerin

her birinin birbirinden farklı özellikleri vardır. Geleneksel ürünleri iklim, yükselti, toprak yapısı ve bakı gibi bağımsız değişkenler etkilemektedir. Doğanın bize vermiş olduğu bu koşulların değerlendirilerek hem o bölgenin hem de diğer toplumların faydalanabileceği niteliklerin kazandırılması ise insan faktörünün önemini açıklamaktadır. Böylece yöresel ürünleri etkileyen ve insan ile ortak noktaları olan bağımlı değişkenlere bakıldığında ise emek, yaratıcılık, farklı tarihi geçmiş, farklı gelenekler, farklı çalışma koşulları, ilgi ve merak olduğu görülebilmektedir (Yalçın, 2009: 55-56).

Bu faktörler ürünün var olduğu coğrafi alan ile tanınıp ün kazanmasında etkili olmaktadır. Coğrafi işaret, benzersiz özellik, kalite, insan faktörü itibarıyla kökenin bulunduğu bir bölge, alan veya ülke ile bütünleşmiş bir ürünü gösteren ad veya işaretlerdir (Demirer, 2010: 35). Coğrafi işaret uygulaması üç farklı şekil içermektedir. Bunlar Menşe, Mahreç ve geleneksel ürün olmak üzere üç farklı şekilde işaretlenmektedir (TPK, 2018). Mahreç adı koruması, kapsamındaki ürünlerin, sınırları belli bir yöre, havuz, şehir veya ülkeye özgü olmasıyla birlikte öne çıkan en az bir özelliği, o ürünü tanıtıcı herhangi bir özelliğinin belirlenen mekândan kaynaklanması gerekmektedir. Mahreç işaretine sahip ürünler belirtilen niteliklerden en az birine sahip oldukları takdirde ait oldukları bölgenin dışında da üretilebilirler. Ancak o coğrafi bölgeye ait hammadde ve üretim yöntemlerinin aynen kullanılması ve kalitenin birebir aynı olması gerekmektedir (TPE, 2010: 40). Menşe adı koruması ise, bir bütün olarak var olduğu bölge, havza, kasaba, ülke tarafından ifade edilen üründür. Başka bir deyişle, belirli bir yere tamamen özgü olan ve başka bir yerde bulunmayan ürünleri ifade etmektedir. Bir ürünün coğrafi işaret tescili alabilmesi için sahip olması gereken en temel özelliklere bakıldığında ürün adı, tüketiciler arasında olumlu bir üne sahip olması, benzer diğer ürünlere kıyasla bilinir bir özgünlüğü olması, işleme süreci ve hammadde üretimi sınırlandırılmış bir coğrafi bölgede gerçekleştirilmesi ve ayrıntılı olarak belirtilmiş özel bir üretimin sonucu olan ürün olmasıdır. Menşe veya Mahreç işareti kapsamına girmeyen, en az 30 yıl süreyle geleneksel olarak kullanıldığı kanıtlanan adlar ise geleneksel ürün olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel üretimin en temel özelliği, geleneksel hammadde veya malzemenin üretilmiş olması ve geleneksel üretim ve işleme yöntemine sahip olmasıdır (TPK,2018).

Coğrafi işaretler tüketiciye ürünün kalitesi, geleneksel üretim metotlarının kullanıldığını, coğrafi bir kaynağı olduğunu gösteren bir güvencedir. Bu ürünler bölge ekonomisinin gelişmesinde, bölge içindeki üreticinin yerel kaynaklarını en iyi şekilde değerlendirilmesi, yerel istihdamların artması ve bölge marka kimliğinin oluşması açısından önem taşımaktadır. Bu özelliklerinden kaynaklı bölge özgünlüğünün önemli bir parçası olan yöresel ürünlerin; coğrafi işaretler olarak tescillenerek ulusal alanda korunması gerekmektedir (Ceren ve İnal,2004: 74-76).

Bireylere güvence veren etiketlerden biri olan coğrafi işaret etiketi, tüketicilerin kalite algısını özellikle değiştirmektedir (Marcolini vd., 2015). Baran (2015), Erzurum'da coğrafi işaretli ürünlerin tüketici tercihlerine dayalı pazarlama çalışmasında yerel markalı ürünlerin kırsal kalkınmaya katkı sağlandığı belirlenmiştir. Toklu ve diğerleri (2016), bireylerin coğrafi işaretli ürünlere ilişkin algıları ölçülmüştür. Yapılan çalışmanın sonucunda kalite ve güvenilirliği gelenek ve kültürün coğrafi işaretli ürün algısını etkilediği tespit edilmiştir. Zhao, Kneafsey ve Finlay (2016), Çin'de coğrafi etiketli gıda ürünlerinin güvenlik ve kalite seviyelerinin sadece coğrafi işaret etiketleri ile sağlanmadığını, üreticilerin de güvenli ürün sunmaya teşvik edilmeye ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur. Çam, Ayaydın, Pala ve Barut (2018)'de yaptıkları çalışmada coğrafi işaretli ürünlerin turizme olan ekonomik katkıları açısından değerlendirilmesi yapılmış ve turistlerin coğrafi ürün algıları ile daha fazla ödeme eğilimleri ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda değişken olarak ekonomik desteğin coğrafi işaretli ürün algısını etkilediği, gelenek ve kültür ile kalite ve güvenilirliğin coğrafi işaretli ürün algısını etkilemediği tespit edilmiştir. Dokuzlu ve diğerleri (2019), tüketicilerin coğrafi işaretli ürün satın alma davranışlarını ve bilgi düzeylerini belirleyebilmek amaçlı yapılan çalışmada tüketicilerin coğrafi işaretler konusundaki bilgi düzeylerinin düşük olduğunu, aynı zamanda bu ürünlere daha fazla ödemeye hazır oldukları tespit edilmiştir.

2.2. Referans Grupları

İnsan sosyal bir varlıktır. Temelde bir insan grubu, ortak hedefleri veya amaçları paylaşan ve bu hedeflere ulaşmak için etkileşimde bulunan birden fazla bireyi içermektedir. Grubun her üyesi, diğerleri tarafından bir grup üyesi olarak algılanır ve tüm üyeler arasındaki iletişim zaman içinde etkileşim ağları ile birbirine bağlanır. Grup üyelerinin karşılıklı bağımlılığı, inançlar, değerler ve normların birleşimi ile kalıcı hale gelmektedir.

Referans grupları, tüm ürün ve tüketim faaliyetleri için aynı şekilde çalışmayan, farklı tüketici davranışlarını açıklamak için kullanılan ve pazarlamada en önemli grup kavramı olarak ortaya çıkan yapılardır. Örneğin çok karmaşık olmayan, riski düşük veya satın almadan önce deneyebileceğimiz ürünleri seçtiğimizde başkalarının tercihlerini fazlasıyla dikkate alma ihtimalimiz yoktur. Başkalarının neyi tercih ettiğini bilmek bizi genel düzeyde etkileyebilmektedir (Örneğin, standart ürün yerine organik ürün, sağlıklı ürün tercih etmek) (Solomon vd., 2013: 397-398). Diğer zamanlarda ise bu bilgi bir ürün kategorisinde istek duyduğumuz belirli bir markaya bizi yönlendirebilmektedir (Örneğin Kral pestil ve kömenin yerine Lezzet pestil ve kömeyi tercih etmek). Her birimiz gruplara ait olduğumuzdan, başkalarını memnun etmeye çalışmakta ve ne yapmamız gerektiğine dair ipuçları için başkalarının davranışlarına bakmaktayız. Gerçek şu ki bireyler ya da gruplar ile "tanışma", "özdeşleşme" arzumuz tüketim davranışlarımızın birçoğunun birincil motivasyonudur. Kabul ettiğimiz bir grubun üyelerini memnun etmek veya istemediğimiz bir gruptan kaçmak için ise büyük çaba harcayabilmekteyiz (White ve Dahl, 2006: 404-414). Grubun kendisi, bir bireyin uyması gereken ideal davranışları belirleyen normları geliştirir. Ayrıca sosyal gruplar, sosyal normlarına olan bağlılığın olumlu bir şekilde pekiştirildiği ve teşvik edildiği, olumsuzluğun ise cezalandırıldığı bir yaptırım sistemine sahiptir.

Referans gruplarına tüketici davranışları açısından bakıldığında bu grupların üyelerini özel olan markalar ve ürünler hakkında bilgilendirebilmekte ve kişilere grup ile tutum davranışlarını karşılaştırabilme imkânı sağlayarak, bireyleri grubun normları doğrultusunda etkilemektedir (Schiffman ve Kanuk, 2007: 310). Referans grupları, bilgi sürecini, ürün seçimini, tutumların şekillerini ve satın alma davranışlarını etkileme gücündedirler (Lanchance ve Beaudoin, 2003: 47-57). Bu sebeple pazarlama yöneticileri hedeflediği müşteri kitlesini belirlerken içinde bulunduğu referans gruplarını da tanımlamaya gerek duyarlar. Çünkü bu gruplar bir bireyin tutum ve davranışını dolaylı ve dolaysız yollarla etkileyerek yaşam tarzlarına ve davranışlarına yönelik olarak değişim gücü yaratabilirler (Marangoz,2006: 110).

Referans grupları, tüketicileri çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir (Akay,2003: 55). Bu etkiye örnek olarak, tüketicilerin ürünlerden haberdar olması, ürün hakkında inanç ve bilgilerden etkilenmesi, ürünün denenmesi ve hangi ihtiyaçlarının tüketilen ürün ile karşılanacağını belirlenmesi verilebilir.

Grupların kuvvetli olduğu yerlerdeki ürün ve markaların üreticileri, bu gruptaki düşünce liderine ulaşmaya çalışmalıdırlar. Pazarlamacılar ise düşünce liderleri ile bağlı olduğu demografik ve psikolojik özellikleri belirleyerek içinde bulunduğu medyayı okuyarak düşünce liderine gönderdiği mesajlar ile kitleye ulaşmaya çalışabilmektedir (Kotler,2000: 165).

2.3. Roller ve Statü

Tüketicilerin satın alma tercihini etkileyen bir diğer önemli faktör ise roller ve statüdür. Roller ve statü, hiyerarşik bir yapı içerisinde toplumdaki üyelerin sınıflandırılmasıdır. Bu sınıflandırma, meslek, prestij, sahip olunan gelir, ikamet bölgesi ve oturlan ev gibi birçok değişkene bağlı oluşturulabilmektedir. Kişiler statülerini kaybetmemek için kendilerini devamlı olarak çevresindeki insanlar ile karşılaştırarak değerlendirmektedir. Kendi statüsünü kaybetmek istemeyen tüketici çevresindeki insanların satın almış oldukları ürünleri kullanmaya çaba göstererek yaşam standartlarını korumaya çalışmaktadır. Önemli olan yeni trendleri takip ederek çevresinde özel olduğunu gösterebilmektir. Sonuç olarak satın alınan ürünün, ihtiyacı karşılaması değil çevreye farklı olduğunu hissettirmektir (Edwards, 2011: 13). Bir başka ifade ile kişiler

buldukları statüyü koruyabilmek için diğer tüketicileri taklit ederek onlara uyum sağlama çabasına girebilmekte bu da ürün satın alım tercihinde oldukça etkili olmaktadır.

Bireylerin; katıldıkları aile, dernek vb. grupların her birindeki yerini rol ve statü olarak ele alabilmekte, bu rollerin her biri de satın alma davranışını etkilemektedir. Her bir rol de toplum içinde belirli bir statüye sahiptir. Ürünler coğrafi duruma, zamana ve sosyal sınıfa göre statü rolü üstlenmektedir (Abıcılar, 2006: 25).

Bir bireyin kişisel özellikleri de onun satın alma kararını etkilemektedir. Bu özellikler içinde yaş, meslek, ekonomik durum, hayat tarzı ve hatta kendini değerlendirme de yer almaktadır.

Birey normal zamanlarda temel gıda ihtiyaçlarını karşılarken ürünün markasına ya da içeriğine bakmadan satın alabilirken, bir başka şehir veya bir başka kişiye hediye göndermek istediğinde markalı ya da organik bir ürün göndermek isteyebilir ki bu davranışın kaynağında da şahsi özellikler yatabilmektedir.

2.4. Tüketicinin Satın Alma Davranışı

Tüketici oldukça geniş bir kavramdır. Tüketiciler kimlerdir, neyi ne zaman, kimler için, nereden ve neden satın alırlar, satın aldıklarını nasıl kullanır ve nasıl elden çıkarırlar gibi soruların yanıtlarını ararken birçok disiplinden yararlanılır (Schiffman ve Kanuk, 2007: 223). Tüketici anlam itibarıyla, ihtiyaçları olan ve bu ihtiyaçları giderebilme doğrultusunda talepte bulunan kişidir. Literatür taramasında ortaya çıkan teorik çerçeveler (Erdemir, 2017) ve (Blackwell ve Miniard, 2001) tüketici davranışlarının satın alma aşamasında uyarıcı ve tepkisel faktörlerin ortaya çıkarılmasında ve anlamlandırılmasında yol göstermektedir. Bunların sonucunda da bu bilgiler, her bir tüketicinin tepkisini belirleyerek yönlendirmiş olur. Tepkilerin içinde var olan faktörlerin birbirleri ile ilişkili olduğunu bilmemizin yanında dikkat edilmesi gereken önceki araştırmalara bağlı kalarak tüketicilerin belirtilen aşamaları her zaman adım adım takip edemediğidir. Bu aşamalarında sosyal ağlarda doğrusal olmayan ve yinelenen bir yer edindiği ortaya koyulmaktadır.

Üretici ile tüketici arasındaki asimetric bilgilerden dolayı ortaya çıkan pazardaki başarısızlıkların çözümünde farklılaşma özelliğini kullanan coğrafi işaretler piyasaların verimli çalışmasında önemli bir rol oynar (Akerlof, 2000). Örneğin Gümüşhane pestil ve kömesinin pazar araştırmasında marketlerdeki pestil ve köme tüketicilerinin, pestil ve kömenin farklılığına karar verirken ürünün menşesine bakarak bunu birincil ölçüt olarak ele aldığı görülmektedir (Akyüz, 2016).

Günümüzde, kaliteli ve sağlıklı ürünlere olan tüketimin son zamanlara doğru artış gösterdiği gözlemlenmektedir (Güngör, 2019). Bu talebin artması ile sadece tüketicinin piyasadaki ürünlere karşı olan bakış açıları değişmemiş aynı zamanda satın alma kararları da etkilenmiştir. Özellikle gıda sektöründe sağlık için zararlı ürünlerin piyasada çoğalması nedeniyle piyasadaki ürünlere olan bakış açısı değişmiştir. Bu sebeple gıda ürünlerinin etiketlenmesi önemli hale gelmiş ve böylece ürünlerin kaliteli ve sağlıklı olmaları hakkındaki şüphelerde azaltılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında bize güvence veren etiketlerden biri olan coğrafi işaret etiketi, tüketicilerin kalite algısını özellikle değiştirmektedir (Marcolini vd., 2013: 1188-1204). Coğrafi işaretler tüketiciye ürünün kalitesi, geleneksel üretim metotlarının kullanıldığını, coğrafi bir kaynağı olduğunu gösteren bir güvencedir. Bu ürünler bölge ekonomisinin gelişmesinde, bölge içindeki üreticinin yerel kaynaklarını en iyi şekilde değerlendirilmesi, yerel istihdamların artması ve bölge marka kimliğinin oluşması açısından önem taşımaktadır. Bu özelliklerinden kaynaklı bölge özgünlüğünün önemli bir parçası olan yöresel ürünlerin; coğrafi işaretler olarak tescillenerek ulusal alanda korunması gerekmektedir.

2.5. Değişkenler Arası İlişkiler

Türkiye’de yöresel ürünlerin tüketimine yönelik çalışmalar incelendiğinde, Şahin vd., (2001) ve Tümer vd., (2010)’da coğrafi işaretli ürünler için tüketici davranışlarının ve eğilimlerinin belirlenmesine, Demirbaş vd., (2006)’ da gıda güvenliği açısından geleneksel ürünlerin üretim ve

pazarlamasına, Altuntaş ve Gülçubuk, (2014); Kuşat, (2012)' de yerel kalkınmada geleneksel gıdaların önemine; Şahin ve Meral (2012); Kan vd., (2010)'da yöresel ürünler ve coğrafi işaretlemeye ilişkin çalışmalara yer verdikleri görülmüştür. Bu çalışmalardan sonra coğrafi işaretli ürünlerin tüketicilerin satın alma tercihleri arasında sosyal değişkenlerin etkisi üzerine yönelik çalışmalara ise pek rastlanılmamıştır. Bu açıdan bu araştırmanın literatürdeki ilgili boşluğu doldurması ve literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırmanın temel amaçlarından biri coğrafi işaretli ürün algısının tüketicinin satın alma tercihi üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmanın diğer amacı ise coğrafi işaretli ürün algısının tüketicinin satın alma tercihinde roller ve statü, referans gruplarının aracılık rollerinin varlığını belirlemektir. Dolayısıyla tüketicinin satın alma tercihini etkileyen doğrudan ve dolaylı etkiler bu araştırma kapsamında belirlenecektir.

Coğrafi işaretli ürünler diğer ürünlere nazaran el işçiliği yüksek ve geleneksel yollarla yapılan, bulunduğu bölgede yer edinmiş olmasından kaynaklı "özgünlük" yapısı olduğu için tüketicilerin gözünde coğrafi işaretli bir ürünün net katma değeri bir başka markalı ürün ile karşılaştırıldığında düşük olabilir ancak uzun vadede baktığımızda daha yüksektir (Chrysochou vd., 2012: 33-58). Coğrafi işaretli ürünlerin özellikle o bölgede yaşayan tüketiciler üzerinde kalite algısının olumlu etkileri vardır (Requillart, 2007: 2-20). Ayrıca tüketici de bunun için fazladan para ödeme istekliliğini devam ettirmektedir.

Albayram vd. (2014)' de coğrafi işaretli ürünlerin tüketiciler üzerindeki davranışlarını analiz etmek amacıyla yapmış oldukları çalışmanın sonuçlarına göre tüketicinin satın alma tercihinde ürün kalitesinin ve menşenin önemli rol oynadığı görülmüştür. Ayrıca bu çalışmada tüketicinin coğrafi işaretli ürünlere yerel olmayan ürünlerden daha fazla güvenildiği ve bu sebepten satın alma tercihinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Meral ve Şahin tarafından (2013)'de Kahramanmaraş'ta yapılan araştırmaya göre tüketicilerin %76,3'ünün coğrafi işaret hakkında bilgi sahibi olmadığı fakat bilgi verildikten sonra tüketicilerin %97,4'ünün önceden veya farkında olmadan lezzet ve kalite faktörlerinden dolayı coğrafi işaretli ürünleri satın aldıkları tespit edilmiştir. Zuluğ (2010)' da yaptığı çalışmada ise gıda etiketlerine dikkat eden tüketicinin %73'ünün coğrafi işaretli ürün satın alabilecekleri tespit edilmiştir. Bu çalışmalar doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₁: Coğrafi İşaretli Ürün Algısının Satın Alma Tercihi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Zuluğ (2010)'da yaptığı araştırmada coğrafi işaretli ürünlerle ilgili 5 farklı bilgi kaynağından hangisine daha yakın olduklarını belirleyen, en çok tercih edilen bilgi kaynağının televizyon olduğunu, doktor, beslenme uzmanı, aile ve arkadaşların hemen arkasından gelen referans grupları olduğu görülmüştür. Bir coğrafi işaretli ürün hakkında hiçbir şey bilmeyen ve duymayan bir tüketici için o ürün, raftaki herhangi bir üründen farklı değildir (Agrawal ve Kamakura, 1999: 255-267). Bilinen markalar için Çin de genç tüketicilerin tutumlarının belirlenmesinde referans grubunun ne kadar etkili olduğuna dair yapılan çalışmada katılımcıların bu markalara karşı oluşan olumlu tutumlarında referans gruplarının etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Huang ve Chu, 2008: 10). Coğrafi işaretli ürünler belirli bir kişiden ya da şirketten kaynaklı bir mal veya hizmet tanımlayan ve o bölgenin karakteristik özelliğini barındıran, tüketiciye benzersiz bir kimlik oluşturmak için tüketiciye ürün ile ilgili kalite, menşe ve tat konularında yönlendirmektedir. Bu sayede markalar da verdiği sinyallerle tüketiciye değer yaratmış olmaktadır. Bu olumlu algı ve tutumlar da referans gruplarında etki yaratmaktadır. Bu çalışmalar doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₂: Coğrafi İşaretli Ürün Algısının Referans Grupları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Coğrafi işaretli ürünlere koruma altına alınmış ürünler açısından bakıldığında, belli bir yöreye ait, kaliteli ve benzerlerinden farklı ürünler olduğu görülebilmektedir. Anselmsson vd.(2014), sosyal imaj, roller ve statünün tüketici açısından daha fazla fiyat ödeme eğilimi göstermelerine

sebebe olan faktörler oldukları ifade edilmiştir. Coğrafi işaretli ürünlerin güvenilir, kaliteli ve farklı olduğunu düşünen tüketici de bu ürünler için daha fazla ödemeyi kabul etmektedir (Likudis vd., 2014: 484-492). Sosyal imaj, tüketicinin çeşitli kategorilerdeki tepkilerini etkiler (Lassar vd., 1995: 11-20). Bonnet ve Simioni (2001)'in farklı gelire ait tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algılamaları üzerinde yaptığı çalışmanın sonucuna göre roller ve statünün coğrafi işaret etiketi üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Krystaills ve Ness (2005)'in yaptığı çalışmada tüketici tercihlerinin eğitim, yaş ve gelir gibi faktörlerden etkilendiği tespit edilmiştir. Bu durum yüksek gelirli ve eğitilmiş kişilerin, sosyo-ekonomik statüsü yüksek tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algısının yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Vermeir ve Verbeke (2007)'de, tüketicilerin coğrafi işaret ürünleri sadece sağlık, kalite ve kültürel nedenlerden değil de aynı zamanda sosyal statü nedeniyle tercih ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₃: Coğrafi İşaretli Ürün Algısının Roller ve Statü üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Kişiler, rollerini sergilemiş oldukları davranışların bir ayrıcalığı olarak benimser. Bu sebeple roller belli birtakım sorumlulukları da yanında getirir. Her statü bir rol içerir ki bu nedenle tüketicilerin ürün seçimleri bir bütündeki rol ve statüye uygun olarak yapılır (Demet, 2008: 18).

Bir tüketicinin bir birey olarak her örgütte bir rolü vardır. Bu rollerin her biri tüketicinin satın alma davranışını etkiler. Burada her rolün de içinde yer aldığı bir statüsü vardır. Tüketici de bu statüye uygun satın alımlar yapar (Abıcılar, 2006: 25).

Bir kişi çalışma ortamında ünlü markaların ürünlerini satın alarak giyinmek isterken evinde ise son derece rahat, markasız kıyafetleri tercih edebilmektedir. Burada tam olarak tüketicinin kişilik özellikleri tüketicinin satın alma kararını etkilemektedir (Durmaz ve Bahar, 2011: 68).

Tüketiciler ellerinde var olan statüyü kaybetmemek adına etrafındaki kişilerin kullandıkları ürünleri kullanmaya ve aynı yaşam standartlarını sürdürmeye özen gösterirler. Tüketiciler ilgili oldukları statüdeki gruba uygun ürünler satın almayı tercih ederler ve o statüde varlıklarını sürdürebilmenin bu şekilde mümkün olacağına inanırlar (Karalar, 2009: 174).

Tüketiciler aldıkları ürünlerin markalarının anlamlarını kendileri ile özdeşleştirip imaj yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu durumda da ürünleri satın alarak etrafındaki gruplara statüleri hakkında mesaj vermektedir (Aslay, 2013: 43-44).

Sosyal statülerin düşük olduğunu hisseden tüketici grupları zihinlerinde hedef aldıkları statü grubuna girebilmek için lüks ürünleri tüketirler. Ayrıca gelirlerinde bir azalma meydana gelmesine rağmen bu standardı koruyabilmek için borçlanıp, alt standarda dönmek için her şeyi yaparlar. Sosyal statü, bireylerin var oldukları sosyal sınıfı belirtmek için yani statü göstergesi olarak kullanılmaktadır (Perreault vd., 2010: 446). Bu çalışmalar doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₄: Roller ve Statünün Satın Alma Tercihi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Kişiyi etkileyen, tüketici üzerinde etkisi olan faktörlerden biri referans gruplarıdır. Referans grupları tüketicinin marka seçiminden markaya bağlı olan gruplara kadar etkilidir. Bu gruplar ihtiyaç dışı lüks harcamaları da etkilemektedir (Lantos, 2015: 235).

Kişiler kararlarını vermeden önce ya da karar verirken referans gruplarının verdiği kararlar ortak bir karara varmak için gruptaki üyeler ile iletişime geçebilmektedirler (Asch, 1995: 178). Ölçü grupları tüketicinin karar alırken direkt danışmadığı sadece örnek aldığı gruplar olarak tanımlanır (Schulz, 2015: 21).

Pozitif gruplar, üye olsun veya olmasın satın alma konusunda görüşleri belli olan ve kabul görmüş gruplardır. Hukukçulardan meydana gelen satın alma davranışının kişilerce model olarak alınması buna örnek olarak gösterilebilmektedir. Negatif gruplar tüketici için negatif etki yaratabilen gruplardır. Toplum tarafından dışlanan, kötü alışkanlıkların sahip olduğu kişilerden

oluşan bu grup, tüketicinin satın alma sürecini etkilemektedir. Tüketici negatif gruba bakarak satın alma sürecini gerçekleştirebildiği gibi gerçekleştiremedebilir (Hammerl vd., 2016: 33).

Etkileşime kapalı olan gruplar kuralcıdır. Kişiler ürünleri satın alırken bu gruplara kendi görüşlerini de paylaşamaz. Bireylerin yorum yapma hakları yoktur. Bir tüketici kuralcı gruba üye ise satın alma süreci doğrudan etkili demektir. Tüketici, grubun ortak fikrine uymakla yükümlüdür, uymaz ise sonuçlarına da katlanmak zorundadır (Fitzgerald ve Arndt, 2002: 43). Bazı durumlarda grubun üyesi olmadığı halde verdiği kararın arkasında durulması ve kararı garanti altına almak adına kuralcı grupların fikirleri satın alma sürecinde etkili olabilir (Radford, 1989: 102). Bu çalışmalar doğrultusunda aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₅: Referans Gruplarının Satın Alma Tercihi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

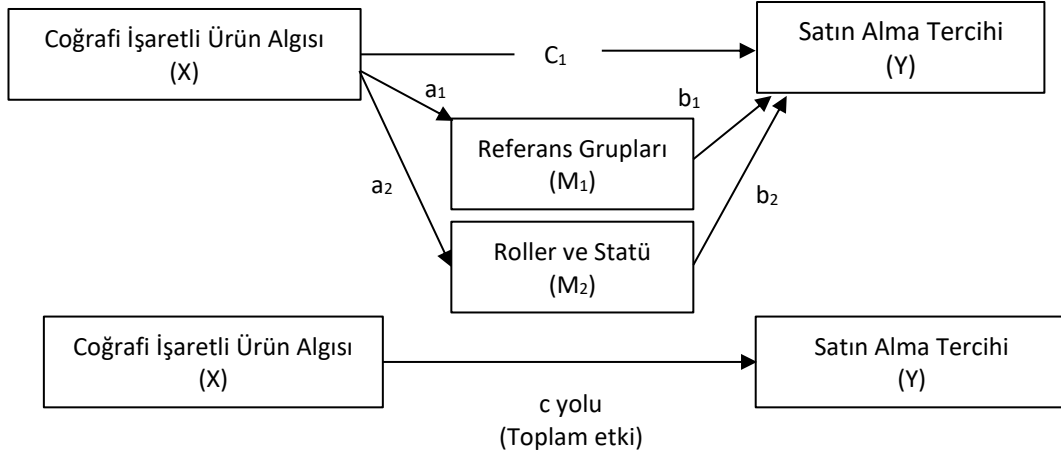
Alan yazında araştırma değişkenlerinin hepsinin bir arada test edildiği başka bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi üzerindeki etkisinde referans grupları ile roller ve statünün aracılık etkisini test etmek üzere H₆ ve H₇ hipotezleri aşağıdaki gibi kurgulanmıştır.

H₆: : Roller ve statü, coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi etkisine aracılık etmektedir.

H₇: Referans grupları, coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi etkisine aracılık etmektedir

Yukarıda açıklanan kavramsal çerçeve kapsamında coğrafi işaretli ürün algısının tüketicinin satın alma tercihi üzerindeki etkisinde referans grupları ile roller ve statünün aracılık rolünü test etmek amacıyla oluşturulan model Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Aracılık modelleri bir etkinin nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaya yardımcı olur (Holmbeck, 1997: 599). Aracılık modelinde (X) bağımsız değişken, (Y) bağımlı değişken üzerinde aracılık rolü üstlenen (M_k) değişkenleri aracılığı ile gönderilmektedir. Sonuç olarak X, M'ye, M'de Y'ye neden olmaktadır (Fritz ve MacKinnon, 2007: 233). Modelde **a yolu**, bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde anlamlı bir etkisini ifade ederken; **b yolu**, aracı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki anlamlı bir etkisini belirtmektedir. Dolayısıyla **dolaylı etki= (a_n. b_n)** olarak ifade edilir. **c yolu ise** bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde (toplam etki) anlamlı bir etkisi vardır (Hayes, 2009: 409).

Son olarak bu koşullar sağlandıktan sonra tam veya kısmi bir aracılık etkisi vardır diyebilmek için belirli şartlar mevcuttur. Modele aracı değişkenler girdiğinde bağımsız ve bağımlı değişken

arasında var olan anlamlılık seviyesinde yok olma ya da azalma veya etki katsayısında düşüş olması gerekir ki bu da (c1) yolu olarak gösterilir (Baron ve Kenny, 1986: 1177).

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada coğrafi işaretli ürün algısı, roller ve statü, referans grupları ve satın alma tercihleri değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu ilişkiler Çoklu Doğrusal Regresyon ve Process Çoklu Aracılık Analiz Modeli (PROCESS Multiple Mediation Model), Hayes (2018) tarafından geliştirilen, aracılık ilişkilerinin modellenebileceği PROCESS v3.4.1 SPSS yazılım programları yoluyla analize tabi tutulmuş ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Hayes tarafından öne sürülen yaklaşım, dolaylı etki üzerinden analizleri tamamlamaktadır. Hayes, bu yaklaşımının uygulamada daha kullanılabilir olması açısından SPSS, SAS ve R programları ile kullanılacak PROCESS MACRO eklentisini geliştirmiştir.

Bu çalışmada uygulanan yöntem tanımlayıcı ve nedensel araştırma yöntemidir. Tanımlayıcı araştırma, bağımsız varlıklar olarak nesnelere üzerinde değil, nesnelere arasında sürdürülen ilişkilere odaklanarak dünyadaki olguları inceleyen açık ve gelişmekte olan bir disiplindir (Kavak, 2013: 94-95).

3.1. Örneklem

Bu araştırma kapsamında Trabzon kent merkezindeki tüketicilerin coğrafi işaretli Gümüşhane pestil ve kömesine yönelik tüketim tercihlerini ölçülmüştür. Çalışma kapsamında analiz edilebilmesi için örnek büyüklüğü 400 kişi olup soruları cevaplayanların farklı cinsiyetlerden, 18-60 yaş aralığı göz önünde bulundurularak ölçek formları yüz yüze yöntemi ile uygulanmıştır. Örnek büyüklüğünün belirlenmesinde ildeki ana kütle sayısı ve %5 hata payı dikkate alınmıştır. Ayrıca örnek formlarından 16 adedinin eksik ve baştan savma doldurulduğu anlaşılarak çalışma kapsamında değerlendirilmemiş, toplam olarak 384 adet ölçek formu değerlendirme için uygun bulunmuştur. Ele alınan demografik faktörler; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve ikametdir. Ekonomik faktör ise gelir ve sosyo ekonomik düzeydir çünkü farklı demografik ve ekonomik özelliklere sahip olmak, kişilerin sosyal değerler, tutum, yargı ve tercihlerine de yön verebilmektedir.

3.2. Değişkenler ve Ölçümleme

Çalışmada bir bağımlı değişken (coğrafi işaretli ürün algısı), bir bağımsız değişken (tüketici satın alma tercihi) ve iki tane aracı değişken (referans grupları, roller ve statüler) kullanılmıştır.

Araştırmanın amacı olan coğrafi işaretli ürün algısı, satın alma tercihi, referans grupları, roller ve statü kavramları nicel araştırma yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Bu yöntemle dayalı olarak çalışmanın ana materyalini, Trabzon kent merkezinde tesadüfi olarak seçilmiş olan farklı cinsiyetlerden 18-60 yaş aralığı olan kişilere yüz yüze yapılan anketten oluşan veriler oluşturmaktadır. Anket formu düzenlemeden önce konu ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar incelenmiş ve konuyu en iyi şekilde ifade eden anket soruları hazırlanmıştır. Araştırmada kullanılan anket sorularını oluşturan “coğrafi işaretli ürün algısı” ölçeği Schneider ve Ceritoğlu (2010) ile Truong vd. (2012), “satın alma ve marka değeri” ölçeği Ural ve Perk, (2012); Marangoz, “roller ve statü” ölçeği Konya, (1996), Penpece, (2006), “referans grubu” ölçeği Park ve Lessig, (1977)’den alınmıştır. Araştırma verileri Trabzon ilinde, Ortahisar ve Yomra ilçelerinde ikamet etmekte olan tüketicilerden 2019 yılı Ekim ve Kasım aylarında toplanmıştır. Tablo 1’de araştırma modelinde yer alan değişkenler ve kullanılan kodlar yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırma Modelinde Yer Alan Bağımsız Değişken ve Kullanılan Kod

DEĞİŞKENLER	
Bağımsız Değişken	Kod
Coğrafi İşaretli Ürün Algısı	S5
Aracı Değişkenler	Kod
Referans Grupları	S17

Tablo 1 (Devamı): Araştırma Modelinde Yer Alan Bağımsız Değişken ve Kullanılan Kod

DEĞİŞKENLER	
Roller ve Statü	S18
Bağımlı Değişken	Kod
Satın Alma Tercihi	S3

4. Bulgular

4.1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçme aracı eğer güvenilir ise aynı ölçümleri farklı zamanlarda yaptığınızda aynı sonuçları almanız gerekmektedir. Anket sorularının tek bir yönde olması ve kişiler tarafından farklı farklı algılanmaması gerekmektedir (Yazıcıoğlu, Erdoğan, 2014: 248).

Yapılan araştırmalarda istenen ölçüm hatasının olmaması yönündedir fakat içinde bulunduğumuz sosyo-psikolojik faktörler ve çevresel faktörler hatasız verilere ulaşmayı mümkün kılmamaktadır. Burada önemli olan bu hataları en aza indirgeyebilmektir.

Araştırma kapsamındaki ölçeklerin güvenilirliklerini bulmak için Cronbach Alfa tutarlılık testi uygulanmıştır. Cronbach Alfa katsayı yöntemi test ölçümlerinin güvenilirliğini tahmin edebilme yöntemlerinden birisidir. Hesaplama sonucu elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Güvenilirlik Analizi Sonuçları

ÖLÇEK	İFADESAYISI	CRONBA ALPHA(A) KATSAYISI
Coğrafi işaretli ürün algısı	6	0,879
Satın Alma Tercihi	32	0,701
Referans Grupları	5	0,726
Roller ve Statü	3	0,889

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik katsayıları incelendiğinde tüm ölçeklerin (0,70–0,91) aralığında olduğu görülmektedir. Sosyal bilimler çalışmalarında bu katsayının 0,70'in altında olmaması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015: 315). Buna göre tüm ölçeklerin güvenilirlik açısından kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

4.2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN BULGULAR		
	Sayı(n)	Yüzde %
Cinsiyet		
Kadın	195	50,8
Erkek	189	49,2
Toplam	384	100
Yaş Aralığı		
18-24	124	32,3
25-34	126	32,8
35-44	78	20,3
45-54	42	10,9
55 ve üzeri	14	3,7
Toplam	384	100
Medeni Durum		
Evli	160	41,7
Bekâr	224	58,3
Toplam	384	100
Eğitim		
Okuryazar	2	0,5

Tablo 3 (Devamı): Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN BULGULAR		
	Sayı(n)	Yüzde %
İlkokul	15	3,9
Ortaokul	25	6,5
Lise	110	28,6
Ön lisans	59	15,4
Lisans	160	41,7
Yüksel Lisans/Doktora	13	3,4
Toplam	384	100
Memleket		
Trabzon	270	70,3
Gümüşhane	7	1,8
Samsun	5	1,3
Ordu	6	1,6
Rize	6	1,6
Artvin	8	2,1
Erzurum	8	2,1
Diğer	74	19,2
Toplam	384	100
Trabzon'da ikamet Yılı		
0-1 yıl	24	6,3
1-4 yıl	65	16,9
4-10 yıl	60	15,6
10-20 yıl	91	23,7
20-30 yıl	75	19,5
30 yıl ve üzeri	69	18
Toplam	384	100
Meslek		
Ev Hanımı	53	13,8
İşçi	53	13,8
Öğrenci	98	25,5
Ofis Çalışanı	79	20,6
Üst ve Orta Düzey Yönetici, Birim Sorumlusu	52	13,5
Doktor, Avukat, Mimar, Mühendis	35	9,1
Emekli	14	3,6
Toplam	384	100
Gelir Aralığı		
1500 ve altı	120	31,3
1.501-2.000	41	10,7
2.001-3.000	96	25
3.001-4.000	38	9,9
4.001-5.000	43	11,2
5.001-7.000	26	6,8
7.001-10.000	10	2,6
10.001-15.000	9	2,3
15.000 ve üzeri	1	0,3
Toplam	384	100

Örneklemede ele alınan demografik faktörler; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve ikametdir. Ekonomik faktör ise gelir ve sosyo ekonomik düzeydir çünkü farklı demografik ve ekonomik

özelliklere sahip olmak, kişilerin sosyal değerler, tutum, yargı ve tercihlerine de yön verebilmektedir

4.3. Araştırma Modelindeki Değişkenler Arasındaki İlişkilere Ait Bulgular

Regresyon analizi yapabilmek için ön şartlardan biri değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmamasıdır (Multicollinearity). Değişkenler arasında yüksek bağlantının olmadığını söyleyebilmek için varyans büyütme faktörü (VIF) değerlerinin tamamının 5-10 arasında değerler alması ve buna ek olarak 0,20-0,10 'dan küçük bir Tolerans değeri çoklu doğrusal bağlantının olmadığını göstermektedir (O'Brien, 2007: 673-690).

Coğrafi işaretli ürün algısı için, anket içerisinde yer alan coğrafi işaret algısı değişkeni ölçülemeyen, üzerinden sayısal işlem yapılamayan nesnel veriler olması sebebiyle kategorik bir değişken olarak ölçülmektedir. Bu durum sebebiyle, yapılan PROCESS analizi ile gösterilen BootLLCI ve BootULCI aralıklarında yer alan değerler ile modelde yer alan değişkenler arasında ek olarak anlamlılık düzeyleri açıklanabilmektedir.

Aracı değişkenler arasındaki doğrusallık testine bakıldığında 5'ten küçük olan varyans büyütme faktörü (VIF) sonuçlarına göre, referans gruplarının VIF= 1,529<5, roller ve statü VIF=1,551<5 olarak çoklu doğrusal bağlantının olmadığı sonucuna varılmıştır. Ek olarak, referans gruplarının ve roller statünün T=0,654, roller ve statünün T=0,645 değerlerinin 0,10'dan küçük tolerans değerleri, doğrusallığı göstermektedir (Daoud, 2017: 2-7). Bu çalışmada tolerans değerlemeleri 0,10'dan büyük ve VIF değerleri 5'ten azdır. Sonuç olarak aracı değişkenler arasında doğrusallık sorunu olmadığı gösterilmektedir.

4.4. Hipotez Testleri

4.4.1. Değişkenlerin Birbirleri ile Olan Etkileşimleri

Andrew F.Hayes tarafından 2012 yılında oluşturulan PROCESS, gözlemlenebilen değişken yol analizi temelli aracı (mediator) ve yönlendirici (moderator) değişkenlerinin aksiyonunu hesaplayan bir araçtır. PROCESS, olabilecek en küçük kareler regresyonu kullanıp standart sapma, model katsayıları t ve p değerlerini, güven aralıklarını tahmin edebilmektedir. Buna ek olarak aracı değişken kullanılan modellerde bir veya birden fazla aracı kullanarak doğrudan ve dolaylı etkiler oluşturulabilmektedir. Bu araştırma modelinde birden fazla aracı değişken kullanılmıştır. PROCESS birden fazla yollu olan etkileşimleri incelemek için dolaylı etkilerine ait olan bootstrap aralıkları (Bootstrap LLCI- Bootstrap ULCI) oluşturmaktadır. Bu aralıkların da "0" olmaması durumunda varsayılan yolların anlamlı olduğu kabul edilmektedir (Hayes, 2018: 551).

Coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihlerine olan etkisinin araştırıldığı hipotezlerde coğrafi işaretli ürün algısı için kukla (dummy) değişken kullanılmıştır. Analiz öncesi coğrafi işaretli ürün algısı olan katılımcılar "1" ve coğrafi işaret algısı olmayanlar "0" olarak kodlanarak bir kukla değişken oluşturulmuştur. Coğrafi işaretli ürün algısı için ankette yer alan 5.soru içerisindeki "Ürünün ilgili coğrafyada üretildiğini ifade ediyor" kategorisi temel alınmış, diğer 5 kategori ise kukla değişken olarak tanımlanmıştır. Yapılan analizler sonucu hipotez ve hipotezlerin test edilmesine ilişkin tablolar aşağıda verilmiştir.

H₁: Coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 3: Coğrafi İşaretli Ürün Algısının Satın Alma Tercihi Üzerindeki Etkisi

İLİŞKİ	İSTATİSTİKLER	DEĞİŞKENLER				
		X1	X2	X3	X4	X5
C.İ.A → S.A.T (Toplam Etki)	β_i	0,5779	0,1213	0,0991	-0,2030	0,2779
	p	0,0253	0,3167	0,2562	0,1535	0,0420
		R²=0,0349				
		Model p=0,0243**				

X1: Ürün için bağımsız bir denetleme yapıldığını, X2: Üründe sürdürülebilir, X3: Ürünün geleneksel

üretim yöntemlerle üretildiğini, X4: Ürünün sağlıklı olduğunu, X5: Üründe hile olma ihtimalinin düşük olduğunu göstermektedir. *P<0,01 ** P<0,05 *** P<0,10.

PROCESS ile yapılan regresyon analizi sonucunda modelin anlamlılık seviyesine baktığımızda coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi üzerindeki toplam etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür (P=0,0243<0,10). **Bu nedenle H₁ hipotezi kabul edilmiştir.**

H₂: Coğrafi işaretli ürün algısının referans grupları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 4: Coğrafi İşaretli Ürün Algısının Referans Grupları Üzerindeki Etkisi

İlişki	İSTATİSTİKLER	DEĞİŞKENLER				
		X1	X2	X3	X4	X5
C.İ.A → R.G	βi	-0,3766	-0,0966	-0,268	-0,5337	0,1118
	p	0,353	0,6123	0,052	0,0174	0,6022
		R ² =0,0265 Model p=0,0824***				

X1: Ürün için bağımsız bir denetleme yapıldığını, X2: Üründe sürdürülebilir bir kalitenin sağlandığını, X3: Ürünün geleneksel üretim yöntemlerle üretildiğini, X4: Ürünün sağlıklı olduğunu, X5: Üründe hile olma ihtimalinin düşük olduğunu *P<0,01 ** P<0,05 *** P<0,10.

PROCESS ile yapılan regresyon analizi sonucunda modelin anlamlılık seviyesine bakıldığında coğrafi işaretli ürün algısının referans grupları üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür (P=0,0824 <0,10). **Bu nedenle H₂ hipotezi kabul edilmiştir.**

H₃: Coğrafi işaretli ürün algısının roller ve statü üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 5: Coğrafi İşaretli Ürün Algısının Roller ve Statünün Üzerindeki Etkisi

İlişki	İSTATİSTİKLER	DEĞİŞKENLER				
		X1	X2	X3	X4	X5
C.İ.A → R.ve St.	βi	0,955	0,4438	0,1216	-0,172	0,8197
	p	0,0359	0,038	0,4291	0,4921	0,0007
		R ² =0,0514 Model p=0,0018*				

X1: Ürün için bağımsız bir denetleme yapıldığını, X2: Üründe sürdürülebilir bir kalitenin sağlandığını, X3: Ürünün geleneksel üretim yöntemlerle üretildiğini, X4: Ürünün sağlıklı olduğunu, X5: Üründe hile olma ihtimalinin düşük olduğunu *P<0,01 ** P<0,05 *** P<0,10.

PROCESS ile yapılan regresyon analizi sonucunda modelin anlamlılık seviyesine bakıldığında coğrafi işaretli ürün algısının roller ve statü üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür (P=0,0018 <0,01). **Bu nedenle H₃ hipotezi kabul edilmiştir.**

H₄: Roller ve statünün satın alma tercihi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 6: Roller ve Statünün Satın Alma Tercihi Üzerindeki Etkisi

COEF	B	STD. H.	BETA	T	P
Sabit	1,950	0,115		16,924	0,000
Roller ve Statü	0,073	0,027	0,13	2,697	0,007*
*P<0,01 ** P<0,05 *** P<0,10					

Yapılan regresyon analizinin sonucuna göre modelin anlamlılık seviyesine bakıldığında roller ve statünün satın alma tercihi üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür (P=0,007<0,01). Bu nedenle **H₄ hipotezi kabul edilmiştir.**

H₅: Referans gruplarının satın alma tercihi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır

Tablo 7: Referans Gruplarının Satın Alma Tercihi Üzerindeki Etkisi

COEF	B	STD. H.	BETA	T	P
Sabit	1,950	0,115		16,924	0,000
Referans Grupları	0,116	0,031	0,181	3,777	0,000*

Yapılan regresyon analizinin sonucuna göre modelin anlamlılık seviyesine bakıldığında referans gruplarının satın alma tercihi üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür * $P < 0,01$ ** $P < 0,05$ *** $P < 0,10$ ($P = 0,000 < 0,01$). Bu nedenle **H₅ hipotezi kabul edilmiştir.**

H₆: Roller ve statü, coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi etkisine aracılık etmektedir.

Tablo 8: Roller ve Statünün, Coğrafi İşaretli Ürün Algısının Satın Alma Tercihi Etkisinde Aracılık Rolü

İlişki	İSTATİSTİKLER	DEĞİŞKENLER				
		X1	X2	X3	X4	X5
C.İ.A→R.veSt.→S.A.T	β_i	0,1198	0,0557	0,0153	-0,0216	0,1028
	BootLLCI	0,0493	0,0041	-0,0217	-0,0931	0,0475
	BootULCI	0,2018	0,1229	0,0593	0,0376	0,1717

X1: Ürün için bağımsız bir denetleme yapıldığını, X2: Üründe sürdürülebilir bir kalitenin sağlandığını, X3: Ürünün geleneksel üretim yöntemlerle üretildiğini, X4: Ürünün sağlıklı olduğunu, X5: Üründe hile olma ihtimalinin düşük olduğunu * $P < 0,01$ ** $P < 0,05$ *** $P < 0,10$

Modelde aracı değişken olarak tanımlanan roller ve statü değişkeninin aracı olarak kabul edilebilmesi için roller ve statünün coğrafi işaretli ürün algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olması gerekmektedir. PROCESS ile yapılan regresyon analizi sonucunda coğrafi işaretli ürün algısının roller ve statü üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($P = 0,0018 < 0,01$). Tablo 8'deki bootstrap güven aralıklarına bakıldığında dolaylı etkinin yani aracı etkinin doğrulanması için tahmin edilen yollara bootstrap güven aralıklarının "0" içermemesi gerekmektedir (Hayes, 2018). Tablodaki sonuçlarda dolaylı etkiyi gösteren (a_3 - b_3 yolları) bootstrap değerlerinin X1, X2 ve X5 kategorisinin her üçünün de pozitif değerler aldığı ve bu değerler arasında herhangi bir "0" değeri bulunmadığı görülmektedir. Bu durumda elde edilen bulgular ışığında roller ve statünün, coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi etkisine aracılık ettiği söylenebilmektedir. Sonuç olarak **H₆ hipotezi kabul edilmiştir.**

H₇: Referans grupları, coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi etkisine aracılık etmektedir

Tablo 9: Referans Gruplarının Coğrafi İşaretli Ürün Algısının Satın Alma Tercihi Etkisinde Aracılık Rolü

İlişki	İSTATİSTİKLER	DEĞİŞKENLER				
		X1	X2	X3	X4	X5
C.İ.A→Ref. G.→S.A.T	β_i	-0,0900	-0,0231	-0,0639	-0,01275	0,0267
	BootLLCI	-0,1540	-0,1158	-0,1347	-0,2286	-0,0567
	BootULCI	-0,0310	0,0691	-0,0006	-0,0360	0,1136

X1: Ürün için bağımsız bir denetleme yapıldığını, X2: Üründe sürdürülebilir bir kalitenin sağlandığını, X3: Ürünün geleneksel üretim yöntemlerle üretildiğini, X4: Ürünün sağlıklı olduğunu, X5: Üründe hile olma ihtimalinin düşük olduğunu * $P < 0,01$ ** $P < 0,05$ *** $P < 0,10$

Aracı değişken olarak tanımlanan referans grupları değişkeninin aracı olarak kabul edilebilmesi için referans gruplarının coğrafi işaretli ürün algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olması gerekmektedir. PROCESS ile yapılan regresyon analizi sonucunda coğrafi işaretli ürün algısının referans grupları üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($P = 0,0824 < 0,1$). Tablo 9'daki bootstrap güven aralıklarına bakıldığında dolaylı etkinin yani aracı etkinin doğrulanması için tahmin edilen yollara bootstrap güven aralıklarının "0" içermemesi gerekmektedir (Hayes, 2018). Tablodaki sonuçlarda dolaylı etkiyi (a_2 - b_2 yolları) gösteren bootstrap değerlerinin X1 ve X4 kategorisinin değerleri arasında herhangi bir "0" değeri bulunmadığı görülmüştür. Bu durumda referans gruplarının, coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi etkisine aracılık ettiği söylenebilmektedir. Sonuç olarak **H₇ hipotezi kabul edilmiştir.**

Analiz sonuçlarına bakıldığında coğrafi işaretli ürün algısı ile satın alma tercihi arasındaki ilişki üzerinde dolaylı etkinin aracılık etkisi söz konusudur $R^2 = 0,3002$. Ayrıca dolaylı etkinin anlamlılık

seviyesine baktığımızda $p=0,0000<0,01$ olması ile birlikte satın alma tercihi değişkenini etkileyebilecek diğer aracı değişkenler modele eklendiğinde anlamlılık seviyesinin yükseldiğini ve coğrafi işaret algısının satın alma tercihi üzerindeki direk etkisinin düştüğü görülmektedir. Sonuç olarak aracılık ilişkisinde, direkt etkinin daha anlamsız bir etkiye dönüşmesi sebebiyle, değişkenler ile ilişkili bağlantı üzerinden tam bir aracılık gösterdiği tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Günümüzde küresel boyutta ticaretin gelişmesi, teknolojinin yaşamımızda geniş yer kaplaması ve yaşanan hızlı değişiklikler tüketicinin istek ve alışkanlıklarının değişmesine neden olmaktadır. Ulusal ve uluslararası pazarda standartlaşan sağlıksız ürünlere karşı tüketicinin göstermiş olduğu olumsuz algının sonucunda geleneksel üretim yöntemleri ile ortaya çıkan ürünlere olan taleplerde artış yaşanmaktadır. Günümüzde bakıldığında, araştırmaya dâhil olan kavramlar ile ilgili ayrı ayrı çalışmalara rastlamak mümkün olsa dahi değişkenleri birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. Sonuç olarak aracı değişkenlerin modele girmesi, coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihleri üzerindeki etkisini daha da anlamlı hale getirmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın literatüre katkı sağladığı öngörülmektedir. Ayrıca araştırmanın Gümüşhane pestil ve kömesi üzerinden Trabzon halkına yapılması, ilgili coğrafi işaretli ürünün Gümüşhaneli olmayan yakın çevrenin algısı açısından farklı bir bakış açısı getirerek mevcut fırsatların görülebilmesi yönünden önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre coğrafi işaretli ürün algısı ile satın alma tercihi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişkide roller ve statünün, referans grupları değişkenlerinin de aracılık rolü olduğu görülmüştür. Ayrıca modelde yer alan aracı değişkenlerin bir bütün olarak modele dâhil edilmesi coğrafi işaretli ürün algısının satın alma tercihi üzerindeki etkisini daha da anlamlı hale getirmiştir.

Araştırmanın sonucunda ilk olarak coğrafi işaretli ürün algısı ile satın alma tercihi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmalar incelendiğinde, araştırmanın sonuçları literatür ile uyumlu olarak ilişkilendirilmiştir. Chrysochou vd., (2012) ve Requillart, (2007) 'de yapmış oldukları çalışmalarda coğrafi işaretli ürünlerin o bölgede yaşayan tüketiciler üzerinde algının olumlu etkileri olduğunu bunun için fazladan para ödeme istekliliğini devam ettirdikleri belirtilmiştir. Ayrıca Albayram vd. (2014)'de coğrafi işaretli ürünlerin tüketiciler üzerindeki davranışlarını analiz etmek amacıyla yapmış oldukları çalışmanın sonuçlarına göre tüketicinin satın alma tercihinde coğrafi işaret algısının önemli rol oynadığını belirtmişlerdir.

Bu çalışmada tüketicinin coğrafi işaretli ürünlere yerel olmayan ürünlerden daha fazla güvendiği ve bu sebepten satın alma tercihinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Meral ve Şahin (2013)'de Kahramanmaraş'ta yapılan araştırmaya göre tüketicilerin %97,4'ünün bilgi sahibi olduktan sonra coğrafi işaretli ürünleri satın aldıkları tespit edilmiştir. Zuluğ (2010)'da yapmış olduğu çalışma çerçevesinde elde edilen sonuca göre gıda etiketlerine önem verip, dikkat eden tüketicinin %73'ünün coğrafi işaretli ürün satın alabilecekleri belirlenmiştir.

Araştırmanın birinci aracılık ilişkisine baktığımızda roller ve statünün coğrafi işaretli ürün algısı ile satın alma tercihi arasında anlamlı bir aracılık rolü olduğu görülmüştür. Anselmsson vd. (2014)'de yaptığı çalışmaya göre tüketicilerin daha fazla fiyat ödeme eğilimi göstermelerine sebep olan faktörlerden biri sosyal imaj, roller ve statülerdir. Coğrafi işaretli ürünlerin güvenilir, kaliteli ve farklı olduğunu düşünen tüketici de bu ürünler için daha fazla ödemeyi kabul ettiği sonucuna varılmıştır. Bonnet ve Simioni (2001)'de farklı gelire ait tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algılamaları üzerinde yaptığı çalışma sonucuna göre roller ve statünün coğrafi işaretli etiketi üzerinde etkili olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca, Krystalls ve Ness (2005)'de yaptıkları çalışmada tüketici tercihlerinin eğitim, yaş ve gelir gibi faktörlerden etkilendiği ortaya çıkmıştır. Vermeir ve Verbeke (2007)'de tüketicilerin coğrafi işaret ürünleri sadece sağlık, kalite ve kültürel nedenlerden değil de aynı zamanda sosyal statü nedeniyle tercih ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmalar roller ve statü değişkeninin coğrafi işaretli ürün algısı tarafından açıklanabildiğini

göstermektedir. Aynı zamanda Demet, (2008) ve Abıcılar, (2006)'de yaptıkları çalışmalarda bir tüketicinin bir birey olarak her örgütle bir rolü olduğu ve bu rollerin her birinin tüketicinin satın alma davranışını etkilediğini belirtmişlerdir. Burada her rolün de toplamda yer aldığı bir statüsü olduğunu dolayısıyla da tüketicinin de bu statüye uygun satın alımlar yaptığı çalışmalarında desteklenmektedir. Bütün bunların yanında benzer sonuçların elde edildiği birçok araştırma da bulunmaktadır Durmaz ve Bahar, (2011), Karalar, 2009: 174), (Aslay, 2013: 43-44), (Ünsal, 2001: 454), Perreault, Cannon ve McCsrth, (2012: 446). Bu çalışmalar coğrafi işaretli ürün algısı ile satın alma tercihi arasındaki ilişkide roller ve statünün dolaylı bir etkisinin olduğunu göstermekte dolayısıyla bir aracılık etkisinin de mevcut olduğu söylenebilmektedir.

Araştırmanın ikinci aracılık ilişkisinde ise referans gruplarının coğrafi işaretli ürün algısı ile satın alma tercihi arasında anlamlı bir aracılık rolü olduğu görülmüştür. Bu aracılık etkisini destekleyici nitelikte olan bilgilere bakıldığında, bir ürünün satın alınmasında kişiyi etkileyen, tüketici üzerinde etkisi olan faktörlerden biri referans gruplarıdır. Bu grupların coğrafi işaretlere, onunla gelen marka değerine daha fazla değer katabileceği gözlenmektedir (Çakaloğlu, 2017: 64). Motivasyon bir davranışı desteklemek için tek başına yeterli olmamakla birlikte baskın etkinin kişinin yakın çevresi tarafından uygulanmaktadır (Aslan ve Doğan, 2020: 291-301). Coğrafi işaretli ürünler o bölgeye ait, kaynağı belli olan, karakteristik özellikler içeren ürünler olması nedeniyle bu ürünlere tüketiciyi yönlendirmektedir. Bu durumun devamında da kişilerin bu tutumlarının belirlenmesinde ise referans gruplarının etkili olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Agrawal ve Kamukara, 1999: 255-267). Benzersiz özelliklere sahip olan coğrafi işaretli ürünleri algılayan veya farkında olan tüketiciler, kararlarını vermeden önce referans gruplarının vermiş olduğu kararlar ortak bir karar vermek için üyeler ile iletişim kurabilmektedirler (Fujita ve Mori, 2017: 5-28). Araştırmanın sonucunda coğrafi işaretli ürünlere olan algının satın alma tercihinin anlamlı yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Roller ve statü ile referans gruplarının aracı değişken olarak modele girmesiyle coğrafi işaretli ürünlere olan algının tüketicinin satın alma tercihindeki etkisinde oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak coğrafi işaretli ürünlerin pazarlamasına yönelik tüm ürün ve koşulları kapsayacak standart bir reçete ne yazık ki mümkün değildir. Hazırlanacak olan stratejiler, bulunulan durum, hedef pazar gibi birçok faktöre bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu araştırmanın tüketicilerin coğrafi işaretli ürünleri nasıl algıladıkları ve bu durumun satın alma tercihi üzerinde hangi faktörlerin ağır bastığını, hangi faktörlerin etkili olmadığını ortaya koyan bir araştırma olması nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma modelinde bağımlı değişken olan coğrafi işaretli ürün algısı ile bağımsız değişken olan tüketicinin satın alma tercihi arasında aracılık eden değişken sayılarına daha fazla ekonomik veya sosyal faktörlerin eklenmesi ile analizler zenginleştirilebilir. Ayrıca coğrafi işaretli ürünlerin maliyetlerinin piyasadaki özelliğiz diğer ürünlere göre daha yüksek olması nedeniyle tüketici grubunun gelir seviyesinin satın alma tercihinin etkisini incelemek pazarlama açısından önemli katkılar sağlayabilecektir. Bununla birlikte gelecek araştırmalarda, sonuçların Doğu Karadeniz Bölgesi açısından genelleme oluşturabilmesi için anket uygulamasındaki katılımcı sayısının ve uygulama alanlarının bölgesel anlamda genişletilebilirliği daha iyi açıklanabilir sonuçlar elde edilmesi yönünden yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Abıcılar, G. (2006). Farklı Kültürlerde Yaşayan Tüketicilerin Tüketim Davranışları Antalya'da ve Alanya'da Yaşayan Türk ve Alman Tüketicilerin Tüketim Davranışlarına Yönelik Bir Saha Çalışması. Antalya, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Agrawal, J. ve Kamakura W. (1999). Country of Origin: A Competitive Advantage. *International Journal of Research in Marketing*, 16 (4), 255–267.
- Akay A. (2003). Otomobil Pazarında Tüketici Davranışları: Satın Alma Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Tespitine Yönelik Ampirik Bir Çalışma. Ankara, Halkla İlişkiler ABD.

- Akerlof, A. G. (2000). *Limonlar için Piyasa: Kalite Belirsizliği ve Piyasa Mekanizması (1.Baskı)*. Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Akyüz, A. M. (2016). Gümüşhane Örneğinde Pestil ve Köme Markalarının Algısal Konumlarının Çok Boylu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7(12).
- Albayram, Z., Mattas, K. ve Efthimia, T. (2014). Purchasing Local and Non-Local Products Labeled with Geographical Indications (GIs). *Operational Research International Journal*, 14(2), 237-251.
- Albrecht, J. N. (1995). Food Safety Knowledge and Practices of Consumers in The USA. *Journal of Consumer Studies and Home Economics*, 19(2), 119-134.
- Altuntaş, A. ve Gülçubuk, B. (2014), Yerel Kalkınmada Yaygınlaşan Bir Araç Olarak Geleneksel Gıdalar ve Geleneksel Gıda Mevzuatının Yaygınlaştırılabilirliği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31(3), 738.
- Anselmsson, J., Vestman Bondesson, N., ve Johansson, U. (2014). Brand Image and Costumers' Willingness to Pay a Price Premium for Food Brands. *Journal of Product and Brand Management*, 23(2), 90-102.
- Asch, S. (1995). Effects of Group Pressure Upon the Modification and Distortion of Judgment. Groups, Leadership and Men. *Carnegie Press*. Pittsburg, 177-190.
- Aslan, M. ve Doğan, S. (2020). Dışsal Motivasyon, İçsel Motivasyon ve Performans Etkileşimine Kuramsal Bir Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 26(11), 291-301.
- Aslay, F., Ünal, S. ve Akbulut, Ö. (2013). Materyalizmin Statü Tüketimi Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 43-45.
- Baran, D. (2015). Erzurum Coğrafi İşaretli Yerel Gıda Ürünlerinin Tüketici Tercihlerine Dayalı Pazarlama Taktik ve Stratejileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Baron, R. ve Kenny, D. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Blackwell, R. ve Miniard, P. (2001). *Consumer Behavior (9th ed.)*, Harcourt College Publishers, Orlando.
- Bonnet, C. ve Simioni, M. (2001). Assessing Consumer Response to Protected Designation of Origin Labelling: A Mixed Multinomial Logit Approach. *European Review of Agricultural Economics, Oxford Academic*, 28(4), 433-449.
- Ceran, Y.ve İnal, M. (2004), Maliyet Bilgileri Temeline Dayalı Pazarlama Kararları İçin Pazarlama Muhasebesi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1-6), 63-83.
- Chrysochou, P., Krystallis, A. ve Giraud, G. (2012). Quality Assurance Labels as Drivers of Customer Loyalty in The Case of Traditional Food Products. *SciVerse Science Direct*, 25(2), 156-162.
- Çam, A. V., Ayaydın, H., Pala, F. ve Barut A. (2018). Turistlerin coğrafi işaretli ürün algısının turizm gelirleri açısından değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, 69-84.
- Çoksöyler, N. (2011). Geleneksel Gıda Denince Ne Anlaşıyor? Halkta Geleneksel Gıda Algısı Nedir? *Analiz 35 Dergisi*, 4(6),10.

- Daoud, J. (2017). Multicollinearity and Regression Analysis. *Journal of Physics: Conference Series*, 949(4), 2-7.
- Delice, N. Y., Güneser, Y.K. ve Yüceer, Y.K. (2013). Ezine Peynirinde Tüketici Tercih ve Beklentisi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 92- 103.
- Demet, A. S. (2008). Trabzon'daki Tüketicilerden Giyim ve Satın alma Kararlarını Etkileyen Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirer, H. (2010). Yöresel Ürün ve Coğrafi İşaretler; Fransa ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi. İktisat Anabilim Dalı. Antalya.
- Demirbaş, N., Oktay, D. ve Tosun, D. (2006). AB Sürecindeki Türkiye' de Gıda Güvenliği Açısından Geleneksel Gıdaların Üretim ve Pazarlaması, *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 10(3-4), 47-55.
- Dokuzlu, S., Demir, B., Ürüm, B., Güler, V., Sarı, Y., Yıldız, G. Ve Aksoy, O. (2019). Tüketicilerin Yöresel Ürün Satın Alma Davranışları: DAP Bölgesi Ürünleri. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 21(1), 97-108.
- Durmaz, Y. ve Bahar, R. (2011). Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerinde Sosyolojik Faktörlerin Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Çalışma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37).
- Edwards, José M. (2011). Observing Attitudes, Intentions And Expectations. Chope Working Paper. *Center for the History of Political Economy at Duke University*, 13, 3-35.
- Erdemir, N. (2017). Tutundurma Karması Mecrası Olarak Sosyal Medya: Tüketici Satın Alma Davranış Sürecindeki Yeri. İstanbul, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Eren, F., Sezgin, A. (2021). Coğrafi İşaretli Yöresel Ürünlerin Destinasyonlar Açısından Önemi: Kapadokya Bölgesi Örneği. *Journal Of Tourism Research Institute*.2(1), 61-78.
- Fitzgerald, J. ve Arndt, S. (2002). Reference Group Influence on Adolescent Alcohol Use. *Journal of Alcohol and Drug Education*, 47(2), 42-56.
- Fritz, M. ve MacKinnon, D. P. (2007), Required Sample Size to Detect the Mediated Effect. *Psychological Science*, 18(3), 233-239.
- Grunert, K.J. (2002). Current Issues In The Understanding of Consumer Food Choice. *Trends in Food Science & Tecnology*, 13(8), 275-285.
- Güngör, M. (2019). Organik Ürünlere Yönelik Tüketici İlgenimi ile Satın Alma Nedenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Pilot Araştırma. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hammerl, M., Dorner, F., Brandstatter M. ve Foscht, T. (2016). Attribution of Symbolic Brand Meaning: The Interplay of Consumers, Brands and Reference Groups. *Journal of Consumer Marketing*, 33 (1), 32-40.
- Holmbeck, G. N. (1997). Toward Terminological, Conceptual, and Statistical Clarity in the Study of Mediators and Moderators: Examples From the Child-Clinical and Pediatric Psychology Literatures. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65(4), 599-610.
- Huang, S. C. ve Shu Chuancun C. (2008). The Influence of Global Mass Media and Reference Group on Consumer Attitude Toward Global Brands: The Case of College-Educated Chinese Youth. *International Congress Marketing Trends, Annual Conference*, 39(1), 22-36, Venice.

- Kan, M., Gülçubuk, B., Kan, A. ve Küçükçongar, M. (2010). Coğrafi İşaret Olarak Karaman Divle Tulum Peyniri. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19), 5-23.
- Karalar, R. (2009). *Çağdaş Tüketici Davranışı (3.Baskı)*. İzmir: Meta Basım.
- Kavak, B. (2013). *Pazarlama ve Pazar Araştırmaları, Tasarım ve Analiz (2.Baskı)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Konya, Ü. (1996). Tüketici Davranışlarında Kültür ve Alt Kültürün Etkisi ve Satın Almaya Yönelik Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kotler, P. (2000). *Pazarlama Yönetimi*. Çeviren: Nejat Muallimoğlu. İstanbul: Beta Basım.
- Krystallis, A. ve Ness M. (2005). Consumer Preferences For Quality Foods From a South European Perspective: A Conjoint Analysis Implementation on Greek Olive Oil. *International Food and Agribusiness Management Review*, 8(2), 62-91.
- Kuşat, N. (2012). Bölgesel Kalkınmada Geleneksel Gıda Ürünlerinin Rolü ve Geleneksel Gıdalarda İnovasyon Belirleyicileri Üzerine Bir Çalışma: Afyon Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 261 – 276.
- Lanchance M. J. ve Beaudoin, P. ve Robitaille, J. (2003). Adolescents' Brand Sensitivity in Apparel: Influence of Three Socialization Agents. *International Journal of Consumer Studies*, (27)1,47-57.
- Lantos, G. (2015). *Consumer Behavior in Action: Real- Life Applications for Marketing Managers (1st ed.)*. London: Routledge.
- Lassar, W., Mittal B. ve Saharma, A. (1995). Measuring Customer-Based Brand Equity. *Journal of Consumer Marketing*, 12(4), 11-20.
- Likudis, Z., Costarelli, V., Vitoratos, A. ve Apostolopoulos, C. (2014). Determination Of Pesticide Residues In Olive Oils With Protected Geographica İndication Or Designation Of Origin. *International Journal of Food Science and Technology*, 49(2), 484-492.
- Marangoz, M. (2006). Tüketicilerin Marka Fonksiyonu Algılamaları ile Satın Alma Sonrası Davranışları Arasındaki İlişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21(2),110.
- Marcolini, C., Rosa, M.P. ve Zafra, E.L. (2013). Designations And Consumer Perceptions: An Experimental Study And Implications For Agricultural Policy. *British Food Journal*, 117 (3), 1188-1204.
- Meral, Y. ve Şahin, A. (2013). Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Ürün Algısı: Gemlik Zeytini Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi*, 16(4),16-24.
- Ural, T. ve Perk G. (2012). Tüketici Temelli Marka Değerinin Kişisel Bilgisayar Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Antakya'da Bir Çalışma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (3), 12.
- Park, W. ve Parker, L. (1977). Students and Housewives: Differences in Susceptibility to Reference Group İnfluence. *Journal of Consumer Research*, 4(2), 102–110.
- Penpece, D. (2006). Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Kültürün Tüketici Davranışları Üzerine Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Perreault, W., Cannon, J. ve McCarthy, E. (2010). *Essentials of Marketing (12th ed.)*. New York: Irwin/McGraw-Hill.

- Radford, K. (1989). Individual and Small Group Decisions. *Springer Science, Business Media LLC*, New York.
- Requillart, V. (2007). On the Economics of Geographical Indications in the EU. *Toulouse School of Economics (Gremaq-Inra&Idei)*, 2(20).
- Roosen, J. (2003). Marketing Safe Food Through Labeling. *Journal of Food Distribution Research*, 34(3), 77-82.
- Schneider, G. K. ve Ceritoğlu, A. B. (2010). Yöresel Ürün İmajının Tüketici Satın Alma Davranışı Ve Yüksek Fiyat Ödeme Eğilimi Üzerindeki Etkisi: İstanbul ilinde bir uygulama. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 29(52), 6.
- Schulz, H. (2015). Reference Group Influence in Consumer Role Rehearsal Narratives. *Qualitative Market Research. An International Journal*, 18 (2), 210- 229.
- Schiffman, L. ve Kanuk, L. (2007). *Consumer Behavior (9th Ed)*. New Jersey: Prentice Hall.
- Solomon, M., Bamossy, G.J., Askegaard, S.T. ve Hogg, M.K. (2013). *Consumer Behaviour: A European Perspective (5th Edition)*. Pearson Education.
- Şahin, K. , Andiç, S. ve Koç, Ş. (2001). Van İli Kentsel Alanda Ailelerin Otlu Peynir ve Süt Ürünleri Alım ve Tüketim Davranışları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi*, 11(2), 67-73.
- Şahin A. ve Meral, Y. (2012). Türkiye’de Coğrafi İşaretleme ve Yöresel Ürünler. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 5(2), 88-92.
- Tekelioğlu, Y. ve Demirer, R. (2008). Küreselleşme Sürecinde Yöresel Ürünler ve Coğrafi İşaretlerin Geleceği. *İGEME’den Bakış Dergisi*, 36, 87- 102.
- Toklu, T., Ustaahmetoğlu, E. ve Küçük, H. Ö. (2016). Tüketicilerin Coğrafi İşaretleme Ürün Algısı ve Daha Fazla Fiyat Ödeme İsteği: Yapısal Eşitlik Modellemesi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 145-161.
- Tümer, E., Dağdemir, V.ve Eker, Z. (2010). Civil Peynir Tüketiminde Etkili Olan Değişkenlerin Belirlenmesi. *Türkiye 9. Tarım Ekonomisi Kongresi*, 22(9), 306-311.
- T.P.E., (2010). Marka ve Coğrafi İşaret Başvurularının Hazırlanması Marka ve Coğrafi İşaret İşlemleri ile İlgili Bilgiler ve Gerekli Belgeler, Ankara.
- T.P.M.K., (2018). Coğrafi işaretler. Türk Patent ve Marka Kurumu Yayın Grubu.
- Truong, T. T., Yap, M. H. ve Ineson, E. M. (2012). Potential Vietnamese Consumers' Perceptions Of Organic Foods. *British Food Journal*, 114 (4), 529-543.
- Vermeir, I. ve Verbeke, W. (2007). Sustainable Food Consumption among Young Adults in Belgium: Theory of Planned Behaviour and the role of Confidence and Values. *Ecological Economics of Science Direct*, 64(3), 542-553.
- White, K. ve Dahl, D. (2006). To Be Or Not To Be? The Influence Of Dissociative Reference Groups On Consumer Preferences. *Journal of Consumer Psychology*, 16(4), 404-414.
- Yalçın, B. (2009). Yöresel Ürünlerin Pazarlanmasında E-Ticaretin Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2014). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

- Zhao, X., Kneafsey, M. ve Finlay, D. (2016). Food Safety And Chinese Geographical Indications. *British Food Journal*, 118(1), 217-230.
- Zuluğ, A. (2010). Coğrafi İşaretli Gıdalara İlişkin Tüketici Tercihleri Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Örneği. İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

**MEDIATION ROLE OF REFERENCE GROUPS WITH ROLES AND
STATUS IN THE EFFECT OF GEOGRAPHICAL MARKED PRODUCT
PERCEPTION ON CONSUMER PURCHASE PREFERENCE**

Extended Abstract

Aim: The aim of this study is to determine the mediation effect of reference groups, roles and status in the effect of geographical indication product perception on purchasing preference. In addition, it is aimed to determine the effects of geographical indication product perception on roles and status and reference groups separately.

Method(s): Within the scope of this research, by measuring the consumption preferences of the consumers in the city center of Trabzon for the geographically marked Gümüşhane fruit leather and churchklea, the sample size was 400 people, and the scale forms were applied by face-to-face method, considering the different genders and the 18-60 age range of the respondents. In determining the sample size, the number of population in the province and 5% margin of error were taken into account. In addition, it was understood that 16 of the sample forms were filled incompletely and incompletely and were not evaluated within the scope of the study, and a total of 384 scale forms were found suitable for evaluation. Research data were collected from consumers residing in Trabzon, Ortahisar and Yomra districts in October and November 2019. In the study, the complex effects between the Process model and the variables are understood with the regression coefficients, and a regression analysis based on the Bootstrapping method was performed to test the mediation role. Regression analysis was performed to test the hypotheses.

The hypotheses of the study are as follows.

H₁: Geographical Indications Product Perception has a significant effect on Purchasing Preference.

H₂: Geographical indications product perception has a significant effect on reference groups.

H₃: Geographical indications product perception has a significant impact on roles and status.

H₄: Roles and Status have a significant impact on Purchase Preference.

H₅: Reference groups have a significant impact on Purchase Preference.

H₆: : Roles and status plays a mediating role in the effect of geographical indication product perception on purchasing preference.

H₇: Reference groups plays a mediating role in the effect of geographical indication product perception on purchasing preference.

Findings: Correlation analysis was conducted to analyze the interrelationships between Geographical Indication, Consumer Purchasing Preference, Roles and Status, Reference Groups variables in the research model.

As a result of the regression analysis made with PROCESS, when we look at the significance level of the model, it is seen that the total effect of geographical indication product perception on purchasing preference is significant ($P=0,0243 < 0,10$). As a result of the regression analysis, it was seen that the effect of geographical indication product perception on the reference groups was significant ($P=0,0824 < 0,10$). As a result of the regression analysis, it was seen that the effect of geographical indication product perception on roles and status was significant ($P=0.0018 < 0.01$). According to the results of the regression analysis, when the significance level of the model was examined, it was seen that the effects of roles and status on purchasing preference were significant ($P=0.007 < 0.01$). According to the results of the regression analysis, when the significance level of the model was examined, it was seen that the effect of the reference groups

on the purchasing preference was significant ($P=0.000<0.01$). As a result of the regression analysis, in which the interaction between of geographical indication product perception and consumer purchase preference was tested, , it was observed that any three of the bootstrap values X1, X2 and X5 seen that all three of the categories have positive values and there is no "0" value between these values. In this case, in the light of the findings obtained, it can be said that roles and status mediate the purchasing preference effect of geographical indication product perception. Likewise, when we look at the mediation relationship between reference groups and geographical indication product perception on purchasing preference, it is seen that there is no "0" value between the bootstrap values of X1 and X4 category values. In this case, it can be said that the reference groups' perception of the geographical indication product mediates the purchasing preference effect.

In this case, hypotheses H1, H2, H3,H4,H5,H6 and H7 were supported.

Conclusion: According to the results of the research, a significant relationship was determined between the perception of geographically indicated products and purchasing preference. Roles and status and reference groups variables also played a mediating role in this relationship. In addition, the inclusion of the intermediary variables in the model as a whole made the effect of geographical indication product perception on purchasing preference more meaningful.

THE EFFECT OF SELECTED MACROECONOMIC INDICATORS ON THE INFORMAL ECONOMY: THE CASE OF THE BALKAN COUNTRIES AND TURKEY

Duygu ÇELİK¹

Abstract

In this study, using the data between 1990 and 2018, the effect of various macroeconomic indicators on the informal economy was investigated for 9 Balkan countries consisting of Greece, Slovenia, Bulgaria, Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Hungary and North Macedonia and Turkey. According to the results of the study, a one-unit increase in national income reduces the informal economy by 5.53 units. A one-unit increase in gross fixed capital formation increases the informal economy by 0.266 units. A one-unit increase in unemployment increases the informal economy by 0.164 units. A one-unit increase in inflation increases the informal economy by 0.007 units. A one-unit increase in taxes on goods and services reduces the informal economy by 1.18 units. There is a positive and significant relationship between income inequality and the informal economy. A one-unit increase in income inequality increases the informal economy by 0.361 units.

Keywords: *Balkan Countries, Informal Economy, Economic Growth*

JEL Classification: *O52, E26, F43*

SEÇİLMİŞ MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİN KAYIT DIŞI EKONOMİ ÜZERİNE ETKİSİ: BALKAN ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Öz

Bu çalışmada 1990 ile 2018 yılları arasındaki veriler kullanılarak, Türkiye ve Yunanistan, Slovenya, Bulgaristan, Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Macaristan ve Kuzey Makedonya'dan oluşan 9 Balkan ülkesi için seçilmiş çeşitli makroekonomik göstergelerin kayıt dışı ekonomi üzerine olan etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre milli gelirdeki bir birimlik artış kayıt dışı ekonomiyi 5.53 birim azaltmaktadır. Gayrisafi sabit sermaye oluşumundaki bir birimlik artış kayıt dışı ekonomiyi 0.266 birim arttırmaktadır. İşsizlikteki bir birimlik artış kayıt dışı ekonomiyi 0.164 birim arttırmaktadır. Enflasyondaki bir birimlik artış kayıt dışı ekonomiyi 0.007 birim arttırmaktadır. Mal ve hizmetlere ilişkin vergilerdeki bir birimlik artış kayıt dışı ekonomiyi 1.18 birim azaltmaktadır. Gelir eşitsizliği ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Gelir eşitsizliğindeki bir birimlik artış kayıt dışı ekonomiyi 0.361 birim arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Balkan Ülkeleri, Kayıt Dışı Ekonomi, Ekonomik Büyüme*

JEL Sınıflandırması: *O52, E26, F43*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, cdelik@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3298-2152

1. Introduction

One of the main macroeconomic goals of all developed and developing countries in the world is to grow, develop and increase their welfare level. Towards this goal, countries are engaged in various economic activities. Increasing the national income is one of the important issues on the way to this goal. However, while countries are engaged in various economic activities in order to increase their national income and further their welfare levels, informality in the economy can become one of the main problems. Although the problem of the informal economy is a significant economic issue, there has not been enough work on it and it has not been adequately examined. Economic actions that are experienced in the economy and that are not recorded cause the problem of the informal economy and may also lead to other important macroeconomic problems.

In the study, using the informal economy data between 1990 and 2018, various research were conducted on 8 Balkan countries consisting of Greece, Slovenia, Bulgaria, Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Hungary, North Macedonia, and in addition to Turkey. The reason for not including other Balkan countries in the study is the limitations in accessing the data. In addition to the dependent variable, the informal economy variable, various macroeconomic indicators were added to the study as independent variables and the effects of these indicators on the informal economy were investigated. The variables added to the study and showing the macroeconomic perspective are economic growth, gross fixed capital formation, population growth, unemployment, inflation, taxation and income distribution inequality. Based on these data, research has been done on the Balkan countries. The aim of the study is to test the informal economy problem, which is seen as a significant economic problem all over the world, on the Balkan countries as a contribution to the literature. In addition, it is thought that the selected independent variables and the period range will make an important contribution to the literature. To complete this study, panel data analysis was carried out on the Balkan countries. These analyzes were made with the help of STATA16 program.

2. Literature Review

Elgin and Oztunalı (2014) examined the relationship between the informal economy and economic development for 141 countries between 1984 and 2009. As a result of their studies, they found a strong relationship between the quality of institutions, economic development and the informal economy. In countries with low quality institutions, when national income increases, the size of the informal economy also increases. In countries with high institutional quality, the increase in national income reduces the informal economy.

Khuong (2021) using data from 1973 to 2017, examined the relationship between the informal economy and economic growth in Pakistan. According to the results of the study, there is an informal economy of 56% of GDP in Pakistan. In addition, there is a significant bidirectional relationship between the variables.

Vulletin (2008) investigated the dimensions of the informal economy in 32 Latin American and Caribbean countries in the early 2000s. According to the results of the study, it has been seen that a strict tax system and regulatory environment, high inflation and the dominance of the agricultural sector in the economy are the main factors determining the informal economy. In addition, as the size of the informal economy increases, unionization, contribution to social security programs and enrollment in education decrease.

Erkuş and Karagöz (2009) investigated the informal economy and tax loss in Turkey using the data between 1970 and 2005. According to the results of the study, the informal economy and tax loss are progressing in a fluctuating manner. In addition, it has been determined that the ratio to the registered economy is between 80% and 35%.

Güler and Toparlak (2018) used the data between 2001 and 2016 in their studies and compared Turkey and EU countries on the informal economy. According to the results of the study, the

informal economy, which was around 60% in 2001, decreased to 27% in 2016. It has been determined that the informal economy average of European Union countries decreased from 22.6 percent to 18.3 percent between 2003 and 2015. The size of the informal economy in Turkey is higher than in the European Union countries.

Massoud (2017) investigated the relationship between the informal economy and inflation in Egypt, using data from 1980 to 2015. According to the results of the study, there is a negative relationship between the informal economy and inflation. In addition, there is a relationship between the informal economy and other macroeconomic variables such as unemployment and economic growth.

Asfuroglu and Elgin (2016) investigated the relationship between informal economy and inflation in their studies. He conducted his study using data from 1950 to 2010 on 161 countries. According to the results of the study, inflation negatively affects long-term economic growth. If the informal economy is also significant in these countries, there may be a stronger interaction.

Saraç and Başar (2014) investigated the effects of the informal economy in the crisis period in European countries by using the data between 1999 and 2007 in their studies. At the end of the study, it was revealed that there is a significant relationship between the informal economy and borrowing.

Islas-Camargo and Cortez (2019) examined the relationship between the informal economy, unemployment, and total output in Mexico, using data from 1993 to 2015. According to the results of the study, there is an asymmetrical relationship between the cyclic components. Informal employment affects unemployment rates.

Fugazza and Fiess (2010) investigated the relationship between free trade and the informal economy for 32 countries using data from 1990 to 2004. According to the results of the study, as trade freedom increases, informal output increases and informal employment decreases.

In his study, Saraç (2017) examined the relationship between the informal economy and unemployment using the data between 2000 and 2011 in Turkey. According to the results of the study, it has been determined that there is a causal relationship between the informal economy and unemployment.

Sandalcı and Sandalcı (2017) examined the relationship between tax morale and the informal economy in 21 OECD countries. As a result of their studies, it has been observed that the informal economy is at relatively lower levels in countries with high tax morale.

In their studies, Zengin and Tütüncü (2016) tried to predict the relationship between the informal economy and tax revenues in Turkey using data between 2006 and 2015. According to the results of the study, the ratio of the informal economy to GDP in Turkey has been determined as 9%. In addition, there is a negative cointegration relationship between tax revenue and the informal economy.

Elgin (2012) examined the relationship between the informal economy and taxes by applying panel data analysis for 152 countries and Turkey. He used data from 1950 to 2009 in his study. According to the results of the study, contrary to the general belief, it has been determined that high taxes cause a lower informal economy and low taxes cause a larger informal economy. In Turkey, however, no significant positive relationship was found between taxes and the informal economy. There is a negative correlation.

3. Method

In this study, the effects of selected macroeconomic indicators on the informal economy are examined. In this part of the study, the variables, data and explanations of the panel data analysis on 8 Balkan countries and Turkey are included. The analysis of the study was made using the STATA16 program.

3.1. Countries Included in the Study

In the study, 8 countries in the Balkans and expressed as Balkan countries and Turkey are included. These Balkan countries are Greece, Slovenia, Bulgaria, Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Hungary, North Macedonia and Turkey.

There are 9 countries in total, including Turkey. The relationship between the informal economy and various macroeconomic indicators in these countries has been analyzed. Macroeconomic indicators included in the analysis are informal economy, economic growth, gross fixed capital formation, population growth, unemployment, inflation, taxation and income distribution inequality.

The relationship between the informal economy and these indicators has been investigated. The data of the study was obtained from the database of the World Bank.

3.2. Variables in the Model and Definitions of Variables

The dependent and independent variables in the study, as well as the definitions and explanations of these variables are given in Table 1.

Table 1: Variables in the Model, Their Explanations and Definitions¹

Informal Economy	(% of official GDP)	INFECO	<i>"Dynamic general equilibrium model based (DGE) estimates of informal output"</i>
Economic Growth	(constant 2015 US\$)	GDP	<i>"GDP at purchaser's prices is the sum of gross value added by all resident producers in the economy plus any product taxes and minus any subsidies not included in the value of the products."</i>
Gross Fixed Capital Formation	(% of GDP)	CAP	<i>"Gross fixed capital formation (formerly gross domestic fixed investment) includes land improvements (fences, ditches, drains, and so on); plant, machinery, and equipment purchases; and the construction of roads, railways, and the like, including schools, offices, hospitals, private residential dwellings, and commercial and industrial buildings."</i>
Population growth	(annual %)	POP	<i>"Annual population growth rate for year t is the exponential rate of growth of midyear population from year t-1 to t, expressed as a percentage."</i>
Unemployment	total (% of total labor force)	UNEMP	<i>"Unemployment refers to the share of the labor force that is without work but available for and seeking employment."</i>
Inflation	consumer prices (annual %)	INF	<i>"Inflation as measured by the consumer price index reflects the annual percentage change in the cost to the average consumer of acquiring a basket of goods and services that may be fixed or changed at specified intervals, such as yearly..."</i>
Tax on Goods and Services	(current LCU)	TAX	<i>"Taxes on goods and services include general sales and turnover or value added taxes, selective excises on goods, selective taxes on services, taxes on the use of goods or property, taxes on extraction and production of minerals, and profits of fiscal monopolies."</i>
Income inequality ²	(World Bank estimate)	GINI	<i>"Gini index measures the extent to which the distribution of income (or, in some cases, consumption expenditure) among individuals or households within an economy deviates from a perfectly equal distribution."</i>

¹ Source: World Bank, Data Bank, 2022, Date of Access: 05.04.2022

² Data that are not included in the World Bank for some years of some countries and are partially missing were obtained from Frederick Solt's "The Standardized World Income Inequality Database, Versions 8-9" database in Harvard Dataverse. Accessed from: <https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/LM4OWF> ,Accessed on 05.04.2022

4. Results

In the study, the effects of selected macroeconomic indicators on the informal economy in Turkey and 8 Balkan countries consisting of Greece, Slovenia, Bulgaria, Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Hungary and North Macedonia were examined. In the study, the data of the countries between 1990 and 2018 were used. Analyzes were performed using the STATA16 program.

4.1. Model

The model created for the country group included in the analysis is expressed in equation 1.

$$INFECO_{it} = \alpha_0 + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 CAP_{it} + \beta_3 POP_{it} + \beta_4 UNEMP_{it} + \beta_5 INF_{it} + \beta_6 TAX_{it} + \beta_7 GINI_{it} + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$i = 1 \dots 9$$

$$t = 1990 - 2018$$

Variables included in the analysis are shown as the informal economy (INFECO), economic growth (GDP), fixed capital formation (CAP), population growth (POP), unemployment (UNEMP), inflation (INF), tax on goods and services (TAX) and income inequality (GINI). While the number of countries in the model is 9, the time dimension of the model is between 1990 and 2018.

4.2. Cross-Section Dependence and Homogeneity Tests

The tests performed to test the correlation between the class for the variables and the homogeneity of the variables are given in Table 2. The cross-section dependence test was performed using the Peasaran CD test. The homogeneity of the variables was tested with the Swamy S test. In panel data analysis, if the unit root relationship cannot be determined according to the result of the correlation test between class, it is necessary to turn to first generation estimator tests.

Table 2: Cross-Section Dependence Correlation and Homogeneity Test

Cross-Section Dependence	Peasaran CD Test	INFECO - p-value: 0.000
		GDP - p-value: 0.000
		CAP - p-value: 0.000
		POP - p-value: 0.036
		UNEMP - p-value: 0.002
		INF - p-value: 0.000
		TAX - p-value: 0.000
GINI - p-value: 0.000		
Homogeneity Tests	Swamy S Test	Chi2:3797.22 (Prob=0.0000)

If a unit root relationship is detected, it is more appropriate to use second generation estimator tests. Homogeneity tests, on the other hand, indicate which of the tests called the first and the second group within these generations would be more appropriate. According to the results of the cross-section dependence test in Table 2, the variables contain unit root at 95% confidence level. In this case, it is more appropriate to use second generation panel unit root analysis tests.

According to the result of the homogeneity test, the parameters are not homogeneous. It varies from unit to unit. So, the parameters are heterogeneous. In this case, heterogeneous estimator tests should be preferred.

4.3. Stationary (Unit Root) Tests

Since the correlation between class was determined in the previous cross-section dependence test in the study, the Multivariate Augmented Dickey Fuller (MADF) panel unit root test was preferred in unit root analysis. This is because the MADF test is a test that pays attention to the correlation between residues. Table 4 shows the results of the MADF test.

Table 3: Multivariate Augmented Dickey Fuller (MADF) Test

Variables	Lags	MADF	Approx 5% CV
INFECO		271.844	
GDP		66.764	
POP		278.918	
UNEMP	1	36.497	28.150
INF		659.873	
TAX		129.046	
GINI		95.563	
dCAP		282.720	28.894

According to the results of the MADF test in Table 4, the MADF value is greater than the Approx 5% CV value for all variables. Accordingly, the series are stationary at the 95% confidence level. While the variables other than CAP were stationary at the level, the CAP variable became stationary when the first difference was taken.

4.4. F, LM and LR Tests

F, LM and LR tests are among the tests that help to select an estimator in panel data analysis. These tests indicate whether the model contains unit and time effects. In other words, it is tested whether the data differ from unit to unit and/or whether the data differ from time to time (Yerdelen Tatoğlu, 2020).

Table 4: F, LM ve LR Tests

	Unit Impact	Time Effect
F test statistic	35.66 (Prob=0.0000)	5.20 (Prob=0.000)
LM test statistic	94.86 (Prob=0.0000)	0.00 (Prob=1.0000)
LR test statistic	140.28 (Prob=0.0000)	46.98 (Prob=0.000)

According to the results of the tests that help to choose an estimator in Table 5, it is seen that the model includes unit effects in all of the F, LM and LR tests. When the time effects are examined, it is understood that the model does not have time effects only according to the LM test, but also includes time effects according to the F and LR tests. Accordingly, it can be said that the model has both unit effects and time effects.

4.5. Robust Hausman Test

Model selection is significant when model estimation is made in panel data analysis. In other words, Hausman tests are required in order to choose between the random effects model and the fixed effects model. Table 6 shows the results of the Robust Hausman Test.

Table 5: Robust Hausman Test

	Robust Hausman Test
rH test statistic	1.43 (Prob=0.9846)

According to the result of the Robust Hausman test in Table 6, it seems more appropriate to use a random effects model in model estimation.

4.6. Multiple Linear Connection and Normal Distribution Tests

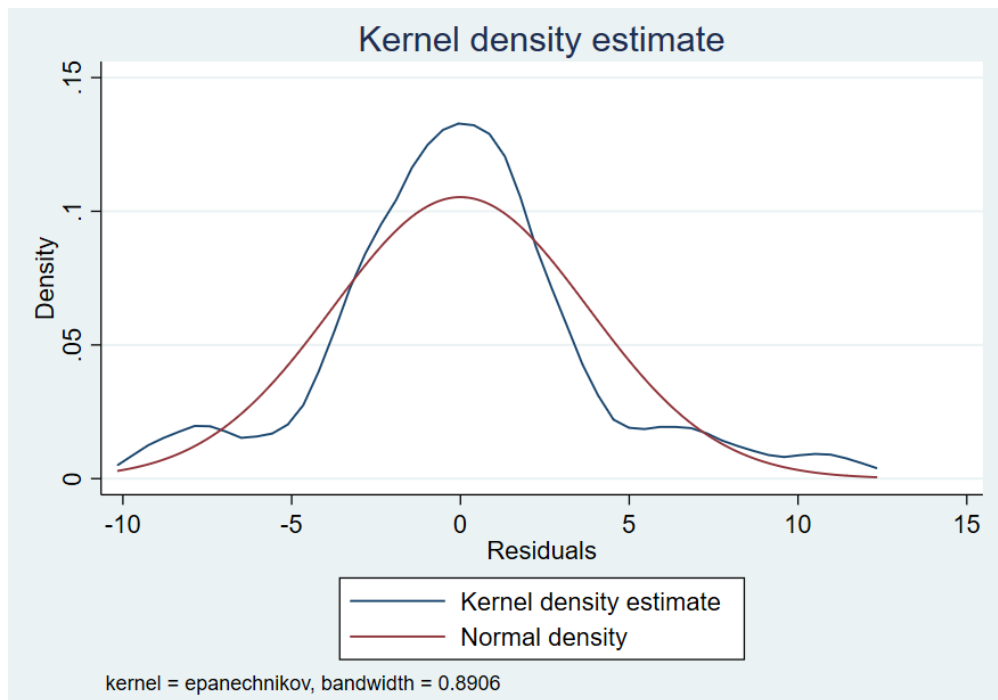
In the study, it was first tried to determine whether there was a multicollinearity problem with a priori indicators, and then the variance inflation factor was also examined in order to reach a

clearer result. First of all, it was tried to determine whether it is a predictor of multicollinearity with the least squares estimator.

Table 6: Multiple Linear Connection and Normal Distribution Tests

	Multiple Linear Connection
Least squares estimator	R2=0.5238, Prob: 0.000
Variance inflation factor (VIF)	Mean VIF=1.58
Jarque Bera	Normal Distribution Chi2=2.8e-04

Figure 1: Normal Distribution Graph

Afterwards, the results were supported with the variance inflation factor (VIF). In addition, Jarque Bera test was applied to test the normal distribution. According to the results in Table 7, it is seen that there is no multicollinearity problem in the least squares estimator according to the a priori indicators. F test is significant and R2 value is high. However, when the VIF value is between 0 and 5, it is stated that there is no multicollinearity. Since this result is 1.58 in Table 7, it has been confirmed that there is no multicollinearity according to this result. According to the Jarque Bera test, the error terms are normally distributed.

In Figure 1, the normal distribution of the error terms is shown graphically. The normal distribution based on the Jarque-Bera test can also be seen in Figure 1.

4.7. Autocorrelation and Heteroskedacity Tests

Before proceeding to the model estimation, autocorrelation, heteroscedasticity and cross-section dependence tests are performed to check whether there are deviations from the basic assumptions.

Table 8 includes autocorrelation and heteroscedasticity tests. The cross-section dependence test had been done before.

Table 7: Autocorrelation and Heteroskedacity Tests

Basic Assumption Tests		
Autocorrelation	Durbin- Watson	0.2021
	Baltagi-Wu, LBI	0.3354
Heteroskedacity	Levene, Brown and Forsythe Testi	W0: 49.006897, (Prob=0.0000)
		W50: 46.677263, (Prob=0.0000)
		W10: 49.056077, (Prob=0.0000)

According to the results in Table 8, there are deviations from all three basic assumptions. That is, there is both autocorrelation, heteroscedasticity and Cross-Section Dependence. The results of the cross-section dependence test are given in Table 2. There is also a correlation between class. In this case, the Driscoll-Kraay estimator, which is one of the model estimators that is suitable to be used in the presence of these three deviations, will be used.

4.8. Driscoll-Kraay Model Forecast Results

In the study, using the data between 1990 and 2018 for 8 countries in the Balkans and Turkey, the effect of various macroeconomic indicators on the informal economy was estimated according to the Driscoll-Kraay standard error random effects estimator. Table 9 contains the estimation results.

Table 8: Driscoll-Kraay Model Forecast Results

INFECO	Coefficients	t statistic	p > t
GDP	-5.53e-12	-2.55	0.017
dICAP	0.2660523	5.70	0.022
POP	-1.273394	-1.34	0.193
UNEMP	0.164511	6.15	0.000
INF	0.0079895	2.39	0.024
TAX	-1.18e-12	-4.72	0.000
GINI	0.3619098	5.82	0.000
Constant	16.80223	11.20	0.000
Coefficients			
F statistic	21.81 (Prob>0.0000)		
R2	0.5468		
Number of Observations	243		

According to the estimation results in Table 9;

- The relationship between the informal economy and national income is significant. National income has a negative effect on the informal economy. A one-unit increase in national income reduces the informal economy by 5.53 units.
- The relationship between gross fixed capital formation and the informal economy is significant. Gross fixed capital formation has a positive effect on the informal economy. A one-unit increase in gross fixed capital formation increases the informal economy by 0.266 units.
- No significant relationship was found between population and informal economy.
- There is a significant relationship between the unemployment rate and the informal economy. The effect of unemployment on the informal economy is positive. A one-unit increase in unemployment increases the informal economy by 0.164 units.
- The relationship between inflation and the informal economy is significant. Inflation has a positive effect on the informal economy. A one-unit increase in inflation increases the informal economy by 0.007 units.

- A negative significant relationship was found between taxes on goods and services and the informal economy. A one-unit increase in taxes on goods and services reduces the informal economy by 1.18 units.
- There is a positive and significant relationship between income inequality and the informal economy. A one-unit increase in income inequality increases the informal economy by 0.361 units.

The F test of the model is significant and its R2 has a high explanatory level of 54%. The model created according to the results can be rewritten as in equation 2.

$$\text{INFECOit} = 16.80223 - 5.53\text{GDPit} + 0.266\text{dICAPit} + 0.164\text{UNEMPit} + 0.007\text{INFit} + 1.18\text{TAXit} + 0.361\text{GINIit} \quad (2)$$

i= 1...9
t=1990-2018

5. Conclusion

Informal economy is one of the ongoing economic problems of countries for years. The main goals of each country are to grow economically, to develop and to increase the level of welfare. However, the unregistered portion of economic activities may make it difficult for countries to achieve these goals and may also cause misconceptions about the extent of economic activities of countries. For this reason, one of the issues that attract the attention of researchers in the field of economics is the problem of the informal economy. Although various studies have been carried out on this subject, the studies are still not sufficient. In addition, the problem of the informal economy, whether it is a developed country or a developing country, is still not one of the problems that has been fully resolved. Therefore, in this study, it is aimed to contribute to the literature from a different perspective, with examples from different countries and periods. In this study, the effects of various macroeconomic indicators on the informal economy were investigated for 8 Balkan countries, including Greece, Slovenia, Bulgaria, Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Hungary and North Macedonia and Turkey, using the data between 1990 and 2018. There are 9 countries in total in the study. The selected macroeconomic indicators are economic growth, gross fixed capital formation, population growth, unemployment, inflation, taxation and income inequality. Panel data analysis was performed on these variables.

In the study, firstly, the Peasaran CD Test was used as a cross-section dependence test to determine the unit root relationship for the variables. According to the results of this test, a unit root relationship was determined in the variables. For this reason, the second-generation estimator tests were directed. In addition, the Swamy S test was performed to determine the homogeneity between parameters, and it was seen that the parameters were heterogeneous. Afterwards, the Multivariate Augmented Dickey Fuller (MADF) panel unit root test was preferred in the unit root analysis, since the cross-section dependence was detected in the cross-section dependence test. The reason for this is that the MADF test is a test that pays attention to the correlation between residues. According to the results of this test, it is seen that other variables except the gross fixed capital formation variable are stationary at the level. The gross fixed capital formation variable, on the other hand, became stationary after taking the first difference. Afterwards, F, LM and LR tests were conducted to select the estimator and measure the unit and time effects of the model. It is seen that the model includes unit effects in all of the F, LM and LR tests. When the time effects are examined, it is understood that the model does not have time effects only according to the LM test, but also includes time effects according to the F and LR tests. Accordingly, it can be said that the model has both unit effects and time effects. In addition to these tests, the Robust Hausman test was used for model selection and according to the results of this test, the need to select an estimator according to the random effects model arose. In addition, in the study, it was tried to determine whether there was a multicollinearity problem with a priori

indicators, and then the variance inflation factor was also examined to reach a clearer result. First of all, it was tried to determine whether it is a predictor of multicollinearity with the least squares estimator. Afterwards, the results were supported with the variance inflation factor (VIF). In addition, Jarque Bera test was applied to test the normal distribution. According to the results of these tests, it is seen that there is no multicollinearity problem, and the error terms are normally distributed. Before proceeding with the model estimation, autocorrelation, heteroscedasticity and cross-section dependence tests are performed to check whether there are deviations from the basic assumptions. For this reason, Durbin-Watson Baltagi-Wu, LBI test was performed for autocorrelation. Levene, Brown and Forsythe tests were performed for heteroskedacity. Peasaran CD Test was used for cross-section dependence. According to these results, it was determined that there were deviations from three basic assumptions in the model. In this case, it is necessary to use an estimator that is robust to these deviations. For this reason, the model estimation was made according to the Driscoll-Kraay standard error random effects estimator, which is robust to deviation from the three basic assumptions.

According to the results obtained as a result of the tests carried out in the study, the relationship between the informal economy and national income is significant. National income has a negative effect on the informal economy. A one-unit increase in national income reduces the informal economy by 5.53 units. The relationship between gross fixed capital formation and the informal economy is significant. Gross fixed capital formation has a positive effect on the informal economy. A one-unit increase in gross fixed capital formation increases the informal economy by 0.266 units. No significant relationship was found between the population and the informal economy. There is a significant relationship between the unemployment rate and the informal economy. The effect of unemployment on the informal economy is positive. A one-unit increase in unemployment increases the informal economy by 0.164 units. The relationship between inflation and the informal economy is significant. Inflation has a positive effect on the informal economy. A one-unit increase in inflation increases the informal economy by 0.007 units. A negative significant relationship was found between taxes on goods and services and the informal economy. A one-unit increase in taxes on goods and services reduces the informal economy by 1.18 units. There is a positive and significant relationship between income inequality and the informal economy. A one-unit increase in income inequality increases the informal economy by 0.361 units. The F test of the model is significant and its R2 has a high explanatory level of 54%.

As a result, the negative developments in the selected macroeconomic indicators negatively affect the informal economy in the country group that is the subject of the study. The view that economic policies are a whole and that economic indicators interact with each other is consistent with the findings. The source of a problem in the economy can be more than one macroeconomic indicator. In this context, focusing on a single cause in the solution of economic problems is not enough to solve the problems effectively. For this reason, policy makers must first consider the country's other macroeconomic problems holistically in order to effectively solve the informal economy problem. In addition, effective functioning of institutions is also important. In countries whose institutions do not work effectively, it may be difficult to solve other macroeconomic problems besides the informal economy problem. Based on all these results, effective structural reforms should be applied to institutions in the Balkan countries and Turkey, and it should be aimed to improve macroeconomic indicators by applying monetary and fiscal policies in the light of economics.

References

- Asfuroglu, D. and Elgin, C. (2016). Growth effects of inflation under the presence of informality. *Bulletin of Economic Research*, 68(4), p. 311-328.
- Elgin, C. (2012). Vergiler ve kayıtdışı ekonomi: Bir değerlendirme ve Türkiye örneği. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39, (Ağustos), p. 237-258.

- Elgin, C. and Öztunalı, O. (2014). Institutions, informal economy, and economic development. *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(4), p.145-162.
- Erkuş, H. and Karagöz, K. (2009). Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybının tahmini. *Maliye Dergisi*, 156, p. 126-140.
- Frederick, S. (2022). The Standardized World Income Inequality Database, Versions 8-9. Harvard Dataverse. Accessed from: <https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/LM4OWF>
- Fugazza, M. and Fiess, N. (2010). Trade liberalization and informality: new stylized facts. *UN Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series*, (43).
- Güler, H. and Toparlak, E. (2018). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), p.209-220.
- Islas-Camargo, A. and Cortez, W. W. (2019). Can the informal sector affect the relationship between unemployment and output? An analysis of the Mexican case. *CEPAL Review*, No. 126, December 2019, p.137.
- Khuong, N. V., Shabbir, M. S., Sial, M. S., and Khanh, T. H. T. (2021). Does informal economy impede economic growth? Evidence from an emerging economy. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 11(2), p.103-122.
- Massoud, A. (2017). The Impact of informal economy on inflation Dynamics: Case study of Egypt 1980-2015, (Doctoral dissertation), Beni-Suef University.
- Saraç, T. B. (2012). Kayıt Dışı ekonomi ve işsizlik ilişkisi: Türkiye örneği (2000/1-2011/2). *Sosyoekonomi*, 18(18).
- Saraç, M. and Başar, R. (2014). The effect of informal economy on the European debt crisis. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), p. 25-37.
- Sandalcı, U. and Sandalcı, İ. (2017). Vergi Ahlakı Ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi: Oecd Ülkeleri Özelinde Bir İnceleme. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(1), p. 70-93.
- World Bank, Data Bank, Accessed from: <https://data.worldbank.org/>
- Vuletin, G. (2008). Measuring the informal economy in Latin America and the Caribbean. *IMF Working Paper*, Available at SSRN 1153724.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *İleri panel veri analizi, stata uygulamalı* (4. Baskı). Beta Yayınları.
- Zengin, H. and Tütüncü, A. (2016). Kayıtdışı Ekonominin Tahmini ve Vergi Gelirleri ile Arasındaki İlişki. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (612), p. 73-86.

TÜRKİYE’NİN İLLERİ ARASINDAKİ TİCARETİN YAPISAL ÇEKİM MODELİ İLE ANALİZİ

Ozan Çağrı DEMİRAY¹

Öz

Bu çalışmada Türkiye’nin illeri arasındaki ticaret akımları yapısal çekim modeli ile analiz edilmiştir. Dış ticaret literatüründe yaygın bir şekilde ticaret maliyetlerinin ticaret akımlarına olan etkisini tahmin etmek için kullanılan çekim modeli, bu çalışmada bölgeler arası ticaret akımlarının incelenmesinde kullanılmıştır. Araştırma, Türkiye’nin 81 ilinin 2006-2020 yıllarını kapsamaktadır. Çekim modeli literatüründe sıklıkla karşılaşılan sıfır ticaret akımları ve çok yönlü direnç terimlerinin ihmal gibi problemler çeşitli ekonometrik yöntemlerle ele alınmıştır. Ulaşılan bulgulara göre; aralarında ticaret yapan illerin GSYH’lerindeki artış, illerin komşuluk ilişkisi ve illerin denize kıyısının olması ikili ticareti artırırken; iki il arasındaki mesafe ve illerin komşu bir ülkeyle sınırının olması ikili ticareti azaltmaktadır. Ayrıca, analiz sonucunda Linder hipotezinin öngörüsünün tersi bir sonuca ulaşılmıştır. Buna göre, Türkiye’deki iller arasındaki talep koşullarındaki farklılıkların ikili ticareti artırıcı bir etkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgeler arası ticaret, Yapısal çekim modeli, Çok yönlü direnç terimleri
JEL Sınıflandırması: F11, F14, R12

AN ANALYSIS OF TRADE BETWEEN TURKEY’S PROVINCES WITH STRUCTURAL GRAVITY MODEL

Abstract

In this study, trade flows between Turkey’s provinces are analyzed with the structural gravity model. The gravity model that is widely used in international trade literature to estimate the effects of trade costs on trade flows, is used to analyze the interregional trade flows in this study. The research consists of 2006-2020 period for Turkey’s 81 provinces. Typical issues within the gravity model literature such as zero trade flows and omission of multilateral resistance terms are treated with the appropriate econometric techniques. According to the findings, an increase in provinces’ GDP’s, sharing a common border and having a shore lead to increase bilateral trade. On the other hand, an increase in distance between provinces and having a national border lead to decrease bilateral trade. Also, the opposite of the prediction of the Linder hypothesis is reached as a result of the analysis. Accordingly, differences in demand conditions between provinces in Turkey have an increasing effect on bilateral trade.

Keywords: Interregional trade, Structural gravity model, Multilateral resistance terms
JEL Classification: F11, F14, R12

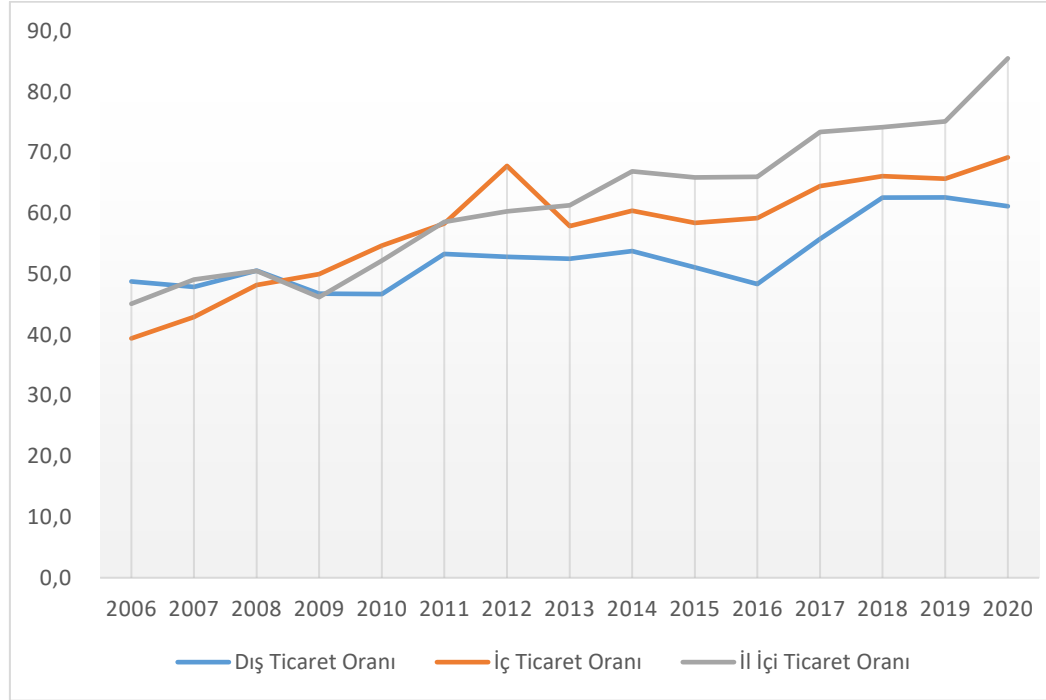
¹ Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, odemiray@cu.edu.tr, (ORCID: 0000-0003-2050-2158)

1. Giriş

Her ne kadar uluslararası ticaret alanında yapılan çalışmalar büyük bir ilgi görsede bölgeler arası ticaret çalışmaları yeterince ilgi görmemektedir. Bu durum yayımlanan istatistiklere de yansımaktadır. Uluslararası ticaret verileri daha düzenli ve kapsamlı bir şekilde yayımlanırken, bölgeler arası ticaret verilerinde böyle bir özen bulunmamaktadır. Bu tür bir ihmal Hewings ve Oosterhaven'e (2021) göre oldukça şaşırtıcıdır. Çünkü bölgeler arası ticaret, uluslararası ticarete yer alan birçok kısıtlamadan bağımsızdır. Ülke içindeki bölgeler arası ticarete daha küçük kültürel farklılıklar bulunmakta, daha düşük taşıma maliyetleri beklenmekte, tek bir para birimi geçerli olmakta ve benzer kurumlar işlev göstermektedir. Bu nedenlerden dolayı Hewings ve Oosterhaven (2021), bölgeler arası ticaretin uluslararası ticarettten görece daha fazla önem arz ettiğini ileri sürmektedirler.

Uluslararası ticaretin ülke ekonomilerine olan etkileri hakkında yapılacak çıkarımlara benzer bir şekilde, bölgeler arası ticaretin bölge ekonomilerine olan etkisi için de benzer çıkarımlar yapılabilir. Dışa daha açık bölgelerdeki piyasalar daha etkin çalışır, kaynaklar daha etkin tahsis edilir, tüketiciler daha çeşitli mal gruplarına ulaşır, üretimdeki verimlilik düzeyi artar ve ekonomi daha hızlı büyüme eğilimine girer. Bölgesel tekelleşme, bölgeler arası fiyat ve gelir farklılıkları gibi ekonomik sorunlar, iç ticaretin artırılması ile giderilebilir.

Şekil 1: Ticaretin Bölgelere Göre Dağılımı

Şekil 1, 2006-2020 yılları için Türkiye'deki ticaretin bölgelere göre dağılımını göstermektedir. Bu dönem içerisinde dış ticaretin toplam GSYH'deki payı 2006'da %48,8 iken 2020'de bu oran %61,1'e yükselmiştir. Özellikle 2016'dan (%48,3) bu yana dış ticaret oranında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Türkiye'nin bölgeleri (illeri) arasındaki ticaret payı 2006'da %39,4 iken 2020 yılında bu oranın %69,2'ye çıktığı görülmüştür. İç ticaret oranı 2012 yılında %67,8'e yükselmiş ve ardından 2013 yılında %57,9'a düşmüştür. 2013 yılından 2020 yılına kadar iç ticaret oranı düşük büyüme oranlarıyla tekrar artmaya devam etmiş ve 2020 yılında %69,2 seviyesine ulaşmıştır. İl içinde gerçekleşen ticaretin toplam GSYH'ye payı, bu üç gösterge içerisindeki en büyük artışa sahip olarak 2006 yılında %45,1 seviyesinden 2020 yılında %85,5'e yükselmiştir.

Krugman (2015), bölgeler arası ticaret ile uluslararası ticaret arasındaki ilişki için iki farklı yaklaşımı değerlendirmiştir. Ohlin'in (1933) yaklaşımına göre, bölgeler arası ticaretin uluslararası ticarete benzer dinamiklere sahip olduğu, yani o dönemin yaygın görüşüne göre karşılaştırmalı üstünlüklere dayandığı savunulmaktaydı. Isard (1956) ise Ohlin'in (1933) yaklaşımını eleştirerek böyle bir modellemenin ülke içi mekânsal ekonomik yapıyı açıklamada yetersiz olduğunu savunmuştur. Bölgeler arası ticaret modellerinin tam rekabete değil, monopolcü rekabet piyasasına dayanarak oluşturulması gerektiğini ileri sürmüştür. Krugman (2015), Isard'ın (1956) yaklaşımını takiben bölgeler arası ticareti bölgesel uzmanlaşmaya ve ölçek ekonomilerine dayandırmıştır. Krugman (2015), ABD'nin eyaletleri arasındaki ticaret payındaki azalmayı ise bölgeler arasındaki farklılaşmanın ve uzmanlaşmanın azalmasına, diğer bir ifadeyle bölgelerin homojenleşmesine bağlamıştır. Bu ayrımın ise bölgeler arası ticaret ile uluslararası ticaretin yapısındaki temel farkı oluşturduğunu belirtmiştir.

Türkiye'nin bölgeleri arasındaki ticaretin incelendiği bu çalışmada, iç ticaret akımlarının belirleyicileri Anderson ve van Wincoop'un (2003) yapısal çekim modeli ile ele alınmıştır. Yapısal çekim modeli, dış ticaret akımlarının tahmin edilmesinde kullanılan en popüler ampirik modellerden birisidir. Yapısal çekim modeli, sağlam mikro temelleri ve yüksek ampirik başarısı nedeniyle araştırmacılar tarafından ikili ticaret maliyetlerinin ticarete olan etkisini tahmin etmede sıklıkla kullanılmaktadır. Dış ticaret analizlerinde yaygın bir şekilde kullanılan yapısal çekim modeli, bu çalışmada Türkiye'nin illeri arasındaki ticaret akımlarının belirleyicilerini ve ticaret maliyetlerinin etkisini göstermek amacıyla kullanılacaktır. Bölgeler arası ticareti bir dış ticaret modeliyle test etmedeki asıl amaç, bölgeler arası ticaretin uluslararası ticaret prensiplerine benzer biçimde hareket edip etmediğini test etmektir.

McCallum (1995), ABD'nin ve Kanada'nın eyaletleri arasındaki ticarete ABD-Kanada sınırının etkisini incelemiştir. Sınır etkisinin bu çalışmalarda oldukça yüksek çıkması, literatürde bir sınır bilmececinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Anderson ve van Wincoop (2003), çok yönlü direnç terimlerini bu sınır bilmececinin çözüm olarak geliştirmiş ve yaptıkları analizde sınırın ticarete olan etkisinin düştüğünü gözlemlemişlerdir. Okubo (2004), Japonya'nın bölgeler arası ticaretinde sınır etkisini çekim modeli ile incelemiş ve Japonya'nın sınır etkisinin ABD'nin ve Kanada'nın eyaletleri arasındaki ticaretindekinden oldukça düşük olduğunu bulmuştur. Brodzicki ve Uminski (2018) Polonya'nın bölgeleri arasındaki ticareti çekim modeliyle test etmiş ve çekim modelinin bölgeler arası ticareti açıklamada oldukça güçlü bir model olduğunu belirtmişlerdir. Brodzicki ve Uminski (2018), Polonya'nın bölgeleri arasındaki ticaret sürekliliğinin geçerli olduğunu ve Polonya'daki metropoliten bölgelerin daha yoğun bir şekilde ticaret yaptığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Literatürde, Türkiye'nin illeri arasındaki ticareti inceleyen oldukça az çalışma bulunmaktadır. Türkiye için bölgeler arası ticareti çekim modeliyle inceleyen sadece üç çalışmaya rastlanmıştır. Türkiye'nin iç ticaretini analiz eden Yaşar ve Korkmaz (2018), 2013 yılı için Kütahya'nın diğer illerle olan ticaret akımlarını çekim modeli ile sınımlamışlardır. Yılmaz (2020), Tekirdağ'ın iç ticaret akımlarını çekim modeli ile 2016 ve 2017 yılları için test etmiştir. Çelik ve Abaz (2021), 2006-2017 yıllarını kapsayan analizlerinde Kastamonu ilinin diğer illerle olan ticaretini çekim modeliyle incelemişlerdir. Bu çalışmalar, tek bir ilin diğer illerle olan ticaret akımlarını çekim modeli ile sınanan çalışmalar olup seçtikleri ilin bölgeler arası ticaret belirleyicilerini ele alan çalışmalardır. Ancak Türkiye'nin tüm illerinin birbiri ile olan ticaretini analiz eden bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kapsam doğrultusunda bu araştırma, literatürdeki bu eksikliği giderme amacını taşımaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin 81 ilinin birbiri ile olan ticaret akımları yapısal çekim modeli çerçevesinde EKK ve PPML yöntemleriyle sınanmıştır.² Çok yönlü direnç terimleri; uzaklık endeksleriyle, bölge-spesifik sabit etkiler modeliyle ve Baier ve Berstrand'ın (2009) Taylor serisi açılımı ile tahmin edilmiştir. Bu analiz ile ticaret maliyetlerinin Türkiye'nin iç ticaretine olan etkisinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

² EKK (OLS): En küçük kareler yöntemi; PPML: Poisson pseudo-maximum likelihood

Araştırmanın geri kalan bölümleri şu şekilde sıralanmıştır. İkinci bölümde, analizde kullanılacak Anderson ve van Wincoop'un (2003) geliştirmiş olduğu yapısal çekim modelinin yapısı ortaya konacaktır. Üçüncü bölümde, araştırmada kullanılacak verilerin elde edilme biçimi, değişkenler ve ekonometrik yöntemler açıklanacaktır. Dördüncü bölümde, analizde ulaşılan bulgulara yer verilecektir. Beşinci bölümde ise çalışmanın sonucu ve çıkarımları hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Yapısal Çekim Modeli

Geleneksel anlamda, çekim denklemini uluslararası ticaret akımlarına ilk uyarlayan Tinbergen (1962) olmuştur. Tinbergen'in (1962) modeli, ilk ortaya atıldığından bu yana ampirik testlerde sıklıkla kullanılmış ve ticaret maliyetlerinin ticaret akımlarına olan etkisini açıklamada önemli bir başarı ortaya koymuştur. Bu ampirik başarısına rağmen çekim modelinin bir iktisadi dayanağının olmaması, önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştiriler karşısında Anderson (1979), Helpman ve Krugman (1985), Bergstrand (1985, 1989), Deardorff (1998), Eaton ve Kortum (2002) gibi yazarlar, çekim denklemini iktisadi bir temel oluşturmak için farklı dış ticaret modellerine dayalı çekim denklemlerinin türetilebileceğini göstermişlerdir.

Ticaret akımlarını açıklayan bu geleneksel çekim modelleri, ticareti azaltıcı unsur olarak genelde ikili ticaret engelleri üzerinde durmuştur.³ Ticareti etkileyen unsurlar, sadece ticarete konu olan iki ülke arasındaki ticaret engelleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çekim denklemi ile yapılan tahminlerin amacı, yapısı itibarıyla karşılaştırmalı statik bir analiz olanağı sunmak olsa da sadece ikili ticaret engelleriyle bu tür bir analizi yapmak olanaksızdır (Anderson & Wincoop, 2003). Karşılaştırmalı bir analizin yapılabilmesi için tüm ticaret partnerlerinin eylemlerini dâhil eden bir tahmin süreci geliştirmek gereklidir. Bu nedenle sadece ikili değil, çok yönlü dirençler de dikkate alınmalıdır.

Anderson ve van Wincoop (2003), teorik bir zeminde ortaya koyduğu "ortalama ticaret engellerini" çok yönlü direnç terimleri olarak adlandırmışlardır. Anderson ve van Wincoop (2003) modelinin temel ilkelerinden ilki tüm malların üretim yerlerine göre farklılaştırılmış mallar olmasıdır. Bu kapsamda model, Armington (1969) varsayımlarına dayanmaktadır. Buna göre her bölge sadece tek bir mal üretiminde uzmanlaşmaktadır. Her malın arzı sabittir. Modelin ikinci temel ilkesi ise CES tipi fayda fonksiyonu ile temsil edilen özdeş ve homotetik tercihlerin bulunmasıdır. j bölgesindeki tüketiciler, i bölgesindeki malların tüketiminden elde ettikleri faydalarını gelir kısıtları altında şu şekilde maksimize ederler:

$$Z = \left(\sum_i \beta_i \frac{(1-\sigma)}{\sigma} C_{ij} \frac{(\sigma-1)}{\sigma} \right)^{\sigma/(\sigma-1)} + \lambda \left[Y_j - \sum_i p_{ij} C_{ij} \right] \quad (1)$$

Denklem (1)'de, σ mallar arasındaki ikame esnekliğini, β_i pozitif dağılım parametresini, c_{ij} i bölgesi mallarının j bölgesi tüketicileri tarafından tüketimini, Y_j j 'nin nominal milli gelirini, p_{ij} i ülkesine ait malların j piyasasındaki fiyatını temsil etmektedir. Fiyat endeksleri, ticaret maliyetlerinden dolayı ihraç edilen ülkelere göre değişiklik göstermekte olup doğrudan gözlenememektedir. Anderson ve van Wincoop (2003) modelinin amacı ise bu gözlenemeyen ticaret maliyetlerinin etkisini ortaya koymaktır. p_i ihracatçının arz fiyatı ve t_{ij} ise i ve j bölgeleri arasındaki ticaret maliyetleri olarak değerlendirilirse, $p_{ij} = p_i t_{ij}$ olacaktır.

Ticaret maliyetleri, başlangıçta ihracatçı tarafından karşılanmaktadır. i bölgesinden j bölgesine olan ticaret akımlarının nominal değeri $X_{ij} = p_{ij} C_{ij}$, menşinde gerçekleşen üretimin toplam değeri ise $p_i C_{ij}$ şeklinde gösterilmektedir. İhracatçı i ile ithalatçı j arasındaki ticaretin maliyeti

³ Çok yönlü direnç terimini dikkate almayan Anderson ve van Wincoop (2003) öncesindeki çekim modellerini Anderson (2011) Geleneksel Çekim Modelleri olarak adlandırmıştır. Bu geleneksel çekim modellerinden sadece Bergstrand (1989) gözlenemeyen fiyat endekslerinden bahsetmiştir.

$(t_{ij} - 1) p_i C_{ij}$ olup, ihracatçı bu maliyetleri ithalatçıya yansıtmaktadır.⁴ Böylelikle i bölgesinin toplam milli geliri $Y_i = \sum_j X_{ij}$ olmaktadır.

j bölgesi tüketicilerinin i bölgesi mallarına olan nominal talebi, denklem (1)'in maksimizasyon çözümü ile şu hâli almaktadır:

$$X_{ij} = \left(\frac{\beta_i p_i t_{ij}}{P_j} \right)^{(1-\sigma)} C_j \quad (2)$$

Denklem (2)'de P_j , j bölgesinin tüketici fiyat endeksini yansıtmakta olup şu şekilde hesaplanır:

$$P_j = \left[\sum_i (\beta_i p_i t_{ij})^{1-\sigma} \right]^{1/(1-\sigma)} \quad (3)$$

Anderson ve van Wincoop (2003), fiyatların genel denge içerisinde belirlenmesini ve bu fiyatların karşılaştırmalı statik analizi içerisindeki değişimlerinin incelenmesini hedeflemişlerdir. Modelde, $Y^W \equiv \sum_j Y_j$ dünyanın toplam milli gelirini ve $\theta_j \equiv Y_j/Y^W$ her bir bölgenin milli gelir payını temsil etmektedir. Bu teknik ile türetilen yapısal çekim modeli şu hali almaktadır:

$$X_{ij} = \frac{Y_i Y_j}{Y^W} \left(\frac{t_{ij}}{\Pi_i P_j} \right)^{(1-\sigma)} \quad (4)$$

$$\Pi_i \equiv \left(\sum_j \left(\frac{t_{ij}}{P_j} \right)^{(1-\sigma)} \theta_j \right)^{1/(1-\sigma)} \quad (5)$$

$$P_j \equiv \left(\sum_i \left(\frac{t_{ij}}{\Pi_i} \right)^{(1-\sigma)} \theta_i \right)^{1/(1-\sigma)} \quad (6)$$

Ticaret maliyetlerinin simetrik olduğu varsayımı altında, $\Pi_i = P_i$ eşitliğine kolaylıkla ulaşılmaktadır. Bu da fiyat endekslerinin ikili ticaret engellerinin ve gelir paylarının bir fonksiyonu olduğuna dair örtük bir fonksiyon sunmaktadır. Simetrik ticaret maliyetleri varsayımı altında yapısal çekim modeli şu hali almaktadır:

$$X_{ij} = \frac{Y_i Y_j}{Y^W} \left(\frac{t_{ij}}{P_i P_j} \right)^{(1-\sigma)} \quad (7)$$

Modelde, X_{ij} ihracatçı i 'den ithalatçı j 'ye olan ticaret akımlarını, Y_i i bölgesinin nominal milli gelirini, Y_j j bölgesinin nominal milli gelirini, Y^W dünyanın toplam nominal milli gelirini ve t_{ij} ise i ve j arasındaki ikili ticaret maliyetlerini temsil etmektedir. Yapısal çekim modelinde P_i ve P_j fiyat endeksleri, *çok yönlü direnç terimleri* olarak tanımlanmaktadır. Denklem göre hiçbir ticaret engelinin olmadığı sürtünmesiz bir dünyada i 'den j 'ye olan ticaret akımı $X_{ij} = \frac{Y_i Y_j}{Y^W}$ halini alacaktır.

Anderson ve van Wincoop (2003) modeli, ticarete konu olan iki ülke dışında diğer ülkelerin de etken faktörlerini dikkate alması bakımından önem taşımaktadır. Buna göre, iki ülke arasındaki ticaret akımları sadece ikili değişkenlere değil, bu iki ülkenin dünya ekonomisindeki görece pozisyonuna da bağlıdır (Bergeijk & Brakman, 2010). t_{ij} , ihracatçı i ve ithalatçı j bölgelerinin arasındaki ikili ticaret engellerini temsil etmekte olup t_{ij} 'deki bir artış ticaret akımını düşürücü etkide bulunmaktadır. P_i değerindeki bir artış, ihracatçı i ülkesinin tüm dünya ülkeleriyle olan ticaret ilişkisini azaltıcı bir etkide bulunmaktadır. i ve j arasındaki ikili ticaret engellerinin sabit olduğu durumda P_i 'nin yükselmesi, ihracatçının ithalat pazarındaki mallarının fiyatlarının artmasını temsil etmektedir. Bu durum görece olarak i ve j arasındaki ticaretin lehinde bir gelişim gösterecek

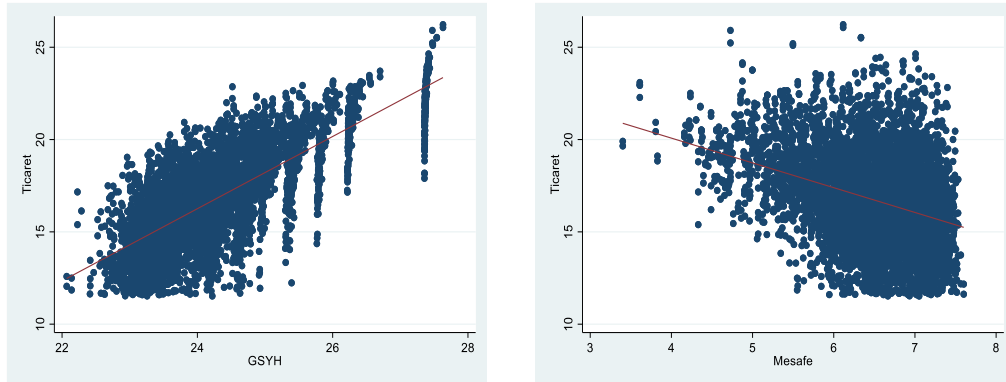
⁴ Model, ekonomik coğrafya literatüründe yaygın olan buzdağı ticaret maliyetlerine dayanmaktadır. Buzdağı ticaret maliyetleri, aynı bir buzdağının okyanusta erimesi gibi belirli bir ihracat malının ticaret sürecinde maliyetlere denk gelen kısmının erimesini temsil etmektedir (Novy, 2006).

ve X_{ij} değerini artıracaktır. Benzer bir şekilde P_j değerindeki artış da i ve j arasındaki ticaret akımını artıracaktır. P_j fiyat endeksinin artması, i ve j arasındaki ikili ticaret direncinin sabit olduğu durumda j 'nin i dışındaki ticaret partnerleriyle olan ticaretini zedeleyecek ve dolayısıyla i görece olarak daha cazip bir ticaret partneri durumuna gelecektir. Böylelikle denklem içerisinde yer alan çok yönlü direnç terimleri, i ve j arasındaki ticareti artırıcı etkide bulunurken; ikili direnç terimleri ticareti azaltıcı etkide bulunmaktadır ($P_i \uparrow, P_j \uparrow, t_{ij} \downarrow, \rightarrow X_{ij} \uparrow$) (Demiray, 2021).

3. Metodoloji

Analizde Türkiye'nin iller arası ticaret akımları incelenmektedir. Bu amaçla Türkiye'nin 81 ilinin 2006-2020 yılları arasındaki yıllık ticaret verileri ele alınmıştır. Uygulamadaki toplam gözlem sayısı 98.415'tir ($81 \times 81 \times 15$). İller arası ticaret verileri nominal cinsten olup Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın Girişimci Bilgi Sistemi'nden temin edilmiştir. Analizde iller arası gözlemlerin yanı sıra, Yotov'un (2022) önerisi çerçevesinde il içi ticaret verileri de örnekleme dahil edilmiştir. İl bazındaki GSYH'ler ve kişi başına GSYH'ler ile Türkiye'nin toplam GSYH'si nominal cinsten olup TÜİK'ten elde edilmiştir. İller arası mesafeler Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'na bağlı Karayolları Genel Müdürlüğü'nden alınmıştır. İllerin komşuluk ilişkileri, denize kıyısı olma durumları ve komşu ülkelerle sınırı bulunma durumlarını temsil eden kukla değişkenler yazar tarafından oluşturulmuştur. Bu kukla değişkenler, temsil ettikleri iller için söz konusu ilişkinin varlığında 1, yokluğunda ise 0 değerlerini almaktadır. Linder etkisini gösteren $Linder_{ij}$ değişkeni $|\log y_i - \log y_j|$ şeklinde türetilmiştir. Linder etkisini göstermek için kullanılan y_i ve y_j , sırasıyla i ve j bölgelerinin kişi başına GSYH'lerini temsil etmektedir.

Şekil 2: İllerin GSYH'lerinin ve İller Arası Mesafenin Ticarete Etkisi

Şekil 2 (a)'da Türkiye'nin 2020 yılı için i bölgesinden j bölgesine olan ticaret akımlarında ticarete konu olan bölgelerin nominal GSYH'si ile nominal ticaret değeri arasındaki ilişki görülmektedir. Söz konusu ilişkide pozitif bir korelasyon görülmektedir. Şekil 2 (b)'de ise aynı gözlem değerleri için i bölgesinden j bölgesine olan ticaret akımlarında ticarete konu olan iki bölgenin arasındaki mesafe ile nominal ticaret değeri arasındaki ilişki gösterilmekte olup söz konusu ilişkinin negatif bir korelasyon içerdiği gözlemlenmiştir. Bu negatif ilişki, ticaret maliyetlerinin ticareti azaltıcı etkisini göstermektedir.

Çekim denklemi, yapısı itibarıyla çarpımsal (doğrusal olmayan) formda olan bir denklemdir. Bu nedenle, denklemin standart bir doğrusal regresyon analizinde sınanması için bir doğrusallaştırma işlemi (değişkenlerin logaritması alınarak) yapılmalıdır. Analizde kullanılacak olan denklem (7)'nin logaritması alındığında ve ε_{ij} hata terimi ile genişletildiğinde şu ampirik forma dönüşecektir:

$$\ln X_{ij} = \ln Y_i + \ln Y_j - \ln Y^W + (1 - \sigma) \ln t_{ij} - (1 - \sigma) \ln P_i - (1 - \sigma) \ln P_j + \varepsilon_{ij} \quad (8)$$

$$(1 - \sigma) \ln t_{ij} = \ln d_{ij} + Komşuluk_{ij} + Linder_{ij} + DKO_i + DKO_j + Sınır_i + Sınır_j \quad (9)$$

Denklem (8) ve (9)'dan oluşan bu ampirik modelde t_{ij} ticaret maliyetleri; mesafe (d_{ij}), komşuluk ilişkisi, Linder etkisi, bölgelerin denize kıyısı olma durumu, bölgelerin ulusal sınıra sahip olma durumu gibi değişkenler ile proksi edilmektedir. Bu değişkenler, ticarete konu olan bölgelerin doğal ticaret maliyetlerini yansıtan proksi değerlerdir. Burada çekim denklemi kullanılarak ticaret maliyetlerinin ticaret akımlarına olan etkisi tahmin edilecektir.

Ticaret analizlerinde dikkate alınması gereken bir diğer durum ise sıfır ticaret akımlarıdır. Çekim denklemi çarpımsal bir formda olup araştırmacılar genellikle değişkenlerin logaritmasını alarak denklemi tahmin etmektedirler. Aralarında ticaret yapmayan bölgelerin olması durumunda bağımlı değişken 0 değerini almakta ve bu nedenle logaritması alınmamaktadır. Araştırmacılar genellikle ticaret yapmayan bölgeleri ya gözlem dışı bırakarak ya da ticaret değerlerine 0 yerine çok düşük değerler vererek çözmeye çalışmaktadırlar. Gómez-Herrera'ya (2013) göre bu yaklaşım ya sıfır ticaret akımlarının elenmesi ile önemli bir bilgi kaybına yol açmakta ya da küçük değerlerin eklenmesiyle parametrelerin yanlış olmasına neden olmaktadır. Helman, Melitz ve Rubinstein'a (2008) göre sıfır ticaret akımlarının sayısının çok olduğu durumlarda bu yöntemi uygulayan analizlerde seçim problemi oluşmakta ve tahminler yanlış olmaktadır. Türkiye'nin illeri arasındaki ticaret verileri incelendiğinde, 2006-2020 yılları için toplam 98.415 gözlem içerisinde 7.656 sıfır ticaret akımının (%7,8) bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle analizde sıfır ticaret akımlarından doğacak bilgi kayıplarının önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

Çekim modelinin uygulamalarında karşılaşılan önemli sorunlardan bir diğeri ise değişen varyansın varlığından kaynaklanmaktadır. Standart doğrusal modellerde değişen varyansın varlığında parametrelerin etkinliği bozulsa da yansızlığı ve tutarlığı bozulmamaktadır. Fakat Jensen eşitsizliğine $E(\ln y) \neq \ln E(y)$ göre, rassal bir değişkenin logaritmasının beklenen değeri, aynı rassal değişkenin beklenen değerinin logaritmasından farklıdır. Bu eşitsizliğin önemli sonuçlarından birisi ise değişen varyansın varlığında EKK tahmincisinin tahmin ettiği parametrelerinin yanlışlığıdır (Silva ve Tenreyro, 2006). Bu nedenle, çekim modeli gibi sabit-esnek modellerde değişen varyans sorunu dikkate alınmalıdır.

Silva ve Tenreyro (2006), hem sıfır ticaret akımlarının ihmalinde oluşabilecek bilgi kayıplarına hem de değişen varyansın varlığında oluşabilecek yanlış tahminlere çözüm olarak PPML yöntemini geliştirmişlerdir. Silva ve Tenreyro (2006), geliştirdikleri PPML yöntemiyle çekim denkleminin şu ampirik formunu sınamışlardır:

$$X_{ij} = \exp\{\ln Y_i + \ln Y_j - \ln Y^W + (1 - \sigma) \ln t_{ij} - (1 - \sigma) \ln P_i - (1 - \sigma) \ln P_j + \varepsilon_{ij}\} \quad (10)$$

Her ne kadar Silva ve Tenreyro'nun (2006) geliştirdikleri yöntem sıfır ticaret akımları ve değişen varyans sorununu çöze de gözlenemeyen fiyat endeksleri olarak tanımlanan çok yönlü direnç terimlerini tahmin etmede tek başına yetersizdir. Bu nedenle ampirik denklem üzerinde ek bir çözüm geliştirilmelidir. Bu amaç doğrultusunda çok yönlü direnç terimleri; çekim modeli literatüründe (a) Anderson ve van Wincoop'un (2003) doğrusal olmayan iterasyon yöntemi ile, (b) uzaklık endeksleri⁵ ile, (c) sabit-etkiler modeli ile ve (d) Baier ve Bergstrand'ın (2009) Taylor serisi açılımı ile kullandığı Bonus vetus EKK yöntemiyle tahmin edilmektedir. Türkiye'nin illeri arasındaki ticaretinin incelendiği bu araştırmada ise çok yönlü direnç terimleri (b), (c) ve (d) yöntemleriyle tahmin edilecektir.

Uzaklık endeksleri Head (2003) ve Yotov vd. (2016) takip edilerek $\ln UE_i = \ln \left(\sum_j d_{ij} / \frac{Y_j}{Y^W} \right)$ ve $\ln UE_j = \ln \left(\sum_i d_{ij} / \frac{Y_i}{Y^W} \right)$ şeklinde hesaplanarak oluşturulmuştur. Uzaklık endeksleri, ülkelerin milli gelirlerinin mesafeye oranlarının toplamıyla elde edilen değerler olup ülkelerin dış dünyayla ne kadar izole olduğunu gösteren değerlerdir. Buna göre, bir bölgenin coğrafik olarak yakınındaki bölgelerin milli gelirleri yüksekse görünmez bir ticari bariyeri oluşacak ve uzak bölgeler ile olan ticaretinde bir azalma beklenecektir.

⁵ Head ve Mayer (2014), uzaklık endekslerini bir iktisadi teoriden yoksun olmasından dolayı eleştirmektedir.

Bölge-spesifik sabit etkiler modelinde, gözlenemeyen çok yönlü direnç terimlerini karşılaması için her ihracatçı (i) ve ithalatçı (j) bölgeye özel sabit etkilere yer verilmektedir. Bu doğrultuda, her i ve j bölgesi için ayrı kukla değişkeni analize dâhil edilmektedir. Bu yaklaşım ile her ticaret partneri için sabit varsayılan gözlenemeyen heterojenliğin kaynakları ortaya çıkmaktadır (Shephard, 2013). Her iki ticaret partnerinin ortak bileşenlerinin (ticaret maliyetleri gibi) etkilerini ortaya çıkarmada tutarlı sonuçlar veren bölge-spesifik sabit etkiler modeli, bölgelere özel değişkenlerin (GSYH gibi) parametre sonuçlarını çoklu doğrusallık sorunundan dolayı tahmin edememektedir.

Hem çok yönlü direnç terimlerini tutarlı bir yöntemle tahmin etmek hem de bölgeye özel değişkenlerin parametrelerinin tahmin edilmesi için Baier ve Bergstrand'ın (2009) yöntemi Türkiye'nin illeri arasındaki ticaretin analizinde kullanılacaktır. Bu amaçla ilk olarak, çekim modelinde yer alan gözlenemeyen ticaret maliyeti değişkenini t_{ij} temsil etmesi için, gözlenebilen değişkenler (mesafe ve sınır ilişkisi: d_{ij} ve b_{ij}) kullanılacaktır. Bonus vetus EKK yöntemini geliştiren Baier ve Bergstrand (2009), birinci derece Taylor serisi açılımı ile çekim denkleminin indirgenmiş bir formunu üretmektedirler. Baier ve Bergstrand'ın (2009) bu yöntemi ile, Anderson ve van Wincoop'un (2003) denklemler sisteminde yer alan çok yönlü direnç terimleri teorik yapıyla tutarlı biçimde ve dışsal olarak tahmin edilebilmektedir. Çok yönlü direnç terimlerini karşılaması için, indirgenmiş çekim denkleminde d_{ij} ve b_{ij} değişkenleri, denklem (12) ve denklem (13)'te gösterildiği üzere $MR_{d_{ij}}$ ve $MR_{b_{ij}}$ değişkenlerini üretmek için kullanılmaktadır. Üretilen bu yeni değişkenler denklem (11)'e eklenmektedir. $\ln d_{ij}$ ve $\ln MR_{d_{ij}}$ değişkenlerinin katsayılarının mutlak anlamda eşit olması beklenmektedir. Aynı çıkarım b_{ij} ve $MR_{b_{ij}}$ değişkenleri için de geçerlidir.

$$\ln \left(\frac{X_{ij}}{Y_i Y_j} \right) = -\ln Y^W - \rho(1 - \sigma) \ln d_{ij} - \alpha(1 - \sigma) b_{ij} + \rho(1 - \sigma) \ln MR_{d_{ij}} + \alpha(1 - \sigma) MR_{b_{ij}} + \varepsilon_{ij} \quad (11)$$

$$MR_{d_{ij}} = \left[\left(\sum_{k=1}^N \theta_k \ln d_{ik} \right) + \left(\sum_{m=1}^N \theta_m \ln d_{mj} \right) - \left(\sum_{k=1}^N \sum_{m=1}^N \theta_k \theta_m \ln d_{km} \right) \right] \quad (12)$$

$$MR_{b_{ij}} = \left[\left(\sum_{k=1}^N \theta_k b_{ik} \right) + \left(\sum_{m=1}^N \theta_m b_{mj} \right) - \left(\sum_{k=1}^N \sum_{m=1}^N \theta_k \theta_m b_{km} \right) \right] \quad (13)$$

4. Ampirik Bulgular

Türkiye'nin illeri arasındaki ticaret akımları, 2006-2020 yılları için çekim denklemi ile sınıanmış ve bulgular bu bölümde tartışılmıştır. Analizde sırasıyla, (a) Tinbergen'in (1962) temel çekim denklemi, (b) uzaklık endeksleriyle genişletilmiş çekim denklemi, (c) Baier ve Bergstrand'ın (2009) Taylor serisi açılımı ile indirgenmiş çekim denklemi ve (d) bölge-spesifik sabit etkiler modeli ile tahmin edilmiştir. Anderson ve van Wincoop'un (2003) belirttiği üzere ihmali yanlı tahminlere yol açan ve bu nedenle araştırmacıların analizlerinde dikkate alması gereken çok yönlü direnç terimlerinin farklı formları bu modellerle analizde yer almıştır.

Türkiye'nin iller arası ticaretinin incelendiği bu uygulamalı çalışmada, yukarıda söz edilen 4 farklı ampirik model EKK ve PPML yöntemleriyle tahmin edilmiştir. EKK tahmincisi ile hem sıfır ticaret akımlarının gözlem dışı bırakıldığı hem de sıfır ticaret değerlerine 0 yerine 1 değerinin verildiği durumlar tahmin edilmiştir.

Tablo 1'de, analizde kullanılan değişkenlerin korelasyon matrisi gösterilmektedir. Korelasyon matrisi sayesinde, çekim denklemini oluşturan değişkenlerin denklem dışındaki ikili ilişkilerini inceleme fırsatı elde edilmektedir. Korelasyon katsayılarının önemli bir çoğunluğu regresyon analizi katsayılarıyla uyumlu olsa da bazı değişkenlerde ciddi farklılıklar göze çarpmaktadır. Türkiye'nin illeri arasındaki ticarete $\log X_{ij}$ değişkeni ile $\log Y_i$ ve $\log Y_j$, $\log d_{ij}$ ve b_{ij} değişkenleri arasındaki korelasyon katsayıları teorik çıkarımlarla ve ampirik literatürle oldukça uyumludur. Linder

hipotezinin öngörüsüne göre $Linder_{ij}$ değişkeninin $\log X_{ij}$ değişkeni ile negatif ilişkide olmasının beklenmesine rağmen, Türkiye'nin illeri arasındaki ticarete söz konusu değişken pozitif çıkmıştır. Yine korelasyon matrisine göre, illerin denize kıyısı olması ticareti pozitif etkilerken; illerin komşu bir ülkeyle sınırının olması Türkiye'nin diğer illeriyle olan ticaretini negatif etkilemiştir. Uzaklık endeksleri de teorik beklentiyle uyumlu olarak ikili ticaret ile pozitif ilişki içerisinde olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 1: Korelasyon Matrisi

	$\log X_{ij}$	$\log Y_i$	$\log Y_j$	$\log d_{ij}$	b_{ij}	$Linder_{ij}$	DKO_i	DKO_j	$Sınır_i$	$Sınır_j$	UE_i	UE_j
$\log X_{ij}$	1,00											
$\log Y_i$	0,58	1,00										
$\log Y_j$	0,48	0,22	1,00									
$\log d_{ij}$	-0,30	-0,01	-0,01	1,00								
b_{ij}	0,18	0,01	0,01	-0,36	1,00							
Lin_{ij}	0,16	0,25	0,25	0,18	-0,06	1,00						
DKO_i	0,18	0,35	-0,00	0,04	-0,04	0,10	1,00					
DKO_j	0,12	-0,00	0,35	0,04	-0,04	0,10	-0,00	1,00				
$Sınır_i$	-0,16	-0,19	0,00	0,10	-0,03	-0,01	-0,08	0,00	1,00			
$Sınır_j$	-0,09	0,00	-0,19	0,10	-0,03	-0,01	0,00	-0,08	0,00	1,00		
UE_i	0,13	0,34	0,00	0,09	-0,03	0,10	0,43	0,00	0,11	0,00	1,00	
UE_j	0,07	0,00	0,34	0,09	-0,03	0,10	-0,00	0,43	0,00	0,11	0,00	1,00

Tablo 2'de Tinbergen'in (1962) temel çekim denkleminin (ilk 3 sütun) ve uzaklık endeksleriyle genişletilmiş çekim denkleminin (sütun 4-6) EKK ve PPML tahmincileriyle tahmini gösterilmektedir. Sıfır ticaret akımlarının gözlem dışı bırakıldığı ilk sütunda, temel çekim denklemini EKK tahmincisiyle tahmin edilmiştir. Logaritmik formdaki değişkenlerin parametreleri esneklik olarak yorumlanmaktadır. Buna göre ihracatçı ilin GSYH'sindeki %1'lik bir artış, iki il arasındaki ticareti %1,234 artırırken, ithalatçı ilin GSYH'sindeki %1'lik artış iki il arasındaki ticareti %0,983 artırmaktadır. İki il arasındaki mesafedeki %1'lik bir artış, ticareti %1,056 azaltmaktadır. Linder değişkeninin katsayısı 0,16 olup y_i/y_j oranındaki yüzdesel artış iki il arasındaki ticareti %0,16 artırmaktadır.

Doğal ticaret maliyetlerini proksi etmesi için iki il arasındaki komşuluk ilişkisini gösteren $Komşuluk_{ij}$ değişkeni, ihracatçı veya ithalatçı illerin denize kıyısı olma durumunu gösteren DKO_i ve DKO_j değişkenleri, ihracatçı veya ithalatçı illerin komşu ülkelerle sınırının olma durumunu gösteren $Sınır_i$ ve $Sınır_j$ değişkenleri kullanılmıştır. Bu kukla değişkenler, söz konusu ilişkinin varlığında 1 ve yokluğunda 0 değerleri verilerek oluşturulmuştur. Bu kukla değişkenlerin ticarete olan yüzdelik etkisi

$$[(e^{\beta_i} - 1) \cdot 100] \quad (14)$$

ile hesaplanmaktadır.

Tablo 2'nin 1. sütununda gösterilen EKK ile yapılan tahminde $Komşuluk_{ij}$ değişkeninin katsayısı 1,155 olup ticarete olan yıllık etkisi denklem (14) ile hesaplandığında %217,4 olmaktadır. DKO_i değişkeninin katsayısı 0,162 olup ticarete olan yıllık etkisi %17,6'dır. DKO_j değişkeninin katsayısı 0,041 olup ticarete olan yıllık etkisi %4'tür. $Sınır_i$ değişkeninin katsayısı -0,036 olup ticarete olan yıllık etkisi -%3,6 ve $Sınır_j$ değişkeninin katsayısı 0,158 olup ticarete olan etkisi %17'dir.

Analizde, sıfır ticaret akımlarının gözlem dışı bırakılması yerine 0 ticaret değerlerine 1 değerinin girilmesi sonucunda 2. sütunda gösterildiği gibi R^2 %72,4'ten %55,8'e düşmektedir. $\log(GSYH_i)$, $\log(GSYH_j)$, $\log(Mesafe_{ij})$, $Komşuluk_{ij}$, DKO_i ve $Sınır_i$ değişkenlerinin katsayı değerlerinde mutlak anlamda bir artış gözlemlenmiştir.

Tablo 2: Çekim Denklemi Tahmin Sonuçları

<i>Ticaret_{ij}</i>	<i>EKK</i>	<i>EKK</i>	<i>PPML</i>	<i>EKK</i>	<i>EKK</i>	<i>PPML</i>
<i>log(GSYH_i)</i>	1,234 (0,004)***	1,929 (0,010)***	0,900 (0,019)***	1,235 (0,004)***	1,934 (0,010)***	0,901 (0,020)***
<i>log(GSYH_j)</i>	0,983 (0,004)***	1,516 (0,009)***	0,850 (0,020)***	0,999 (0,004)***	1,554 (0,009)***	0,856 (0,020)***
<i>log(Mes_{ij})</i>	-1,056 (0,005)***	-1,346 (0,011)***	-0,476 (0,016)***	-1,050 (0,005)***	-1,328 (0,011)***	-0,477 (0,017)***
<i>Komşuluk_{ij}</i>	1,155 (0,015)***	1,539 (0,031)***	0,406 (0,071)***	1,157 (0,015)***	1,548 (0,303)***	0,417 (0,071)***
<i>Linder_{ij}</i>	0,160 (0,005)***	-0,056 (0,010)*	0,095 (0,018)***	0,160 (0,005)***	-0,055 (0,010)***	0,097 (0,018)***
<i>DKO_i</i>	0,162 (0,011)***	0,255 (0,021)***	0,063 (0,058)	0,180 (0,011)***	0,313 (0,022)***	0,117 (0,052)*
<i>DKO_j</i>	0,041 (0,011)***	-0,019 (0,023)	-0,098 (0,057)*	0,100 (0,012)***	0,126 (0,024)***	-0,010 (0,048)
<i>Sınır_i</i>	-0,036 (0,015)***	-0,592 (0,033)***	0,195 (0,052)***	-0,032 (0,015)**	-0,569 (0,033)***	0,189 (0,051)***
<i>Sınır_j</i>	0,158 (0,014)***	0,075 (0,030)**	0,240 (0,048)***	0,191 (0,014)***	0,160 (0,030)***	0,243 (0,047)***
<i>UE_i</i>				-0,091 (0,024)***	-0,312 (0,048)***	-0,160 (0,105)
<i>UE_j</i>				-0,360 (0,025)***	-0,878 (0,051)***	-0,324 (0,099)***
<i>Sabit</i>	-29,300 (0,130)***	-56,254 (0,327)***	-20,111 (0,891)***	-22,204 (0,534)***	-37,519 (1,112)***	-12,194 (2,181)***
<i>Gözlem</i>	90,759	98,415	98,415	90,759	98,415	98,415
<i>R²</i>	0,724	0,558	0,962	0,725	0,559	0,962
<i>Bağımlı Değişken</i>	$\ln T_{ij}$ ($T_{ij} > 0$)	$\ln(1 + T_{ij})$	$T_{ij} \geq 0$	$\ln T_{ij}$ ($T_{ij} > 0$)	$\ln(1 + T_{ij})$	$T_{ij} \geq 0$

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Bu durum, 0 değerleri yerine 1 değerlerinin girilmesi sonucunda yukarı yönlü yanlı bir tahmin sürecinin varlığı ihtimalini gözler önüne sermektedir. *Linder_{ij}*, *DKO_j* ve *Sınır_j* değişkenlerinin ise istatistiksel anlamlılık düzeylerinde düşüş gözlemlenmiştir.

PPML tahmincisi ile tahmin edilen temel çekim denkleminde ise, literatürdeki diğer uygulamalı çalışmalara benzer bir şekilde değişkenlerin genel anlamda katsayılarında bir düşüş gözlemlenirken *Linder_{ij}*, *DKO_i* ve *DKO_j* değişkenlerin katsayılarında bir artış görülmüş ve *Sınır_i* ve *Sınır_j* değişkenlerinde ise istatistiksel anlamlılık düzeylerinde düşüş gözlemlenmiştir. Çekim denklemi, uzaklık endeksleriyle genişletilerek bu 3 yöntemle tekrar tahmin edildiğinde ise *UE_i* ve *UE_j* değişkenleri genel anlamda negatif katsayılı ve %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Sadece *UE_i* değişkeni PPML tahmincisinde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Uzaklık endekslerinin ticareti artırıcı bir etkisinin olması beklense de ilgili literatürdeki uygulamalı çalışmalarda aldıkları katsayı değerleri büyük farklılık göstermektedir. Bu durumu Head ve Mayer (2014), uzaklık endekslerinin bir iktisadi teoriye dayanmamasına bağlamaktadırlar.

Tablo 3'te yapısal çekim modeli, Baier ve Bergstrand (2009) yaklaşımı ile ve bölge-spesifik sabit etkiler modeli ile tahmin edilmiş ve bulgular gösterilmiştir. Bonus vetus EKK yöntemi, Baier ve Bergstrand'ın (2009) çok yönlü direnç terimlerini tahmin etmek için geliştirmiş olduğu ve Anderson ve van Wincoop (2003) modeliyle oldukça uyumlu bir yöntemdir. Standart EKK yönteminden farklı olarak ticaret maliyetlerini temsil eden değişkenler denklem (11), (12) ve (13) ile tahmin edilmektedir. Analizde ayrıca Bonus vetus PPML yöntemi de kullanılmış olup benzer süreç PPML yöntemi üzerinde uygulanmıştır.

Tablo 3: Yapısal Çekim Modeli Tahmin Sonuçları

<i>Ticaret_{ij}</i>	<i>Bonus Vetus</i> EKK	<i>Bonus Vetus</i> EKK	<i>Bonus Vetus</i> PPML	Sabit Etkiler: EKK	Sabit Etkiler: EKK	Sabit Etkiler: PPML
<i>log(GSYH_i)</i>	1,245 (0,004)***	1,950 (0,010)***	0,904 (0,020)***			
<i>log(GSYH_j)</i>	0,996 (0,004)***	1,537 (0,009)***	0,855 (0,020)***			
<i>log(Mes_{ij})</i>	-1,030 (0,005)***	-1,296 (0,011)***	-0,463 (0,016)***	-1,004 (0,006)***	-1,421 (0,013)***	-0,474 (0,022)***
<i>Komşuluk_{ij}</i>	1,110 (0,016)***	1,396 (0,031)***	0,384 (0,076)***	1,104 (0,020)***	1,336 (0,034)***	0,439 (0,063)***
<i>Linder_{ij}</i>	0,138 (0,005)***	-0,090 (0,010)***	0,077 (0,017)***	-0,010 (0,008)	0,565 (0,016)***	0,205 (0,036)***
<i>DKO_i</i>	0,027 (0,011)**	0,085 (0,021)***	-0,060 (0,056)			
<i>DKO_j</i>	-0,091 (0,011)***	-0,188 (0,023)***	-0,214 (0,055)***			
<i>Sınır_i</i>	-0,304 (0,015)***	-0,943 (0,033)***	0,103 (0,055)*			
<i>Sınır_j</i>	-0,116 (0,014)***	-0,275 (0,031)***	0,144 (0,051)***			
Bölge- Spesifik Sabit etki				Var	Var	Var
<i>Sabit</i>	-36,304 (0,133)***	-65,404 (0,337)***	-23,141 (0,862)***	16,306 (0,103)***	27,546 (0,148)***	27,688 (0,173)***
<i>Gözlem</i>	90,759	98,415	98,415	90,759	98,415	98,415
<i>R²</i>	0,712	0,549	0,961	0,740	0,581	0,621
	$\ln T_{ij}$ ($T_{ij} > 0$)	$\ln(1 + T_{ij})$	$T_{ij} \geq 0$	$\ln T_{ij}$ ($T_{ij} > 0$)	$\ln(1 + T_{ij})$	$T_{ij} \geq 0$

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Baier ve Bergstrand'ın (2009) yöntemi ile türetilen Mr_Mesafe_{ij} ve $Mr\_Sınır_{ij}$ değişkenlerinin katsayıları Tablo 2'deki temel çekim denklemi ve uzaklık endeksleriyle genişletilmiş çekim denklemi sonuçlarıyla kıyaslandığında daha düşük değerler verdiği görülmektedir. Çekim modelinin uygulamalı çalışmalarında sıkça kullanılan bölge-spesifik sabit etkiler modeli ile ikili ticaret maliyetlerin katsayıları da Baier ve Bergstrand'ın (2009) yöntemi ile tahmin edilen katsayılarla yakın değerlere ulaşılmıştır. Baier ve Bergstrand'ın (2009) yöntemi ile tahmin edilen $\log(GSYH_i)$ ve $\log(GSYH_j)$ ve $Linder_{ij}$ değişkenlerinin katsayılarında önemli bir değişiklik yok iken DKO_i , DKO_j , $Sınır_i$ ve $Sınır_j$ değişkenlerinin katsayılarında önemli denilebilecek değişimler gözlemlenmiştir.

5. Sonuç

Türkiye'nin dış ticaretini çekim modeli ile analiz eden birçok çalışma bulunmasına rağmen Türkiye'nin bölgeler arası ticaretini konu alan çalışmalar araştırmacılar tarafından yeterince ilgi görmemiştir. Bölgeler arası ticareti konu alan kısıtlı sayıdaki çalışmalar ise sadece tek bir ilin diğer illerle olan ticaretini ele alan kısmi bir analiz sunmuştur. Türkiye'nin illeri arasındaki ticareti karşılaştırmalı statik bir analiz ile ele alması bakımından, bu araştırmanın bölgeler arası ticaret literatürüne bir katkı sunması beklenmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin iller arası ticaret akımları ve ticaret maliyetlerinin etkisi 2006-2020 dönemi için yapısal çekim modeliyle sınanmıştır. Analizde EKK ($T_{ij} > 0$; $\ln(1 + T_{ij})$) ve PPML yöntemleri kullanılmıştır. Çok yönlü direnç terimlerini tahmin etmek için sırasıyla uzaklık endeksleri, Baier ve Bergstrand'ın (2009) Taylor serisi açılımı ve bölge-spesifik sabit etkiler yöntemi kullanılmıştır. Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, uluslararası ticarete oldukça başarılı

ampirik sonuçlar veren çekim modelinin ülke içi bölgeler arası ticaret akımlarında da benzer başarıyı gösterdiği görülmüştür. Bulgulara göre, ticaret yapan illerin GSYH'lerindeki artış, iller arasındaki ticaretin hacmini pozitif olarak etkilemektedir. İhracatçı ilin üretim seviyesini gösteren GSYH'deki artışın etkisinin, ithalatçı ilin talep seviyesini gösteren GSYH'deki artışın etkisinden daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmada Türkiye'nin illeri arasındaki ticarete Linder etkisinin varlığı incelenmiş ve Linder hipotezinin önermesinin tersi bir sonuca ulaşılmıştır. Linder hipotezinde bölgeler arası talep düzeylerindeki benzerliklerin ticareti artırıcı bir unsur olarak gösterilmesine rağmen Türkiye'nin illeri arasındaki talep düzeylerindeki farklılıkların ticareti artırdığı görülmüştür. Diğer bir ifadeyle, iller arasındaki talep koşullarındaki benzerliklerin ticareti azaltıcı bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Doğal ticaret maliyetlerinin önemli belirleyicilerinden birisi olan mesafenin iç ticareti azaltıcı etkisi görülmüştür. Mesafe, ticarete taşıma maliyetlerini ve enformasyon maliyetlerini temsil etmektedir. Ulaşılan bulgulara göre mesafenin ticarete olan negatif etkisi oldukça yüksektir. Bu sonuca göre, taşıma maliyetlerini düşürecek ekonomik gelişmeler veya politikalar bölgeler arası ticaretin artmasını sağlayacaktır.

Yapılan analizlere göre, iki il arasındaki komşuluk ilişkisinin ticarete olan etkisi pozitif çıkmıştır. İllerin denize kıyısının olmasının ticarete olan etkisi pozitif çıkmıştır. Buna göre, ihracatçı ilin veya ithalatçı ilin denize kıyısının olması herhangi bir ticaret partneriyle olan ticaretini artırmaktadır. İllerin denize kıyısının olması dış ticarete de aktif rol almasını sağlayan bir etmen olarak göze çarpmaktadır. Bu nedenle dış ticaret yapma amacıyla olan iller, denize kıyısı olan illerle bir etkileşim içerisine girerler. Bu etkileşim ister doğrudan ister dolaylı olsun, denize kıyısı olmayan illerin, denize kıyısı olan illerle olan ticaretini artırmaktadır. Dış ticaret kaynaklı bu etkileşimin ticarete olan pozitif etkisi, yapılan analizlerde illerin komşu ülkelerle sınırının olması durumunda görülmemiştir. Bulgulara göre, illerin komşu bir ülkeyle sınırının olması ticareti negatif etkilemektedir. Kara sınırına sahip bir il, rahatlıkla komşu ülkeler ile de ticaret yapma fırsatını elde etmektedir. Bu nedenle, artan ticaret partneri alternatifinden dolayı kara sınırına sahip bir ilin Türkiye'nin diğer bir iliyle ticaret hacmi düşmektedir. Bu sonucun aynı zamanda farklı bir çıkarımı daha söz konusudur. Deniz yoluyla yapılan dış ticarete, denize kıyısı olmayan illerin denize kıyısı olan illere olan gereksiniminin, kara yoluyla yapılan dış ticarete, kara sınırı bulunmayan illerin kara sınırı olan illere karşı bulunmadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, karayoluyla yapılan dış ticaret işlemlerinde bir ilin kara sınırının bulunmaması, kara sınırı bulunan illerle olan etkileşimini artırmamaktadır. Çeşitli regresyon analizlerinde birbiriyle çelişen bulguların bulunması, illerin denize kıyısının olmasının veya kara sınırının olmasının ticarete olan etkisi için kesin bir yorumun yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu çelişen bulguların nedeninin denize kıyısı olan bazı illerin işlek limanlara sahip olup olmaması ve kara sınırına sahip bazı illerin işlek dış ticaret gümrüklerine sahip olup olmaması ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

İller arası ticaretin artırılması, Türkiye'de bölgeler arası gelişmişlik farkını ortadan kaldıracak önemli etmenlerden birisidir. Özellikle Türkiye'nin iç ticaretinde yeterince rol alamamış iller tespit edilmeli ve bu illerin belirli mal gruplarında uzmanlaşmama nedenleri ortaya koyulmalıdır. Bu illerin piyasalarındaki aksaklıklar ve üretim zincirindeki sorunlar giderilmelidir. Özellikle iller arası komşuluk ilişkisinin ticarete olan yüksek etkisi ölçek ekonomileri oluşturmada kullanılabilir. Belirli mal gruplarında uzmanlaşmada ve ölçek ekonomisi oluşturmada güçlük çeken iller, sınır etkisi sayesinde ortak endüstri kolu geliştirebilirler. Bu tür uygun ekonomik politikaların bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltması beklenmektedir.

Kaynakça

- Anderson, J. E. (1979). A Theoretical Foundation for the Gravity Equation. *American Economic Association*, 69(1), 106-116.
- Anderson, J. E. (2011). The Gravity Model. *Annual Review of Economics*, 3(1), 133-160.
- Anderson, J. E., & Wincoop, E. v. (2003). Gravity with Gravitas: A Solution to the Border Puzzle. *American Economic Review*, 93(1), 170-192.

- Armington, P. S. (1969). A Theory of Demand for Products Distinguished by Place of Production. *IMF Econ Rev*, 16, 159-178.
- Baier, S. L., & Bergstrand, J. H. (2009). Bonus vetus OLS: A simple method for approximating international trade-cost effects using the gravity equation. *Journal of International Economics*, 77(1), 77-85.
- Bergeijk, P. A., & Brakman, S. (2010). *The Gravity Model in International Trade: Advances and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bergstrand, J. H. (1985). The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence. *The Review of Economics and Statistics*, 67(3), 474-481.
- Bergstrand, J. H. (1989). The Generalized Gravity Equation, Monopolistic Competition, and the Factor-Proportions Theory in International Trade. *The Review of Economics and Statistics*, 71(1), 143-153.
- Brodzicki, T., & Uminski, S. (2018). A gravity panel data analysis of foreign trade by regions: the role of metropolises and history. *Regional Studies*, 52(3), 261-273.
- Çelik, M. Y., & Abaz, Ö. (2021). Çekim Modeli ile İç Ticaretin Analizi; Kastamonu Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 10(2), 115-139.
- Deardorff, A. (1998). Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in a Neoclassical World? J. A. Frankel içinde, *The Regionalization of the World Economy* (s. 7-32). University of Chicago Press.
- Demiray, O. Ç. (2021). Ticaret Akımlarının Yapısal Çekim Modeli ile Sınanması: Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(1), 179-204.
- Eaton, J., & Kortum, S. (2002). Technology, Geography, and Trade. *Econometrica*, 70(5), 1741-1779.
- Gómez-Herrera, E. (2013). Comparing alternative methods to estimate gravity models of bilateral trade. *Empirical Economics*, 44(3), 1087-1111.
- Head, K. (2003). *Gravity for beginners*. University of British Columbia.
- Head, K., & Mayer, T. (2014). Chapter 3 - Gravity Equations: Workhorse, Toolkit, and Cookbook. G. Gopinath, E. Helpman, & K. Rogoff içinde, *Handbook of International Economics* (Cilt 4, s. 131-195).
- Helpman, E., & Krugman, P. (1985). *Market structure and Foreign Trade*. The MIT press.
- Helpman, E., Melitz, M., & Rubinstein, Y. (2008). Estimating Trade Flows: Trading Partners and Trading Volumes. *The Quarterly Journal of Economics*, 123(2), 441-487.
- Hewings, G. J., & Oosterhaven, J. (2021). Interregional Trade: Models and Analyses. M. M. Fischer, & P. Nijkamp içinde, *Handbook of Regional Science* (s. 373-395). Berlin: Springer.
- Isard, W. (1956). *Location and space-economy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Krugman, P. (2015). Interregional and International Trade: Different Causes, Different Trends? P. Nijkamp, A. Rose, & K. Kourtit içinde, *Regional Science Matters* (s. 27-34). Springer.
- McCallum, J. (1995). National Borders Matter: Canada-U.S. Regional Trade Patterns. *The American Economic Review*, 85(3), 615-623.
- Novy, D. (2006). Is the Iceberg Melting Less Quickly? International Trade Costs after World War II. *Warwick Economic Research Paper*, 764. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=944421> adresinden alındı

- Ohlin, B. (1933). *Interregional and international trade*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Okubo, T. (2004). The border effect in the Japanese market: A Gravity Model analysis. *Journal of the Japanese and International Economies*, 18(1), 1-11.
- Shepherd, B. (2013). *The gravity model of international trade: a user guide*. United Nations: ARTNeT Gravity Modeling.
- Silva, J. M., & Tenreyro, S. (2006). The Log of Gravity. *The Review of Economics and Statistics*, 88(4), 641-658.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping the World Economy; Suggestions for an International Economic Policy*. New York: Twentieth Century Fund.
- Yaşar, E., & Korkmaz, İ. (2018). Çekim Modelinin İller Arası Ticaret İlişkilerine Uygulanması: Kütahya Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(56), 97-114.
- Yılmaz, R. (2020). İller Arası Ticaretin Belirleyicileri: Tekirdağ İli Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(2), 69-74.
- Yotov, Y. V. (2022). On the role of domestic trade flows for estimating the gravity model of trade. *Contemporary Economic Policy*, 1-15.
- Yotov, Y. V., Piermartini, R., Monteiro, J.-A., & Larch, M. (2016). *An Advanced Guide to Trade Policy Analysis: The Structural Gravity Model Online Revised Version*. Geneva: World Trade Organization.

AN ANALYSIS OF TRADE BETWEEN TURKEY'S PROVINCES WITH STRUCTURAL GRAVITY MODEL

Extended Abstract

Aim: In order to maintain a healthy domestic market structure and decrease inequalities between regions, interregional trade is necessary. To this end, this study aims to analyze interregional trade between Turkey's provinces by identifying the determinants of interregional trade flows and trade costs. The study estimates the effects of trade costs on trade flows between Turkey's provinces. Determinants of trade flows are investigated to specify what increases and decreases interregional trade and appropriate policies will be suggested according to the results.

Method(s): Anderson and van Wincoop's (2003) structural gravity model is used to analyze interregional trade flows. OLS and PPML methods are used in the estimation process. For the OLS method, dependent and independent variables are in logarithm form except for the dummy variables. Since it is not possible to take log of zeros, existence of zero trade flows creates an estimation issue. To deal with the issue of zero trade flows, two different approaches are exercised in the OLS estimation process, (1) zero trade flow observations are dropped [$\ln T_{ij}; (T_{ij} > 0)$] and (2) value of 1 is added to zero trade values [$\ln(1 + T_{ij})$]. Since PPML method is formed to deal with zero trade flows, this type of operations is not necessary. Multilateral resistance terms are dealt with remoteness indexes, Baier and Bergstrand's (2009) *Bonus vetus* OLS approach and region-specific fixed effects models.

Findings: The data shows that Turkey's international trade and interregional trade have been increased for the last 15 years. It is essential to analyze the effects of trade costs to research the interregional trade. According to the regression analyses, structural gravity model that is widely used in international trade performs well for Turkey's interregional trade flows. Findings indicate that an increase in provinces' GDP's, sharing a common border and having a shore lead to increase bilateral trade. On the other hand, an increase in distance between provinces and having a national border lead to decrease bilateral trade. The opposite of the prediction of Linder hypothesis is reached as a result of the analysis. Accordingly, the differences in demand conditions between provinces in Turkey have an increasing effect on bilateral trade.

Conclusion: Although the international trade research is very popular for Turkey's trading partners, it is not possible to reach the same conclusion for Turkey's interregional trade. This research intends to fill this gap. Interregional trade is an essential tool to maintain productive domestic market and to decrease regional disparities. To increase interregional trade, transport costs which are an important components of trade costs, need to be reduced domestically. The high border effect between provinces on trade can be used to form economies of scale. Provinces that have difficulties in specializing in certain goods and forming economies of scale can develop a common industry branch. Since opposite of the Linder hypothesis's prediction holds for Turkey's interregional trade, the less developed regions can specialize in producing certain goods to sell more developed regions. It is expected that such appropriate economic policies will reduce the interregional development disparities.

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Ömer YILMAZ¹, Muzaffer ALBAYRAK²

Öz

Uluslararası ticaret, büyüyen ekonomilerde önemli bir faktördür. İhracat ve ithalat, uluslararası ticaretin en önemli bileşenleridir. Ülkeler, ekonomik büyümeyi ve refahı artırmak için ihracatı artırmaya ve ithalatı azaltmaya çalışır. Türkiye 1980 yılından itibaren açık bir ekonomik modeli tercih etmiş ve ekonomi politikalarını değiştirmiştir. Bu çalışma, ihracat ve ithalatın büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye yöneliktir. ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak analiz yapılmadan önce, serilerin birim kökü incelenmiş ve birinci farkta durağan ve yapısal değişikliklere duyarlı olduğu bulunmuştur. Ampirik kanıtlar, ithalat ve ihracat ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuçlar, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun vadede negatif olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, ihracattaki artış ekonomik büyüme için zararlıdır. Öte yandan, ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir. Bu durum, Türkiye'nin dış ticaret politikasını yeniden gözden geçirmesi ve yeni stratejiler geliştirmesi gerektiğini göstermektedir. Hedefler doğrultusunda katma değeri yüksek ürünlerin teşvik edilmesi ve üretilmesine önem verilmesi ile kalkınma ve refahın ilerlemesinde önemli ilerlemeler sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, İhracata Dayalı Büyüme, İthalata Dayalı Büyüme, Küreselleşme.

JEL Sınıflandırması: F41, F44, F62

EMPIRICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF EXTERNAL TRADE ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

Abstract

International trade is an important factor in growing economies. Exports and imports are the most essential components of international trade. Countries try to increase exports and decrease imports to boost economic growth and prosperity. Since 1980, Turkey has preferred an open economic model and changed its economic policies. This study is to determine the impact of exports and imports on growth. Before analysis using the ARDL bounds test approach, the unit root of the series was examined and found to be stationary at the first difference and responsive to structural changes. Empirical evidence suggests a long-run relationship between imports and exports and economic growth. The results show that the effect of exports on economic growth is negative in the short and long run. In other words, the increase in exports is detrimental to economic growth. On the other hand, the effect of imports on economic growth is positive. This situation shows that Turkey should reconsider its foreign trade policy and develop new strategies. Significant progress can be made in promoting development and prosperity if importance is given to promoting and producing high-value-added products in line with the goals.

Keywords: Economic Growth, Export-led growth, Import-led growth, Globalization.

JEL Classification: F41, F44, F62

¹ Öğr.Gör.Dr., Gaziantep Üniversitesi, Nizip Meslek Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü, omeryilmaz@gantep.edu.tr. Orcid ID: 0000-0002-2325-6135

² Dr.Öğr. Üyesi, Adıyaman Ünibersitesi, Besni Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, malbayrak@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8516-9224

1. Giriş

Küreselleşme, teknoloji ve ülkeler arasındaki rekabet hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme oranları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Küresel etkileri dikkate alan ülkeler dış ticarete önem vermekte ve ihracatı artırarak ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır.

İktisat literatüründe dış ticarete dayalı büyüme teorileri dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Örneğin Keynesyen yaklaşıma ve neoklasik modele göre ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir. Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, ihracata dayalı büyüme ve ithalata dayalı büyüme modelleri çerçevesinde tartışılmaktadır. İhracata dayalı ekonomik büyüme modeline göre, yurtiçi verimlilik artışları ve ihracatın dolaylı kanallardan diğer etkileri ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. İthalat büyüme modeline göre ara malı, hammadde ve yatırım malı ithalatı, üretim için gerekli girdileri sağlayarak ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır (Taştan, 2010; Yıldız ve Berber, 2011; Akkaş ve Öztürk, 2016; Pata, 2017). :120).

İthalat ve büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan ithalata dayalı büyüme hipotezine göre ithalat, bir ülkenin ekonomik büyümesini ve performansını hızlandırmada önemli bir rol oynamaktadır. İthalat, üretim fonksiyonundaki bilgi ve teknoloji faktörünü elde etme, üretim için ihtiyaç duyulan, fakat ülkede bulunmayan ya da yetersiz olan malların elde edilmesi nedeniyle, büyümeye pozitif katkı yapabilmektedir. İthalat küresel ekonomide yeni teknolojiye ve bilgiye ulaşımında önemli bir araç olmasından dolayı ekonomiye etkisinin de pozitif olabileceği belirtilmektedir (Yurdakul ve Aydın, 2018: 24). Başka bir deyişle Coe ve Helpman'ın (1995) belirttiği gibi, ithalatın ara faktörlere ve yabancı teknolojiye yerli firmalara erişim yoluyla ve gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere büyümeyi artıran Ar-Ge bilgisinin aktarılması yoluyla uzun vadeli ekonomik büyümeyi artırması muhtemeldir. Bunun yanında (Awokuse, 2008: 162) artan ithalatın ekonomik performansı hızlandırmada önemli katkısının olabileceğini belirtmektedir. Örneğin, birçok küçük ve açık gelişmekte olan ekonomilerde ithalat, ihracat sektöründe çok ihtiyaç duyulan üretim faktörlerine ulaşmada önemli bir fonksiyona sahiptir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere ithalat yoluyla teknolojinin transferi bu ülkelerde gelişme ve ekonomik büyümenin sağlanmasında kilit faktör olarak önemli işlevler yerine getirebilmektedir.

Ülkelerin dış ticaretini ve ekonomik büyümesini negatif etkileyen faktörlerden birisi uluslararası ticarete uygulanan tarifeler ve vergilerdir. Son araştırmalar uluslararası ticaretteki rekabete bağlı olarak uygulanan tarifelerin ülke ekonomilerini olumsuz etkilediğini göstermektedir. Nitekim Peterson Uluslararası Ekonomi Enstitüsü politika özetinde Hufbauer vd. (2022), Trump döneminde uygulanmaya başlayan ticaret savaşı tarifelerinin ortadan kaldırılmasının TÜFE enflasyonunu doğrudan 0,3 puan azaltacağını tahmin etmektedirler. Şirketler daha düşük yerel ve ithalat fiyatları bağlamında rekabet etmeye çalıştıkça, indirim uzun vadede yüzde 1,3'e kadar çıkabilmektedir. Ayrıca, Hufbauer vd. (2022) araştırması, ticaret serbestleştirme politikaları ile daha büyük etkilerin meydana gelebileceğini göstermektedir.

Ekonomik büyümeyi belirleyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bu faktörler arasında ithalatın ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde önemli düzeyde etki yaptığı görülmektedir. Ülkelerin büyümesinde daha önce belirtilen iki model çerçevesinde değerlendirildiğinde, ithalatın veya ihracatın etkilerinin açığa çıkarılması politika uygulayıcıların stratejik kararlarını belirlemede veya gerekiyorsa uygulanan politikaların değiştirilmesinde önemli rol oynayabilir. Bu öneme binaen bu çalışmada Türkiye'deki ithalatın ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1980-2020 dönemi güncel verileriyle son dönemdeki sosyal, ekonomik ve politik gelişmeler de dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmada 1980 yılının başlangıç olarak alınmasının en önemli nedeni, bu tarihte Türkiye'nin ithal ikamesi politikalarını terk ederek dışa açık politikaya geçmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde politika değişiminin Türk ekonomisi üzerindeki etkilerinin ve sonuçlarının tespit edilmesi önemlidir. ARDL sınır testinin kullanılarak seriler

arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışma ile dış ticaretin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği varsayımına dayanmaktadır.

Çalışmanın izleyen bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölümde büyüme ve dış ticaret üzerinde yapılan araştırmalara yer verilmektedir. Üçüncü bölümde veri ve ekonometrik yöntem tanıtılmaktadır. Dördüncü bölümde araştırma bulguları sunulmaktadır. Çalışma beşinci bölümde araştırmanın değerlendirilmesi ve politik önermelerin yer aldığı sonuç kısmıyla tamamlanmaktadır.

2. Literatür Özeti

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çerçevede araştırmalarda daha çok değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilere ilgi gösterilmiştir. Araştırmalarda değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için nedensellik analizlerine de odaklanılmıştır. Diğer bir hususta dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesinde doğrusal etkilerin yanı sıra doğrusal olmayan etkilerin araştırılmasıdır. Ayrıca, COVID-19 krizinin 2019 sonrasında uluslararası ticaret ve diğer ekonomik göstergeler üzerindeki etkilerinin de akademik çevrelerin ilgi odağında yer aldığı görülmektedir. Literatürde dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran bazı çalışmalar ve bulguları aşağıda özetlenerek sunulmuştur.

Dritsakis (2007) Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya gibi dünyanın en büyük ihracatçı ülkelerinden üçünde ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik analizini kullanarak incelemiştir. Araştırmanın sonuçları, Avrupa Birliği ülkeleri ABD için ihracatın kalkınma süreci üzerinde nedensel bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Japonya için ise nedensellik ilişkisi gösteren herhangi bir kanıt elde edilememiştir.

Özer ve Erdoğan (2007) tarafından 1987-2006 dönemi için yapılan çalışmanın sonuçları, büyüme ile ithalat ve ihracat arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Araştırmalar, son yıllarda ihracat artışının ağırlıklı olarak katma değeri düşük ürünlerde ve ağırlıklı olarak ithalatta yoğunlaştığını göstermektedir. Bu artışın istihdam üzerindeki etkisi yetersizdir. Bu nedenle kalıcı ekonomik büyüme için yatırımların artırılması gerekmektedir. Ayrıca, ihracat artışındaki istikrarın sağlanabilmesi için katma değeri yüksek sektörlerde yapısal reform ve değişikliklerin yapılması gerekir.

Bilgin ve Şahbaz (2009), 1987-2007 dönemi araştırmasında aylık veriler kullanılmış ve Türkiye ekonomisinde büyüme ile ihracat arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçları, ihracat ile büyüme arasında kısa dönemde çift yönlü, uzun dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisine işaret etmektedir. Ekonomik büyümede beklenen sonuçların elde edilmesi için ihracatın desteklenmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Guan ve Hong'un (2012) araştırması, 1960-2010 döneminde ABD ihracatı ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü, ithalat ile ekonomik büyüme arasında ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Sonuçlar, ithalatın ekonomik büyüme üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını göstermektedir. Ayrıca, ithalatı azaltmaya yönelik alınan önlemlere rağmen, ABD ekonomisinde teşvik hedeflerine ulaşılamamaktadır.

Uçan ve Koçak (2014) araştırması 1990-2011 döneminde büyüme ile ihracat ve ithalat arasında uzun vadeli ilişkinin varlığını göstermektedir. Ayrıca ithalat ile büyüme arasında çift yönlü, ihracat ile büyüme arasında ise tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Siyasi değişiklikler nedeniyle dalgalanan etkilerin dengelenmesi için tespit edilen süre iki yıldır.

Korkmaz ve Aydın (2015), 2002: Q1 ile 2014: Q2 dönemini çeyrek verilerle inceleyerek dış ticaret ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Granger nedensellik testi sonuçları Türkiye'de ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstermiştir. Araştırmanın sonuçları ithalat itişli büyüme, büyüme çekişli ithalat yaklaşımlarının Türkiye için geçerli olduğunu göstermektedir.

Assaf ve Abdulrazag (2015), 1980-2012 döneminde ihracata dayalı büyüme hipotezinin Ürdün için geçerliliğini ARDL yöntemini kullanarak araştırmış ve sonuçlar kısa ve uzun dönemde ihracatın büyümeyi desteklediğine dair bulgulara ulaşmışlardır.

Aytaç (2017) 2001-2016 dönemine ilişkin araştırmasıyla, ekonomik büyüme ile ihracat arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisini tespit etmiştir. Çalışma dönemine bakıldığında ekonomik büyüme ile ihracat arasındaki ilişkinin büyümeye bağlı olarak ihracatı olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Ekonomik büyüme, nitelikli işgücünün sayısını ve üretkenliğini, yeni teknolojileri üretme ve kullanma becerisini artırarak ihracatı olumlu yönde etkilemektedir. Çalışma, ayrıca 2008 krizinin ekonomik büyümeyi ve dış ticareti olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Dereli (2018), 1969- 2016 dönemi Türkiye araştırmasına göre, uzun dönemde ekonomik büyüme ile dış ticaret arasında ilişki vardır. Sonuçlar, Türkiye’de ithalata dayalı bir büyümenin gerçekleştiğini göstermektedir. Üretimde kullanılan yüksek teknoloji ürünlerin büyük ölçüde ithal edilmesi ve katma değeri düşük ürünlerin ise ihraç edilmesi, büyümede önemli rol oynamaktadır. Türkiye’nin ilerleyen dönemlerde sürdürülebilir bir büyüme gerçekleştirmesi için, yüksek teknoloji ürünleri çeşitli teşvik ve desteklerle artırması gerekmektedir.

Guntukula (2018) Hindistan örneklemeyle 2005-2017 döneminde ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmış ve sonuçlar değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi göstermiştir. Bulgular, ihracat ve ithalattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisine işaret etmektedir. Araştırmanın bulgularına bağlı olarak yazar, Hindistan’da büyüme ve ihracatı teşvik stratejisinin sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyüme için gerekli olduğunu vurgulamıştır.

İzgi ve Yılmaz (2018), 1992-2016 dönemi Türkiye araştırmasına göre ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli ilişki vardır. İhracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu sonuç ise, Türkiye’de ekonomik büyümenin önkoşulu olarak ihracatı artırmaya yönelik politikalara önem verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Öztürk ve Özel (2018) araştırması tespitlerine göre Çin, Hindistan, Rusya, Endonezya, Meksika, Brezilya ve Türkiye’den oluşan E7 ülkeleri, ithalata bağlı olarak büyümektedir. Araştırma bu ülkelerde ara mal, hammadde ve teknoloji ithalatının büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ampirik bulgular, E7 ülkelerinde ihracatın ekonomik büyümeyi desteklediğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında E7 ülkelerinin genelinde büyüme dinamikleri ithalata bağlı büyüme modelini desteklemektedir.

Sultanuzzaman vd. (2019) araştırması 2000-2016 dönemi GMM model tahmin sonuçlarına göre, gelişmekte olan Asya ekonomilerinde ihracat ve teknolojinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir. Bu nedenle teknoloji ve ticaretin geliştirilmesi için etkin politikalar uygulanmalıdır. Asya ekonomilerinde etkin politikaların uygulanması uluslararası ticarete ilerlemeyi artırmakta, ihracatın kalitesi ve standardizasyonun sağlanması ile de küresel piyasalarda rekabet edebilme imkânı artış göstermektedir.

Roy (2020), 1970-2018 dönemi araştırması sonuçlarına göre Hindistan’ın dış ticaret politikasının diğer ekonomilere göre rekabetçi olabilmesi için rekabet politikalarının ve teknolojilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sonuç, istikrarlı ve sürdürülebilir büyümenin sağlanmasının ön koşuludur.

Mosikarı ve Eita (2020) tarafından otoregresif dağılım gecikmesi (NARDL) yönteminin kullanıldığı 2009-2018 dönemi Namibya araştırması sonuçlarına göre ana ihracat sektörleri ile büyüme arasındaki ilişki pozitifdir. Sonuçlara göre, ana ihracat ürünlerindeki ihracat artışı büyümeyi iyileştirmektedir. İhracatta bir azalma ise ekonomik büyümeye zarar vermektedir. Sonuçlar, ekonominin farklı sektörleri için doğrusal olmayan ilişkiyi tahmin etmenin ekonomik politikaların sektöre özgü olmasını sağlayacağını göstermektedir. Araştırmacılar, ihracat düştüğünde genişlemeci politikaların uygulanmasının Namibya ekonomisi için daha uygun olacağını belirtmişlerdir.

Demirel ve İşcan (2021), 1987-2018 dönemi Türkiye ve Güney Kore araştırması ihracat ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkiyi göstermektedir. İhracattaki artışın büyüme üzerindeki etkisi pozitiftir. Bulgulara göre Türkiye’de, ithalat ve ihracat arasında çift yönlü ve GSYH’den ihracata doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Güney Kore’de ise ihracattan ithalata ve ihracattan GSYH’ya, ithalat ile GSYH arasında ise çift yönlü nedensellik bulunmaktadır. Araştırma, Güney Kore ve Türkiye’de serbest dış ticaret politikalarının büyümeyi olumlu etkileyeceğini göstermektedir. Araştırmacılar, sanayinin geliştirilmesi ve Ar-Ge harcamaları ile desteklenmesinin ekonomik büyüme açısından önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.

Kong vd. (2021), 1994-2018 dönemi Çin araştırmasına göre dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi uzun ve kısa dönemde pozitiftir. Dış ticaret, sermaye oluşumunu teşvik ederek, teknolojik ilerlemeyi hızlandırırken, faktör verimliliğini artırmaktadır. Araştırmada kapsamlı ve açık bir ekonomik sistemin kurulması, Çin’in yüksek kalkınma aşaması ve ekonomik büyümesinin teşvik edilmesinde önemli faktörlerden birisi olarak değerlendirilmiştir.

Omoke ve Charles (2021) araştırması, uzun dönemde Nijerya’da ihracat ve büyüme değişkenleri arasında pozitif ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. İthalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif ve anlamlıdır. Bu çerçevede araştırmacılar bulgularına dayanarak Nijerya’da iyi yönetim ve kaliteli kurumların artırılması durumunda ticari açıklığın, ekonomik büyümeyi artıracığını belirtmişlerdir.

Morley (2022) araştırmasına göre, sürdürülebilir ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat arasında kalıcı bir denge ilişkisi ortaya koymaktadır. İhracat uzun vadede GSYH büyümesini kolaylaştırmakta ve ithalattaki iyileşmeleri hızlandırmaktadır. GSYH ile ihracat arasındaki nedenselliğin tek yönlü olması, ihracat alanının sürdürülebilir büyümenin belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre, İthalattan GSYH’ye doğru çift yönlü nedensellik bulunmaktadır. Ayrıca, GSYH büyümesi ithalattaki büyümeyi de yönlendirmektedir. İthalat ve ihracat arasındaki etkileşim, ihracat üretimine katkıda bulunan ithalatın ve ithalat kapasitesini genişleten ihracat büyümesinin göstergesi olan çift yönlü nedensel ilişkiyi göstermektedir. Bu durum yazarlar tarafından ithalatın ihracat için dışsal ve içsel faktörler arasında bulunduğu kanıtı olarak değerlendirilmiştir.

Rasoanomenjanahary (2022), 1993-2020 dönemi Madagaskar araştırmasında vektör hata korelasyon modelini kullanarak ticari açıklığın madagaskar ekonomik büyümesini olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir. Sonuçlara göre, ekonomik büyümenin güçlendirilmesinde enflasyon, DYY net girişi ve işgücüne katılım arasında pozitif ve anlamlı bir tamamlayıcı ilişki olduğu belirlenmiştir. Yazarlar, politika yapıcıların ülkedeki çeşitli ithalat ve ihracat kaynaklarını düzenlemeyi amaçlayan ticaret yasalarını düzenlemesi, geliştirmesi ve yürütmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Coquide vd. (2022) tarafından 2018-2020 dönemi araştırması, COVID-19’un uluslararası ticaret üzerindeki güçlü etkisini göstermektedir. Dünya Ticaret Ağı (WTN) üzerinde PageRank, CheiRank ve azaltılmış bir Google matrisi ile elde edilen sonuçlara göre mal ve hizmetler, petrol ve gaz talebindeki önemli düşüş nedeniyle salgının ülkeler arasında birden fazla sosyal ve ekonomik etkisini ortaya çıkarmıştır. COVID-19’un etkisini azaltmak için ABD ve AB ülkelerinin endüstriyel üretimi artırmaları gerekmektedir. Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu, kriz döneminin etkisi altında uluslararası ticaret ağının ve akışlarının önemli ölçüde değişiklik göstermesidir.

Araştırma kapsamında sunulan literatür sonuçları, çoğunlukla Türkiye dâhil olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde ithalatın büyümeyi pozitif etkilediğini göstermektedir. Bu ülkeler ekonomik büyümesini ihracata bağlı olarak değil, ithalata bağlı olarak gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede ülkelerin ithalata bağlı olarak büyüdüğü ve katma değeri düşük mal ihraç etmesi nedeniyle de ihracatın katkısının düşük düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Nedensellik ilişkisi araştırma sonuçları ise ülkelere göre farklı sonuçların oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu farklılık, ülkelerin özellikleri ve yapılarına göre değişiklik göstermesi ile açıklanabilir. Bir diğer husus, gelişmekte olan ülkelerde ihracata yönelik teşvik tedbirlerine önem verilmesinin gerekli olmasıdır.

Bu çerçevede özellikle gelişmekte olan ülkeler uluslararası ticaretin avantajlarından yararlanabilmek için katma değeri yüksek mal ve hizmet üretimine önem vermelidirler. Bunun yanında araştırma sonuçları serbest dış ticaretin Güney Kore ve Türkiye'nin yararına olduğunu da ortaya koymaktadır. Literatür ihracat ile ekonomik büyüme arasında doğrusal ve doğrusal olmayan iki türlü ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca sonuçlara göre ithalat, ihracat bakımından hem içsel hem de dışsal bir faktördür. Teknolojideki ilerlemeler ise ülkelerin rekabet edebilme imkanını artırmaktadır. Öte yandan genelde incelendiğinde dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisi "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi" ve "İthalata Dayalı Büyüme Hipotezi" hipotezi çerçevesinde araştırmaların yapıldığı görülmekte ve sonuçlar her iki görüşü destekleyen bulguları ortaya koymaktadır. Bunun yanında araştırmalardan elde edilen önemli bir sonuçta salgın krizi sonrası ortaya çıkan gelişmelerin Dünya Ticaret Ağında değişimlere neden olmasıdır.

3. Veri Seti ve Yöntem

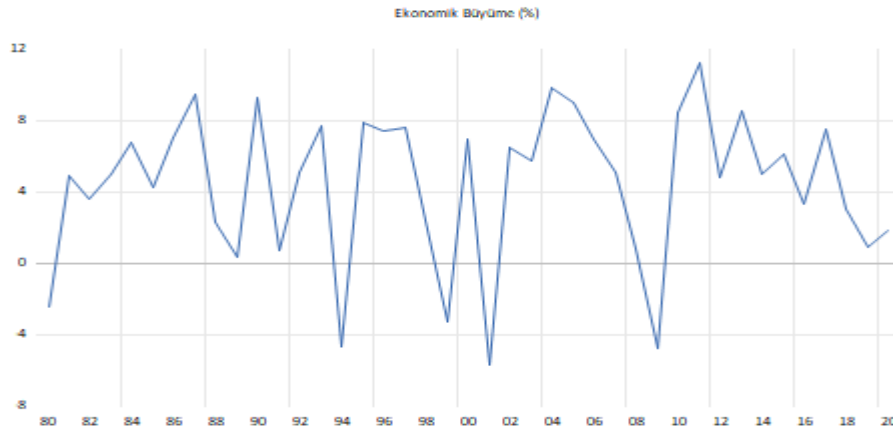
3.1. Veri

Bu çalışmada dış ticaret bileşenlerinden ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ARDL sınır testi analizi ile incelenmiştir. İncelenen döneme yönelik oluşturulan model de şu şekilde gösterilebilir;

$$EGg = \alpha + \beta_1 EXP + \beta_2 IMP + \varepsilon_t \quad (1)$$

Modelde EGg ekonomik büyüme oranını göstermektedir ve bağımlı değişkendir. Modeldeki EXP mal ve hizmet ihracat hacmi GSYH yüzdesel değişim değerini ve IMP ise mal ve hizmet ithalat hacminin GSYH yüzdesel değişim değerini göstermektedir. Araştırma verileri 1980-2020 dönemine aittir ve International Money Found (IMF) Dünya Ekonomik Görünümü veri tabanından elde edilmiştir. Grafik 1'de, Türkiye'nin 1980-2020 dönemine ait ekonomik büyümenin yıllara göre izlediği seyir görülmektedir. Bu çerçevede genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'de ekonomik büyüme istikrarlı değildir. Bu dönemde Türkiye'nin farklı nedenlerle negatif etki altında kalması ve içsel veya dışsal etkenlerle bağlı olarak krizlerden negatif etkilenmesi istikrarlı büyümenin sağlanamamasının en önemli nedenleri olarak görülmektedir. Büyüme oranı 1980 yılında %-2.45, 1994 yılında %-4,67, 1999 yılında %-3.26, 2001 yılında %-5.75, 2009 yılında %-4.82 oranında negatif seyretmiştir. Diğer yıllarda ise büyüme eğiliminin pozitif olduğu görülmektedir. Ayrıca, büyüme oranının 2019 yılında ortaya çıkan salgın krizinden etkilendiği görülmektedir.

Şekil 1: Türkiye'nin 1980-2020 Dönemi Ekonomik Büyümesi

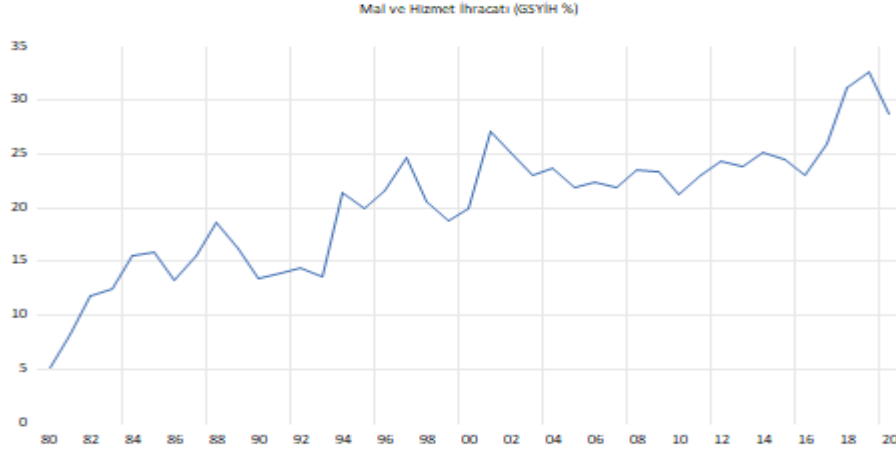

Kaynak: IMF WEO Data Statistics (2022)

Mal ve hizmet ihracatı ekonomik büyümeyi belirleyen önemli faktörlerden birisidir. Türkiye'nin 1980 yılından itibaren uygulamaya başladığı dışa açık ekonomik politikaların sonucu olarak ihracat eğilimindeki değişimin artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye'nin ihracat oranı 1980 yılında %5.16

dolaylarında iken, izleyen yıllarda trend artışı değişim göstererek 2019 yılında %32 seviyesine kadar yükselişini sürdürmüştür. Ancak salgın krizinin etkisi mal ve hizmet ihracatını da etkileyerek 2020 yılı itibariyle %28.7 seviyesine kadar değişim göstererek gerilemenin meydana geldiği görülmektedir.

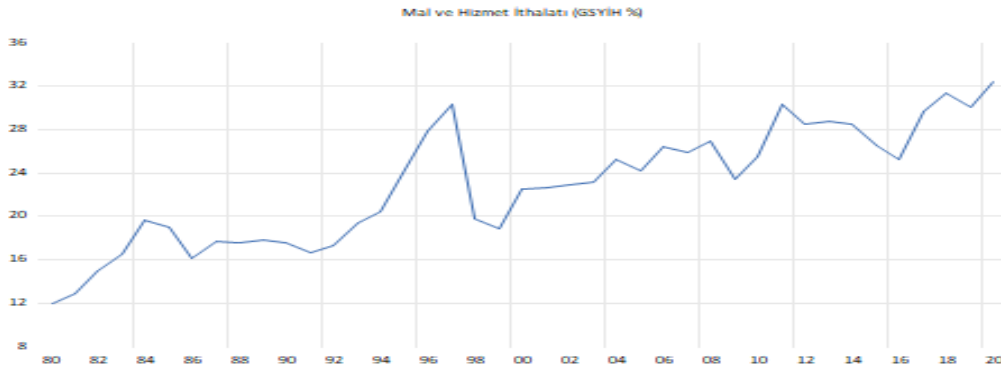
Şekil 2: Türkiye'nin Mal ve Hizmet İthalatının (GSYH %) Yıllara Göre Gelişimi (1980-2020)

Kaynak: IMF WEO Data Statistics (2022)

Ekonomik büyümeyi etkileyen önemli belirleyicilerden birisi de mal ve hizmet ithalatıdır. Türkiye dışa bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olduğundan dolayı ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri diğer ülkelerden ithal yoluyla karşılamaktadır. Türkiye'nin 1980-2020 dönemi verileri incelendiğinde ithalat eğiliminin sürekli olarak artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ithalat oranı 1980 yılında %12 dolaylarında iken, bu oran yıllar itibariyle artmaya devam etmiştir. Ülkenin ithalatı 1997 yılında %30.4 dolaylarında iken, 1998 yılında meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra küresel gelişmelere bağlı olarak ani düşüş kaydederek %19.7 oranına kadar gerilemiştir. Bu düşüşte Refah Partisi'nin kapatılması, 1997 yılında meydana gelen Asya krizi sonrası ortaya çıkan Rusya krizi gibi önemli küresel ve ülke içindeki siyasi ve ekonomik gelişmelerin önemli rol oynadığı söylenebilir. Ancak sonraki yıllarda ithalat artış eğiliminin tekrar artarak 2020 yılında %32.5 oranına kadar yükseldiği gözlemlenmektedir.

Şekil 3: Türkiye'nin Mal ve Hizmet İthalatının Yıllara Göre Gelişimi (GSYH %- 1980-2020)

Kaynak: IMF WEO Data Statistics (2022)

3.2. Yöntem

Çalışmada öncelikle serilerin düzey değerlerinin incelenmesi amacıyla geleneksel birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) yöntemleri kullanılmıştır. Daha sonra ise makroekonomik serilerin yapısal kırılma özelliğine sahip olmasından dolayı yapısal kırılmalı birim kök testi ile kırılma tarihleri belirlenmiştir.

ADF ve PP testleri ile birim kök ve serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesinden sonra çalışmada Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif (Auto-Regressive Distributed Lag-ARDL) Modeli Sınır testi eşbütünleşme analizi ile devam ettirilmiştir.

ADF birim kök testi denklemi şu şekildedir;

$$\Delta y_t = (\rho - 1)y_{t-1} + u_t = \delta y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Birim kök testi için kullanılan Phillips-Perron test denklemi de şu şekilde gösterilebilir;

$$Y_t = a_0 + a_1 Y_{t-1} + \mu_t \quad (3)$$

ADF ve PP birim kök testlerinde sıfır hipotezi serinin durağan olmadığını (birim kök içerir), alternatif hipotez seri serinin durağan olduğunu (birim kök içermez) varsaymaktadır.

Zivot ve Andrews (1992) testi yapısal değişimlerin gerçekleştiği dönemler hakkında bir ön bilgiye sahip olunmadığı süreçler de kırılmanın tespit edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bu testte birim kök testinin yapılmasında üç model ile kırılma tespit edilmektedir. Bu modellerin birinci A modelidir ve sabitte kırılmayı test eder. İkinci Model B ise trendde kırılmayı ve üçüncü model C ise sabit ve trendde kırılmayı tespit etmektedir (Zivot-Andrews, 1992: 254). ZA testi model denklemleri de şu şekildedir:

$$\text{A Modeli } y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DU_t + d(DTB)_t + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \varphi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\text{B Modeli } y_t = \alpha_0 + \gamma_1 DT_t^* + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \varphi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$\text{C Modeli } y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DU_t + d(DTB)_t + \gamma DT_t + \beta_t + \rho y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \varphi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Denklemlerde, Δ ilk farkı, ε_t beyaz gürültü (White Noise) hata teriminin varyansı, $\sigma^2 [\varepsilon_t : iid(0, \sigma^2)]$ ve $t=1...T$ zaman endeksini göstermektedir. Δy_{t-i} ifadesi hata terimindeki otokorelasyonu ortadan kaldırmak amacıyla modele eklenmiştir. Sabit terime ait kukla değişken olan DU_t düzeyde değişimleri, TB kırılma zamanını DT_t eğime ait değişimleri ve göstermektedir (Şahin ve Durmuş, 2019: 707).

$$DT_t = \begin{cases} t-TB & t > TB \\ 0 & \text{diğer} \end{cases} \quad (7)$$

ZA testinde yapısal kırılmaların testinde sonuçlar kritik değerlerle karşılaştırılır. Eğer t istatistiği mutlak değeri ZA mutlak eşik t değerinden büyükse zaman serisinin durağan olduğunu varsayan alternatif hipotez reddedilemez. Ancak t istatistiğinin eşik değerinin altında olduğu durumda ise zaman serisinin durağan olmadığı ve yapısal kırılmalı birim kök içerdiği sonucuna varılır (Özdemir ve Kula, 2017: 623).

DF ve PP birim kök testleri ile serilerin düzey değerlerinin belirlenmesi ve yapısal kırılmanın belirlenmesinden sonra uygulanan ARDL yöntemi en küçük kareler yöntemine dayanmaktadır ve klasik eşbütünleşme analizlerinden farklı olarak ARDL analizi önceden birim kök testi gerektirmez. Bunun nedeni, değişkenlerin I(1) ve I(0) olarak sınıflandırmaya gerek olmamasıdır, ARDL modelinin

temel avantajı, değişkenler I(1) veya I(0) olsa bile, bir eşbütünleşme testi yapılmasına imkân sağlamasıdır ve ayrıca küçük örneklerde daha etkilidir. Ancak değişkenler 2. dereceden veya daha yüksek mertebeden integral olduğunda ARDL modeli uygulanamaz (Esen vd., 2012: 256). ARDL eşbütünleşme yöntemine esas olan örnek kısıtsız hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir;

$$\Delta Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_1 \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 \Delta X_{1,t-i} + \beta_3 y_{t-1} + \beta_4 X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Bu denklemde β_3 ve β_4 katsayıları karşılaştırılır. β_3 ve β_4 katsayılarının sıfır olması durumunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna varılır. β_3 ve β_4 katsayıları farklı ve sıfırdan farklı ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılır. Bu durumları test etmek için hesaplanan F değeri asimptotik kritik değer ile karşılaştırılır ve F değerinin üst sınırdan büyük olması durumunda β_3 ve β_4 katsayılarının birbirinden farklı olduğu ve sıfırdan başladığı sonucuna varılır ve bu nedenle eşbütünleşme ilişkisi vardır. Ancak F değeri hesaplanan alt sınırdan küçük ise β_3 ve β_4 katsayılarının birbirine eşit ve sıfır olduğu varsayılır (Akcan vd., 2022: 128). Değişkenler arasında uzun ve kısaco dönem ilişkisini gösteren ARDL model denklemleri de de şu şekildedir;

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_1 y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 X_{t-i} + \varepsilon_i \quad (9)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \beta_1 \Delta y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 \Delta x_{t-i} + \lambda_3 ECM_{t-i} + \varepsilon_i \quad (10)$$

(10) nolu eşitlikte gösterilen ECM_{t-1} , uzun dönem denklemin kalıntılarının bir gecikmeli değerini gösterir ve hata düzeltme modeli olarak ifade edilir. Eşitlik (6)'da ECM 'nin katsayısı hesaplanarak kısa dönemde oluşabilecek bir dengesizliğin uzun dönemde ne kadarının düzeleceği tespit edilir. Hata düzeltme modeli mekanizmasının çalışabilmesi için bu terimin katsayısının negatif ve anlamlı olması gerekir.

4. Ampirik Bulgular

4.1. Korelasyon Katsayısı

Tablo 1, seriler arasındaki korelasyon katsayılarını göstermektedir. Seriler arasındaki ilişki incelendiğinde ihracatın ekonomik büyüme ile negatif ve ithalatın ise pozitif ilişkili olduğu görülmekle birlikte anlamlı değildir. Bunun yanında ithalat ile ihracat arasında pozitif ve güçlü ilişkinin bulunduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte seriler arasındaki ilişkiyi sağlıklı olarak değerlendirebilmek için birim kökünü incelemek ve uzun dönemli ilişkileri analiz etmeye gereksim bulunmaktadır (Ji vd., 2022).

Tablo 1: Korelasyon Katsayısı

DEĞİŞKENLER	EG	EXP	IMP
EG	1.000000		
EXP	-0.033450	1.000000	
IMP	0.222307	0.897877	1.000000

4.2. Birim Köklerin Araştırılması

ARDL sınır testi analizlerinde serilerin düzeyde veya birinci farkta durağan olması gerekir. Farklı düzeyde durağan serilerle analiz yapılmaya avantajına sahip olan sınır testi analizlerinde serilerin I(2) düzeyinde durağan olmaması gerekir. Tablo 2, serilerin durağanlık düzeyinin belirlenmesi amacıyla kullanılan geleneksel birim kök testlerinden Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) sınama sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Testleri Sonuçları

DEĞİŞKENLER	MODEL	SEVİYE		BİRİNCİ FARK	
		ADF	PP	ADF	PP
EG	C	-7.5069*** [0.0000]	-7.5069*** [0.0000]	-8.8162*** [0.0000]	-25.4488*** [0.0001]
	C+T	-7.4921*** [0.0000]	-7.4918*** [0.0000]	-8.8890*** [0.0000]	-25.6349*** [0.0000]
EXP	C	-0.7475 [0.8261]	-0.4062 [0.9009]	-7.0906*** [0.0000]	-7.8694*** [0.0000]
	C+T	-3.3758* [0.0645]	-3.4593* [0.0534]	-7.3698*** [0.0000]	-7.3833*** [0.0000]
IMP	C	-0.8219 [0.8054]	-0.1548 [0.9379]	-7.1051*** [0.0000]	-9.9443*** [0.0000]
	C+T	-4.0307** [0.0128]	-3.9508** [0.0158]	-7.3945*** [0.0000]	-7.6358*** [0.0000]

Not: C: Sabitli model. C+T: Sabitli ve trendli model. *** ve ** sırasıyla $p < 0,01$ ve $p < 0,05$ temsil etmektedir.

Tablo 2'deki sonuçlara göre, EG serisi düzeyde durağandır. EXP ve IMP serileri sabitli modelde durağan değilken, sabitli ve trendli modelde durağanlık seviyeleri sağlamaktadır. Serilerin birinci farkta durağan olması I(2) düzeyinde durağan olmadığını gösterdiği için önemlidir. ADF ve PP birim kök testi sonuçları, serilerin farklı seviyelerde entegre olması nedeniyle analitik çerçevede bir sorun olmadığını göstermektedir.

4.3. Zivot-Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Makroekonomik seriler genelde yapısal kırılma eğilimindedir. Bu durum Türkiye'de 1980-2020 verilerine yönelik oluşturulan grafiklerin incelemesinde de görülebilmektedir. Tablo 3, yapısal kırılma etkilerinin belirlenmesi amacıyla sabit ve trendde uygulanan tek kırılmalı Zivot-Andrews birim kök test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3: Zivot-Andrews (ZA) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKEN	MODEL	SEÇİLEN GECİKME	T İSTATİSTİĞİ	OLASILIK	YAPISAL KIRILMA	KRİTİK DEĞERLER		
						%1	%5	%10
EG	A	0	-7.263482	0.055009	2011	-5.57	-5.08	-4.82
	C	0	-7.221095	0.046325	2003	-5.34	-4.93	-4.58
EXP	A	1	-4.970793	0.002295	1994	-5.57	-5.08	-4.82
	C	1	-5.210842	0.015191	1994	-5.34	-4.93	-4.58
IMP	A	1	-5.164344	0.104849	1995	-5.57	-5.08	-4.82
	C	1	-5.218987	0.068457	1995	-5.34	-4.93	-4.58

Test sonuçlarının incelemesinde EG serisi için kırılma tarihi 2011 yılı olarak tespit edilmiş olup %10 düzeyinde sabitli modelde yapısal kırılmalı birim kök test içerdiği gözlemlenmiştir. EXP serisi incelendiğinde yapısal kırılma tarihi 1994 olarak belirlenmiş ve yapısal kırılmalı birim kök içermediği sonucuna varılmıştır. IMP serisinin incelenmesinde yapısal kırılma tarihi 1995 olarak belirlenmiş ve serinin sabitli modelde yapısal kırılmalı birim kök içerdiği, sabitli ve trendli modelde ise tüm değişkenlerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.4. Eşbütünleşme Analizi

ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre seriler aynı düzeyde durağan değildir. Serilerin aynı mertebeye durağan olmaması durumunda Engle-Granger veya Johansen eşbütünleşme analizleri yapılamamaktadır. Ancak aynı mertebeye durağan olmayan seriler için ARDL sınır testi yapılabilmektedir. ARDL eşbütünleşme analizi serilerin ikinci mertebeye durağan olmaması koşuluyla I(0) ve I(1) düzeylerindeki serilerin analiz edilmesine imkân sağlamaktadır. Ayrıca Pesaran vd. (2001) sınır testinin küçük örneklemelerde daha etkili ve avantajlı olduğunu açıklamışlardır.

ARDL eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için öncelikle modelde en küçük değere sahip olan kriter belirlenmelidir. Bu nedenle çalışmada öncelikle modelin tespit edilmesi amacıyla VAR gecikme kriterlerine bağlı olarak 8 peryotta test yapılmıştır. Tablo 4'te sunulan Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn (HQ) test sonuçları, sınır testinin uygulanmasında bir gecikmeli değerin seçilmesi gerektiğini önermektedir.

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Gecikme Modelinin Belirlenmesi

GEÇİKME DEĞERİ (M)	AIC	SC	HQ
0	15.95702	16.09306	16.00279
1	14.80440*	15.34858*	14.98750*
2	14.88956	15.84189	15.20999
3	15.09662	16.45708	15.55437
4	14.94670	16.71530	15.54178
5	14.83734	17.01408	15.56975
6	15.22805	17.81293	16.09778
7	15.37586	18.36887	16.38292
8	15.33984	18.74099	16.48422

ARDL sınır testi analizlerinde gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin araştırılması gerekir. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Wald testi (F istatistiği) ile hesaplanan kritik değerler doğrultusunda tespit edilmektedir. F testinin belirlenmesinde üç farklı durum ortaya çıkmaktadır. İlk olarak belirlenen değer, alt ve üst değerlerin arasında yer alırsa bu durumda eşbütünleşme konusunda belirsizliğin bulunduğu yönünde karar verilmektedir. İkincisi, Wald testine bağlı olarak hesaplanan F istatistiği sonucu üst sınır değerlerinin üzerinde yer alırsa, bu durumda eşbütünleşmenin bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilir ve alternatif hipotezi kabul edilir. Bu durum ise, seriler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu şeklinde yorumlanır. Son olarak, belirlenen değer alt ve üst kritik değerlerin tamamından küçük ise, bu durumda eşbütünleşme ilişkisinin varlığından bahsedilemez. Bu durumda da H_0 hipotezi kabul edilirken, alternatif hipotez reddedilmektedir (Assaf ve Abdulrazag, 2015: 205).

Tablo 5: ARDL Modeli için Eşbütünleşme İlişkisinin Belirlenmesi

K	F DEĞERİ	ANLAMLILIK DÜZEYİ	KRİTİK DEĞERLER	
			I(0)	I(1)
2	12.90	%1	5.15	6.36

Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre elde edilen F-istatistik değeri, ARDL sınır testi için geçerli olan gecikmeye göre model ARDL (1,1,1) olarak belirlenmiş ve F istatistik değeri 12,90 olarak hesaplanmıştır. Bu değer %1 anlamlılık düzeyinde üst kritik değer üzerinde (Tablo 5). Bu sonuç seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını gösteren H_0 hipotezini reddetmekte ve alternatif hipotezi kabul etmektedir. Başka bir deyişle test sonuçlarından elde edilen değerler, seriler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 6'daki ARDL (1,1,1) modeli tahmin sonuçları, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli etkisinin negatif ve anlamlı olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, ihracattaki bir birimlik artış, ekonomik büyüme üzerinde -0,78 birimlik önemli bir olumsuz etkiye sahiptir. Öte yandan, ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve %5 düzeyinde anlamlıdır. Bu sonuç, ithalattaki 1 birimlik artışın ekonomik büyüme üzerinde 0,79 birimlik pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Hata düzeltmeli modelden elde edilen katsayılar negatif ve anlamlıdır. Bu sonuç, geri besleme mekanizmasının çalıştığını ve bir sonraki aşamada şokun neden olduğu dengesizliğin %90'ının ortadan kaldırılacağını ve bir sonraki aşamada dengeye ulaşılacağını göstermektedir. Kısa vadeli ve uzun vadeli tahmin edilen katsayılar, sonuçların değerlendirilmesi için önemli olan benzer özelliklere sahiptir. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun vadede negatif ve

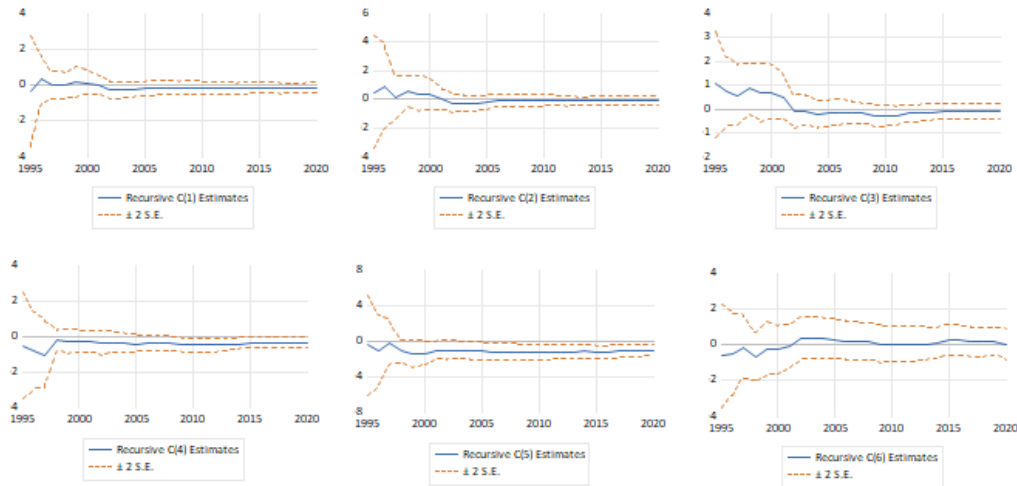
anlamli olduğu gör÷lmektedir. Diğer bir deyişle, ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerinde 1,25 birim olumsuz etkisi vardır. Öte yandan, ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli etkisi, kısa vadeli olduğu kadar olumludur. Dolayısıyla ithalat 1 birim artarsa ekonomik büyümenin olumlu etkisi 1,20 birim olacaktır. Kısa vadeli etkinin uzun vadeye göre daha yüksek düzeyde gerçekleştiği gör÷lmektedir.

Tablo 6: Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

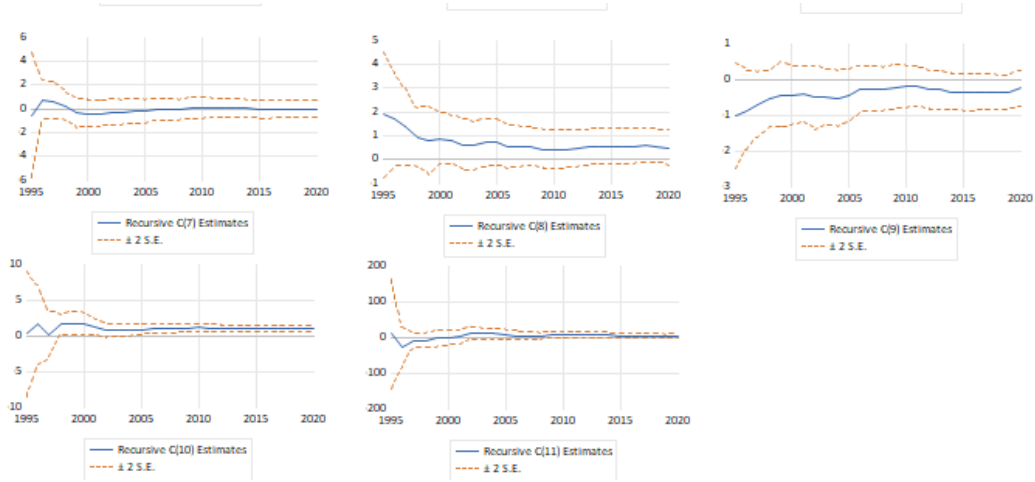
DEĞİŞKEN	UZUN DÖNEM TAHMİN SONUÇLARI			
	KATSAYI	STANDART HATA	T İSTATİSTİĞİ	OLASILIK
EXP	-0.782176	0.271887	-2.876837	0.0069
IMP	0.792817	0.291768	2.717283	0.0103
C	2.246637	0.589261	3.812633	0.0006
KISA DÖNEM TAHMİN SONUÇLARI				
D(EXP)	-1.254032	0.197521	-6.348855	0.0000
D(IMP)	1.206447	0.200175	6.026959	0.0000
ECM (-1)	-0.901296	0.140795	-6.401473	0.0000
R ²	0.771977	F-İstatistiği	40.62638	0.000000
Düzeltilmiş R ²	0.752976	ARCH Test	0.101276	0.7521
Durbin-Watson	1.796709	Ramsey RESET	0.991380	0.3287
CUSUM	Kararlı	Jargue-Bera	2.454155	0.293148
CUSUM Q	Kararlı	Breusch-Godfrey	0.339656	0.7146

ARDL (1,1,1) modelinin tanı testleri, model tahminlerinin normallik, seri korelasyon ve varyans sorunları olmadığını gösterirken, CUSUM ve CUSUM kare testleri %5 kritik değerde oldukça kararlı olduğunu göstermektedir. F istatistiği ve Ramsey'in sıfır testi, modelin bir bütün olarak anlamlı ve tutarlı olduğunu göstermektedir. Denklemden uygulanan özyinelemeli tahminlerin seçilen katsayıları etrafında iki standart hata bandı bulunmaktadır. Grafikten de gör÷ldüğü gibi, verilerin tahmin denkleminde eklenmesi herhangi bir farklılık veya kararsızlık göstermemiştir. Özyineleme katsayısı tahminleri, Cusum ve Cusumq sonuçlarının doğruluğunu onaylayarak modelin kararlılığını desteklemektedir.

Şekil 4: Özyinelemeli Katsayı Tahmin Sonuçları

Grafik 4 (Devamı): Özyinelemeli Katsayı Tahmin Sonuçları

5. Sonuç

Ekonomik büyüme, ülkelerin gelişmesi, refah seviyesini göstermesi bakımından önemli bir araçtır. Ülkeler refah seviyesini ve kalkınma düzeylerini artırabilmek amacıyla dış ticarete önem vermektedir. Ülkelerin ekonomik düzeyleri ve gelişmişlik seviyesini artırabilmek için büyümeyi etkileyen faktörlere önem vermesi gerekir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin yeterli kaynaklara sahip olmaması nedeniyle ekonomik büyüme sınırlı şartlar altında ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada dış ticaret bileşenlerinden ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ARDL sınır testi analizi ile incelenmiştir. Çalışmada öncelikle sahte regresyonu önlemek ve serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek için zaman serisi verilerinin özellikleri, geleneksel birim kök testlerinden ADF ile PP birim kök testleriyle kontrol edilmiş ve serilerin ilk farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, eşbütünlük analizinin yapılabilmesi için gerekli iznin sağlandığına işaret etmektedir. Diğer taraftan ZA sonuçlarına göre, seriler yapısal kırılmalardan etkilenmektedir. Bu durum, Türk ekonomisinin dışa bağımlı bir ekonomi olmasıyla açıklanabilir. Türk ekonomisinin yapısal kırılma etkilerine karşı korunabilmesi için dışa bağımlılığının azaltılmasına ihtiyaç vardır. ARDL (1,1,1) modeli ile belirlenen sonuçlar, ihracat, ithalat ile büyüme arasında uzun dönem eşbütünlük ilişkisinin varlığını göstermektedir. Bunun yanında uzun dönem tahmin katsayıları incelendiğinde, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu görülmektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif, ithalatın ise ekonomik büyümeye etkisi pozitiftir. Sonuçlara göre ihracatta meydana gelen bir birimlik artış ekonomik büyüme üzerinde negatif ve -0.78 birim kadar güçlü bir şekilde negatif etki yapmaktadır. İthalatta meydana gelen bir birimlik artış ise, ekonomik büyüme üzerinde 0.79 birimlik pozitif etkiye sahiptir. Araştırmanın sonuçları ihracata dayalı büyüme hipotezine alternatif olarak Türkiye’de ithalata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Araştırma sonuçları, Türkiye’de “ithalata dayalı büyüme hipotezi”nin geçerli olduğunu savunan görüşü destekleyen kanıtları sunarak literatüre katkıda bulunmaktadır.

Araştırmamızın sonuçlarına göre ihracatın etkisi negatif iken, ithalatın etkisinin pozitif olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuç, Türkiye’nin ithalata bağlı olarak büyümesini sürdürdüğü anlamına gelmektedir. Bir diğer hususta Özer ve Erdoğan (2007) araştırmasında belirtildiği gibi, son yıllarda ihracat artışının ağırlıklı olarak katma değeri düşük ürünler üzerinde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda sonuçlar arasındaki farklılık ihracatın ülkelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olmasına rağmen, Türkiye’nin ihracattan yeterli oranda yararlanmadığını göstermesi ile açıklanabilir. Diğer taraftan ithalatın büyümeye olan katkısı ise Türkiye’nin ithalata dayalı büyüdüğünü göstermektedir. Bunun yanında Wan vd. (2021) 120 ülke araştırması sonucu, imalat sektörünün gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeye olumlu

katkıda bulunduğunu, buna karşın ihracatın ve büyüme politikalarının sanayisizleşmeye yol açtığını ve dolayısıyla sanayileşmeye zarar verdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, ihracata dayalı olarak ortaya çıkan sanayisizleşme ile ortaya çıkan negatif büyüme etkisi, bir ülkenin kişi başına düşen gelir düzeyi, gelişme aşamasına bağlı olarak değişebilmektedir. Özellikle, uygulanan politikaların bir sonucu olarak daha düşük gelir düzeyine sahip ülkelerdeki büyüme, daha zengin ülkelerle kıyaslandığında olumsuz etkinin daha fazla olduğu görülmektedir.

Araştırmaya göre ithalatın ekonomiye etkisi pozitifdir. Bu sonuç daha önceki araştırmalarla da teyit edilmiştir. Nitekim Dereli (2018) araştırmasına göre de Türkiye’de ithalata dayalı bir büyüme gerçekleşmektedir. Üretimde kullanılan yüksek teknoloji ürünlerin büyük ölçüde ithal edilmesi ve katma değeri düşük ürünlerin ise ihraç edilmesi büyüme üzerinde pozitif etki yapmaktadır. Loan vd. (2020) Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri araştırması, ithalatın ve doğrudan finansal yatırım girişinin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Bu etki hammadde ithalatı, kimyasal gübre, otomobil imalatı ve gıda gibi hammadde ithalatından kaynaklanmakta ve katma değeri yüksek ürünler elde edilmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca finansal yatırım girişlerinin istihdam yaratması ve bölgeye yatırım yapan şirketlere sağlanan kolaylıklar, katma değer artmasında etkili olmaktadır. Bunun yanında araştırma, ekonomik açıdan ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisini, katma değeri düşük hammadde ve yarı mamul ihracatındaki artışla açıklamaktadır.

Sultanuzzaman vd. (2019) araştırması Asya ülkelerinde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Benzeri şekilde Demirel ve İşcan (2021) araştırması sonuçlarına göre de Güney Kore ve Türkiye’de ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu görülmektedir. Aslında Türkiye’deki büyüme ve ihracat arasındaki ilişki konusunda bir diğer önemli sonuçta Aytaç (2017) araştırmasıyla ortaya çıkan büyümenin ihracat artışına etki etmesidir. Bununla birlikte bazı araştırma sonuçlarına göre de ihracat artışı büyümeye etki etmediğini göstermekte ve çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Nitekim Korkmaz ve Aydın (2015) ihracatın ekonomik büyümeye katkısının olmamasının Türkiye’nin ihracat yapısı ile ilişkili olmasıyla açıklamaktadır. Ayrıca katma değeri yüksek ihraç malların geliştirilmesi amacıyla araştırma ve geliştirme harcamalarına yeterli düzeyde kaynak aktarılmamakta ve bu da ihracatın büyüme katkısını etkilemektedir.

Türkiye ekonomisinin diğer gelişmekte olan ülkeler gibi ithalata bağımlı olması ve girdi ihtiyaçlarını diğer ülkelere karşılaması, üretimde kullanılan yüksek teknoloji ürünlerin büyük ölçüde ithal edilmesi nedeniyle ikame alternatif ürünlerin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bunun yanında katma değeri düşük ürünlerin ihraç edilmesine yönelik politikalar gözden geçirilmelidir. Her iki çerçevede (İthalat ve ihracat) ortaya çıkan sonuçlar, Türkiye’de dış ticaret politikalarının küresel ticarete meydana gelen gelişmeler dikkate alınarak yenilenmesini gerektirmektedir. Bunun yanında literatür dış ticaret bileşenlerinin döviz kuru oynaklığının da ihracat ve ithalatını etkilediğini göstermektedir. Döviz kuru istikrarının sağlanması durumunda dış ticaretten elde edilen faydanın artırılabilmesi mümkündür. Bunun yanında son araştırmaların dünya ticaret ağında önemli denge değişimine yol açmasının tespiti de dikkate alınmalı ve gelişmeler dikkatle izlenmeli, küresel fırsat ve avantajlardan yararlanılması için stratejiler geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Akcan, A. T., Kurt, Ü. ve Kılıç, C. (2022). Effects of climate change on agricultural sector in Turkey: ARDL bounds test approach. *Trends in Business and Economics*, 36(1), 125-132.
- Akkaş, İ. ve Öztürk, M. (2016). “Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1329-1337.
- Assaf, G. A. ve Abdulrazag, B. A. (2015), The Validity of Export-Led Growth Hypothesis for Jordan: A Bounds Testing Approach, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 199-211.

- Apak, S. ve Uçak, A. (2007). Ekonomik büyümenin anlamlılığı ve gelişmişlik: Türkiye ekonomisi üzerine bir inceleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (34), 57-65.
- Awokuse, T O. (2008), "Trade openness and economic growth: is growth Export-led or Import-led?", *Applied Economics*, 40, 161–173.
- Aytaç, A. (2017). Ekonomik büyüme–ihracat ilişkisi: 2001-2016 Türkiye örneği. *Socia 'Sciences Research Journal*, 6(4), 2148222, December, ISSN: 214785237.
- Bilgin C. ve A. Şahbaz. (2009): Türkiye’de büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 177-198.
- Coe, D. T. ve Elhanan H. (1995). International R&D spillovers. *European Economic Review*, 39: 859–87.
- Coquide, C., Lages, J. Ermann, L. ve Shepelyansky, DL (2022). COVID-19's impact on international trade. *Entropi*, 24(327). <https://doi.org/10.3390/e24030327>
- Demez, S. (2021). Mena ülkelerinde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel nedensellik analizi yaklaşımı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12 (1), 137-153.
- Demirel, T. ve İşcan, İ. H. (2021). Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Güney Kore ve Türkiye örneğiyle bir eşbütünleşme analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(1), 1-27. DOI: 10.17130/ijmeh.794267
- Dereli, D. D. (2018). Türkiye'de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi (1969-2016). *Journal of Management and Economics Research*, 16(3), 279-289. DOI: 10.11611/yead.449502
- Dritsakis, N. (2007). Exports and economic growth: an empirical investigation of EU, U.S.A and Japan using causality tests.
- Esen, E., Yıldırım, S. ve Kostakoğlu, S. F. (2012). Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (1), 251-267.
- Frankel J. A. ve Romer D. H. (1999). " Does trade cause growth?" *American Economic Review*, 89 (3): 379-399.
- Guan J.L. ve Y. Hong. (2012). An empirical analysis on u.s. foreign trade and economic growth. Part of special issue: AASRI Conference on Power and Energy Systems.
- Guntukula, R. (2018). Exports, Import and economic growth in india: evidence from cointegration and causality analysis. *Theoretical and Applied Economics*, Volume XXV, No. 2(615), Summer, 221-230.
- Hufbauer, G., Hogan, M. ve Wang, Y. (2022), For inflation relief, the united states should look to trade liberalization, March, 30, Peterson Institute for International Economics.
- Ioan, B., Mozi, R.M., Lucian, G., Gheorghe, F., Horia, T., Ioan, B. ve Mircea-Iosif, R. (2020). An empirical investigation on determinants of sustainable economic growth. Lessons from central and eastern european countries. *J. Risk Financial Manag.*, 13, 146. <https://doi.org/10.3390/jrfm13070146>
- İzgi, B. B. ve Yılmaz, H. (2018). Türkiye’de ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat: nedensellik ilişkisi (1992-2016), *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(2), 54-74.
- Ji, X., Dong, F., Zheng, C. ve Bu, N. (2022). The Influences of international trade on sustainable economic growth: an economic policy perspective. *Sustainability*, 14, 2781.

- Kong, Q., Dan P., Yehui N., Xinyue Jiang & Ziqi W. (2021). Trade openness and economic growth quality of China: Empirical analysis using ARDL model. *Finance Research Letters*, Volume 38.
- Korkmaz, S. & Aydın, A. (2015). Türkiye’de Dış Ticaret- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10 (3), 47-76.
- Lee, D. ve Zhang, H. (2022). Export diversification in low-income countries and small states: Do country size and income level matter? *Structural Change And Economic Dynamics*, Elsevier, 60(C), 6250-265.
- Mitić, P., Ivanović, O.M. ve Zdravković, A. A. (2017). Cointegration analysis of real gdp and co2 emissions in transitional countries. *Sustainability*, 9, 568.
- Morley, J. D., Rupert J. M., Yves P. ve Pablo R. B.P. (2022). "Retraction: Morley et al. A database for the Extraction, trade, and use of sand and gravel. *Resources* 11, no. 5: 50.
- Mosikari, T. J. ve Eita, J. H. (2020). Modelling Asymmetric Relationship between Exports and Growth in a Developing Economy: Evidence from Namibia. EDWRG Working Paper Number 02-2020.
- Omoke P.C. ve Charles S. O. (2021). Trade openness and economic growth nexus: Exploring the role of institutional quality in Nigeria, *Cogent Economics & Finance*, 9:1, 1868686, DOI: 10.1080/23322039.2020.1868686
- Özdemir, L. ve Kula, V. (2017). Döviz Piyasa Oynaklığı İle Vadeli İşlem Piyasası Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9 (3), 618-636.
- Özer ve Erdoğan, (2007). Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin zaman serisi analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 17(60-61), 93-110.
- Öztürk, E. ve Özel H.A. (2018). E-7 ülkelerinde dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (31), 358-369.
- Pata, U.K. (2017). Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkileri: Toda Yamamoto nedensellik analizi (1971-2014). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1), 199-134.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Rasoanomenjanahary, M., Cao, L. ve Xi, Y. (2022) The impact of trade openness on economic growth: empirical evidence from Madagascar. *Modern Economy*, 13, 629-650.
- Roy, S. (2020). Foreign trade policy and economic growth: Indian evidence. *Theoretical and Applied Economics*, Volume XXVII, No. 3(624), Autumn, 107-126.
- Sultanuzzaman, M.R., Hongzhong F., Elyas A.M., Hossain, M.I. ve Islam M. A. (2019). Effects of Export and technology on economic growth: Selected emerging Asian economies, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32:1, 2515-2531.
- Şahin D. ve Durmuş S (2019). Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyümenin çevresel kalite üzerine etkisinin analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(17), 695- 716.
- Tarakçı D., Ölmez F. ve Durusu-Çiftçi D. (2022). Exchange rate volatility and Export in Turkey: Does the nexus vary across the type of commodity? *Central Bank Review*, 22(2), 77-89.
- Taştan, H. (2010). “Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin spektral analizi”. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 87-98.
- Uçan, O. ve Koçak, E. (2014). Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2).

- Wan, X., Kazmi, S.A.A. ve Wong, C.Y. (2022). Manufacturing, Exports, and sustainable growth: evidence from developing countries. *Sustainability*, 14, 1646.
- Yıldız, E. ve Berber, M. (2012). İthalata dayalı büyüme: 1989–2007 Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(0).
- Yurdakul, F. ve Aydın, M. (2018). Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. EYI Special Issue, 23-36.

EMPIRICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF EXTERNAL TRADE ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

Extended Abstract

Aim: Globalization, technology, and competition between countries have a major impact on economic growth rates in both developed and developing countries. Countries considering global impact attach importance to foreign trade and try to achieve their development goals by increasing Exports. In the economic literature, growth theory suggests a strong link between foreign trade and economic growth. The relationship between exports, import, and growth is discussed within the framework of the import-led growth and export-led growth assumptions. This study aims to investigate and examine the sources of growth in Turkey. The research question can be explained as follows. Is Turkey growing in an import- or export-led growth period?

Method(s): In this study, the impact of import and exports as the significant factors of foreign trade on economic growth is measured through the ARDL bound test analysis. In the study, the effect of import and export is one of the foreign trade components, on economic growth, which is considered by ARDL bounds test analysis. The model designed for the research period can be presented as follows;

$$EGg = \alpha + \beta_1 EXP + \beta_2 IMP + \varepsilon_t$$

In the model, EGg is the economic growth rate and is the dependent variable. EXP in the model shows the export volume of goods and services, and IMP shows the percentage values of the import volume of goods and services. The inquiry data belong to the period of 1980-2020 and were obtained from the IMF database.

Findings: According to the results of the unit root test, the series is stationary at the first difference. The results of the Zivot-Andrews unit root test show structural breakpoints affect the series. According to the results of the unit-root test, the series is stationary at the first difference. The results of the Zivot-Andrews unit root test show According to the (1,1,1) model determined by the ARDL bound test and Akaike Information Criterion (AIC), the calculated value of the F-test was determined as 12.90. This value is above the upper critical value at the 1% significance level. This outcome rejects the H_0 hypothesis and accepts the alternate hypothesis. The findings reveal a long-run relationship between the growth, import, and export variables. Based on the examined results of the ARDL model (1,1,1), the long-run impact of exports on growth is negative and significant. A one-unit increase in exports affects economic growth by -0.78 units. The impact of imports in terms of growth is positive and significant at 5%. A 0.79 unit increase in imports had a positive influence on economic growth. The coefficients got from the error correction model are negative and meaningful. This result shows that the feedback mechanism works, and 90% of the shock-induced imbalance is eliminated, reaching equilibrium in the next phase. In the short term, imports have a positive impact, while exports have a negative impact. Everyone-unit increase in exports has a negative impact on the economic growth of 1.25 units. An increase of 1 unit in imports has a positive impact on the growth of 1.20 units. The results show that the effects of imports and exports are stronger in the short term than in the long term.

Conclusion: The findings support Turkey's import-driven growth hypothesis as an alternative to the Export-driven growth hypothesis. The findings contribute to the literature by providing evidence that the Turkish import growth hypothesis is valid in Turkey. Turkey's economy is dependent on import and meeting its intermediate needs from other countries, Importing high-tech products for manufacturing and Exporting low-value-added products, affecting growth and productivity. This situation suggests that Turkey's import and export policy should be revisited. Furthermore, the literature suggests that exchange rate fluctuations in foreign trade components affect exports and import. Facts have proved that if the exchange rate is guaranteed to be stable, the benefits of

foreign trade can be increased. To achieve sustainable growth, Turkey needs to increase various incentives and support for the domestic production of high-tech products in the future. Recent research has shown that the economic benefits of export diversification are small, and the rate of return is low, depending on economic conditions.

HİZMET KALİTESİ VE MÜŞTERİ BAĞLILIĞI: MÜŞTERİLERİN KÂBİLDEKİ ÖZEL BANKACILIK HİZMETLERİ ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ziauddin RAHIMI¹, Mehmet KARA², Fazıl KIRKBİR³

Öz

Bu çalışmanın amacı, bankacılık sektöründe, hizmet kalitesi boyutlarından hangilerinin, müşteri bağlılığı üzerinde etkisi olduğunu tespit etmektir. Çalışma, yüz yüze ve çevrimiçi olmak üzere gerçekleştirilen anket ile Afganistan'ın Kabil şehrinde (n=395) özel banka müşterisiyle tesadüfi olmayan kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak, gerçekleştirilmiştir. Araştırma hipotezleri, yapısal eşitlik modeli kullanılarak incelenmiştir. Yapısal eşitlik modeli kullanılarak yapılan analizler sonucunda hizmet kalitesinin, müşteri bağlılığı üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Müşteri bağlılığı üzerinde hizmet kalitesi boyutlarının etkisinin %78 gibi bir değer ile açıklanması, hizmet kalitesinin, müşteri bağlılığı oluşturmada önemli bir araç olduğunu kanıtlamaktadır. Hizmet kalitesinin boyutları açısından, fiziksel varlıklar ve empatinin müşteri bağlılığı üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın güvenilirlik, heveslilik, güvence ve ATM'nin müşteri bağlılığı üzerinde etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Bağlılığı, Hizmet Kalitesi, Bankacılık Sektörü, Yapısal Eşitlik Modeli.
JEL Sınıflandırması: M31, M30, G21, C38.

SERVICE QUALITY AND CUSTOMER LOYALTY: A RESEARCH ON CUSTOMERS' PERCEPTION OF PRIVATE BANKING SERVICES IN KABUL CITY

Abstract

The aim of this study is to determine which of the service quality dimensions have an effect on customer loyalty in the banking sector. A non-random convenience sampling method was used to conduct a face-to-face and online survey with (n=395) Afghan private bank customers in Kabul, Afghanistan. The research hypotheses were examined using the structural equation model (SEM). Based on the findings of the SEM, it was determined that the quality of service has an impact on customer loyalty. The explanation of the effect of service quality dimensions on customer loyalty with a value of 78% proves that service quality is an important tool in creating customer loyalty. In terms of the dimensions of service quality, it was found that the effect of physical evidence and empathy on customer loyalty was significant and positive. On the other hand, the effect of reliability, responsiveness, assurance, and ATM on customer loyalty was not significant.

Keywords: Customer Loyalty, Service Quality, Banking Sector, Structural Equality Model.
JEL Classification: M31, M30, G21, C38.

1. Giriş

Bankacılık hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve finansal istikrarın sağlanmasında kritik bir role sahiptir. 2020 yılında Afganistan'da 3 devlet bankası (Bank Millie Afghan, Pashtany Bank ve New Kabul Bank), 7 özel banka (Azizi Bank, Afghanistan International

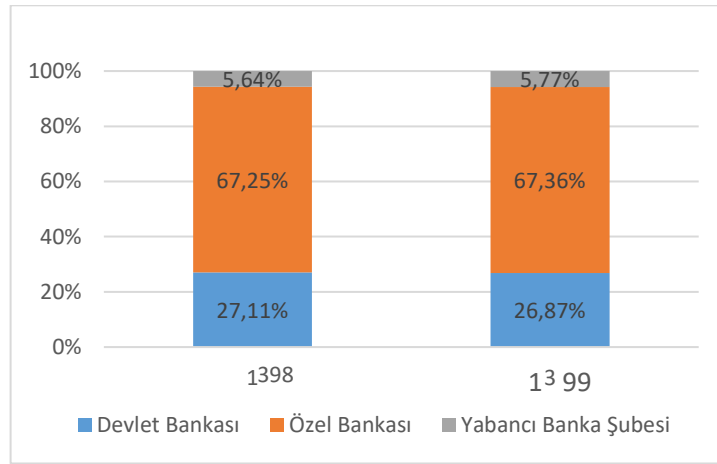
¹ Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, ziauddin.rahimi2018@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2739-6776

² Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İşletme Bölümü, mehmet.kara@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7189-4262

³ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, fazil41@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8538-1353

Bank, Islamic Bank of Afghanistan, Maiwand Bank, Afghan United Bank, The First Micro Finance Bank ve Ghazanfar Bank) ve 2 yabancı banka şubesi (National Bank of Pakistan ve Bank Alfalah Ltd) olmak üzere 12 banka faaliyet göstermektedir (Da Afghanistan Bank,2022). Devlet ve özel bankalar arasındaki temel ayırım, özel bankaların özel hissedarlara sahip olması, devlet bankalarının ise tek bir hissedarı olan Afgan hükümeti olmasıdır. Grafik 1'e göre özel bankalar, toplam bankacılık sektörü varlıklarının %67,36'sını oluşturan bankacılık sektörünün en büyük oyuncusudur. İkinci sırada %26,87 ile devlet bankaları yer alırken, yabancı bankaların şubeleri yüzde 5,77 pay ile üçüncü sırada yer almaktadır (Da Afghanistan Bank, 2020: 87; National Statistics and Information Authority, 2021: 280; Sahak, 2021). Afgan medyasına göre, tüm ülkede 351 ATM bulunmaktadır (Bertelsmann Stiftung, BTI 2022 Country Report Afghanistan, 2022: 20).

Grafik 1: Özel Bankalar, Devlet Bankaları ve Yabancı Bankaların Şubelerinin Bankacılık Sektöründeki Payları

Kaynak:(Da Afghanistan Bank, 2020:87).

Kabul Bank, Haziran 2004'te 5 milyon dolar sermaye ile Afganistan'ın ilk özel bankası olarak kurulmuş ve sadece birkaç ay sonra müşteri sayısı (bir milyon üç yüz bin) 1.300.000'e ulaşmıştır (Behzad, 2016: 78). Afganistan bankacılık sektörünün toplam sermayesi, 2020 yılında 327 milyar Afs'ye ulaşmıştır ve özel bankaların payı 220,284 milyar Afs'dir. Özel bankaların 2020 yılında şube sayısı 276'ya ulaşmıştır (National Statistics and Information Authority, 2021: 280). Bu bankalar, müşterilere çeşitli hizmetler ve fırsatlar sağlamaktadır. ATM'ler, çevrimiçi bankacılık, kredi kartları, telefon bankacılığı ve her zaman her yerde bankacılık, müşterilere sunulan hizmetlere örnek olarak verilebilir. Afganistan'da diğer birçok ülkede olduğu gibi son birkaç yılda, bankacılık faaliyetleri önemli ölçüde değişmiştir. Bilgisayarların, telefonların ve çevrimiçi bankacılığın daha fazla kullanılması gibi değişen teknoloji, bu değişimlerin çoğuna katkıda bulunmuştur. Bankalar, pazar payını korumak, rakipleri ile rekabet edebilmek, mevcut müşterileri elde tutmak ve potansiyel müşterileri çekmek için müşterilerini daha iyi anlamalı ve hizmet kalitelerini sürekli gözden geçirmelidir. ABD kaynaklı haberler ve raporlara göre, yapılan pazar araştırmalarında, büyük şirketlerin müşterilerinin %68'inin düşük hizmet kalitesi nedeni ile bir hizmet sağlayıcıyı terk ettikleri gözlemlenmiştir. Bu veri, hizmet kalitesi kavramının önemini vurgulamaktadır (Sohail, M. S. 2005'ten aktaran; Vanpariya ve Ganguly, 2011: 3). Böylelikle hizmet kalitesi, bankaların pazar paylarını korumada kritik bir öneme sahiptir. (Grubbs and Reidenbach, 1991) tarafından yapılan bir araştırmada müşterilerin, %25'inin hizmet kalitesi sorunları yüzünden banka hesaplarını kapattıkları ifade edilmiştir.

Hizmet sektörünün artan önemiyle birlikte, hizmet kalitesinin ölçülmesi hem uygulayıcılar hem araştırmacılar hem de yöneticiler için önemli bir konu haline gelerek hep ön planda olmuştur. Hizmet sektöründe, hizmet kalitesinin ölçülmesi en önemli hususlardan bir tanesidir. İşletmeler, başarılı olabilmek için sunulan hizmetin kalitesini ölçmek zorundadır. Hizmetin

nitelikleri (değişkenlik, soyutluk, ayrılmazlık, bozulabilirlik, mülkiyet) nedeniyle, hizmet kalitesini ölçmek, ürün kalitesini ölçmekten daha zor ve karmaşıktır. Hizmet kalitesi ile ilgili çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Genel olarak müşterilerin, bir hizmete ilişkin önceki beklentilerini, gerçekte aldıkları hizmete ilişkin algılarıyla karşılaştırdıkları, algılanan bir yargı olarak düşünülebilir (Thu Ha, Minh, Anh ve Matsui, 2014: 178). Hizmet kalitesinin ölçülmesi ve değerlendirmesi adına günümüze kadar pek çok ölçek geliştirilmiştir. Literatüre bakıldığında, çalışmalarda sık tercih edilen ölçek Parasuraman, Zeithalm ve Bitner (PZB) (1985) tarafından geliştirilen SERVQUAL ve Cronin ve Taylor (1992 ve 1994) tarafından geliştirilen SERVPERF ölçekleridir. Bu çalışmada, hizmet kalitesinin belirlenmesinde, hizmet performansına odaklanan SERVPERF ölçeği kullanılmıştır (Altunışık, 2015:80 ve Köç, 2018: 266).

Günümüzde bankalar, tamamen müşteri odaklıdır ve müşterinin seçim yapabileceği geniş bir seçeneğe sahiptir (Gayathri ve Rekhapriyadharshini, 2022: 20). Bundan dolayı sadık müşteri, özellikle finansal hizmetler olmak üzere herhangi bir kuruluşun, endüstrinin veya hizmet sektörünün başarısı için çok önemlidir. Günümüzün rekabetçi ortamında, müşteri bağlılığı, kurumsal başarı için hayati öneme sahiptir ve özel bankalar müşteri sadakatini sağlamak ve artırmak için çeşitli stratejilerinden ve uygulamalardan faydalanmaktadır. Bu stratejilerinden birisi de hizmet kalitesidir. Hizmet kalitesinin müşteri bağlılığı oluşturmadaki değeri yapılan çalışmalar ile ortaya konmuştur. Örnek olarak; (Ehigie, 2006: 494) göre, müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi algısı, müşteri bağlılığının ana belirleyicileridir. Diğer bir çalışmada, banka müşterilerinin hakları konusunda artan farkındalıkları, eskiye göre daha bilinçli müşteriler, değişen talepler ve yoğun rekabet, müşterilerinin sadık kalmaları için bankanın hizmet kalitesinde sürekli ilerlemelerini gerektirmektedir (Auka, Bosire ve Matern, 2013: 33). Müşteri bağlılığı hizmet kalitesinden etkilenir. Ayrıca hizmet kalitesi, kurumsal imaj ve müşteri memnuniyeti ile müşteri bağlılığı üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir (Demirsoy, 2017: 164). Son yıllarda müşteri bağlılığını teşvik etmek için hizmet kalitesinin stratejik bir araç olarak kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır (Gupta, 2022: 44). Hizmet kalitesi, müşteri bağlılığını sağlamada önemli bir unsurdur (Erdoğan ve Aksoy, 2014: 158). Bankacılık sektöründe, hizmet kalitesi ve müşteri bağlılığı adına gelişmiş ülkelerde/ekonomilerde kapsamlı araştırmalara rastlanmasına rağmen, literatürde Afganistan için bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu boşluk nedeni ile çalışma, Afganistan'da hizmet kalitesinin, müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini ortaya koymak adına Kabil'de bulunan özel bankalar üzerine tasarlanmıştır. Yapılacak çalışma evvela Kabil'de bulunan özel bankalara hizmet kalitesi ve müşteri bağlılığı hakkında temel bilgiler sunacak, daha sonra yükselen hizmet kalitesi ile müşteri bağlılığının nasıl artırılacağına dair önerilerde bulunacaktır. Araştırma modeli tasarlanırken, altı adet hizmet kalitesi boyutu (SERVPERF) bağımsız değişken olarak ele alınmış ve müşteri bağlılığı, modelin bağımlı değişkeni olarak ifade edilmiştir. Hizmet kalitesi boyutlarının, müşteri bağlılığı üzerinde etkisinin olup olmadığı test edilerek sonuçlar yorumlanmıştır. Araştırma, yapılan kaynak taramaları ve sorgulamalar ışığında Afganistan'da özel bankacılık sektöründe hizmet kalitesi ve müşteri bağlılığını ele alan ilk araştırma olacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve ve Kavramsal Çerçeve

2.1. Kuramsal Çerçeve

Hizmet kalitesi, iş performansı için kritik öneme sahiptir ve çeşitli literatürlerde geniş çapta yer almıştır. Hizmet, farklı özelliklere sahip karmaşık ve sübjektif yönü ile üründen ayrılır. Hizmet kalitesi, soyutluğu, heterojenliği ve ayrılmazlığı nedeniyle ürün kalitesinden farklıdır (Kanyama, Nurittamont ve Siripatthanakul, 2022: 3). Kheng, Mahamad ve Ramayah (2010: 57) Hizmet Kalitesinin Müşteri Bağlılığı Üzerindeki Etkisi: Penang, Malezya'daki bankalar üzerine yaptığı araştırmada, müşteri bağlılığını artırmanın, daha iyi hizmet kalitesinden kaynaklanabileceğini kanıtlanmıştır. Hafeez ve Muhammad (2012: 200) bankaların müşteri bağlılığını artırmak için hizmet kalitesini yükseltmeye öncelik vermesi gerektiğini vurgulanmıştır. Ismail ve Yunan (2016: 276) hizmet kalitesi ve müşteri bağlılığı arasındaki ilişkiyi incelemek için SmartPLS yol modeli

kullanmıştır. Araştırma sonuçları, fiziksel varlıklar ($\beta=0.349$, $t=3.646^*$), güvenilirlik ($\beta=0.697$, $t=7.242^*$), heveslilik ($\beta=0.272$, $t=2.271^*$), güvence ve ($\beta=0.246$, $t=3.578$) empati ($\beta=0.388$, $t=3.041^*$) gibi hizmet kalitesi boyutlarının müşteri bağlılığı ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu kanıtlanmıştır. Leninkumar (2016: 47) Sri Lanka Ticari Bankalarında hizmet kalitesi boyutları ve müşteri bağlılığı üzerinde bir çalışma yapmıştır. Sonuçlar, hizmet kalitesinin fiziksel varlıklar, güvenilirlik ve empati olmak üzere üç boyutunun müşteri bağlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Heveslilik ve müşteri bağlılığı; güvence ve müşteri bağlılığı pozitif ancak istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Müşteri tatmininden sonra işletmeler için en önemli konulardan biri müşteri bağlılığıdır. Zira rekabet arttıkça müşteriler kolayca kaybedilebilmektedir (Öztürk, 2016: 34). Shanka (2012) SERVPERF modeline dayalı olarak Etiyopya özel bankalarının 260 müşterisinden oluşan bir örneklem üzerinde çalışmış ve yüksek kaliteli hizmet sunmanın, müşteri memnuniyetini artırdığını ve bunun da yüksek düzeyde müşteri bağlılığına yol açtığını gözlemlemiştir. Saha (2014) SERVPERF modeline dayalı olarak Siliguri özel bankalarının 200 müşterisinden oluşan bir örneklem üzerinde çalışmış ve kaliteli hizmet sunmanın yüksek düzeyde müşteri bağlılığı oluşturduğunu açıklamıştır. Mosahab, Mahamad ve Ramayah (2010) Tahran, İran özel bankalarının 147 müşterisinden oluşan bir örneklem üzerinde çalışmış ve bulguları, hizmet kalitesinin hizmet bağlılığı üzerindeki etkilerinde, müşteri memnuniyetinin aracılık rolü oynadığını kanıtlamıştır. Kranias ve Bourlessa (2013)' de araştırmalarında, bankanın kolaylık-yakınlığının banka müşterilerinin bağlılığını önemli ölçüde etkilediğini söylemişlerdir. Amin (2016)'da araştırmasında, internet bankacılığı hizmet kalitesi, e-müşteri memnuniyeti ve e-müşteri sadakati arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu ispatlamıştır. Khan ve Fasih (2014) Pakistan, özel ve devlet bankalarının 270 müşterisinden oluşan bir örneklem üzerinde çalışmış ve çalışmanın sonuçları, hizmet kalitesinin ve tüm boyutlarının müşteri bağlılığı ile anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Shankar ve Jebarajakirthy (2019) EBSQ boyutlarının, gizlilik ve güvenlik ile birlikte güvenilirliğin, müşterilerin e-bankacılığa olan bağlılığını artırdığını ifade etmiştir. K ve Gayathri (2022) araştırma bulguları, E-Hizmet Kalitesinin E-Sadakat ile güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Onan (2017) SERVPERF modeline adapte ederek Türkiye'de Mersin, Anamur ilçesinde faaliyet gösteren bankalarının 282 müşterisinden oluşan bir örneklem üzerinde çalışmış ve elde ettiği sonuçlara göre, güvence ve güvenilirlik boyutlarının bireysel banka müşterilerinin, marka sadakatini olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. Ancak diğer boyutlarının, bankanın marka bağlılığı üzerinde herhangi bir etkisi bulunmadığını ortaya koymuştur.

Günümüzün yüksek rekabet koşullarında hizmet işletmelerinin (otel, banka, hastane vb.) karlılığı ve hayatta kalması, yeni müşteriler çekmeye ve daha da önemlisi mevcut müşterileri elde tutmaya bağlıdır. Bu hedefe ulaşmanın en etkili yolu müşteri bağlılığı oluşturmaktır (Ulusoy ve Akyürek, 2022: 327). Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve marka bağlılık programları, tüketici bağlılığını artırmaya yardımcı olur (Gayathri ve Rekhapriyadharshini, 2022: 21). Kanyama, Nurittamont ve Siripatthanakul (2022: 15) Otel Hizmet Kalitesi ve Müşteri Bağlılığına Etkisi: COVID-19 Pandemisi Döneminde Tayland, Ubon Ratchathani Örneği adlı araştırmasında, 400 otel müşterisinden oluşan bir örneklem üzerinde çalışmış ve yapmış olduğu çalışma sonuçlarına göre müşteri bağlılığı ile hizmet kalitesi (güvenilirlik $r=0.522$, $p=0.000$; heveslilik $r=0.633$, $p=0.000$; güvence $r=0.654$, $p=0.000$; empati $r=0.662$, $p=0.000$; ve fiziksel varlıklar $r=0.539$, $p=0.000$ gibi unsurlar) arasında bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Müşteri bağlılığı, empati, güvence, heveslilik, fiziksel varlıklar ve güvenilirlik boyutları geliştirilerek artırılabilir. Hacıfendioğlu ve Koç (2009: 146) Hizmet Kalitesi Algılamalarının Müşteri Bağlılığına Etkisi ve Fast-Food Sektöründe Bir Araştırma adlı İstanbul'da yaptığı çalışmasında, bir bütün olarak müşteri bağlılığı ve bağlılıktaki değişikliklerin hemen hemen yüzde 53'ünün algılanan hizmet kalitesinden etkilendiğini ifade etmiştir. Müşteri bağlılığı üzerinde etkisi olan boyutların; geçmiş deneyim, değer, güvenilirlik ve gıda kalitesi, boyutları olduğu doğrulanmıştır.

Hizmet kalitesi boyutları (güvenilirlik, heveslilik, empati, güvence, ATM ve fiziksel varlıklar) ve müşteri bağlılığı ile ilgili daha önce yapılan araştırmalar ve literatür okumaları ile bu çalışmanın hipotezleri de aşağıda ifade edilmiştir:

H1: Fiziksel varlıklar, müşteri bağlılığını anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H2: Güvenilirlik, müşteri bağlılığını anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H3: Empati, müşteri bağlılığını anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H4: ATM, müşteri bağlılığını anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H5: Güvence, müşteri bağlılığını anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H6: Heveslilik, müşteri bağlılığını anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

2.2. Kavramsal Çerçeve

2.2.1. Hizmet Kalitesi

Hizmet kalitesini değerlendirmeden önce hizmet ve kalite kavramlarını ayrı ayrı ele almak faydalı olacaktır. Hizmet, Türkçe'ye Arapça dilinden geçmiş bir sözcüktür. Hizmet sözcüğünün karşılığı Arapça'da (خدمة), Farsça'da (خدمت) ve İngilizce'de (Service) sözcükleri ile ifade edilmektedir (Koç, 2018: 25). Hizmet, genellikle, müşteri için değer yaratmak ve müşteriye memnun etmek için ne yapıldığını ve nasıl yapıldığını açıklayan bir fayda paketi olarak tanımlanır (Ingaldi, 2018: 54). Hizmet, bir şeyin sahipliği ile sonuçlanmayan, temelde maddi olmayan bir faaliyetin, yararın veya tatminin satışlarıdır. Sigortacılık, eğitim hizmetleri, bankacılık, otel hizmetleri, havayolu seyahati, alışveriş, kablosuz iletişim ve ev onarım hizmetlerinin tümü hizmetlere örnektir (Kotler ve Armstrong, 2012: 248).

Kalite, farklı insanlar için farklı şeyler ifade eden bir kavramdır. Kalite kelimesi Latince "qualis" kelimesinden türetilmiştir (Methuku ve Hussein, 2011: 10). "Kalite" kelimesini duyduğumuzda, genellikle beklentilerimizi karşılayan veya aşan mükemmel bir ürün veya hizmet düşünürüz. Bu beklentiler, satın alma fiyatının yanı sıra planlanan kullanıma da dayanmaktadır. Bir ürün/hizmet, beklentilerimizi aştığında kaliteli ürün/hizmet diye algılarız Bu nedenle kalite, algıya dayalı bir şekilde soyuttur (Besterfield, Besterfield, Besterfield-Sacre ve Urdhwareshe, 2012: 6). American Association for Quality Control (ASQC) kaliteyi, gereksinimleri karşılama yeteneği ve özelliği olarak tanımlar.

Hizmet kalitesi, bir şirketin müşterilerinin beklentilerini karşılama yeteneği olarak tanımlanabilir. Bu tanımda müşteri beklentileri, işletmelerin ne sağladığından çok müşterilerin ne beklediğini ve firmaların bu beklentileri nasıl ve ne kadar iyi karşıladığını ifade eder (Erdoğan ve Aksoy, 2014: 157). Parasuraman ve arkadaşlarına göre hizmet kalitesi "Tüketicilerin belirli bir firma tarafından sunulan hizmetlere ilişkin algıları ile bu hizmetleri sunan firmalardan beklentileri arasındaki boşluktur" (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1988: 14). Şirketler, özellikle hizmet sağlayıcılar, hizmet kalitesini iyileştirerek müşteri memnuniyetini ve müşteri bağlılığını artırabilirler (Nasrulla, Siregar, Wahyuni ve Asmuni, 2022: 189). Hizmet sağlayan işletmelerin (banka, hastane, üniversite vb.) ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet gücü ve müşteri tatminin artırılması, hizmet kalitesine bağlıdır (Savaş ve Kesmez Gülderen, 2014: 1). Hizmet kalitesini iyileştirmenin ve geliştirmenin ilk adımı hizmet kalitesini ölçmektir. Bir işletme mevcut hizmet kalitesi hakkında doğru ve güvenilir bilgilere ulaşabildiği ölçüde kaliteyi artırmak için doğru ve etkin kararlar verebilir (Usta ve Memiş, 2009: 90). Bu nedenle banka işletmelerinde hizmet kalitesinin ölçülmesi önemli bir konudur. Hizmet kalitesinin ölçülmesi ve değerlendirmesi adına günümüze kadar pek çok ölçek geliştirilmiştir (SERVQUAL, SERVPERF, SERVPEX, HAYWOOD-FARMER'N NİTELİKSEL HİZMET, SENTEZLENMİŞ HİZMET KALİTE MODELİ, DAVRANIŞSAL HİZMET KALİTE MODELİ, PERAKENDE HİZMET KALİTESİ ÖLÇEĞİ, HİYERARŞİK MODEL, P-C-P NİTELİK MODELİ gibi) (Erdoğan ve Aksoy, 2014:158–180; Ingaldi, 2018: 54–59; Thokoa, Naidoo ve Herbst, 2022: 1–13). Literatüre bakıldığında çalışmalarda sık tercih edilen ölçek Parasuraman, Zeithalm ve

Bitner (PZB) (1985) tarafından geliştirilen SERVQUAL ve Cronin ve Taylor (1992 ve 1994) tarafından geliştirilen SERVPERF ölçeklerdir. Bu çalışmada hizmet kalitesi belirlenmesinde, hizmet performansına odaklanan SERVPERF ölçeği kullanılmıştır.

Beklenti belirsizliği nedeniyle, Babakus ve Boller (1992), Bolton ve Drew (1991), Brown, Churchill ve Peter (1993) ve Carman (1990) gibi bazı araştırmacıların metodolojik olarak daha kesin bir ölçek geliştirme ihtiyacını vurgulamıştır. SERVQUAL ölçeğinin en dikkat çeken versiyonlarından biri, 1992 yılında Cronin ve Taylor tarafından kurulan SERVPERF ölçeğidir. Zira yalnızca algıya dayalı bir ölçektir (Jain ve Gupta, 2004: 28). Daha sonraki araştırmalar, SERVPERF'in hizmet kalitesini ölçmedeki rasyonelliğini desteklemiştir (Babakus ve Boller, 1992; Cronin ve Taylor, 1994; Elliot, 1994; Marshall ve Smith, 2000; Brown ve diğerleri, 1993; Brady ve diğerleri, 2002; Jain ve Gupta, 2004; Carrilat ve diğerleri, 2007) (Elliott, 1994: 57) Cronin ve Taylor'ın (1992: 55–68) SERVPERF yaklaşımı da SERVQUAL'in hizmet kalitesinin beş (güvenilirlik, güvence, heveslilik, empati ve fiziksel varlıklar) boyutunu takip etmektedir.

Fiziksel varlıklar/ Tangibles: İnsan duygusu tarafından algılanabilen fiziksel tesisler, modern ekipman, çalışanlar ve malzemeler fiziksel varlıklar olarak adlandırılır. Örneğin, iç tasarım, mobilyaların, çalışanların görünümü gibi örnekler sayılabilir (Parasuraman ve diğerleri, 1988: 23; Pena, da Silva, Tronchin ve Melleiro, 2013: 1228–1229; Koç,2018:255).

Empati/ Empathy: İlgi ve kişisel ilgi gösterme yeteneğini ifade eder ve kuruluşun kullanıcıyı önemseyip önemsemediği ve ona kişiselleştirilmiş bir şekilde yardımcı olup olmadığı ile ilgilidir. Erişilebilirlik, heveslilik ve kullanıcıların ihtiyaçlarını anlama çabası, empatinin örnekleridir (Parasuraman ve diğerleri, 1988: 23; Pena ve diğerleri, 2013: 1228–1229).

Güvenilirlik/ Reliability: Söz verilen hizmeti güvenilir ve doğru bir şekilde yerine getirme yeteneğidir (Yeniden işleme gerek kalmadan, tedarikçi vaat edileni teslim etmelidir/ hizmeti güvenli ve zamanında teslim etme kapasitesi/uyumsuzluk içermeyen ve kullanıcının güvenebileceği güvenilir performans gösterir). (Parasuraman ve diğerleri, 1988: 23; Pena ve diğerleri, 2013: 1228–1229; Koç,2018:255).

Heveslilik/ Responsiveness: Müşterilere yardım etme ve hızlı hizmet sunma istekliliğidir (Hizmet sağlayıcının kullanıcılara gönüllü olarak katılıp, bir hizmeti dikkatli bir şekilde, kesinlik ve yanıt hızıyla sunabilmesini ifade eder). (Parasuraman ve diğerleri, 1988: 23; Pena ve diğerleri, 2013: 1228–1229).

Güvence/ Assurance: Çalışanların sayısı, bilgisi, nezaketi ve güveni iletebilme yetenekleridir (Parasuraman ve diğerleri, 1988: 23; Pena ve diğerleri, 2013: 1228–1229).

2.2.2. Müşteri Bağlılığı

Günümüzde pek çok marka piyasada faaliyetlerine devam etmektedir. Bu durumda yoğun bir rekabetin yaşanmasına neden olmaktadır. Böyle olunca da firmalar, müşteri bağlılığını korumak adına çok zorlu görevler üstleneceklerdir. Bununla birlikte, müşteriler, aldıkları mal ve hizmetlerden memnun kalırlarsa, işletmelere ve kuruluşlara sadık olma eğiliminde olacaklardır (Thu Ha ve diğerleri, 2014: 180). 1990'lı yıllardan itibaren sadakat kavramı, özellikle pazarlama çabalarında ve yönetim uygulamalarında artan bir öneme sahip olmuştur. Önemi, mal ve hizmetlerle ilgili müşteri kararlarından kaynaklanmaktadır. Müşteri sadakati oluşturabilen işletmeler, rakiplerine göre önemli bir rekabet avantajına sahip olurlar (Aksu, 2006: 187). Ayrıca Ndubisi (2005) ve Pfeifer'e (2005) göre, sadık bir müşteriye hizmet vermek, yepyeni bir müşteriye hizmet etmekten beş ila altı kat daha az maliyetli olmaktadır (Thu Ha ve diğerleri, 2014: 180). Müşteriler, günümüzün rekabetçi pazarında işletmelerin odak noktasıdır. Rekabet avantajı elde etmek, yüksek düzeyde müşteri bağlılığı gerektirir. Müşteri sadakatinin yaratılması, çağdaş işletmelerin büyük önem verdiği bir kavramdır (TaghiPourian, Mohammad Javad; Bakhsh, 2015: 48). Günümüzün yüksek rekabet ortamında, hizmet işletmelerinin (otel, banka, hastane vb.) karlılığı ve hayatta kalması, yeni müşteriler çekmeye ve daha da önemlisi mevcut müşterileri elde

tutmaya bağlıdır. Bu hedefe ulaşmanın en etkili yolu müşteri sadakati yaratmaktır (Ulusoy ve Akyürek, 2022: 327). Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve marka sadakat programları, tüketici sadakatini artırmaya yardımcı olur (Gayathri ve Rekhapriyadharshini, 2022: 21).

Literatürde, müşteri bağlılığının birçok farklı tanımı yapılmıştır. Aşağıda bu tanımlardan bazıları verilmektedir: Müşteri bağlılığını Oliver (1999) şu şekilde tanımlar, "tercih edilen bir ürünü/hizmeti gelecekte sürekli bir şekilde yeniden satın almak veya yeniden sahiplenmektir. Firmaların, durumsal etki ve davranış değişikliğine neden olacak pazarlama çabalarına rağmen, müşterilerin aynı markayı tekrar tekrar satın almalarıdır "(Oliver,1999'den aktaran Jere ve Mukupa, 2018: 121). Kim ve Yoon (2004)'a göre müşteri sadakati, genellikle bir müşterinin belirli bir şirket veya ürün/hizmet ile ilişkisini sürdürmeye istekli olmasıdır. Zeithaml ve arkadaşları (1996) müşteri sadakati, bir şirkete karşı olumlu tutum sergileyen, şirketin ürün/hizmetini tekrar satın almayı taahhüt eden ve ürünü/hizmeti başkalarına tavsiye eden müşterilerin zihniyetidir. Müşteri bağlılığı, bir servis sağlayıcıya arkadaşlarına/ akrabalarına önermek niyeti ve tekrar satın alma niyetidir (Siripipatthanakul ve Sixl-Daniell, 2021'den aktran Kanyama ve diğerleri, 2022: 2).

3. Yöntem

3.1. Araştırma Yöntemi

Araştırmada, verileri toplamak için anket tekniği kullanılmıştır. Ankette katılan, her katılımcı Afganistan'ın Kabil şehrinde özel bankaların müşterilerinden seçilmiştir. Gürbüz ve Şahin'e (2018: 130) göre %95 güven düzeyinde ve %5 örnekleme hatası ile nicel sosyal bilim çalışmalarına yönelik 10 milyonluk bir hedef kitle için minimum örneklem büyüklüğünün 384 olması önerilmiştir. Dolayısıyla bu araştırmada veriler, 19.05.2022-30.06.2022 tarihleri arasında Afganistan'ın Kabil şehrinde (395) özel banka müşterisinden kolayda örnekleme yöntemiyle, çevrimiçi (Google Forms) ve yüz yüze toplanmıştır. İlk önce araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliği (Cronbach's alpha ve bileşik güvenilirlik değerler) ve geçerliliği (doğrulayıcı faktör analizi, yakınsak geçerliliği ve ayırışma geçerliliği) IBM SPSS 25 ve IBM AMOS 22 programları kullanarak doğrulanmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri tanımlayıcı istatistikler (frekans ve yüzde gibi) kullanılarak incelenmiştir. Çalışma hipotezleri, yapısal eşitlik modeli (YEM) kullanılarak test edilmiştir.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

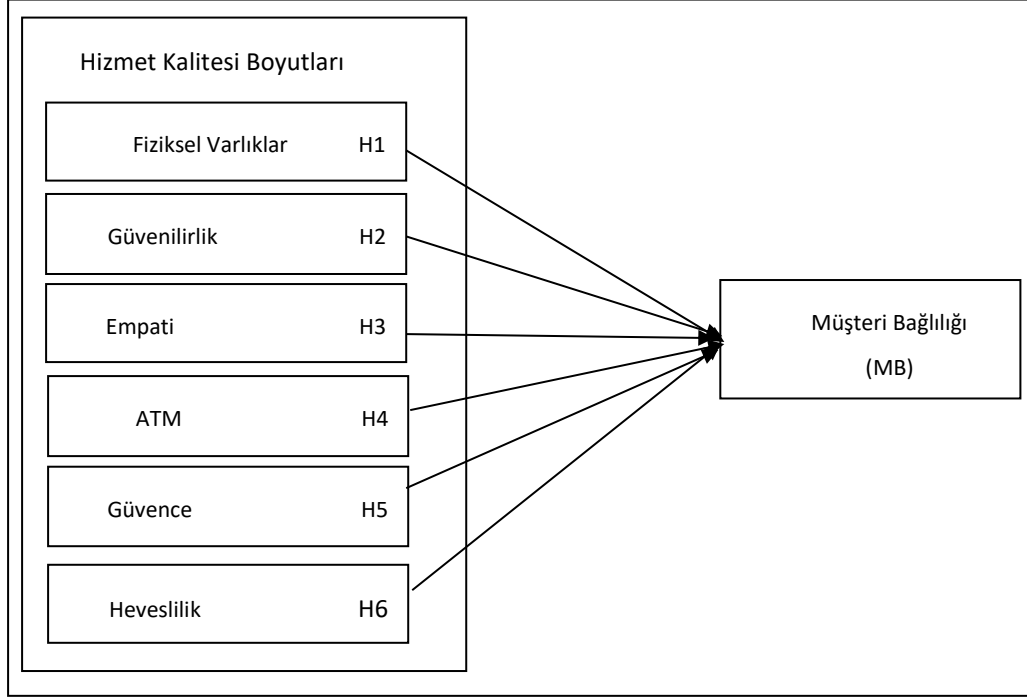
Araştırmada kullanılan ölçeğin soruları, daha önce yapılan araştırmalara dayanılarak uyarlanmıştır. Ölçme araçlarının geçerlilik ve güvenilirliği değerlendirilmiştir. Anket formu üç bölüme ayrılmıştır: İlk bölümde katılımcıların demografik bilgileri (cinsiyet/ yaş/ medeni durum/eğitim düzeyi ve gelir düzeyi), banka ile ilgili bilgileri toplam 7 soru kullanılarak irdelenmiştir. Anketin ikinci bölümünde Kabil'deki özel bankaların hizmet kalitesinin belirlenmesinde, hizmet performansına odaklanan ölçek kullanmıştır. Bu ölçek Cronin ve Taylor (1992 ve 1994) tarafından geliştirilen SERVPERF ölçeklerdir. Parasuraman ve arkadaşlarına (1991:445) göre hizmet kalitesi ölçeğine yeni bir madde eklenebilir veya dil ayarlanabilir, ancak hiçbir madde tamamen ortadan kaldırılamaz, çünkü böyle yapmak ölçeğin bütünlüğünü tehlikeye atar. Bu tavsiye doğrultusunda bu çalışmada, bankacılık konuları ile ilgilenen akademisyenler ve banka personeli ile yapılan görüşmeler ardından SERVPERF ölçeğine orijinal ifadeler değiştirilmemek kaydıyla üç ifade ATM (Automatic Teller Machine/ Bankamatik), ile ilgili eklenmiştir. Üçüncü bölümdeki 5 ifade müşteri bağlılığını (MB) ölçmeye yöneliktir ve bu sorular Butcher, Sparks, and O'Callaghan (2001) ve Rakesh Belwal ve Mohannad Amireh (2018) çalışmalarından alınmıştır. Bu çalışmada tüm ana değişkenleri ölçmek için 5'li Likert derecelendirme ölçeği (1= Kesinlikle katılmıyorum ve 5= Kesinlikle katılıyorum) kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma için Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kuruluna başvurulmuş, E-82554930-050.01.04-243469-2938 karar sayısı ile çalışmanın etik açıdan uygun olduğu teyidi alınmıştır.

3.3. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi

Bu araştırma, Kabil'deki özel bankalarının hizmet kalitesi ve müşteri bağlılığı üzerine odaklanmaktadır. Mevcut literatüre dayanarak, Grafik 2'deki gibi araştırma modeli tasarlanmıştır. Araştırma modeline göre, SERVPERF ölçeğinin her bir boyutunun müşteri bağlılığı üzerindeki etkisi ölçülmektedir.

Grafik 2: Araştırmanın Modeli

4. Verilerin Analizi ve Bulgular

4.1. Sosyo-Demografik Özellikler

Tablo 1'de yanıtlayıcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgiler verilmektedir. Yaş, cinsiyet, medeni durum, aylık gelir, müşterisi olduğunu banka, eğitim düzeyi ve banka müşterisi olduğu zaman, değişkenleri bu bölümde incelenmiştir. Örnekleme, Kabil şehrinde özel bankalarının 395 müşterisini içermektedir. Özet tabloya bakıldığında cinsiyete göre katılımcıların ekseriyetini erkeklerin oluşturduğu 356 (%90,1) görülmektedir. Bunun nedenlerinden bir tanesi Afgan kadınlarının, erkeklerden daha az bir banka hesabına sahip olmasıdır. Global Findex database'e göre 2017 yılında Afgan kadınlarının sadece %7'sinin banka hesabı vardır (World Bank Group, 2019). Katılımcıların %47,6'sının evli ve %52,4'ünün bekâr olduğu saptanmıştır. Katılımcıların çoğunluğu 265 (%67,1) 21-30 yaş aralığına teşkil etmektedir. Ankete katılanlar, eğitim düzeyi açısından incelendiğinde, 3 kişi (%0,8) okuma ve yazma, 36 kişi (%9,1) lise mezunu, 274 kişi (%69,4) lisans ve 82 kişinin (%20,8) lisansüstü eğitime sahip olduğu görülmektedir. Aylık gelirlerine bakıldığında katılımcıların (39) %9,9'ü 32001 AFs ve üstü; (19) %4,8'i 24001-32000 AFs arası, (57) %14,4'ü 16001-24000 AFs arası; (28)24,8'i 8001-16000 AFs arası;(182) %46,1'i 0-8000 AFs gelire sahiptir. Katılımcılardan 236 kişi (%45,2) Azizi bank, 117 kişi (%22,4) Kabul Bankası, 70 kişi (%13,4) Islamic of Afganistan Banka/Bakhtar bankası, 37 kişi (%7,1) Afghan United Bankası, 20 kişi (%3,8) Maiwand Bankası, 23 kişi (%4,4) First MicroFinance Bankası ve 19 kişinin de (%3,6) diğer bankaların müşterisi olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri (N=395)

Değişken	Düzeı	Frekans	Yüzde
Yaş	20 yaş ve altında	35	8,9

	21-30	265	67,1
	31-40	90	22,8
	41-50	5	1,3
	Total	395	100,0
Cinsiyet	Erkek	356	90,1
	Kadın	39	9,9
	Total	395	100,0
Medeni Durum	Evli	188	47,6
	Bekâr	207	52,4
	Total	395	100,0
Gelir Düzeyi	0-8000	182	46,1
	8001-1600	98	24,8
	16001-24000	57	14,4
	24001-32000	19	4,8
	32001 üstü	39	9,9
	Total	395	100,0
Eğitim Düzeyi	Okuma ve yazma	3	0,8
	Lisa mezunu	36	9,1
	Lisans	274	69,4
	Lisansüstü	82	20,8
	Total	395	100,0
Ne Kadar Zamandır Bu Bankanın Müşterisisiniz	1 yıldan az	59	14,9
	1-5 yıl	254	64,3
	6-10 yıl	56	14,2
	10'ten fazla	26	6,6
	Total	395	100,0
Müşterisi Olduğu Banka	Azizi Bank	236	45,2%
	Kabul Bank	117	22,4%
	Islamic of Afganistan Banka/Bakhtar Bank	70	13,4%
	Afghan United Bank	37	7,1%
	Maiwand Bank	20	3,8%
	First MicroFinanceBank	23	4,4%
	Diğer Banka	19	3,6%

4.2. Normallik Testi

Verilerin dağılımını belirlemek için çarpıklık ve basıklık (skewness ve kurtosis) değerleri incelenmiştir. Elde edilen çarpıklık ve basıklık katsayıları Tablo 2'de verilmiştir ve veriler normal dağılmaktadır. Tabachnick ve Fidell'e göre (2013) çarpıklık ve basıklık değerleri ± 1.5 (-1.5 ile +1.5) aralığında olduğu zaman normal dağılım kabul edilmektedir (Öztürk ve Demirtaş, 2022: 196). Skewness /Çarpıklık değerleri -2 ile +2 arasındaysa verilerin normal dağılıma uygun dağıldığı kabul edilir. Kurtosis/Basıklığın normal dağılım olarak dağılmış sayılabilmesi için 10 ila +10 aralığında olması gerekir. Verilerimize dayanarak hem çarpıklığın hem de basıklığın "normal" kabul edilebilir bir aralıkta olduğunu görebiliriz (Collier, 2020: 166).

Tablo 2: Dışsal ve İçsel Değişkenler İçin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçekler	Çarpıklık ve Basıklık Değerleri (ÇK ve BK)	İstatistik
Müşteri Bağlılığı	Skewness /Çarpıklık	0,27
	Kurtosis /Basıklık	-0,645
Fiziksel Varlıklar	Skewness /Çarpıklık	1,196
	Kurtosis /Basıklık	1,2

Tablo 2(Devamı): Dışsal ve İçsel Değişkenler İçin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçekler	Çarpıklık ve Basıklık Değerleri (ÇK ve BK)	İstatistik
Güvenilirlik	Skewness /Çarpıklık	0,724

Heveslilik	Kurtosis /Basıklık	-0,488
	Skewness /Çarpıklık	0,412
	Kurtosis /Basıklık	-0,965
Güvence	Skewness /Çarpıklık	0.50
	Kurtosis /Basıklık	-0,93
Empati	Skewness /Çarpıklık	0,212
	Kurtosis /Basıklık	-1,014
ATM	Skewness /Çarpıklık	-0,357
	Kurtosis /Basıklık	-1,087

4.3. Ölçüm Modeli

Bir ölçüm modelinin amacı, ne kadar iyi gözlemlenen (observed indicators) değişkenlerin gizli (latent) değişkenler için ölçüm aracı olarak hizmet ettiğini açıklamaktır (Amin, 2016:289). Bu araştırmada, ölçüm modelini değerlendirmek için iki aşamalı analiz tekniği kullanılmıştır. Birinci aşamada güvenilirlik analizi (Cronbach's alpha ve bileşik güvenilirlik (composite reliability /CR)) ikinci aşamada doğrulayıcı faktör analizi (Confirmatory Factor Analysis: CFA). Yakınsak geçerlilik (ortalama çıkarılan varyans / AVE) ve AVE'lerin kareköklerine bakılmıştır.

4.3.1. Güvenirlik Analizi ve Geçerlilik Analizi

İlk önce SERVPERF modelin boyutları ile müşteri bağlılığı arasındaki tutarlılığı ve ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacı ile güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach's alpha ve bileşik güvenilirlik değerler güvenilirliğini değerlendirmek için en yaygın kullanılan tekniklerdendir. Cronbach's alpha 0 ile 1 arasındadır ve daha yüksek sayılar daha güvenilir bir ölçeği göstermektedir. Cronbach's alpha bir yapı içindeki maddeler arasında yanıtların tutarlı olma derecesi bu analizde ölçülür (iç tutarlılık) (Collier, 2020: 26). Cronbach Alpha (CA) değer güvenilirliği sağlamak için değerinin 0,70'in üzerinde olması gerekmektedir (Yaşlıoğlu, 2017: 82). Tablo 3 'de bileşik güvenilirlik (CR) ve Cronbach's Alpha değerlerini sunulmaktadır. Sonuçlar, ölçeklerin güvenilir olduğunu açıklamaktadır. Birinci düzey faktöriyel yapıyı test etmek için AMOS programı kullanılmıştır. Beşli Likert ölçeğinde, 395 katılımcıdan elde edilen verilerin normal dağılıma sahip olması sebebiyle maximum likelihood (ML) hesaplama yaklaşımı kullanılarak kovaryans matrisi kurulmuştur (Kline, 2011'den aktaran Kürbüz ve Şahin 2018:355). Ölçeklerin geçerliliği, doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak belirlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizin amacı, daha önceden belirlenmiş bir yapıyı doğrulamak için kullanılan bir yöntemdir (Yaşlıoğlu, 2017: 78). Doğrulayıcı Faktör Analizi, ölçüm modelini tahmin etmek için kullanılan bir tekniktir. Faktörlerin (veya constructs) sayısının ve bunlara gözlenen (indicator) değişkenlerin yüklerinin teori temelinde beklenene uyup uymadığını doğrulamaya çalışır (Malhotra, 2010: 693). Başka bir ifadeyle doğrulayıcı faktör analizi, elde edilen verileri kullanarak daha önce geliştirilmiş, daha önceki çalışmalarda kullanılmış veya teorik bir temeli olan bir ölçek veya modelin doğruluğunu kontrol etmek için kullanılmaktadır (Gürbüz,2021: 54). Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizleri kapsamında uyum iyiliği değerleri olarak χ^2/df , Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA), Normed Fit Index (NFI), Tucker Lewis Index (TLI), Comparative Fit Index (CFI), Goodness of Fit Index (GFI) ve (Root Mean Square Residual) RMR değerleri incelenmiştir. Ölçüm modelin uyum iyiliği değerleri incelendiğinde ($\chi^2/df= 2.795$; IFI=0.942; CFI= 0.942; GFI= 0.853; RMSEA= 0.068 ve RMR = .0344) biçimde elde edilmiştir. Yani kabul edilen uyum iyiliği değerlerine ulaşılmıştır. Uyum iyiliği değerleri daha iyi hale getirmesi maksadı ile düzeltme indeksleri incelenmiş (e3 ile e4) ve (e19 ile e20) arasında kovaryans yapısı AMOS programı tarafından önerilmiştir. İlgili yapı oluşturulup model yeniden analiz edildiğinde elde edilen model uyum indeks değerleri ($\chi^2/df= 2.719$; NFI=0.915; CFI= 0.945, (NNF)TLI = 0.937; RMSEA= 0.066 ve RMR = .0331) istenilen limitler içerisinde bulunmuştur. Bu sonuç ölçeğin daha önce oluşturulmuş faktör yapısına iyi uyduğunu göstermektedir. Bu indekslerin değerleri Tablo 3 'te verilmiştir.

Tablo 3: Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Ölçüm modeli
χ^2/df	<3	$3 < \chi^2 / df \leq 5$	2.719
RMSEA	< 0.05	< 0.08	0.066
CFI	> 0.95	> 0.90	0.945
NNF/TLI	> 0.95	> 0.90	0.937
NFI	> 0.95	> 0.90	0.915
SRMR/RMR	< 0.05	< 0.08	0.046

Kaynak: (Gürbüz, Sait, 2021:38).

Tablo 4 'te verilen p değerlerinin tamamının anlamlı olduğu, standardize regresyon katsayılarının da 0,5'in üzerinde olduğu görülmektedir. MB4 isimli maddenin faktör yükünün bir az düşük olduğu ve söz konusu ifadenin standardize regresyon katsayısının anlamlı olduğu görülmektedir ($P < 0.5$). Bu sebeple adı geçen maddenin ölçüm modelinden çıkarılmaması uygun olacaktır. Başlangıçta her bir gözlemin kendi yapısına yüklendiğini ve modelin verilere kabul edilebilir bir uyum sağladığını belirledikten sonra, ölçümlerin yakınsak geçerliliğini değerlendirmek gerekmektedir. Fornell ve Larcker, yakınsak geçerliliği belirlemek için her faktör için ortalama çıkarılan varyans (average variance extracted /AVE) hesaplanmasını önermektedir. AVE'inin 0,5'ten büyük, CR'nin 0,7'den büyük ve CR'nin AVE'den büyük olması gerekmektedir. Tablo 5'te her yedi faktör için faktör yükleri, AVE ve CR verilmiştir ve hepsi istenilen düzeyinde olduğunu göstermektedir (Collier, 2020:83 ve Gürbüz,2021:84).

Tablo 4: Doğrulayıcı Faktör Analizi, Geçerliliği ve Güvenilirliği

Değişkenler ve maddeler	Faktör yükü	P değeri	AVE>0,5	CR>AVE	Cronbach 's Alpha	$\sqrt{AVE}$
Fizik1<---Fiziksel	0,837	***				
Fizik2<---Fiziksel	0,842	***				
Fizik3<---Fiziksel	0,803	***				
Fizik4<---Fiziksel	0,738	***	0,64	0,82	0.89	(0.80)
Heveslilik 1<---Heveslilik	0,853	***				
Heveslilik 2<---Heveslilik	0,904	***				
Heveslilik 3<---Heveslilik	0,893	***				
Heveslilik 4<---Heveslilik	0,857	***	0,76	0,91	0.93	(0,87)
Güvence1<---Güvence	0,847	***				
Güvence2<---Güvence	0,905	***				
Güvence3<---Güvence	0,868	***				
Güvence4<---Güvence	0,908	***	0,77	0,91	0.934	(0,87)
ATM1<---ATM	0,878	***				
ATM2<---ATM	0,941	***				
ATM3<---ATM	0,887	***	0,81	0,91	0.929	(0,90)
MB1<---Müşteri Bağlılığı	0,929	***				
MB2<---Müşteri Bağlılığı	0,949	***				
MB3<---Müşteri Bağlılığı	0,789	***				
MB4<---Müşteri Bağlılığı	0,417	***				
MB5<---Müşteri Bağlılığı	0,721	***	0,61	0,83	0,876	(0,78)
Empa1<---Empati	0,914	***				
Empa2<---Empati	0,901	***	0,75	0,92	0,937	(0,86)

Tablo 4 (Devamı): Doğrulayıcı Faktör Analizi, Geçerliliği ve Güvenilirliği

Değişkenler ve maddeler	Faktör yükü	P değeri	AVE>0,5	CR>AVE	Cronbach 's Alpha	$\sqrt{AVE}$
-------------------------	-------------	----------	---------	--------	-------------------	--------------

Empa3<---Empati	0,886	***						
Empa4<---Empati	0,892	***						
Empa5<---Empati	0,734	***						
Güven1<---Güvenilirlik	0,885	***						
Güven2<---Güvenilirlik	0,92	***						
Güven3<---Güvenilirlik	0,853	***						
Güven4<---Güvenilirlik	0,868	***						
Güven5<---Güvenilirlik	0,774	***	0,74	0,91	0,93	(0,86)		

Not 1: Fornell ve Larcker formülü kullanılarak CR hesaplanmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981: 40-42)

Not 2: (Faktör Yüğü: Standardize Yol Katsayıları)

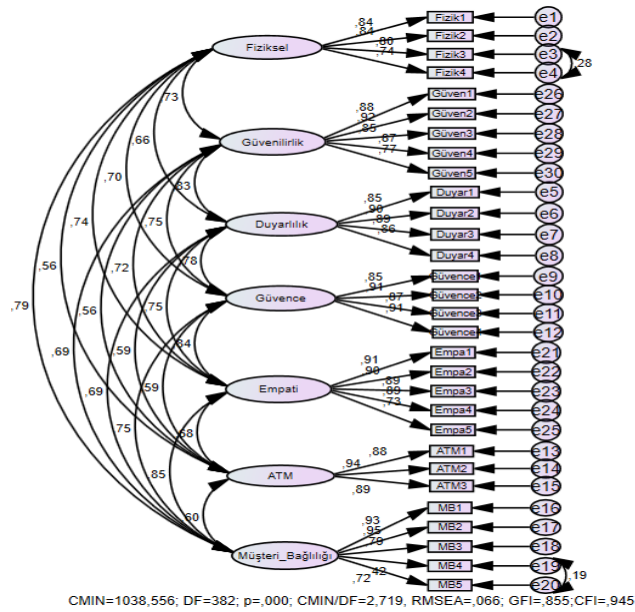
Tablo 5: Araştırmanın İçsel ve Dışsel Değişkenlere Ait Standart Sapma, Korelasyon ve Ayırt Edici (discriminant validity) Geçerlilik Değerleri (N=395)

Değişkenler	SS	1	2	3	4	5	6	7
Müşteri Bağlılığı	0,95	(0,78)						
Fiziksel Varlıklar	0,87	,686**	(0,80)					
Güvenilirlik	1,04	,637**	,660**	(0,86)				
Heveslilik	1,09	,624**	,601**	,770**	(0,87)			
Güvence	1,10	,663**	,627**	,704**	,733**	(0,87)		
Empati	1,05	,774**	,667**	,667**	,707**	,783**	(0,86)	
ATM	1,24	,558**	,498**	,519**	,553**	,546**	,626**	(0,90)

Not: Parantez içindeki değerler AVE'nin karekök değerlerini belirtmektedir.

Tablo 5'e göre hizmet kalitesi tüm boyutları ile müşteri bağlılığı arasında da $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki görülmektedir. AVE'lerin karekökleri 0.78 (Müşteri Bağlılığı), 0.80 (Fiziksel Varlıklar), 0.86 (Güvenilirlik), 0.87 (Heveslilik), 0.87 (Güvence), 0.86 (Empati) ve 0.90 (ATM) dir. Tablo 5, bunların her birinin, aralarındaki yapılar arası korelasyon değerlerinden daha büyük olduğunu göstermektedir. Böylece ayırt edici (discriminant validity) geçerliliğin varlığını bu değerler yeterli kanıt sağlar.

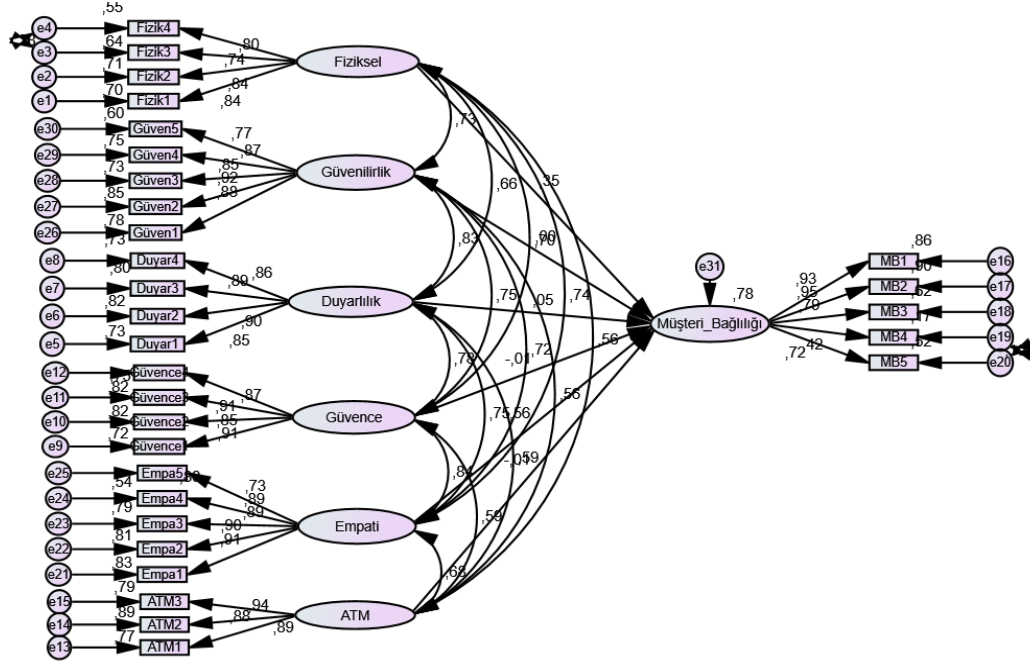
Grafik 3: Modele İlişkin DFA

4.4. Yapısal Eşitlik Modeli ve Hipotezlerin Testi

Araştırmanın hipotezlerini test etmek için oluşturulan yapısal eşitlik model Grafik 4'te sunulmuştur.

Grafik 4: Yapısal Eşitlik Modeli

CMIN=1038,556; DF=382; p=,000; CMIN/DF=2,719; RMSEA=,066; GFI=,855; CFI=,945

Araştırmanın hipotezlerini test etmek için IBM AMOS 22 programı kullanılmıştır. Öncelikle (müşteri bağlılığı, fiziksel varlıklar, güvenilirlik, heveslilik, güvence, empati ve ATM) yani içsel (Endojen) ve dışsal (Egzojen) değişkenlerinden oluşan ölçme modeli incelenmiştir. Elde edilen verilerin normal dağılım sahip olması sebebiyle (ML) maximum likelihood hesaplama yaklaşımı kullanılarak kovaryans matrisi kurulmuştur. Analiz sonucunda uyum indeksleri değerlerinde kabul edilebilir değerlere ulaşılmıştır. Ancak uyum iyiliği değerlerini daha iyi hale getirmesi maksadı ile düzeltme indeksleri incelenmiş (e3 ile e4) ve (e19 ile e20) arasında kovaryans yapısı AMOS program tarafından önerilmiştir. İlgili yapı oluşturulup model yeniden analiz edildiğinde elde edilen model uyum indeks değerleri tablo 3' de gösterildiği gibi istenilen limitler içerisinde bulunmuştur.

Araştırma hipotezleri, ölçüm modeli doğrulandıktan sonra örtük değişkenli yapısal eşitlik model kullanılarak incelenmiştir. Yapısal eşitlik modele ilişkin uyum değerleri Tablo 6'ya bakıldığında tüm değerler kabul edilebilir sınır içerisinde.

Tablo 6: Yol Analizi Sonucu Elde Edilen Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	YEM
χ^2/df	< 3	$3 < \chi^2/df \leq 5$	2.719
RMSEA	< 0.05	< 0.08	0.066
CFI	> 0.95	> 0.90	0.945
NNF/TLI	> 0.95	> 0.90	0.937
NFI	> 0.95	> 0.90	0.916
SRMR/RMR	< 0.05	< 0.08	0.046

Yapısal eşitlik model (YEM) sonuçlarına göre fiziksel varlık ve empati müşteri bağlılığı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu ($\beta=0.349$, $t=5.81$ $p=0.000$ ve $\beta=0.56$, $t=7.534$, $p=0.000$) tespit edilmiştir. Bu bulgular H1 ve H3'nin kabul edilmesini sağlamıştır. Bu karşın güvenilirlik, heveslilik,

güvence ve ATM müşteri bağlılığı üzerinde etkisinin anlamlı olmadığı ($\beta=0.002$, $t=0.027$ $p=0.978$; $\beta=0.051$, $t=0.748$, $p=0.455$, $\beta= - 0.009$, $t= - 0.123$, $p=0.902$ ve $\beta= - 0.007$, $t= - 0.158$, $p=0.874$) tespit edilmiştir. Bu bulgular H4, H2, H5 ve H6'nın reddedilmesini sağlamıştır. Grafik 4 ve Tablo 7'de yapısal eşitlik modele ilişkin analiz bulguları gösterilmektedir.

Tablo 7: Hipotezlerin Testine Yönelik YEM Analiz

Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)	β	SH	t-değeri	P	Sonuç
H1: Müşteri Bağlılığı <---Fiziksel Varlık	0,349	0,086	5,81	***	Kabul
H2: Müşteri Bağlılığı <--- Güvenilirlik	0,002	0,076	0,027	0,978	Red
H6: Müşteri Bağlılığı <--- Heveslilik	0,051	0,073	0,748	0,455	Red
H5: Müşteri Bağlılığı <--- Güvence	-0,009	0,081	-0,123	0,902	Red
H3: Müşteri Bağlılığı <--- Empati	0,56	0,077	7,534	***	Kabul
H4: Müşteri Bağlılığı <---ATM	-0,007	0,039	-0,158	0,874	Red

Not: (HS: Standart Hata, β : Standart yol katsayılar)

Bulgulara göre, ATM ve güvence boyutunun müşteri bağlılığı üzerindeki etkilerinin olumsuz olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bulgulara göre, güvenilirlik ve heveslilik boyutları ise müşteri bağlılığı üzerinde olumlu ancak istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir etkiye sahiptir.

5. Sonuç

Bankacılık hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve finansal istikrarın sağlanmasında kritik bir role sahiptir. 2020 yılında Afganistan'da 3 devlet bankası, 7 özel banka ve 2 yabancı banka şubesi olmak üzere 12 banka faaliyet göstermektedir. Afgan medyasına göre, tüm ülkede 351 ATM bulunmaktadır (Bertelsmann Stiftung, BTI 2022 Country Report Afghanistan, 2022: 20). Özel bankalar birbirleriyle yoğun rekabet halindedir, bu nedenle her bankanın mevcut müşterilerini elinde tutması ve potansiyel müşterilerini çekmesi çok önemlidir. Mevcut müşterileri elde tutmak için müşteri bağlılığı oluşturmak ve müşterileri kaliteli hizmet sunmak hayati rol oynamaktadır. Müşteri bağlılığı, karlılık oranı yükseltir. Bankacılık sektöründe, hizmet kalitesi ve müşteri bağlılığı adına gelişmiş ülkelerde/ekonomilerde kapsamlı araştırmalara rastlanmasına rağmen, literatürde Afganistan ile ilgili bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu boşluk nedeni ile bu çalışma, bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin hangi boyutlarının, (Fiziksel Varlıklar, ATM, Empati, Güvence, Güvenilirlik ve Heveslilik) müşteri bağlılığı (MB) üzerinde etkisini tespit etmek amacıyla Afganistan'ın Kabil şehrinde (n=395) özel banka müşterisi üzerinde yapılmıştır. Tablo 1'de yanıtlayıcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgiler verilmektedir. Özet tabloya bakıldığında cinsiyete göre katılımcıların ekseriyetini erkeklerin oluşturduğu 356 (%90,1) görülmektedir. Bunun nedenlerinden bir tanesi Afgan kadınlarının erkeklerden daha az bir banka hesabına sahip olmasıdır. Global Findex database'e göre 2017 yılında Afgan kadınlarının sadece %7'sinin banka hesabı vardır (World Bank Group, 2019). Katılımcıların çoğunluğu 265 (%67,1) 21–30 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcılardan 236 kişi (%45,2) Azizi Bank, 117 kişi (%22,4) Kabul Bankası, 70 kişi (%13,4) Islamic of Afganistan Banka/Bakhtar Bankası, 37 kişi (%7,1) Afghan United Bankası, 20 kişi (%3,8) Maiwand Bankası, 23 kişi (%4,4) First MicroFinance Bankası ve 19 kişinin de (%3,6) diğer bankaların müşterisi olduğu görülmektedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda altı hipotez oluşturulmuştur. Araştırma hipotezlerini test etmek için YEM analizi kullanılmıştır. YEM analizine göre banka hizmet kalitesi, müşteri bağlılığını %78'sini açıklamaktadır. Bu açıklanan varyans, hizmet kalitesinin bankacılık sektöründe müşteri bağlılığı yaratmak için önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Kabil'deki özel bankaların, hizmet kalitesinin müşteri bağlılığı üzerindeki etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu etkisi literatürde daha önce (Demirsoy, 2017; Gayathri ve Rekhapriyadharshini, 2022; Haciefendioğlu ve Koç, 2009; Hafeez ve Muhammad, 2012; Ismail ve Yunan, 2016; Khan ve Fasih, 2014; Kranias ve Bourlessa, 2013; Onan, 2017; Shanka, 2012; Ulusoy ve Akyürek, 2022) tarafından yapılan çalışmalar ile desteklenmiştir. Özet olarak müşterilerin bankalara olan bağlılığı,

bankanın sunduğu hizmetlerin kalitesini, ne kadar yüksek düzeyde değerlendirirse o kadar artar. Banka ve diğer işletmeler, hizmet kalitesi aracılığıyla müşteri bağlılığını artırabilir. Bu sonuç, aynı alanda daha önce yapılan araştırmalar ile tutarlılık göstermektedir. Fakat hizmet kalitesini oluşturan boyutların, müşteri bağlılığı üzerindeki etkisi, aynı veya diğer sektörlerde farklılaşabilmektedir.

Hizmet kalitesi boyutlarından empatinin, müşteri bağlılığı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu ($\beta=0.56$, $t=7.534$, $p=0.000$) tespit edilmiştir. Bu bulgular H3'un kabul edilmesini sağlayıp ve literatürde daha önce (Ismail ve Yunan, 2016; Kanyama ve diğerleri, 2022; Khan ve Fasih, 2014; Kheng ve diğerleri, 2010; Leninkumar, 2016; Saha, 2014) tarafından yapılan çalışmalar ile desteklenmiştir.

Fiziksel varlık boyutunun, müşteri bağlılığı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu ($\beta=0.349$, $t=5.81$, $p=0.000$) tespit edilmiştir. Bu bulgular H1'in kabul edilmesini sağlayıp ve literatürde daha önce (Ismail ve Yunan, 2016; Kanyama ve diğerleri, 2022; Kranias ve Bourlessa, 2013; Leninkumar, 2016; Thu Ha ve diğerleri, 2014) tarafından yapılan çalışmalar ile desteklenmiştir.

Güvenilirlik boyutunun, müşteri bağlılığı üzerinde etkisinin anlamlı olmadığı ($\beta=0.002$, $t=0.027$, $p=0.978$) tespit edilmiştir. Bu bulgular H2'nin reddedilmesini kanıtlayıp ve bu sonuç (Kanyama ve diğerleri, 2022; Khan ve Fasih, 2014; Kranias ve Bourlessa, 2013; Saha, 2014) tarafından yapılmış olduğu çalışmalar ile benzerdir.

Heveslilik boyutunun, müşteri bağlılığı üzerinde etkisi anlamlı olmadığı ($\beta=0.051$, $t=0.748$, $p=0.455$) tespit edilmiştir. Bu bulgular H6'nın reddedilmesini kanıtlayıp ve bu sonuç (Belwal ve Amireh, 2018; Haciefendioğlu ve Koç, 2009; Leninkumar, 2016; Onan, 2017) tarafından yapılmış olduğu çalışmalar ile benzerdir.

Güvence boyutunun, müşteri bağlılığı üzerinde etkisi anlamlı olmadığı ($\beta=-0.009$, $t=-0.123$, $p=0.902$) tespit edilmiştir. Bu bulgular H5'in reddedilmesini kanıtlayıp ve bu sonuç (Leninkumar, 2016; Thu Ha ve diğerleri, 2014) tarafından yapılmış olduğu çalışmalar ile benzerdir.

ATM boyutunun, müşteri bağlılığı üzerinde etkisi anlamlı olmadığı ($\beta=-0.007$, $t=-0.158$, $p=0.874$) tespit edilmiştir. Bu bulgular H4'nün reddedilmesini sağlamaktadır. Kısaca çalışmamız bulgularına göre, tüm SERVPERF boyutlarının Kabil'deki özel banka müşterilerinin bağlılığını etkilemediği sonucuna varmıştır. ATM ile ilgili sorular ve alınan cevaplar neticesinde, bu faktörün müşteri bağlılığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı hususunda şu açıklama yapılabilir. Kabil'de faaliyet gösteren birçok banka, içerisindeki kalabalıktan kurtulmak ve müşterileri daha fazla ATM kullanma noktasında teşvik etmek için, 2500 Afgan'dan daha az para çekenleri ATM ye zorunlu olarak yönlendirmektedir. Buna rağmen, Afganistan'da bu yüksek teknoloji cihazlar maalesef oldukça az sayıda bulunmaktadır. Afgan halkı, bu cihazlardan para çekme konusunda henüz tam olarak güven açısından da ikna olmuş değillerdir. İnsanların, teknoloji konusunda farkındalıklarının düşük olması da bu cihazların daha az kullanılmasına neden olmaktadır. Araştırma hipotezleri oluşturulurken, özellikle ATM ile alakalı hizmet kalitesi alt boyutunun, müşteri bağlılığı üzerinde çok fazla olumlu etki yapmayacağı yukarıda izah edilen sebeplerden ötürü tahmin edilmişti. Buna rağmen diğer ülkelerde görülen uygulamalar ve yapılan çalışmalarda bu boyutunun etkisinin yüksek olduğu bilindiği için, bu hususa özel dikkat çekilmek istenmiştir. Afgan medyasına göre, tüm ülkede 351 ATM bulunmaktadır ve müşteriler ATM'de bir işlem yapmak için sıra olduğunda çok fazla beklemek durumunda kalmaktadırlar. (Bertelsmann Stiftung, BTI 2022 Country Report Afghanistan, 2022: 20).

Bu çalışma, Afganistan'da sadece Kabil şehrinde özel bankalar üzerinde yapılmış, bankacılık sektöründeki diğer tüm bankaları ve şehirleri hariç tutmuştur. Bunu yanında tesadüfi olmayan kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak (N=395) anket yapılmıştır. Sonuçların diğer durumlara ve tüm Afganistan bankacılık sisteme genelleştirilebilmesi teorik açıdan anlamlı ve dürüst değildir.

Bu çalışma, özellikle Afganistan’da banka yöneticilerine, hizmet kalitesini artırmak, müşteri bağlılığını oluşturmak, etkili pazarlama stratejileri geliştirmek, müşterilerin beklentilerine yanıt vermek, iyi bir iş performansı kazanmak ve rekabet avantajı elde etmek için yardımcı olacaktır. Bu çalışma, aynı zamanda Afganistan’da hizmet sektöründe faaliyet gösteren sigortacılık, eğitim hizmetleri, otel hizmetleri ve havayolu gibi işletmeler için hizmet kalitesini ölçmek adına alt yapı teşkil edecektir. Gelecekteki araştırmaların, özel ve devlet bankaları üzerinde yapılması önerilmektedir. Böylece elde edilen sonuçları karşılaştırılması imkânı sağlanmış olacaktır. Ayrıca gelecekteki araştırmalar için hizmet kalitesi ve müşteri bağlılığı arasındaki ilişkinin ölçülmesinde, moderator (düzenleyici) olarak demografik değişkenlerin etkisinin incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Aksu, A. A. (2006). Gap Analysis İn Customer Loyalty: A Research in 5-Star Hotels İn the Antalya Region of Turkey. *Quality And Quantity*, 40(2), 187–205.
- Âmin, M. (2016). Internet Banking Service Quality And İmplication On E-Customer Satisfaction And E-Customer Loyalty. *International Journal Of Bank Marketing*, 34(3), 280–306.
- Auka, D. O., Bosire, J. N. Ve Matern, V. (2013). Perceived Service Quality And Customer Loyalty İn Retail Banking in Kenya. *British Journal Of Marketing Studies*, 1(3), 32–61.
- Behzad, J. (2016). 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Afganistan’da Uygulanan Para Politikalarının Dış Ticaret Üzerine Etkileri.
- Besterfield, D. H., Besterfield, G. H., Besterfield-Sacre, M. ve Urdhwareshe, R. (2012). Total Quality Management Revised Third Edition Carol Besterfield-Michna.
- Collier, J. E. (2020). Applied Structural Equation Modelling Using AMOS. Applied Structural Equation Modelling For Researchers And Practitioners. Routledge.
- Bertelsmann Stiftung, BTI 2022 Country Report — Afghanistan. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2022.
- Cronin, J. J. ve Taylor, S. A. (1992). Measuring Service Quality: A Re examination And Extension. *Journal Of Marketing*, 56(3), 55–68.
- Da Afghanistan Bank. (2020). Economic & Statistical Bulletin.
- Demirsoy, M. (2017). Hizmet Kalitesi, Kurumsal İmaj, Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkilerin Ar-Ge Projeleri Fonlayan Bir Kuruluşta Araştırılması.
- Ehigie, B. O. (2006). Correlates of Customer Loyalty To Their Bank: A Case Study İn Nigeria. *International Journal of Bank Marketing*, 24(7), 494–508.
- Elliott, K. M. (1994). Servperf Versus Servqual: A Marketing Management Dilemma When Assessing Service Quality. *Journal of Marketing Management*, 4(2), 56–61.
- Erdoğan, E. ve Aksoy, R. (2014). Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelleri ile İlgili Yazın Taraması. *TISK Academy*, 9(17), 156–185.
- Gayathri, S. ve Rekhapriyadharshini. (2022). The Mediating Effect of Customer Satisfaction on The Relationship Between Service Quality and Customer Loyalty in Digital Banking. *Journal of Contemporary Issues İn Business And Government*, 28(1), 20–31.
- Gupta, K. (2022). Re-Examining The Service Quality Measurement Tools – Servqual And Servperf. *Jamshedpur Research Review*, 1(50), 1–184.
- Ha, N. T., Minh, N. H., Anh, P. C. ve Matsui, Y. M. (2014). The Relationship Between Service Quality And Customer Loyalty İn Specialty Supermarkets: Empirical Evidence İn Vietnam. *International Journal of Business And Economics Research*, 3(5), 178–186.

- Haciefendioğlu, Ş. ve Koç, Ü. (2009). Hizmet Kalitesi Algılamalarının Müşteri Bağlılığına Etkisi ve Fast-Food Sektöründe Bir Araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(18), 146–167.
- Hafeez, S. ve Muhammad, B. (2012). The Impact of Service Quality, Customer Satisfaction and Loyalty Programs on Customer's Loyalty: Evidence From Banking Sector Of Pakistan. *International Journal Of Business And Social Science*, 3(16), 200–209.
- Ingaldi, M. (2018). Overview of the Main Methods of Service Quality Analysis. *Production Engineering Archives*, (18), 54–59.
- Ismail, A. ve Yunan, M. Y. S. (2016). Service Quality As A Predictor Of Customer Satisfaction and Customer Loyalty. *Logforum*, 12(4), 269–283.
- Jain, S. K. ve Gupta, G. (2004). Measuring Service Quality: Servqual Vs. Servperf Scales. *Vikalpa*, 29(2), 25–38.
- Jere, M. G. ve Mukupa, A. (2018). Customer Satisfaction and Loyalty Drivers in the Zambian Mobile Telecommunications Industry. *Journal of Business & Retail Management Research*, 13(02), 120–128.
- K, M. ve Gayathri, A. S. S. (2022). Impact Of E-Service Quality on E-Satisfaction And E-Loyalty. *Journal Of The Asiatic Society of Mumbai*, (March).
- Kanyama, J., Nurittamont, W. Ve Siripipatthanakul, S. (2022). Hotel Service Quality And its Effect On Customer Loyalty: The Case of Ubon Ratchathani, Thailand During COVID-19 Pandemic. *Journal of Management In Business*, 1(9), 1–20.
- Khan, M. M. K. ve Fasih, M. (2014). Impact Of Service Quality on Customer Satisfaction and Customer Loyalty: *Evidence From Banking Sector*, 8(2), 331–354.
- Kheng, L. L., Mahamad, O. ve Ramayah, T. (2010). The Impact of Service Quality on Customer Loyalty: A Study Of Banks In Penang, Malaysia. *Journal of The Indian Medical Association*, 2(2), 57–66.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (2012). Principles Of Marketing. *Economica*.
- Kranias, A. ve Bourlessa, M. (2013). Investigating The Relationship Between Service Quality And Loyalty In Greek Banking Sector. *Procedia Economics and Finance*, 5, 453–458.
- Leninkumar, V. (2016). The Effect of Service Quality on Customer Satisfaction. *European Journal of Business and Management*, 8(33), 44–49.
- Malhotra, N. K. (2010). Marketing Research an Applied Orientation.
- Methuku, H. ve Hussein, H. R. (2011). A Study On Total Quality Management & Developing A Comprehensive Model For Quality in Higher Education. *International Journal of Research in Commerce, Economics & Management*, 5(1), 2231–4245.
- Mosahab, R., Mahamad, O. ve Ramayah, T. (2010). Service Quality, Customer Satisfaction and Loyalty: A Test Of Mediation. *International Business Research*, 3(4), 72–80.
- Nasrulla, M., Siregar, S., Wahyuni, S. ve Asmuni. (2022). Servqual Analysis of Customers in Choosing Islamic Bank, 3(1), 188–199.
- National Statistics and Information Authority (NSIA). (2021). Afghanistan Statistical Yearbook 2020. Afghanistan Statistical Yearbook = سالنامه احصائیوی.
- Onan, G. (2017). Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Marka Bağlılığı Üzerine Etkisi Impact of Service Quality on Brand Loyalty in the Banking Sector Özet. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 529–538.

- Öztürk, D. (2016). Müşteri Sadakati Oluşturmada Etkili Olan Faktörler: Türk Bankacılık Sektöründe Müşteri Sadakati Üzerine Bir Araştırma.
- Öztürk, H. Ve Demirtaş, Ö. (2022). Etik Liderlik Davranışlarının Çalışan Sadakati Aracılığıyla İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 192–200.
- Parasuraman, A, Zeithaml, V. A ve Berry, L. L. (1988). SERQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12–40.
- Pena, M. M., Da Silva, E. M. S., Tronchin, D. M. R. ve Melleiro, M. M. (2013). The Use of the Quality Model Of Parasuraman, Zeithaml And Berry in Health Services. *Revista Da Escola De Enfermagem*, 47(5), 1227–1232.
- Saha, D. (2014). Bank Service Quality, Customer Satisfaction And Loyalty: An Assessment Of Private Banking Sector With Special Reference To Siliguri Region. *SIT Journal Of Management*, 4(2), 16–27.
- Sahak, F. (2021). Afghanistan Banking Sector Assessment International Rescue Committee.
- Savaş, H.ve Kesmez Gülderen, A. (2014). Hizmet Kalitesinin Servqual Modeli ile Ölçülmesi: Aile Sağlığı Merkezleri Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 1–13.
- Shanka, M. S. (2012). Bank Service Quality, Customer Satisfaction And Loyalty in Ethiopian Banking Sector. *Journal Of Business Administration and Management Sciences Research*, 1(1), 1–9.
- Shankar, A. ve Jebarajakirthy, C. (2019). The Influence of E-Banking Service Quality On Customer Loyalty: A Moderated Mediation Approach. *International Journal Of Bank Marketing*, 37(5), 1119–1142.
- Taghipourian, Mohammad Javad; Bakhsh, M. M. (2015). Loyalty: From Single-Stage Loyalty to Four-Stage Loyalty. *International Journal of New Technology And Research*, 1(6), 48–51.
- Thokoa, R. L., Naidoo, V. ve Herbst, T. H. H. (2022). A Review of Service Quality: Case of the National Treasury Of South Africa. *Africa's Public Service Delivery & Performance Review*, 10(1), 1–13.
- Ulusoy, V. ve Akyürek, S. (2022). The Effect of Perceived Service Quality And Satisfaction on Customer Loyalty in Hotel Services: A Field Research in The District of Şile. *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt*, 19(1), 326–342.
- Usta, R. ve Memiş, S. (2009). Hizmet Kalitesi ve Marka Bağlılığı arasındaki ilişki üzerine müşteri tatmininin Aracılık etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 87–108.
- Vanpariya, B. ve Ganguly, P. (2011). SERVQUAL Versus SERVPERF: An Assessment From Indian Banking Sector. *SSRN Electronic Journal*, 1(1).
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *Istanbul University Journal of The School of Business*, 46, 74–85.

SERVICE QUALITY AND CUSTOMER LOYALTY: A RESEARCH ON CUSTOMERS PERCEPTION OF PRIVATE BANKING SERVICES IN KABUL CITY

Extended Abstract

Aim: The aim of this study is to determine which of the service quality dimensions (Physical evidence, ATM, Empathy, Assurance, Reliability and Responsiveness) have an effect on customer loyalty in the banking sector in Kabul city, Afghanistan.

Method(s): The research used a questionnaire technique to collect the data. The questionnaire form is divided into three parts: In the first part, the demographic information and bank-related information of the participants were examined using a total of 7 questions. In the second part of the questionnaire, the scale focusing on service performance was used to determine the service quality of private banks in Kabul city. This scale is a SERVPERF scale developed by Cronin and Taylor (1992 and 1994). According to Parasuraman et al (1991:445), a new item can be added to the service quality scale or the language can be adjusted, but no item can be completely eliminated, because doing so compromises the integrity of the scale. In accordance with this recommendation, in this study, three statements about ATMs were added to the SERVPERF scale after interviews with academics and bank staff interested in banking issues, provided that the original statements were not changed. The third section's five statements, which measure consumer loyalty, are drawn from research by Butcher, Sparks, and O'Callaghan (2001) and Rakesh Belwal and Mohannad Amireh (2018). In this study, 5-point Likert rating scale was used to measure all the main variables. In the questionnaire, each participant was selected from customers of private banks in the city of Kabul, Afghanistan. According to Gürbüz and Şahin (2018: 130), the minimum sample size for a target audience of 10 million for quantitative social science studies with a confidence level of 95% and a sampling error of 5% was proposed to be 384. Therefore, in this study, the data were collected online and face-to-face by means of convenience sampling method from 395 private bank customers in Kabul, Afghanistan between 19.05.2022-30.06.2022. The reliability (Cronbach's alpha and composite reliability values) and validity (confirmatory factor analysis, convergent validity and discriminant validity) of the scale used in the study were first verified. The demographic characteristics of the participants were examined using descriptive statistics (such as frequency and percentage). The study hypotheses were tested using the structural equation modeling (YEM). IBM SPSS 25 and IBM AMOS 22 were used to conduct the analyses.

Findings: This study was conducted on a private bank customers in Kabul, Afghanistan (n=395) in order to determine which dimensions of service quality in the banking sector had an impact on customer loyalty. Table 1 provides information about the socio-demographic characteristics of the respondents. When looking at the summary table, it is seen that 356 (90.1%) of the participants were mostly men according to gender. One of the reasons for this is that Afghan women have a lower bank account ratio than men. According to the Global Findex database, only 7% of Afghan women had a bank account in 2017 (World Bank Group, 2019). The majority of the participants, 265 (67.1%) are between the ages of 21-30. Among the participants, 236 (45.2%) Azizi Bank, 117 (22.4%) Kabul Bank, 70 (13.4%) Islamic of Afghanistan Banka/Bakhtar Bank, 37 (7.1%) Afghan United Bank, 20 (3.8%) customers of Maiwand Bank, 23 (4.4%) First MicroFinance Bank and 19 (3.6%) customers of other banks. The IBM AMOS 22 program was used to test the hypotheses of the study. Firstly, the measurement model consisting of internal (Endogenous) and external (Exogenous) variables was studied. The collected data had a normal distribution, hence the (ML)maximum likelihood calculation approach was used to create the covariance matrix. As a result of the analysis, the model fit index values were ($\chi^2/df= 2.719$; NFI=0.915; CFI= 0.945, (NF)TLI = 0.937; RMSEA= 0.066 and RMR = 0.967.0331) it was found within the required limits. Structural equation model (SEM) was used to test the research hypotheses. According to the results of the structural equation modeling (SEM), it was found that the effect of tangibles and

empathy on customer loyalty was significant ($\beta=0.349$, $t=5.81$ $p=0.000$ and $\beta=0.56$, $t=7.534$, $p=0.000$). These findings led to the acceptance of H1 and H3. In spite of this, reliability, responsiveness, assurance and the impact of ATM on customer loyalty is not significant ($\beta=0.002$, $t=0.027$, $p=0.978$; $\beta=0.051$, $t=0.748$, $p=0.455$, $\beta= - 0.009$, $t= - 0.123$, $p=0.902$ and $\beta= - 0.007$, $t= - 0.158$, $p=0.874$) have been identified. These findings led to the rejection of H4, H2, H5 and H6. Graph 4 and Table 7 show the analysis findings related to the structural equation modeling.

Conclusion: The results of the study show that customer loyalty is influenced by the service quality provided by private banks in Kabul. This effect has been supported by previous studies in the literature. However, the effect of the dimensions that constitute the quality of service on customer loyalty may differ in the same or other sectors. This study will assist bank managers, particularly those in Afghanistan, in enhancing customer satisfaction, increasing brand loyalty, creating efficient marketing campaigns, meeting customer expectations, and improving business performance and competitive advantage. This study will also be an infrastructure for measuring the quality of service for businesses such as insurance, educational services, hotel services and airlines operating in the service sector in Afghanistan. It is proposed that future research be conducted on private and state banks. As a result, it will be feasible to compare the outcomes. In addition, it is proposed to examine the effect of demographic variables as moderator in measuring the relationship between service quality and customer loyalty for future research.

OLASI BİR KATALAN AYRILIĞININ AB ENTEGRASYONUNA ETKİLERİNİN SWOT ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Sinem ÇELİK²

Öz

Avrupa Birliği (AB) bünyesinde yer alan ülkelerde ayrılma taleplerini en güçlü şekilde ifade eden halk Katalanlar olmuştur. İspanya'ya bağlı Katalonya bölgesinin özerklik talebiyle başlayan self-determinasyon istekleri tarihsel süreç içerisinde ayrılma talebine dönüşmüştür. Söz konusu talepler sonucunda İspanya'dan gerçekleşecek olası bir Katalan ayrılığının AB açısından birtakım belirsizlikler yaratacağı muhakkaktır. Dolayısıyla olası bir ayrılığın, özellikle AB bünyesinde bulunan azınlıklar üzerindeki etkileri bağlamında AB entegrasyonuna nasıl etki edeceğinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, Katalan halkın ayrılma taleplerinin tarihsel süreç içerisinde yaşadığı değişim ve dönüşümü ele alarak, muhtemel bir Katalan ayrılığının AB entegrasyonuna nasıl etki edeceğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu etkilerin detaylı bir şekilde belirlenebilmesi için durum analizi yapılması önem arz etmektedir. Bunu gerçekleştirmenin yollarından biri, SWOT analizi olduğundan çalışma özelinde SWOT analizinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Entegrasyon, Katalonya, SWOT Analizi.

JEL Sınıflandırması: Z18, Z19, J15.

EVALUATION OF THE EFFECTS OF A POSSIBLE CATALAN SECESSION ON EU INTEGRATION WITHIN THE FRAMEWORK OF SWOT ANALYSIS

Abstract

The Catalans are the minority within the European Union (EU) that has most strongly expressed its demands for secession. The Catalans' demands for self-determination, which began with demands for autonomy, have evolved throughout history into demands for secession. It is certain that a possible secession of Catalonia from Spain will create some uncertainties for the EU. Therefore, it is important to investigate how a possible secession will affect EU integration, especially with regard to the impact on minorities within the EU. In this context, this study aims to determine how a possible Catalan secession will affect EU integration by looking at the change and transformation of Catalan secessionist demands in the historical process. In order to determine these implications in detail, it is important to conduct a situational analysis. One of the ways to achieve this is through the analysis of SWOT. For this reason, the SWOT analysis was used in this study.

Keywords: European Union, Integration, Catalonia, SWOT Analysis.

JEL Classification: Z18, Z19, J15.

¹ Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında, Dr. Öğr. Üyesi Fatma AKKAN GÜNGÖR danışmanlığında hazırlanmış olan "Katalanların Self-determinasyon Talepleri ve Olası Bir Katalan Ayrılığının AB Entegrasyonuna Etkileri: SWOT Analizi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sinem.tan@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9072-7542

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 05.08.2022

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 18.01.2023

Çelik, S. (2023). Olası Bir Katalan Ayrılığının AB Entegrasyonuna Etkilerinin Swot Analizi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 38, 129-144. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1156761>

1. Giriş

Katalonya bölgesi, İspanya açısından uzun yıllar boyunca önemli bir sorun olmayı sürdürmüştür. Bölge halkının öncelikle özerklik talebiyle başlayan ve zamanla ayrılma talebine dönüşen istekleri bu sorunun temeli olarak görülebilir. Katalanların özerklik taleplerine ve ayrılma isteklerine temel oluşturan gerekçeler ise tarihsel, kültürel, siyasi ve ekonomik olmak üzere çok boyutlu bir görünüm arz etmektedir. Katalanlar V.Felipe, Primo De Rivera ve özellikle Francisco Franco döneminde kendilerine yönelik baskılayıcı politikalar uygulandığına yönelik iddialarına rağmen, yakın döneme kadar İspanya'nın bir parçası olarak kalma iradelerini sürdürmüştür. Bu durum İspanya Anayasa Mahkemesi'nin Katalonya özerkliğini genişleten 2006 Katalonya Özerklik Statüsündeki bazı maddeleri anayasaya aykırı bulan 2010 yılındaki kararları sonrasında değişim göstermiştir. Bu tarihten itibaren ayrılma yanlılarının giderek güç kazandığı yeni bir döneme geçildiğini söylemek mümkündür.

2010 Anayasa Mahkemesi kararları ile Katalonya Özerk Hükümeti ve İspanya Merkezi Hükümeti arasında artan gerilim, Kasım 2014 ve Ekim 2017'de Katalonya'nın gayri resmî bağımsızlık referandumları gerçekleştirmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 1 Ekim 2017 tarihinde gerçekleşen son bağımsızlık referandumu ülke genelinde siyasi gerginliği tırmandırmış, Katalonya sorununu AB'nin önemli gündemlerinden biri haline getirmiştir. Bünyesinde yer alan bir ülkede gerçekleşen olaylara kayıtsız kalamayan AB, 2017 referandumunun İspanya Anayasası'na göre yasal olmadığını ve dolayısıyla referandum gerekçe gösterilerek yapılan tek taraflı bağımsızlık ilanının da yasal kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte AB, yasal yönü bulunmayan bir konuda arabuluculuk yapılmasının da mümkün olmadığını belirterek, Katalonya'da yaşanan gelişmeleri doğrudan İspanya'nın iç meselesi olarak değerlendirmiştir.

AB'nin 2017 referandumu öncesi ve sonrasındaki tutumu dikkate alındığında, muhtemel bir Katalan ayrılığı durumunun AB için de bazı belirsizlikleri beraberinde getireceği muhakkaktır. Dolayısıyla olası bir Katalan ayrılımasının özellikle AB'nin azınlık politikası ve Birlik bünyesinde yer alan azınlıklar üzerindeki etkileri bağlamında AB entegrasyonunu nasıl şekillendireceğinin analiz edilmesi önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Katalanların ayrılma isteğine varan taleplerini tarihsel süreç içerisinde ele alarak, olası bir Katalan ayrılığı durumunun AB entegrasyonuna muhtemel etkilerini tespit etmektir. Bu etkilerin detaylı bir biçimde belirlenebilmesi doğrultusunda durum analizi yapılması önem arz etmektedir. Bunu gerçekleştirmenin yollarından biri, SWOT analizi olduğundan çalışma özelinde SWOT analizinden yararlanılmıştır. Çalışmanın iddiası ise olası Katalan ayrılığının, özellikle AB bünyesinde yer alan diğer ayrılıkçı bölgeleri cesaretlendirerek domino etkisi yaratma ihtimali dolayısıyla AB'yi zor durumda bırakabileceği ve entegrasyon açısından birtakım olumsuzlukları beraberinde getirebileceği şeklindedir.

Çalışma dört ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan birinci ana başlıkta ayrılma hakkının kavramsal çerçevesi detaylı olarak incelenmiştir. İkinci ana başlıkta Katalanların ayrılma isteğine varan talepleri tarihsel süreç içerisinde ele alınmış, üçüncü ana başlıkta ise AB'nin Katalanların ayrılma taleplerine ilişkin tutumuna yer verilmiştir. Çalışmanın olası bir Katalan ayrılığının AB entegrasyonuna etkileri: SWOT Analizi adını taşıyan son ana başlığında ise olası bir Katalan ayrılması karşısında AB entegrasyonunun sahip olduğu güçlü ve zayıf yönler, ayrıca bu durumun AB entegrasyonu açısından taşıdığı fırsatlar ve tehditler SWOT Analizi ile açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Ayrılma Hakkının Kavramsal Çerçevesi

Mücadele ve müzakere süreçlerinin her ikisini de bünyesinde barındıran ayrılma olgusu, ana devlet varlığını sürdürürken, var olan devletin topraklarının belirli bir kısmının geri çekilmesi ve başka bir devletin ortaya çıkması eylemlerini ifade eden bir self-determinasyon modudur (Van den Driest, 2013:87). Aynı zamanda ayrılma, yeni bir bağımsız devlet oluşturmak veya başka bir devlete bağlı kalmak amacıyla, yerleşik nüfus tarafından yürütülen bir devletin topraklarının bir kısmının

ayrılması olarak tanımlanabilir (Haverland, 1987:384). Ayrılma hakkı, uluslararası literatür kapsamında temel olarak iki ana kategoriye ayrılır. Rızaya dayalı ayrılma hakkı ve tek taraflı ayrılma hakkı. Önemli ayrılma hakkı teorisyenlerinden biri olan Buchanan'a göre "rıza dayanan ayrılma hakkı bir müzakere sürecini takiben ortaya çıkar veya anayasal sürece uygun bir şekilde kullanılır. Tek taraflı ayrılma hakkı ise tam aksine, bir grubun rızaya dayanmaksızın veya anayasal yetkilendirme olmaksızın mevcut bir devletin topraklarının bir kısmında kendi bağımsız siyasi birimini kurma girişimidir (Buchanan, 2004:338)." Rızaya dayalı ayrılma hakkı, büyük ölçüde bir hukuk meselesi olarak görülür ve ayrılmanın anayasasını kabul etmeyi gerektirir (Muro, 2017:21). Ayrıca, anayasal olarak ayrılma ve siyasi müzakere ile ayrılma olarak iki alt gruba ayrılmaktadır. Rızaya dayalı ayrılmanın her iki yönü de barışçıl olarak kabul edilir ve uluslararası hukukun herhangi bir yasal ilkesini ihlal etmez veya etkilemez (Pechalova, 2017:26-27).

Tek taraflı ayrılma ise, önceki egemenin rızası olmaksızın bir devletin topraklarının belirli bir kısmının ayrılmasını ifade eder (Crawford, 2006:246). Dolayısıyla tek taraflı ayrılmalarda ana devletin rızası yoktur ve bu tür ayrılmalar kuvvet kullanımı ve tehdidi içerebilir. Tek taraflı ayrılmalar çoğu zaman, ağır insan hakları ihlalleri, haksız şekilde toprak kazanımları ve özyönetim anlaşmalarının sistematik ihlalleri durumunda tek taraflı ayrılma amacıyla olan ulusların bu hakka sahip olduğunu iddia eden düzeltici hak teorileri ile ilişkilendirilir (Muro, 2017:22). Düzeltici hak teorilerine göre; yaşadığı devletin sınırları dâhilinde ciddi insan hakları ihlallerine maruz kalan, haksız ilhaka uğrayan, içsel özerkliği veya azınlık hakları devamlı olarak ihlal edilen bölgesel olarak belirli bir yerde yoğunlaşan bir grup ayrılma hakkını ahlaken elinde bulundurur (Catala: 2013:78-79). Asıl problem, hiçbir haksızlığa uğramadığı ve ana devlet rıza göstermediği halde azınlık bir grup tarafından gerçekleştirilen tek taraflı ayrılma beyanıdır.

Tek taraflı ayrılma durumunda genel olarak anayasal bir ayrılma hakkı söz konusu değildir ve siyasi müzakere yapılmaması olası değildir ya da yapılan müzakere başarısız olmuştur. Geçmişten bu yana pek çok sayıda başarılı ve başarısız tek taraflı ayrılma örneği olduğunu söylemek mümkündür. Başarılı tek taraflı ayrılma örnekleri; Endonezya (Hollanda), Cezayir (Fransa), Güney Sudan (Sudan), Bangladeş (Pakistan), Eritre (Etiyopya), Bosna- Hersek, Sırbistan, Hırvatistan, Kosova (Yugoslavya) iken, başarısız tek taraflı ayrılma teşebbüsleri; Tibet (Çin), Keşmir (Hindistan), Tamil Elam (Sri Lanka), Çeçenistan (Rusya Federasyonu), Trasdinyester (Moldova), Abhazya ve Güney Osetya (Gürcistan)'dır (Anderson, 2012:354-355).

Ayrılma hakkı teorileri ise üç başlık altında ele almak mümkündür. Bunlar: Yalnızca İyileştirici Hak Teorileri, Temel Hak Teorileri ve Ulusal Self-determinasyon Teorileri şeklinde sıralanabilir. Uluslararası literatürde Haklı Neden Teorileri olarak da bilinen Yalnızca İyileştirici Hak Teorileri siyasi ayrılmayı haklı kılan birtakım nedenlere ve özel durumlara öncelik vermektedir. Bu teoriler, toprak işgali, soykırım dâhil olmak üzere temel insan hakları ihlali, ayrımcı adaletsizlik, din, dil, kültür ve etnik kökene dayanan insanları veya grupları görmezden gelmek gibi adaletsizliklerin giderilmesi gerektiği durumlarda ayrılma hakkına izin verir (Moore, 1998:6).

Uluslararası literatürde Tercih Teorileri olarak da bilinen Temel Hak Teorileri, ayrılma isteğinde bulunan grubun ayrılma talebinin meşru olabilmesi için yalnızca bu isteğini ifade etmesini yeterli görmektedir. Ayrıca ayrılma hakkına ilişkin bu teoriler, ayrılma talebinde bulunan grubun adaletsizlik kurbanı olup olmadığı ile ilgilenmemektedir (Philpott, 1998:81-83). Temel Hak Teorilerinin en önemli temsilcilerinden biri olan Harry Beran (1993:484), kendisini farklı ve ayrı bir grup olarak hisseden, belirli bir bölgede çoğunluğa sahip olan ve bağımsız siyasi bir varlık olarak hayatta kalabilecek her grubun ayrılma hakkını elinde bulundurduğunu savunur. Ulusal Self-determinasyon Teorileri ise ayrılma hakkını uluslara atfederek, ulusların kendi bağımsız devletlerini kurmalarını öngörür. Bu teoriler, azınlık halklarının bağımsız bir devlet kurma hakkı da dâhil olmak üzere self-determinasyon hakkına sahip olduğunu belirtir ve insanların hissettiği ulusal bağların gerçek etik öneme sahip olduğu fikrine dayanır (Norman, 1998:35).

3. Tarihsel Süreç İçerisinde Katalanların Ayrılma İsteğine Varan Talepleri

İspanya'nın 17 özerk bölgesinden biri olan Katalonya'nın, tarihsel süreç içerisinde özerklik talebiyle başlayan istekleri zamanla ayrılma talebine dönüşmüştür. İlk kez 14. yüzyılda öz yönetim kurumuna (Generalitat) sahip olan Katalonya, tarihsel süreç içinde yaşanan gelişmelere göre zaman zaman bu özerkliği kaybetmiş, yeniden kazanmış ya da genişletmiştir. Örneğin 1714'te Barselona'yı kontrolüne alarak İspanya Veraset Savaşları'nı sonlandıran V. Felipe (1714-1746), 1923'te askeri diktatörlük başlatan Primo De Rivera (1923-1930) ve İspanya İç Savaşı'nı kazanmasını takiben baskılayıcı politikalar uygulayan Francisco Franco'nun (1939-1975) yönetimleri sırasında Katalonya özerkliği tamamen askıya alınmıştır. Katalan özerkliğine yapılan darbeler sonucu şekillenen Katalan milliyetçiliği ilk olarak Katalan dilini ve kültürünü canlandırmayı amaçlayan "Renaixença" hareketi (1833) ile ortaya çıkmıştır. Bu hareket başlangıçta kültürel bir karaktere sahipken, süreç içinde siyasi bir yapıya bürünmüştür. Ancak Katalan milliyetçiliğinin etkili bir hareket olarak belirlediği asıl dönem Franco rejimi dönemi (1939-1975) olmuştur.

Franco döneminde, Katalan kurumları bastırılmış, Katalanca yasaklanmış ve milli marş, bayrak gibi Katalan kimliğini oluşturan tüm sembolik unsurlar ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde Katalan halk, rejimin diktatörlüğünü reddetmeyi amaçlayan bir mücadele şekli benimsemiştir. 1975'te Franco'nun ölümü sonrası modernleşmek ve demokratikleşmek gerekliliğinin farkına varan İspanya, 1978 Anayasası'nı oluşturmuştur. Franco dönemindeki baskı politikalarına son veren Anayasa ile İspanya dışlandığı uluslararası sisteme geri dönüş sağlamış, kültürel, dilsel ve tarihi farklılıklar tanınarak demokrasi pekiştirilmeye çalışılmıştır (Moreno vd., 1998:71). 1978 Anayasası'nın kabulünden sonraki ilk önemli adım ise bölgesel özerkliğin araçları oluşturularak Anayasanın bölgeselci idealini uygulamaya geçirmek olmuştur. Sağlam geleneği ile Katalonya, bu noktada ilk ideal aday olarak görülmüştür. Katalonya Özerklik Statüsü, 1979'da gerçekleşen popüler bir referandum sonrasında onaylanmıştır. Böylelikle Katalonya, Generalitat'a ve kendi parlamentosuna yeniden kavuşmuş, Katalanca, Katalonya'nın ikinci resmi dili ilan edilmiştir (Conversi, 1994:166-167).

1980-2003 yılları arasında Katalonya Özerk Yönetimi ve İspanya hükümeti arasındaki ilişkilerde "kazan- kazan stratejisi"nin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bu strateji, her iki tarafın da müzakere etmeyi ve karşılıklı kazanımlar elde etmek için taviz vermeyi kabul ettiği iş birliğine dayalı bir strateji olarak tanımlanabilir (Levrat vd., 2017:17). Katalonya'da 2003'te gerçekleşen bölgesel parlamento seçimleri, 1980 itibarıyla Katalonya devlet başkanlığı yapan Jordi Pujol'un yeniden seçilmeyi reddetmesini takiben güç değişikliği ile sonuçlanmıştır. Yeni kurulan koalisyon hükümeti ilk iş olarak yeni statü hazırlıklarına girişmiştir (Guibernau, 2014a:112).

2006'da Katalonya'da düzenlenen referandum ile kabul edilen Özerklik Statüsü, 1979'da onaylanan Statü ile kurulan özyönetimi pekiştirmeyi ve genişletmeyi amaçlamıştır. Kabul edildiği andan itibaren 1979 Statüsü'nün yerine geçen 2006 Özerklik Statüsü, Katalan vatandaşların ve siyasi kurumların haklarını ve yükümlülüklerini, İspanya devleti ile olan güç ilişkilerini ve Katalonya Özerk Yönetimi'nin finansmanını içeren geniş bir çerçeveye sahiptir. Katalonya'nın İspanya devleti içerisinde özgün bir bölge olduğunu tasvir ederek başlayan ve Barselona-Madrid arasındaki yetki dağılımını tanımlamaya hizmet eden Statü'nün getirdiği en önemli değişiklik, Katalonya için "ulus" kavramını kullanması olmuştur (Mermel, 2016:21-22).

İspanya Anayasa Mahkemesi'nin 2010'da verdiği nihai kararda, 2006 Katalonya Özerklik Statüsü'ndeki 14 madde anayasaya aykırı bulunmuştur. Mahkemenin 14 maddeyi içeren iptal kararları genel hatlarıyla "tanımaya", "yetkiye" ve "finansmana" ilişkin kararları kapsamak üzere üç kısımda incelenebilir (Kolçak, 2017:34). Statü'nün girişinde Katalonya'nın "ulus" olarak tanımlanmasının hiçbir hukuksal dayanağı olmadığı, anayasal çerçeveye göre ulus olarak yalnızca İspanyol ulusunun kabul edilebileceği, tanımaya ilişkin iptal kararları kapsamında değerlendirilebilir (Lluch, 2020:249). Aynı zamanda Mahkeme'nin Katalancanın sadece eğitim alanında Kastilyan İspanyolcası ile eşit statü kazanmasına izin vermesi ve dolayısıyla kamusal alanda söz konusu

eşitliğe ulaşmasını yasaklaması da tanımaya ilişkin kararlar arasında yer almaktadır (Guibernau, 2013:382).

Yetkiye ilişkin iptal kararları kapsamında ise, Statü'nün Katalan Adalet Divanı kuran, Katalan Ombudsmanı'na ayrıcalık tesis eden ve Katalan Yüksek Adalet Divanı Başkanı'nın statüsünde iyileştirme yapan maddelerin bulunduğu söylenebilir (Guibernau, 2014b:17). Finans sistemine ilişkin verilen kararlar incelendiğinde ise, büyük değişiklikler yapıldığı ve dolayısıyla 2006 Statüsü'nün bu alandaki hükümlerinin yasal etkilerinin ciddi ölçüde azaldığı göze çarpmaktadır (Lluch, 2020:251). Örneğin Katalan Hükümetinin kendi yerel vergilerini belirlemesine izin veren maddeler ile Katalonya'nın "dayanışma fonu"na katkı sağlamasına yönelik hükümlerin anayasaya aykırı olduğu kabul edilmiş, Statü normlarının her Özerk Topluluğun "dayanışma fonu"na ve mali transferlere olan katkısını düzenleyen İspanya Parlamentosu'na karşı uygulanamayacağı hüküm altına alınmıştır (Guibernau, 2013:382).

2006 Özerklik Statüsü ile genişletilen Katalonya özerkliğinin 2010 Anayasa Mahkemesi kararlarıyla kısıtlanması, Mahkemeyi siyasallaşmakla ve Statü'yü referandumla onaylayan Katalan seçmenlere saygı göstermemekle suçlayan Katalan siyasi partileri ve self-determinasyon talep eden halk tarafından tepki ile karşılanmıştır. Birçok Katalan açısından iptal kararları, Katalonya'nın İspanyol Devletine entegrasyonunu sağlayacak tüm kapıları kapatmış ve böylelikle ayrılıkçı hareketin güçlenmesine zemin hazırlamıştır (Nagel ve Rixen, 2015:60). Bu süreç Kasım 2014'te ve Ekim 2017'de Katalonya'nın gayri resmî bağımsızlık referandumları gerçekleştirmesini beraberinde getirmiştir.

Özellikle 1 Ekim 2017 tarihinde gerçekleşen son bağımsızlık referandumu ülke genelinde siyasi gerginlik yaratmış, İspanyol polisinin referanduma katılan seçmenlere yönelik müdahaleleri, Katalan siyasetçilerin referandumu takiben hapse atılmaları ve referandum sonrası Katalonya'nın tek taraflı bağımsızlık ilanı (27 Ekim) uluslararası tepkilere yol açmıştır. Bağımsızlık referandumunun üzerinden beş yıl geçmesine rağmen Katalonya'daki atmosfer halen gerginliğini korumakta, yaşanan gelişmeler karşısında bu gerginlik zaman zaman artmaktadır. 2017 referandumunun ortaya çıkardığı gerginlik ortamının ilgili taraflar arasında ciddi bir uzlaşma sağlanana kadar devam edebileceğini öngörmek mümkündür. İspanya Hükümeti'nin yakın zamanda referandum düzenlemekten suçlu bulunan Katalan siyasetçileri affetmesi uzlaşma yolunda atılan önemli bir adım olarak görülebilir.

4. AB'nin Katalanların Ayrılma Taleplerine İlişkin Tutumu

AB, Avrupa siyasi birliği projesini desteklemek için vatandaşları arasında uluslararası kimlik oluşturmaya çalışan siyasi bir varlıktır. Bu nedenle Birlik bünyesinde Avrupalı halklar arasındaki farklılıkları vurgulayacak eylemler önerilmemektedir. AB'nin azınlıklara ve bölgelere yönelik politikaları dikkate alındığında, bu konulara ilişkin kararların yetki devri ilkesi gereği üye devletlerin tasarrufuna bırakıldığını söylemek mümkündür. Bu noktada, AB Antlaşması'nın 4. maddesi, devletlerin ulusal kimlik, ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğü konularının AB yetki alanının tamamen dışında olduğunu ve bu konuların her üye devletin kendi sorumluluğu çerçevesinde kalmaya devam ettiğini açıkça belirtmektedir. Ancak madde 4'te yer alan ifadeler, üye devletlerin kendi ulusal kimlikleri veya toprak bütünlükleri konusunda istedikleri gibi davranma özgürlüğüne sahip oldukları anlamına da gelmemektedir. AB üyesi devletler kendi sorumluluklarına bırakılan konularda bir eyleme giriştiklerinde AB Antlaşması'nın 2. maddesinde AB'nin dayandığı değerler olarak belirtilen insan onuru, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi değerlere saygı gösterme yükümlülüğü altındadırlar (Levrat, 2017:7-8).

AB, Katalonya'da yaşanan gelişmeleri İspanya'nın iç meselesi olarak değerlendirerek AB Antlaşması'nın 4. maddesine uygun hareket ettiğini göstermiştir. Avrupa Komisyonu konuya ilişkin yaptığı açıklamada Katalonya'da gerçekleşen referandumun yasal olmadığını ve konunun İspanya'nın anayasal düzenine uygun olarak ele alınması gereken bir iç mesele olduğunu vurgulamıştır. Referandumun İspanya Anayasası'na göre düzenlenmiş olması durumunda dahi

ayrılan bölgenin kendisini AB dışında bulacağını açıkça ifade eden Komisyon, birlik ve istikrarın korunması gerekliliğine atıfta bulunmuştur (European Commission, 2020).

AB Konseyi Başkanı Donald Tusk ise durumun İspanya iç meselesi olduğunu yeniledikten sonra, konuya ilişkin arabuluculuk ya da uluslararası girişim veya eylem için herhangi bir alan bulunmadığını vurgulamıştır (Euronews, 2020). Referandumu izleyen haftaların siyasi gerginlikle karakterize edildiği dönemde Madrid yönetimi ile herhangi bir şekilde anlaşma sağlanamayacağını anlaşıldığı üzerine Katalonya Parlamentosu tarafından 27 Ekim’de tek taraflı olarak bağımsızlık ilan edilmiştir. Tek taraflı bağımsızlık ilanının akabinde konuşan Donald Tusk, AB açısından hiçbir şeyin değişmediğini ve Birlik için tek muhatabın İspanya merkezi hükümeti olmaya devam edeceğini belirtmiştir (Saeed, 2017). Avrupa Parlamentosu Başkanı Antonio Tajani ise Katalonya Parlamentosu’nun gerçekleştirdiği tek taraflı bağımsızlık ilanını hukukun üstünlüğünün bir ihlali olarak nitelendirmiş ve bu bağımsızlık beyanının AB bünyesinde yer alan hiçbir ülke tarafından tanınmayacağını belirtmiştir (Aljazeera, 2017).

AB, tutum değişikliğine gitmeyip meselenin İspanya’nın tasarrufunda olduğunu belirtmesini ve arabulucu bir rol üstlenmek yerine bölgede istikrarın sağlanması açısından İspanya merkezi hükümetine destek vermesini çeşitli nedenlere dayandırmıştır. AB ilk olarak, Katalan liderlerin taleplerinin aksine toprak bütünlüğü ve ulusal güvenlik konularını üye devletin sorumluluğuna bırakan AB Antlaşması’nın 4. maddesi gereği, üye devletin rızası olmadan iki taraf arasında arabuluculuk yapmasının kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. İkinci olarak AB, 2017 Katalan Bağımsızlık Referandumu’nun İspanya Anayasası’na göre yasal kabul edilmediğini, dolayısıyla referanduma dayanarak yapılan tek taraflı bağımsızlık ilanının da yasal olamayacağını ve bu nedenle AB’nin yasal yönü olmayan bir meselede arabuluculuk rolü üstlenme ihtimalinin bulunmadığını belirtmiştir (Caplan ve Vermeer, 2018: 762).

AB’nin genel anlamda Katalonya sorununu İspanya içinde çözülmesi gereken bir sorun olarak görmesi dolayısıyla mesele karşısında pasif bir tavır sergilemesi Birlik bünyesi içinde kalarak İspanya’dan ayrılmak isteyen bağımsızlık yanlısı Katalanların Birliğe olan güvenini ciddi ölçüde sarsmıştır. Ayrıca son dönemde (Mart 2021) Avrupa Parlamentosu’nun, Katalonya’nın eski başbakanı Carles Puigdemont ve iki Katalan siyasetçinin (Toni Comin ve Clara Ponsati) dokunulmazlıklarının kaldırılmasına onay vermesi de bağımsızlık yanlısı kampta hayal kırıklığı yaratmanın ötesinde endişeye yol açmıştır. Bu durum ayrılma yanlısı kampta Avrupa demokrasisini sorgulayan söylemlerin önünü açarak, Katalan sorununun yarattığı gerilimin yeniden tırmanmasını beraberinde getirmiştir.

5. Olası Bir Katalan Ayrılığının AB Entegrasyonuna Etkileri: SWOT Analizi

Kullanımından bu yana çeşitli gelişim aşamalarından geçen SWOT Analizi ilk olarak, 1950’lerin başında Harvard Üniversitesi’nde Profesör George Albert Smith ve Profesör Roland Christensen tarafından yapılan vaka çalışmalarını analiz etmek amacıyla ortaya çıkmıştır (Chermack ve Kasshanna, 2007:385). SWOT ifadesi, Strengths (Güçlü yönler), Weaknesses (Zayıf yönler), Opportunities (Fırsatlar), Threats (Tehditler) kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Durum analizi gerçekleştirerek, çözüme yönelik strateji geliştirmeye yardımcı olan SWOT Analizinin dört bileşeni, içsel veya dışsal hususları tanımlar. Güçlü yönler, hedeflere ulaşmayı kolaylaştıran iç unsurlara atıfta bulunurken, zayıf yönler, başarıya müdahale eden dâhili unsurlardır. Hedeflere ulaşılmasına yardımcı olan dış unsurlar ise boşlukları ele almaya ve yeni faaliyetler başlatmaya imkân tanıyan fırsatlardır. Tehditler ise, dış çevrenin amaçlara ulaşılması noktasında engel veya potansiyel engel olan yönleridir (Aldehayyat ve Anchor, 2008:284).

Süreç içerisinde SWOT Analizi literatürü kapsamlı bir şekilde büyümüş, birçok farklı alan (yönetim, uluslararası ilişkiler, eğitim, sağlık, pazarlama, tarım vb.) ve bağlamda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çalışma özelinde Katalanların olası bir ayrılma durumunun AB entegrasyonu açısından yaratabileceği etkilerin belirlenmesine yönelik tek vaka incelemesi gerçekleştirilmesi amacıyla SWOT Analizinden yararlanılmıştır.

Tablo 1: SWOT Analizi

S Strenghts (Güçlü Yönler)	W Weaknesses (Zayıf Yönler)	O Opportunities (Fırsatlar)	T Threats (Tehditler)
*AB'nin sahip olduğu ekonomik güç ve Katalan ekonomisi için taşıdığı önem *AB'nin dünya siyasetindeki konumu	*AB'nin mevcut azınlık politikası *AB'nin bünyesinde birçok ayrılıkçı hareket barındırması	*AB'nin temsil ettiği, savunduğu demokratik değerlerle uyumlu bir azınlık mevzuatı ortaya çıkarma olasılığı	*Olası bir Katalan ayrılığının ayrılıkçı hareketler üzerinde yaratabileceği olası domino etkisi *Olası bir ayrılma durumunda İspanya'nın Birliğe daha fazla mali yük getiren bir ülke olması

5.1. Strenghts (Güçlü Yönler)

5.1.1. AB'nin Sahip Olduğu Ekonomik Güç ve Katalan Ekonomisi İçin Taşıdığı Önem

Ocak 2020'de Birleşik Krallık'ın çıkışıyla birlikte 27 üye ülke ile yola devam eden ve dünyanın en güçlü ekonomik alanlarından biri olan AB, 17,9 trilyon dolarlık GSYİH'si ile dünya ekonomisinin yaklaşık %16'sını temsil etmektedir. Dünya çapında önemli bir ticaret gücü olan AB'nin 2021 yılında kişi başına düşen GSYİH'si ise 38.234 dolardır (The World Bank, 2022a). 2021 yılında yayımlanan ve 167 ülkenin dâhil olduğu Legatum Refah Endeksi'ne göre belirlenen sıralamada AB'ye üye ülkelerin tümü ilk elli ülke içinde yer almaktadır (Legatum Institute, 2022). Mevcut sosyo-ekonomik göstergelere bakıldığında, AB'nin bünyesinde yer alan ülke vatandaşlarına yüksek refah ortamı sağlayan bir topluluk olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda AB üyeliğinin ülkelere sağladığı temel ekonomik faydalar, malların, hizmetlerin, sermayenin ve insanların AB sınırları içinde serbest dolaşımını ifade eden Avrupa Tek Pazarı ile yakından ilgilidir. Tek Pazar AB'nin en büyük başarılarından biridir.

AB'nin ekonomik profili ve Tek Pazar'ın sağladığı faydalar değerlendirildiğinde, AB üyesi olmanın daha yüksek GSYİH'den yararlanmak, daha fazla ihracat gerçekleştirmek, ticari ürünlerin maliyetini düşürmek, daha esnek ve istikrarlı bir ekonomiye sahip olmak, finansal kurumlara ve fonlara daha kolay erişim sağlamak ve daha çok doğrudan yabancı yatırım çekmek gibi avantajları beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. 1986 yılında AB'ye üye olduğundan beri ciddi bir ekonomik ilerleme kaydeden İspanya'ya bağlı özerk bir hükümet olan Katalonya'nın da Birlik içinde yer alan pek çok bölge gibi bu avantajlardan yararlandığı mevcut ekonomik göstergelerinden anlaşılmaktadır. Katalonya'nın 2000 yılındaki GSYİH'si 127 milyar Euro iken, 2021 yılında bu rakam 244 milyar Euro'ya yükselmiştir (Statistical Institute of Catalonia, 2022a).

Yaklaşık yirmi senede aynı yükselişin ithalat ve ihracatta da yaşandığı görülmektedir. 2000 yılında 33,7 milyar Euro olan ihracat, 2021 yılı itibariyle 66,9 milyar Euro'ya; 2000 yılında 48,7 milyar Euro olarak gerçekleşen ithalat ise 2021'de 82,3 milyar Euro'ya yükselmiştir (Statistical Institute of Catalonia, 2022b). AB bünyesi içinde olmanın bölgeye sağladığı önemli avantajların başında gelen doğrudan yabancı yatırım girişine bakıldığında ise bölgenin son yirmi yılda (2000-2021) her yıl ortalama 3,2 milyar Euro değerinde yatırım çektiği görülmektedir. 2019'da 3,22 milyar Euro olan doğrudan yabancı yatırım miktarının 2,51 milyar Euro'su AB ülkelerinden gelmiştir. Bu rakam, toplam doğrudan yabancı yatırım miktarının yaklaşık %78'ine tekabül etmektedir (Statistical Institute of Catalonia, 2020). 2020-2021 yılları için Katalonya, Financial Times'ın "fDi Dergisi" tarafından Güney Avrupa'nın en iyi yabancı yatırım bölgesi olarak seçilmiştir. "fDi Dergisi", Katalonya'yı üç kez üst üste bu konuma yerleştirmiştir (Government of Catalonia, 2021).

Katalonya'nın sıkı sıkıya AB'ye entegre olmuş bir bölge olması dolayısıyla AB'nin bu ekonomik potansiyelinden yararlandığını söylemek mümkündür. 2021 itibariyle dış ticaret hacmi 149,2 milyar Euro olan Katalonya'nın ithalat ve ihracatının yarısından fazlasını Birlik üyesi ülkeler ile gerçekleştirdiği göz önüne alındığında, olası bir ayrılmanın bölgeyi Birlik dışında bırakacak olması

dolayısıyla Katalonya'nın dış ticaret hacminde dramatik bir küçülmeye yol açacağı öngörülmektedir. Yabancı yatırımlar açısından bakıldığında, Birlik dışında kalan bir Katalonya'nın Güney Avrupa'nın en iyi yabancı yatırım bölgesi olma konumunu sürdüremeyeceğinin muhtemel olduğu söylenebilir.

Aynı zamanda olası bir ayrılma durumunda dış ticaret hacminin küçülmesi ve yabancı yatırımların azalması durumunun ortaya çıkmasına bağlı olarak bölgenin 2021'de 244 milyar Euro'yu bulan GSYİH'sinde ciddi bir daralma yaşanacağını da söylemek mümkündür. Buna finans sektörü ve işsizliğe ilişkin sorunlar da eklenince Katalanların ekonomik anlamda birçok açıdan sıkıntıya düşeceği kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir (Helmich, 2020:263-364). Dolayısıyla, AB'nin ekonomik büyüklüğünün, vatandaşlarına sunduğu refahın Katalanlar açısından kritik öneme sahip olduğunu, aynı zamanda bu durumun AB'nin Katalan ayrılmasını caydırıcı güçlü yönünü teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

5.1.2. AB'nin Dünya Siyasetindeki Konumu

AB kurulduğu günden itibaren dünya siyasetinde ağırlığını arttıran, uluslararası meselelerde önemli bir yeri olan ve dünyada yaşanan gelişmelerin şekillenmesinde kayda değer etkileri bulunan tartışmasız bir güçtür. Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası yoluyla en önemli uluslararası meselelerin (uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, doğal çevrenin korunması, uluslararası organize suçlarla mücadele, insan haklarının korunması, silahların kontrolü ve silahsızlanma vb.) üzerinde duran AB, bu konulara ilişkin diplomatik ilişkiler sürdürmekte, dünya devletlerinin çoğunluğu ve en önemli devletlerarası kuruluşlar (özellikle BM, AGİT, Afrika Birliği Örgütü) ile işbirliği yapmakta, ayrıca tüm kıta ve bölgelere yönelik aktif politikalar uygulamaktadır (Zieba, 2012:71).

AB'nin uluslararası siyasette sahip olduğu konum, Birliğin uluslararası ilişkiler açısından taşıdığı önemin en belirgin kanıtını oluşturmaktadır. AB, uluslararası barışı ve güvenliği sağlama noktasında gerçekleştirdiği askeri operasyonlar, özellikle üçüncü dünya ülkeleri için sağladığı insani yardımlar, taşıdığı normatif değerler, çatışma çözümünde üstlendiği roller, ülkelere kalkınmaları amacıyla sunduğu destekler ve uluslararası ticarete edindiği tartışılmaz güç sayesinde hem Birlik üyesi devletler hem de Birlik dışında yer alan çoğu ülke için vazgeçilmesi zor bir topluluk olarak görülmektedir. Yukarıda değinilen hususların AB'nin bir ülke ya da bölgenin ayrılmasını caydıracak güçlü yönlerini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, İspanya'dan olası bir ayrılma durumunun Katalanlar açısından ortaya çıkaracağı ilk etki, bu denli güçlü bir birliğin vatandaşlığından çıkarak, AB vatandaşı olmanın sağladığı bu avantajları kaybedecek olmasıdır. Ancak bu etkiden daha önemlisi, AB'nin uluslararası arenadaki siyasi ve ekonomik gücünü kullanarak Katalonya'nın diğer devletler tarafından resmi olarak tanınmasını engelleyip dünyadan izole bir bölgeye dönüştürmesi ihtimalidir.

5.2. Weaknesses (Zayıf Yönler)

5.2.1. AB'nin Mevcut Azınlık Politikası

1990'lı yıllara kadar azınlık meselesini temel insan hakları kapsamında ele alan AB, insan haklarına doğrudan ilgi gösterirken; daha çok ekonomik büyümeye ağırlık verilmiş olması, Birliğe üye ülkelerin azınlık haklarını tanımaları durumunda hâkimiyetlerinin zarar göreceğinden endişe duymaları ve AB kurumlarına azınlıklarla ilgili hususlarda yetki devretme konusunda uzlaşma sağlayamamaları gibi nedenlerle azınlık meselesi ile pek ilgilenmemiştir (Yazgan, 2015:100). Ancak Birlik, 1990 sonrası SSCB, Yugoslavya ve Çekoslovakya'nın dağılması sonucu ortaya çıkan ulusal azınlıkları Avrupa düzeni ve istikrarı açısından potansiyel tehdit olarak görmesi dolayısıyla azınlık konuları ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Bilindiği üzere, 1992'de Maastricht Antlaşması'nda "ulusal ve bölgesel çeşitliliğe" saygı duyulmasına yönelik ifadeler yer alırken, Kopenhag Kriterleri ile "azınlıklara saygı gösterilmesi ve onların korunması", Birliğe üye olma noktasında temel şartlardan biri kabul edilmiştir. Ancak Kopenhag Kriterleri çerçevesinde azınlık

hakları konusunun yalnızca aday ülkeler için bir kriter olarak sunulması çifte standart olarak değerlendirilmektedir (Özcan, 2012:36-37).

Maastricht Antlaşması ve Kopenhag Kriterleri'nin azınlık haklarının desteklenmesi noktasında iyi bir araç olduğunu söylemek mümkünse de bunların AB bünyesinde bir azınlık politikası yaratma ve geliştirme hususunda herhangi bir yetkinliğe sahip olmadığı dikkat çekmektedir. Her ne kadar Lizbon Antlaşması da ilk kez ulusal azınlıklara açıkça yer vermesi ve ayrımcılığın yasaklanmasını ulusal bir azınlığa ait olma temelinde ele almış olması dolayısıyla AB hukukunda azınlıkların korunmasına ilişkin tarihsel bir adım olarak değerlendirilse de Birliğin azınlık haklarının korunmasına dair istikrarlı ve standart bir yaklaşım benimsediğini söylemek oldukça güçtür (Middelaar, 2014).

AB'nin azınlık meselesi konusunda etkili politikalar üretme noktasındaki eksikliğini Katalanlar açısından analiz ettiğimizde ise, Katalan sorununun katlanarak bugünkü hali almasında Birliğin azınlıklara ilişkin konulardaki mevzuat ve politika eksikliğinin önemli bir etkisi olduğunu belirtmek gerekir. AB'nin azınlık haklarını yalnızca aday ülkeler açısından bağlayıcı kabul ederek tam üye ülkeler için herhangi bir mekanizma geliştirmemesi ve azınlıklara dair konuları üye ülkelerin iç meselesi olarak değerlendirip kendinde bir müdahale hakkı görmemesi (Yazgan, 2015:100-101), Katalan bölgesinin giderek sorunlu bir yere dönüşmesinin başlıca sebepleri arasında yer almaktadır.

5.2.2. AB'nin Bünyesinde Ayrılcı Hareket Barındırması

AB'nin SWOT Analizi çerçevesinde ele alınan zayıf yönlerinden en önemlisi ise bünyesinde çok sayıda ayrılcı hareket barındırıyor oluşudur. AB üyesi ülkelerde 30'a yakın ayrılcı hareket mevcuttur. Ayrılcı söylem ve eylemler neredeyse tüm AB üyesi ülkelerde varlık göstermektedir (Yıldız, 2020). AB'ye üye devletlerin sınırları içerisinde bulunan ayrılcılık olgusuyla doğrudan bağlantılı birkaç olası faktör bulunmaktadır. Bu hareketlerin ortaya çıkmasında ayrılcılık olgusunun siyasi belirleyicilerinin yanı sıra sosyolojik ve ekonomik belirleyicilerinin de önemli payı vardır.

Siyasi belirleyiciler, genellikle AB üyesi devletlerin merkezi hükümetlerinin aşırı milliyetçi politikaları tarafından şekillendirilmektedir. Neredeyse her AB üyesi devlet çok etnikli ve kültürlü bir yapıya sahip olduğundan, aşırı etnik milliyetçi siyasi söylem ve politikaların, farklı topluluklar arasında daha fazla bölünmeye hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Sosyolojik açıdan bakıldığında, çağdaş Avrupa ayrılcılığının köklerinde devlet-altı etnik grupların tarihsel mağduriyet iddialarının yattığı söylenebilir. Avrupa ayrılcılığında tarihsel deneyimler özellikle önemlidir. Öte yandan ayrılcılığın ekonomik boyutu da göz ardı edilmemesi gereken önemli bir noktadır. AB üyesi ülkelerdeki ayrılcı vakaların çoğunda, en zengin bölgelerin daha fazla özerklik veya tam bağımsızlık isteyen bölgeler olduğu gözlemlenmektedir. AB bünyesinde yer alan mevcut ayrılcı hareketlerin en belirgin olanları ve önde gelenleri şunlardır: İspanya/Bask Bölgesi, Belçika/Flaman Bölgesi, Fransa/ Korsika, İtalya/ Padanya Bölgesi, İtalya/ Güney Tirol, Almanya/Bavyera, Danimarka/ Faroe Adaları.

5.3. Opportunities (Fırsatlar)

5.3.1. AB'nin Savunduğu Normatif Değerlerle Uyumlu Bir Azınlık Mevzuatı Ortaya Çıkarma İhtimali

AB, azınlıklarla ilgili hususları bünyesinde yer alan devletlerin iç meselesi olarak görmektedir. "Azınlıklara saygı gösterilmesi ve onların korunması", Birliğe aday ülkeler için temel kriterlerden biri kabul edilirken, Birliğe üye olan devletler açısından herhangi bir sorumluluk yaratmamaktadır. Dolayısıyla Birlik bünyesinde azınlıklara ilişkin yaşanan gelişmeler AB değerleriyle çelişen boyutlara ulaştığında bile AB bu olaylar karşısında sessizliğini korumayı tercih etmekte ve meseleyi tamamen üye ülkelerin iç meselesi olarak görmektedir (Çelik, 2021:664). Birlik mevzuatında "AB vatandaşlığı" diye bir kavramın mevcut olması ve bu kavram içinde AB üyesi devletlerin tüm vatandaşlarının yer alması, Birliğin azınlık meselesinde pasif kalışını anlaşılabilir kılan durumlardan biridir. Nitekim tüm

Katalan vatandaşların tıpkı diğer İspanya vatandaşları gibi aynı zamanda Birlik vatandaşı olması dolayısıyla Katalonya'da yaşanan olaylar karşısında AB'nin "AB vatandaşlığı" kavramını göz ardı ederek çözüme yönelik herhangi bir eylemde bulunmaması, İspanya hükümetinin gerçekleştirdiği şiddet olaylarını sadece kınamakla yetinmesi AB'nin savunduğu demokratik değerlerle çelişmektedir. İşte bu noktada AB'nin temsil ettiği normatif değerlerle uyumlu bir azınlık mevzuatı oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Yaşanan tüm engellere rağmen muhtemel bir Katalan ayrılması sonucu ortaya çıkacak durum, AB'nin diğer azınlıkları da hesaba katan geniş bir azınlık mevzuatı oluşturmasına imkân tanıyabilir. Böylelikle olası bir Katalan ayrılması sonrası, özellikle diğer ayrılık yanlısı azınlıklardan gelecek taleplerin doğrudan AB'nin meselesi olarak ele alınması söz konusu olabilecek, bu durum da azınlıkların ayrılmayı talep etmelerine sebep olan gelişmelerin ortadan kaldırılması açısından bir fırsat yaratabilecektir.

5.4. Threats (Tehditler)

5.4.1. Olası Bir Ayrılmanın Ayrılıkçı Hareketler Üzerinde Yaratabileceği Olası Domino Etkisi

Katalonya'nın İspanya'dan ayrılması durumunda ortaya çıkacak önemli tehditlerden biri gerçekleşecek olası bir ayrılmanın Birlik bünyesindeki diğer ayrılıkçı azınlıklar üzerinde yaratabileceği domino etkisidir. Katalonya'nın 2017 yılında gerçekleştirdiği referanduma ve sonrasında ilan ettiği bağımsızlığa AB bünyesindeki birçok azınlıktan farklı tonlarda da olsa destek mesajları gelmesi ortaya çıkması muhtemel domino etkisi için uygun zeminin varlığını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Korsikalıların, Katalanların self-determinasyon mücadelesini desteklediğini ve bu süreçte Katalonya lehine konumlandıklarını söyleyen Korsika Meclis Başkanı Jean-Guy Talamoni, Katalonya'nın bağımsızlık ilanı sonrası "Katalonya Cumhuriyeti'nin doğuşunu selamlıyoruz" şeklinde açıklamada bulunmuş, Korsika'nın 10 yıl içinde ekonomik istikrara sahip olması durumunda Katalonya ile aynı koşullarda olabileceğine vurgu yapmıştır (Kester, 2017). Bağımsızlık sürecinde Katalan halkının self-determinasyon hakkının bulunduğunu ve İspanyol polislerinin eylemlerinin anti-demokratik olduğunu belirten Bavyera Partisi Başkanı Florian Weber ise, Katalonya'nın İspanya'dan ayrılması halinde bu durumun Almanya'da benzer gelişmeler yaşanmasına emsal teşkil edeceğini söylemiştir. Dönemin N-VA lideri Jan Jambon, "Benim kalbim Katalanlarla. Şu anda gündemde olmasa da N-VA'nın uzun vade hedefinde Flaman Bölgesinin bağımsız olması var" diyerek Flaman ayrılıkçı hareketinin Katalonya'ya destek verdiğini açıkça belirtmiştir (Çetin, 2017).

Güney Tirol Parlamentosu da Katalan siyasi mahkûmlarının serbest bırakılmasını talep eden ve Katalan halkının self-determinasyon hakkı olduğunu vurgulayan bir açıklama yapmıştır. Güney Tirol temsilcilerinin parlamento kapısında devasa bir Katalan bayrağı tuttuklarını gösteren bir fotoğrafın milletvekilleri tarafından "görünür bir dayanışma işareti" olarak yayınlanması, Güney Tirol'un Katalonya'ya içinde bulunduğu süreçte destek verdiğinin önemli bir işareti olmuştur (Casas, 2020). Katalan bağımsızlık hareketi, İtalya'nın Padanya Bölgesi'nde de büyük yankı uyandırmıştır. Katalonya referandumunun hemen ardından daha fazla özerklik talep eden Lombardiya ve Veneto referandumları gerçekleştirilmiştir (Povoledo, 2017).

Görüldüğü üzere, AB içinde yer alan bazı azınlıklar (Korsikalılar, Flamanlar, Bavyeralılar) ilerleyen dönemlerde Katalonya'da yaşanan sürece benzer bir sürecin kendileri için de söz konusu olacağını belirterek, ayrılma isteklerinin canlılığını koruduğunun sinyallerini vermişlerdir. Dolayısıyla olası bir Katalan ayrılmasının diğer azınlıkları etkileyerek, bir domino etkisi yaratacak olma ihtimali önemli bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim azınlıklar üzerinde oluşması muhtemel olan bu domino etkisi Birlik gündemini uzun süre meşgul edeceğinden, AB entegrasyonunun zor bir döneme girmesi ve AB'yi AB yapan kurumlar ve değerler üzerinde ciddi sonuçlar doğurması kaçınılmaz görülmektedir.

5.4.2. Olası Bir Ayrılma Durumunda İspanya'nın Birliğe Daha Fazla Mali Yük Getiren Bir Ülke Olması

İspanya'nın 17 bölgesi arasında en zengin bölge olan ve özellikle sanayi, ihracat, yatırım ve turizm alanları ile ön plana çıkan Katalonya, İspanya ekonomisinin yaklaşık %20'sini oluşturur. GSYİH'si ile İspanya'ya Kaliforniya'nın ABD'ye sunduğu katkıdan daha büyük bir katkıda (%20) bulunan Katalonya (Bosch, 2017), merkezi hükümetin en çok vergi topladığı (ülke toplamının yaklaşık %21'si) bölge olma özelliğine de sahiptir. Dolayısıyla, eğer Katalonya olası bir ayrılma yaşar da İspanya'ya vergi ödeme yükümlülüğünden kurtulursa, merkezi hükümet Katalonya'dan topladığı vergi gelirinden mahrum kalacaktır (Kottasova, 2017). Katalonya bölgesi, sanayi üretimi açısından da İspanya ekonomisi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Katalonya'nın 2021 yılı sanayi üretimi, İspanya'nın üretiminin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır (The World Bank, 2022b). Bu, tek başına Katalonya bölgesinin sanayi üretim değerinin İspanya'nın Katalonya dışındaki diğer 16 bölgesinin sanayi üretim değeri ile neredeyse eşit olduğu anlamına gelmektedir. Diğer yandan İspanya'daki tüm yabancı şirketlerin neredeyse üçte biri, bölgesel başkent Barselona'yı üs olarak seçtiğinden Katalonya'nın yatırım çekme konusunda kanıtlanmış bir sicile sahip olduğu da bilinmektedir (Kottasova, 2017).

Tüm bu makroekonomik göstergeler dikkate alındığında, Katalonya'nın İspanya'dan gerçekleştireceği olası bir ayrılmanın İspanya ekonomisinde ciddi bir boşluk yaratacağını ve hali hazırda kırılgan bir yapıya sahip olan ülke ekonomisini daha da kırılganlaştırarak belirsizliği önemli ölçüde arttıracığını söylemek mümkündür. Bilindiği üzere İspanya, ekonomik anlamda AB'ye üye olduğu günden beri pek çok açıdan Birliğe mali yük getiren bir ülke olmuştur. İspanya ekonomisinin kırılganlıkları 2008 krizinin başlamasıyla belirginleşmiş, 2008'in üçüncü çeyreğini takiben başlayan resesyon sonucu işsizlik oranları, bütçe açığı, borç oranları, cari açık gibi mali sektörle alakalı verilerde ciddi bir kötüleşme yaşanmıştır (Çekin, 2017:16).

Özellikle son dönemde yaşanan pandemi sürecinde İspanya, modern zamanların en derin resesyona girmiş, ekonomisi Nisan-Haziran (2020) döneminde %18,5 küçülmüş ve toplam GSYİH'sinde %12,1'lik rekor bir düşüşle Euro bölgesinin en kötü performans gösteren ülkesi olmuştur (BBC News, 2020). Dolayısıyla, olası bir Katalan ayrılmasının zaten birçok yönden sıkıntı yaşayan İspanya ekonomisi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurma ihtimali çok yüksektir. Diğer bir ifadeyle, Katalonya'nın İspanya için ekonomik açıdan vazgeçilmesi zor bir bölge oluşu dikkate alındığında, muhtemel Katalan ayrılmasının İspanya ekonomisini ne denli zor bir süreç sürükleyeceğini öngörmek mümkündür. Olası bir ayrılmanın yaşanması durumunda İspanya'nın karşılaşacağı ekonomik tehditlerin doğrudan AB'nin ortak bir sorunu haline geleceği bilinen bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

6. Sonuç

Katalonya'nın İspanya'dan ayrılması durumunda AB entegrasyonu açısından ortaya çıkacak önemli tehditlerin başında, gerçekleşecek olası bir ayrılmanın Birlik üyesi ülkelerdeki diğer ayrılıkçı azınlıklar üzerinde yaratacağı domino etkisi gelmektedir. Katalonya Özerk Hükümeti'nin 2017'de düzenlediği referanduma ve akabinde ilan ettiği bağımsızlığa Birlik bünyesindeki pek çok azınlıktan farklı düzeylerde de olsa destek mesajları gelmesi, olası Katalan ayrılığının yaratacağı domino etkisi için uygun şartların varlığını göstermek açısından son derece önemlidir. Örneğin, Korsika'nın Katalonya'nın bağımsızlığını tanıması, Katalan bağımsızlığına açıktan destek veren Flaman ayrılıkçı hareketinin uzun vadede Flamanların da bağımsızlık hedeflediğini belirtmesi, Güney Tirol temsilcilerinin Katalonya'ya destek amacıyla parlamento önünde Katalan bayrağı açmaları, Katalonya referandumunun hemen akabinde daha fazla özerklik talep etmek amacıyla Lombardiya ve Veneto referandumlarının düzenlenmesi, olası bir Katalan ayrılmasının diğer azınlıkları etkileyerek, bir domino etkisi yaratma ihtimalinin güçlü bir seçenek olduğunu göstermektedir. Nitekim oluşması muhtemel domino etkisi, siyasal istikrarı bozarak Birlik gündemini uzun süre meşgul edeceğinden, AB entegrasyonunun zorlu bir döneme girmesine yol açabilecektir.

Aynı zamanda, Katalonya'nın İspanya'dan gerçekleştireceği olası bir ayrılmanın İspanya ekonomisinde ciddi bir kayıp yaratarak, hali hazırda kırılgan bir yapıya sahip olan ülke ekonomisini daha da kırılganlaştıracığı ve dolayısıyla İspanya'nın Birliğe eskiye nazaran daha çok mali yük getiren bir ülkeye dönüşmesine sebep olacağını da belirtmek gerekir. İspanya'nın 17 bölgesi arasında en zengin bölge olan ve dış ticaret, sanayi, yatırım ve turizm alanları ile ön plana çıkan Katalonya, özellikle sanayi üretimi açısından İspanya ekonomisi içinde kayda değer bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, olası bir Katalan ayrılmasının zaten işsizlik, cari açık, bütçe açığı, kamu borcu gibi çeşitli yönlerden sıkıntı yaşayan İspanya ekonomisi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurma ihtimali çok yüksektir. Katalan ayrılığının İspanya ekonomisine doğrudan etki edecek olması dolayısıyla İspanya'nın karşılaştığı ekonomik tehditler direkt olarak AB'nin ortak sorunu haline gelecek ve bu durum da birçok belirsizliği beraberinde getirecektir. Örneğin, İspanya ekonomisinin olası bir Katalan ayrılığı karşısında yaşayacağı soruna yönelik olarak özellikle 2008 krizinden günümüze kadar yaşanan süreçte İspanya'nın da dâhil olduğu bazı Birlik üyesi ülkeler tarafından Birliğe yüklenen mali yüklerden memnun olmayan üyelerin nasıl bir tutum sergileyeceğinin öngörülmesi zor olacaktır. Bu belirsizliğin fırsata dönüşme ihtimali düşük olduğundan verilecek her kararın ve atılacak her adımın Birlik bünyesinde birtakım sorunlar yaratacağı ve dolayısıyla İspanya ekonomisinin karşılaştığı tehditlerin entegrasyona zarar vermesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmek gerekir.

AB yetkilileri, Katalanların ayrılma gerçekleştirmesi durumunda kendilerini Birlik dışında bulacağını belirtmeler de bu söylemin pratiğe geçirilmesinin çok kolay olamayacağını belirtmek gerekir. Elbette ki AB, Katalonya'yı üye devletlerinden biri olan İspanya'dan ayrılması halinde Birlik bünyesinde tutmak istemeyecektir. Zira bunu yapmaya çalışmak, diğer üye devletler içindeki ayrılıkçı hareketleri cesaretlendirmek ve dolayısıyla AB entegrasyonunu riske atmak anlamına gelebilecektir. Ancak Katalonya'yı Birlik dışında bırakma seçeneğine başvurulması da doğuracağı sonuçlar bakımından en az Birlik içinde tutmaya çalışmak kadar riskli ve sakıncalı olacaktır. Çünkü Katalonya'nın, AB dışında bırakılarak kıtadan izole edilmesinin bölgede yol açacağı önemli siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar doğrudan AB'yi etkileyecektir. Bu nedenlerle AB'nin, başta Katalanlar olmak üzere üye devletler içindeki ayrılıkçı bölgelerin ayrılma aşamasına gelmelerini engelleyebilecek birtakım önlemler alması ve azınlıkların korunmasına ilişkin çeşitli adımlar atması entegrasyonun geleceği açısından büyük önem arz etmektedir.

AB'nin Katalonya meselesi özelinde atması gereken en önemli adımlardan biri, sorunu İspanya'nın iç meselesi olarak görmeyi ötesine geçmek ve İspanya devletini ayrılık yanlılarına yönelik sert politikalar izlemekten uzak tutmak olmalıdır. AB, ayrıca İspanya'yı Katalan yöneticilerin müzakere taleplerine olumlu cevap vermeye ve sorunları masada çözmeye ikna ederek sağduyuyu hâkim kılmalıdır. AB, Katalonya ve İspanya arasındaki sorunlarda daha aktif hale gelmekle yaşanması muhtemel Katalan ayrılığının önüne geçerek hem İspanya'nın toprak bütünlüğünü sürdürmesinde önemli bir paya sahip olabilecek hem de entegrasyonu ciddi bir sorun ile karşı karşıya gelmekten kurtarabilecektir.

Geniş perspektiften bakıldığında ise, AB'nin bünyesindeki azınlıklara ilişkin bu zamana kadar eksik bıraktığı kapsamlı bir azınlık mevzuatı ortaya koyması gerektiği belirtilmelidir. Azınlık sorunlarını kapsamlı bir şekilde ele alan bir mevzuat oluşturulması halinde, Katalan örneğinde görüldüğü üzere ayrılma taleplerinin AB gündemini meşgul etmesi önlenilecektir. Hâlihazırda yetki devri ilkesi gereği azınlıklara ilişkin sorunlarda tüm tasarruf hakkının üye devletlerde olduğu AB'de, bu durum üye devletlerin egemenlik haklarına zarar vermemek kaydıyla değiştirilmelidir. Bunun için öncelikli olarak, Avrupa Konseyi tarafından AB'ye üye olmak isteyen ülkelere şart koşulan azınlıklara saygı gösterilmesi ve onların korunmasını garanti eden kurumların istikrarlı işlemesi kriteri üye ülkeler için de zorunlu hale getirilmelidir. Diğer bir ifade ile Kopenhag Kriterleri, AB'nin azınlıklar konusunda üye ülkeleri aday ülkeler ile eşit derecede zorlayacak biçimde genişletilmelidir. Tüm bunlar başarıldığında azınlık haklarının korunmasında AB'nin söylemin ötesine geçerek gerçek anlamda sorumluluk üstlendiği anlaşılmış olacaktır.

Kaynakça

- Aldehayyat, J.S. ve John R.A. (2008). Strategic Planning Tools and Techniques in Jordan: Awareness and Use. *Strategic Change*. 17(7-8), 281-293.
- Aljazeera. (2017). World Reacts as Catalonia Calls for Independence. Erişim Adresi <https://www.aljazeera.com/news/2017/10/world-reacts-catalonia-calls-independence-171027221353642.html>.
- Anderson, G. (2012). Secession in International Law and Relations: What Are We Talking About?. *Loy. LA Int'l & Comp. L. Rev.*, 35, 343.
- BBC News. Eurozone Suffers Deepest Contraction on Record. Erişim Adresi <https://www.bbc.com/news/business-53606101>.
- Beran, H. (1993). Border Disputes and the Right of National Self-determination. *History of European Ideas*. 16(4-6), 479-486.
- Bosch, S (2017). Here's How Bad Economically a Spain-Catalonia Split could really be. Erişim Adresi <https://www.cnbc.com/2017/09/21/heres-how-bad-economically-a-spain-cataloniasplit-could-really-be.html>.
- Buchanan, A. (2004). *Justice, Legitimacy, and Self-Determination*. Oxford: University Press.
- Caplan, R. ve Vermeer, Z. (2018). The European Union and unilateral secession: The case of Catalonia. *ZOR*, 73, 767-789.
- Casas, N. (2020). Parliament of South Tyrol Calls for an Amnesty and Independence in Catalonia. Erişim Adresi https://www.elnacional.cat/en/politics/south-tyrol-amnestycatalonia_468111_102.html.
- Catala, A. (2013). Remedial Theories of Secession and Territorial Justification. *Journal of Social Philosophy*. 44(1), 74-94.
- Chermack, T. ve Kasshanna, B.K. (2007). The Use and Misuse of SWOT Analysis and Implications for HRD Professionals. *Human Resource Development International*. 10(4), 383-399.
- Conversi, D. (1994). Language, Immigration and Nationalism: Comparing the Basque and Catalan Cases. (Doktora Tezi). London School of Economics and Political Science, London.
- Crawford, J. (2006). *The Creation of States in International Law*. Oxford: University Press.
- Çekin, S.E. (2017). "Değişim Sürecindeki AB Ekonomisi Avro Krizi ve Artan Almanya Etkisi". Analiz. Nr.220. İstanbul: SETA.
- Çelik, S. (2021). Avrupa Birliği'nin Self-Determinasyon Yaklaşımı, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 639-672.
- Çetin, Ş. (2017). AB'de Ayrılıkçı Hareketler Endişesi Bitmedi. Erişim Adresi <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/abde-ayrilikci-hareketler-endisesi-bitmedi/932610>.
- Euronews (2017). Catalonia: 'No room' for EU Mediation. Erişim Adresi <https://www.euronews.com/2017/10/19/catalonia-no-room-for-eu-mediation>.
- European Commission. (2020). Statement on the Events in Catalonia. Erişim Adresi http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-17-3626_en.htm.
- Government of Catalonia. (2021). Financial Times Recognizes Catalonia Once Again as Southern Europe's Top Region for Investment. Erişim Adresi http://catalonia.com/newsletter_news/news/2020/Financial-Times-Catalonia-Investment.jsp.
- Guibernau, M. (2013). Secessionism in Catalonia: After Democracy. *Ethnopolitics*, 12(4), 368-393.

- Guibernau, M. (2014a). Catalan Secessionism: Young People's Expectations and Political Change. *The International Spectator*. 49(3), 106-117.
- Guibernau, M. (2014b). Prospects for an Independent Catalonia, *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 27(1), 5-23.
- Haverland, C. (1987). "Secession", *Encyclopedia of Public International Law*. Der., Rudolf Dolzer, Robert E. Hollweg, Peter M. Lawrence, Steven Less ve Peter Macalister-Smith. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 384-388.
- Helmich, M. (2020). Spain, Catalonia, and the Supposed Authority of the Judiciary. *Jus Cogens*. 2(3), 259-279.
- Kester, J. (2017), France Won't Recognize an Independent Catalonia. Erişim Adresi <https://foreignpolicy.com/2017/10/09/france-wont-recognize-an-independent-catalonia/>.
- Kolçak, H. (2017). From Unionism to Secessionism: A Comprehensive Analysis of Contemporary Catalan Politics. *Romanian Journal of Society and Politics*. 12(1), 25-52.
- Kottasova, I. (2017). Spain Loses 20% of Its Economy If Catalonia Splits. Erişim Adresi <https://money.cnn.com/2017/09/29/news/economy/catalonia-independence-spain-economy/index.html>.
- Legatum Institute. (2021). Prosperity Index- A Tool for Transformation. Erişim Adresi https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/4429.
- Levrat, N. (2017). The Right to National Self-determination within the EU: A Legal Investigation. Euborders Working Paper Series. Leuven Centre for Global Governance Studies.
- Levrat, N., Antunes, S., Tusseau G. ve Williams, P. (2017). Catalonia's Legitimate Right to Decide: Paths to Self-Determination. Report Commissioned by the Minister of Foreign Affairs, Institutional Relations and Transparency of the Government of Catalonia, Barcelona.
- Lluch, J. (2020). "Constitutional Moments and the Paradox of Constitutionalism in Multinational Democracies (Spain, 2006-2019)." *Modern Constitutions*. Editörler Rogers M. Smith ve Richard R. Beeman, 237-260. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Mermel, K. (2016). The End of the State of Autonomies? An Analysis of the Controversy Surrounding the 2010 Spanish Constitutional Court Ruling on Catalonia's 2006 Statute of Autonomy. University of Colorado.
- Middelaar, L.V. (2014). *Avrupa: Bir Geçiş Süreci*. Çev. Bilal Çölgeçen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Moore, M. (1998). National Self-determination and Secession. Oxford: University Press.
- Moreno, L., Arriba A. ve Serrano. A. (1998). Multiple Identities in Decentralized Spain: The Case of Catalonia. *Regional & Federal Studies*. 8(3), 65-88.
- Muro, D. (2017). "Strategies of Secession and Counter-secession", *Secession and Counter-secession: An International Relations Perspective*. Der., Diego Muro ve Eckart Woertz. Barcelona: CIDOB, 19-25.
- Nagel, K.J. ve Rixen, S. (2015). *Catalonia in Spain and Europe: Is There a Way to Independence?*, Baden: Nomos Verlag.
- Norman, W. (1998). The Ethics of Secession as the Regulation of Secessionist Politics. *National Self-Determination and Secession*. Der., Margaret Moore. Oxford: University Press, 34-61.
- Özcan, M. (2012). *Avrupa Birliği'nde İnsan Hakları*. İstanbul: Hayat Yayınları.

- Pechalova, T. (2017). Remedial Secession as Right of Self-Determination: The Cases of Kosovo and Abkhazia. (Yüksek Lisans Tezi), Tilburg University Law School, Netherlands.
- Philpott, D. (1998). "Self-Determination in Practice", *National Self-Determination and Secession*. Der., Margaret Moore. Oxford: University Press, 79-102.
- Povoledo, E. (2017). First Scotland, Then Catalonia. And Now? Milan and Venice. Erişim Adresi <https://www.nytimes.com/2017/10/17/world/europe/italy-lombardyveneto-referendum-autonomy.html>.
- Saeed, S. (2017). How the World Reacted to Catalan Independence Declaration. Erişim Adresi <https://www.politico.eu/article/how-the-world-reacted-to-catalanindependencedeclaration/>.
- Statistical Institute of Catalonia. (2020). Foreign Investment-By Geographical Areas. Erişim Adresi <https://www.idescat.cat/pub/?id=aec&n=372&lang=en>.
- Statistical Institute of Catalonia. (2022a). Gross Domestic Product. Erişim Adresi <https://www.idescat.cat/indicadors/?id=annuals&n=10438&lang=en&tema=macro>.
- Statistical Institute of Catalonia. (2022b). Foreign Investment and Trade. Erişim Adresi <https://www.idescat.cat/tema/inver?lang=en>.
- The World Bank. (2022a). Erişim Adresi <https://data.worldbank.org/region/european-union>.
- The World Bank. (2022b). Erişim Adresi <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.CD?locations=ES>.
- Van Den Driest, S.F. (2013). *Remedial Secession; A Right to External Self-determination as a Remedy to Serious Injustices?*. Cambridge: Intersentia.
- Yazgan, H. (2015). Avrupa Birliği Genişlemesinde Azınlık Koşulu: Doğu Genişlemesi ve Türkiye, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 12(47), 99-114.
- Yıldız, U.B. (Ed.). (2020). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Ayrımcılık Hareketleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Zieba, R. (2012). International Roles of the European Union, *Rocznik Integracji Europejskiej*. 6(1), 63-78.

EVALUATION OF THE EFFECTS OF A POSSIBLE CATALAN SECESSION ON EU INTEGRATION WITHIN THE FRAMEWORK OF SWOT ANALYSIS

Extended Abstract

Aim: The purpose of this study is to determine the potential impact of a possible Catalan secession on EU integration by considering Catalan demands for secession in the historical process. The contention of the study is that a possible Catalan secession could put the EU in a difficult position as it could trigger a domino effect by encouraging other separatist regions within the EU and lead to some negative effects on integration.

Method(s): It is important to analyze how a possible Catalan secession will affect EU integration, especially in the context of the impact on minorities within the Union and EU minority policies. Since one of the ways to perform this analysis is the SWOT analysis, the SWOT analysis was preferred in this study. The word SWOT is made up of the first letters of "Strengths", "Weaknesses", "Opportunities", and "Threats" words. SWOT The analysis helps develop a solution-oriented strategy by conducting a situation analysis. The four components of the SWOT analysis identify internal or external considerations. Strengths refer to internal elements that facilitate the achievement of goals. Weaknesses are internal factors that hinder success. External elements that contribute to goal achievement are opportunities that allow gaps to be filled and new activities to be initiated. Threats are aspects of the external environment that present an obstacle or potential barrier to achieving goals. In this study, the SWOT analysis was used to conduct a case-by-case study to determine the impact of Catalonia's potential secession on EU integration.

Findings: If Catalonia separates from Spain, one of the greatest threats to EU integration will be the domino effect that the secession will have on other separatist minorities in the Union's member states. Moreover, it can be said that a possible secession of Catalonia from Spain would mean a serious loss for the Spanish economy and would make the country's already fragile economy even more vulnerable. Therefore, this situation may turn Spain into a country that is a greater financial burden on the Union than in the past.

Conclusion: Although EU officials state that the Catalans will be excluded from the Union if they leave, it will not be easy to put this rhetoric into practice. Of course, the EU will not want to keep Catalonia in the Union if it leaves Spain, one of its member states. Because trying to do so would mean encouraging separatist movements in other member states and thus endangering EU integration. However, the option of excluding Catalonia from the Union would be as risky and unpleasant as trying to keep it in the Union in terms of consequences. Because the major political, economic and social problems that will arise from Catalonia's isolation from the continent by leaving the EU will have a direct impact on the EU. For these reasons, it is very important for the future of integration that the EU takes some measures and takes various steps to protect minorities. One of the most important steps the EU should take on the Catalonia issue should be to stop treating the issue as an internal matter for Spain and to stop the Spanish state from pursuing a harsh policy toward the separatists. The EU should also use common sense by convincing Spain to respond positively to the negotiating demands of the Catalan rulers and solve the problems at the table. In addition, the EU must present comprehensive legislation for minorities within it, which it has done incompletely so far. Developing legislation that comprehensively addresses minority issues can prevent secessionist motions from occupying the EU agenda. On the other hand, the Copenhagen Criteria should be extended to put EU member states on an equal footing with candidate countries with regard to minorities. When all this is accomplished, it will be understood that the EU is moving beyond rhetoric and taking a real responsibility to protect minority rights.

ENFLASYON İLE ENFLASYON DİNAMİKLERİ ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİLER: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Koray YILDIRIM²

Öz

Bu çalışmada talep-çekmeli ve maliyet-itmeli enflasyon şeklinde tanımlanan enflasyonun temel iki dinamiği Türkiye ekonomisi için analiz edilmiştir. Enflasyondaki bu temel dinamiğin değişkenlik gösterebileceğinden hareketle enflasyondaki yapısal kırılma dikkate alınarak çalışmanın ampirik yapısı oluşturulmuştur. Elde edilen ampirik bulgulara göre, enflasyondaki yapısal kırılmayla birlikte enflasyon dinamiklerinin değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye ekonomisi açısından yerli paranın değerli olduğu yapısal kırılma öncesi dönemde talep-çekmeli enflasyon yaşanırken, yerli paranın nispi olarak değersizleştiği yapısal kırılma sonrası dönemde fiyat geçiş etkisiyle maliyet-itmeli enflasyonun daha etkili olduğu gözlemlenmiştir. Ampirik bulgular enflasyondaki yapısal kırılmadan sonra Türkiye ekonomisinde para arzının enflasyona sebep olmadığı bir yapısal sürecin yaşandığını göstermektedir. Bilindiği üzere yüksek enflasyon dönemlerinde alt gelir gurubundan yüksek gelir gurubuna servet aktarımı hızlanmaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliğinin derinleşmesiyle azalan efektif talep yetersizliği aynı zamanda para arzının enflasyonist olmaması durumuna da kanıt oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Yapısal Kırılma, Döviz Kuru, Para Arzı, Asimetrik Nedensellik
JEL Sınıflandırması: E31, E51, F31

ASYMMETRIC RELATIONS BETWEEN INFLATION AND INFLATION DYNAMICS: THE CASE OF TURKEY

Abstract

In this study, the two main dynamics of inflation, defined as demand-pull and cost-push inflation, are analyzed for the Turkish economy. Based on the fact that this basic dynamic in inflation may vary, the empirical structure of the study was created by taking into account the structural break in inflation. According to the empirical findings, it was concluded that the dynamics of inflation changed with the structural break in inflation. In terms of the Turkish economy, while demand-pull inflation was observed in the pre-structural break period when the domestic currency was appreciated. Cost-push inflation was more effective in the post-structural break period when the domestic currency was relatively depreciated due to the pass-through effect. Empirical findings show that after the structural break in inflation, a structural process was experienced in the Turkish economy in which money supply did not cause inflation. As it is known, the transfer of wealth from the lower income group to the higher income group accelerates during periods of high inflation. The insufficiency of effective demand, which decreases with the deepening of income inequality, also provides evidence for the fact that the money supply is not inflationary.

Keywords: Inflation, Structural Break, Exchange Rate, Money Supply, Asymmetric Causality
JEL Classification: E31, E51, F31

¹ Bu çalışma 14-15 Ekim 2021 tarihleri arasında düzenlenen 5. Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr., Hazine ve Maliye Bakanlığı, korayyildirim80@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2524-1746

1. Giriş

Tarihsel olarak bakıldığında iktisadi değişkenlerle bu değişkenleri belirleyen dinamikler yapısal koşullar ve konjonktüre göre değişkenlik gösterebilmektedir. Dolayısıyla belirli bir dönemde yaygın olarak kabul gören iktisadi düşünceler ve temelindeki teoriler de eleştirilere maruz kalabilmektedir. Bu bağlamda enflasyon üzerine Klasik, Keynesyen ve Monetaristlerin görüşleri farklı dönemlerde kabul görse de enflasyon dinamiklerinin farklılaşabileceğini kanıtlayıcı teorik gelişmeler yaşanmıştır. Buradan hareketle çalışmanın ampirik yapısı oluşturulurken enflasyon dinamiklerindeki dönemsel değişkenlik ve teorik tartışmalar dikkate alınmıştır. Nitekim Türkiye ekonomisinde enflasyon dinamiklerinin etkin olduğu dönemlerin belirlenmesi politika yapımında da önemli bilgiler sunacaktır.

Klasik ekolde enflasyonu para arzı artışlarıyla açıklayan J. Bodin, enflasyonun parasal bir olgu olduğu tezini ortaya koymuştur (O'Brien, 2000). Fisher ise enflasyonun parasallığını mübadele denklemiyle ($M.V=P.T$) açıklamaktadır. Diğer yandan Marshall para talebini modele dahil ederek enflasyon ve para arzı ilişkisini farklı bir yaklaşımla yorumlamıştır. Enflasyonist süreçte nakit tutmanın fırsat maliyetindeki artışın para talebini azaltacağı sonucuna ulaşmıştır (Kazgan, 1997:154). Keynesyenlere ise eksik istihdamda enflasyonun yaşanmayacağını düşünerek enflasyonla ilgilenmemiş olsalar da Keynes (1936) fiyat düzeyinin arz ve talep koşullarına göre belirlendiğini ifade ederek efektif talebin önemine atıfta bulunmuştur. Efektif talep mikro anlamda bireylerin belirli bir fiyat düzeyinde mal ve hizmet satın alma kabiliyetini ifade ederken makro ölçekte toplam talebin toplam arza karşılık geldiği noktadaki talep miktarını ifade etmektedir. Hartwig (2006) Keynes'in efektif talep kanunu işleyiş mekanizması ise reel gelirin miktar tepkileri kanalıyla arz ve talebi dengelenmesi şeklinde açıklanmaktadır. Ancak hanelerin psikolojik eğilimlerini dikkate alan Keynes'in klasik tasarruf hipotezi efektif talebin reel gelir değişimlerine duyarlı olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda efektif talep kanununun toplam fiyat düzeyini de önemli ölçüde açıklayan bir teori olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Monetaristler ise enflasyonun parasal bir olgu olduğunu kabul ederek para arzı artışlarının her zaman enflasyonla sonuçlanacağını ileri sürmüşlerdir (Nakamura ve Steinsson, 2019:3). Bu bilgilerden hareketle enflasyonun belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalarda çoğunlukla arz (maliyet) ve talep (para arzı) koşullarına odaklanılırken efektif talebin enflasyon üzerindeki etkisinin ihmal edildiği görülmektedir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinde enflasyonun temel dinamikleri analiz edilirken ampirik literatürde genellikle ihmal edilen para arzı ve efektif talep ilişkisinin enflasyon üzerindeki etkisine de açıklık getirilmesi amaçlanmıştır.

Literatüre bakıldığında Türkiye ekonomisinde enflasyonun temel dinamikleri olarak para arzı ve döviz kurunun ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak dışa açık ekonomilerde bu dinamiklerin konjonktürel ve yapısal koşullara göre enflasyon üzerindeki etkisi de değişebilmektedir. López ve Perrotini (2006) esnek döviz kurlarının efektif talep ve istihdamda istikrar sağlamadaki başarısızlığı Keynes ve Kalecki tarafından ele alınmıştır. Esnek kur rejiminde dışsal şoklara karşı savunmasız hale gelen ekonomilerde yerli para birimindeki değer kaybı toplam talepte daralmaya yol açmaktadır. Kapasite kullanım oranındaki azalma ve kar düşüşleriyle birlikte mevcut ve gelecekteki yatırımları olumsuz etkilenmektedir. Bu sürecin etkisi uzun döneme yayılarak çıktı ve istihdam performansını uzun dönemde azaltmaktadır. Sonuç olarak gelir dağılımı adaletsizliğindeki artış toplam talep şoklarını derinleştirmektedir. Kyer ve Maggs (1992) toplam talep fonksiyonunun enflasyonla ilişkisini Pigou etkisi üzerinden açıklamıştır. Pigou etkisinde, genel fiyat düzeyinin toplam talebi belirleyen temel değişken konumunda olması toplam talep ve enflasyon ilişkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda döviz kuru şoklarının toplam talep kanalıyla enflasyona geçişi önemli olsa da genel fiyat düzeyi değişimlerinin toplam talep kanalıyla enflasyon üzerindeki etkisi de oldukça önemlidir.

Goldfajn ve Werlang (2000) çalışmasında, gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru şokları ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı ampirik olarak kanıtlanmıştır. Ancak döviz kuru fiyat geçişlerinde beklentilerin enflasyon üzerindeki etkisi uzun dönemde her zaman aynı

kalmayarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu nedenle beklentiler de döviz kuru fiyat geçiş etkisini belirlemede önemli bir faktör haline gelmektedir. Campa ve Goldberg (2005) uzun dönemde üretici fiyatlandırması da enflasyon üzerinde belirleyicidir. Üretici fiyatlandırmasında ithalat girdisi kompozisyonu maliyetleri belirleyerek enflasyona yansımaktadır. Sonuç olarak ithalattan kompozisyonundan kaynaklanan enflasyonist etkilerin temel makroekonomik değişkenlerden daha güçlü olması, enflasyon belirleyicilerinin değişkenlik gösterebilen bir yapıya sahip olduğunu kanıtlayıcı niteliktedir.

Ampirik kanıtlardan hareketle enflasyon dinamikleri yapısal duruma, konjoktüre ve zamana göre değişkenlik göstermektedir. Nitekim enflasyon üzerine aynı dönem için yapılan çalışmalarda enflasyonun temel nedeninin para arzı ve döviz kuru olarak farklı değişkenleri işaret etmesi çalışmanın motivasyonunu yapısal kırılmaya yönlendirmiştir. Bu nedenle enflasyon dinamikleri hakkında daha net kanıtlar sunmak için ampirik yöntemde yapısal kırılma dikkate alınmıştır. Yapısal kırılma öncesi ve sonrası dönemde enflasyonun para arzı ve reel efektif döviz kurundan nasıl etkilendiği asimetrik nedensellik yöntemiyle test edilmiştir. Elde edilen temel bulgu, yapısal kırılma Türkiye ekonomisinde enflasyonun temel dinamiğini değiştirmiştir. Ayrıca enflasyon ile enflasyon dinamikleri arasında asimetrik nedenselliğin varlığı enflasyonda atalet olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda enflasyon sürecinde para arzının efektif talebe yansımada gelir dağılımının belirleyici bir dinamik haline geldiğini söylemek mümkündür.

Çalışmanın geri kalan kısmı; ikinci bölüm literatür, üçüncü bölümde yöntem ve ampirik bulgulara yer verilerek sonuç kısmıyla çalışma tamamlanacaktır.

2. Literatür

Tarihsel süreçte enflasyonu ve belirleyicilerini açıklamaya yönelik olarak geleneksel yaklaşımlar geçerliliğini korusa da küreselleşmeyle birlikte enflasyonun doğasının değiştiği görüşü literatürde daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Borio ve Filardo (2007) enflasyonun parasal bir olgu olduğu ampirik ve teorik temellere dayanmaktadır. Ancak küreselleşmeyle birlikte reel değişkenlerin enflasyon üzerinde daha etkili olabileceği birçok ekonomide tecrübe edilmiştir. Politika yapımcıların hedeflerine göre ekonominin yapısal durumu da değişkenlik göstererek dışsal şoklara karşı daha savunmasız hale gelebilmektedir. Bu bağlamda küreselleşme süreciyle birlikte birçok ekonomide enflasyonu belirleyen dinamiklerde içsel faktörlerden küresel faktörlere doğru bir kayma söz konusudur.

Ampirik literatürde Türkiye ekonomisi enflasyon dinamiklerini analiz eden çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde Kibritçioğlu (2001) talep temelli olarak parasal büyüme ve bütçe açıkları ön plana çıkarken arz tarafında döviz kuru ve petrol fiyatlarının etkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Us (2004) Türkiye ekonomisinde enflasyonun parasal bir olgu olmadığı yönündeki bulgusuna karşılık Kibritçioğlu ve Dibooglu (2001) enflasyon ataletinde temel faktörün parasal şoklar olduğu yönünde farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Diğer yandan Alper ve Ucer (1998) 1980'li yıllardan itibaren enflasyon ataletinin reel döviz kuru kaynaklı olduğu yönünde ampirik bulgulara da mevcuttur. Ampirik literatürden hareketle enflasyon dinamiklerinde talep ve arz yanlı olmak üzere iki temel ayrım söz konusu olsa da yapısal durum ve konjoktürel koşullara göre enflasyon dinamikleri dönemselsel olarak güçlü ve zayıf etkinlik gösterebilmektedir.

Bu bağlamda talep yanlı dinamikler açısından; enflasyonun her zaman parasal bir olgu olarak tanımlansa da enflasyona neden olan dinamiklerin konjoktürel koşullar, ekonominin yapısal durumu, kurumsal yapı ve beklentilere göre değişkenlik gösterdiği ampirik literatürde karşılaşılan sonuçlar arasındadır. Koyuncu (2014) Türkiye ekonomisinin 1987-2013 döneminde Merkez Bankası tarafından finanse edilen bütçe açıklarıyla artan likidite enflasyonun temel dinamiği konumundadır. Literatürde talep yanlı enflasyonun bir diğer bileşeni ise maliye politikası olarak kabul edilmektedir. Oktayer (2010) fiyat düzeyinin mali teorisinde (FTPL) bütçe açıkları enflasyonun temel belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Bütçe açıklarının enflasyon üzerindeki etkisinin dönemler arası bütçe kısıtı tarafından belirlendiğini ileri süren Sargent ve Wallace (1981)

parasal genişleme ile enflasyon arasındaki nedenselliğin zayıfladığı görüşündedir. 1980'lerden sonra bu görüşün yaygınlaşmaya başlamasıyla birçok batı ülkesinde parasal hedefleme yerine enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulanmaya başlamıştır. Enflasyonu etkileme açısından iktisadi koşulların ötesinde enflasyonun kendisinden kaynaklanan bir dinamik olarak beklentilerin rolü de son derece önemlidir. Carlson ve Parkin (1975) enflasyondaki ivmenin yüksek olduğu dönemlerde enflasyon beklentilerindeki tahmin hataları artış göstermektedir. Enflasyonun düşük seyrettiği dönemlerde ise enflasyon beklentileri daha etkin bir şekilde tahmin edilebilmektedir. İktisadi koşullar bağlamında enflasyon beklentilerini enflasyon gerçekleştirmeleri dışında etkileyen tek değişkenin döviz kurundaki değersizlenme olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde enflasyon beklentileri ve döviz kuru şoklarının para arzı ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini azalttığı söylenebilir. Nitekim ampirik literatür, Türkiye ekonomisinin yapısal durumu ve beklentiler bağlamında psikolojik temelleri de göz önünde bulundurulursa para arzı ile enflasyon arasındaki ilişkinin dinamik bir yapı sergileyerek konjonktürel koşullara göre değişkenlik gösterebileceğini söylemek mümkündür.

Enflasyonun arz yanlı dinamiklerinin de farklı yapısal koşullara göre değişkenlik gösterdiği ampirik literatürde yaygın bir durumdur. Enflasyonunda arz tarafının temel bileşeni olan maliyet koşullarının ticaret yapısından etkilendiğini ileri süren Balassa (1964) ve Samuelson (1964) ticarete konu olmayan sektörlerdeki maliyetlerin yükselmesiyle enflasyondaki artışı açıklamışlardır (Altissimo vd., 2005:2). Türkiye ekonomisi için Balassa-Samuelson (B-S) Hipotezinin sınındığı çalışmalarda Lopcu vd. (2012), Altunöz (2014) hipotezin geçerliliğine dair bulgular elde edilememiştir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinde verimlilik koşullarının fiyatlara yansımadağı ve maliyet koşullarının enflasyon üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Maliyet enflasyonu üzerinde kurumsal yapıların da etkili olduğu gözlemlenmiştir. Schwarzer (2018) birçok iktisatçı 1950'li yıllardan 1970'li yıllara kadar Phillips Eğrisi temelinde ekonominin tam istihdam noktasında olmadığı durumlarda bile enflasyonun yaşanabileceğine dikkat çekmiştir. Bu durumun temel dinamiği olarak ücret temelli maliyet koşullarını belirleyen sendikal faaliyetlerin belirleyici olduğu ileri sürülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerde maliyet enflasyonunun bir diğer nedeni de ithalat yoluyla döviz kurlarının iç fiyatlara yansımadağı şeklinde ortaya çıkan fiyat geçiş etkisidir. Türkiye ekonomisinde döviz kurlarının yurtiçi fiyatlara yansımadağı analiz eden Leigh ve Rossi (2002) fiyat geçiş etkisinin gelişmekte olan ülkelere oranla daha güçlü olduğunu gözlemlenmişlerdir. Aynı zamanda Kara ve Öğünç (2008) Türkiye ekonomisinde enflasyon hedeflemesi stratejisinin uygulanmasıyla fiyat geçiş etkisinde azalma yaşandığını ampirik olarak gözlemlenmişlerdir. Diğer yandan dışsal gıda ve petrol şoklarının enflasyonist etkilerini analiz eden Jongwanich ve Park (2009) Asya ülkelerinde enflasyonist beklentilerin dışsal şoklardan daha etkili olduğunu gözlemlenmişlerdir. Bu bilgilerden hareketle maliyet koşullarının enflasyonist etkilerinin zamana ve yapısal duruma göre değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Türkiye ekonomisinde enflasyon üzerine yapılmış seçilmiş çalışmalar Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1'de görüldüğü üzere Türkiye ekonomisinde enflasyonun belirleyicileri üzerine aynı dönem için yapılmış ampirik çalışmalarda farklı değişkenler tespit edilmiştir. Bu durum enflasyon dinamiklerinde yapısal kırılmaların dikkate alınması gerektiğini kanıtlayıcı niteliktedir

Tablo 1: Türkiye Ekonomisinde Enflasyon Üzerine Seçilmiş Ampirik Çalışmalar

Çalışma	Yöntem	Örneklem	Sonuç/Bulgu
Demirgil (2019)	Johansen Eşbütünleşme Testi	2009M1-2018M12	Para arzı, petrol fiyatları, döviz kuru ve faiz değişkenlerinden döviz kuru en yüksek enflasyonist etkiye sahiptir.
Yenisu, E. (2019)	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	2010M1-2017M12	Para arzı, bütçe açığı, döviz kuru, faiz, dış borçlar, petrol fiyatları ve banka kredisi değişkenlerinden para arzı en yüksek enflasyonist etkiye sahiptir.
Göçer vd. (2016)	Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri	2006M1-2015M6	Enflasyonun temel belirleyicisinin maliyet artışları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1 (Devamı): Türkiye Ekonomisinde Enflasyon Üzerine Seçilmiş Ampirik Çalışmalar

Çalışma	Yöntem	Örneklem	Sonuç/Bulgu
Afsal vd. (2018)	NARDL Model	2004M1-2018M5	Nominal faiz oranları, reel efektif döviz kuru ve bütçe dengesi değişkenlerinden faiz oranı kaynaklı maliyet artışları en yüksek enflasyonist etkiye sahiptir.
Alev (2019)	ARDL Model	2006Q1-2018Q2	Para arzı, döviz kuru, kur volatilitesi, faiz oranı, GSYİH ve bütçe açığı değişkenlerinden para arzı kısa ve uzun dönemde enflasyonist etkiye sahiptir.
Kantur ve Özcan (2022)	GMM	2006-2019	İşgücünün gelir içindeki payı, faiz oranı, ithal girdi fiyatları ve tüketim malları dinamiklerinden ithal girdi temelli maliyet artışları en yüksek enflasyonist etkiye sahiptir.
Köse ve Ünal (2021)	Yapısal VAR	1988M3-2019M8	Petrol fiyatı, petrol fiyatı oynaklığı, döviz kuru ve işgücü maliyetleri değişkenlerinden döviz kuru en yüksek enflasyonist etkiye sahiptir.
Tastan ve Sahin (2020)	Spektral Granger Nedensellik Testi	1986M1-2018M12	Para arzı, çıktı büyümesi, faiz oranı, iç borç oranı, döviz kuru değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada para arzı ve enflasyon arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Tursoy ve Mar'i (2020)	Dalgacık Analizi	1987-2019	Para arzı ve enflasyon arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Erkişi (2019)	ARDL Model	1980-2018	Bütçe açığı, faiz oranı ve döviz kuru değişkenlerinden bütçe açığı enflasyon üzerinde etkili değilken kısa dönemde para arzı ve faiz oranı, uzun dönemde para arzı, faiz oranı ve döviz kuru enflasyonist etkiye sahiptir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada kullanılan veriler TCMB-EVDS veri tabanından elde edilerek zaman serileri 2005M12:2021M6 (T=187) dönemini kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Zaman serileri para arzı (MON), tüfe bazlı reel efektif döviz kuru (RER), enflasyon ise (INF) şeklinde tanımlanmıştır.

3.1. Yapısal Kırılmalı Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Zaman serisi analizlerinde durağanlık tahmin sürecindeki etkinliği belirlemektedir. Diğer yandan yapısal kırılmaların varlığı birim kök testlerinin başarısını azaltmaktadır. Bu nedenle Zivot ve Andrews (1992), yapısal kırılmaların içselleştirilmesi tekniğiyle birim kök sınaması yaparak bu eksikliği gidermeye çalışmışlardır. Yapısal kırılmalar otoregresif yapıda modellenerek içselleştirilmektedir. Sonraki aşamada yapısal kırılmaya izin veren üç model üzerinden tahmin yapılmaktadır. Model A düzeyde kırılmayı, Model B trendde kırılmayı ve Model C'de ise düzey ve trendde kırılmayı içeren yapı kullanılarak en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmektedir. Zivot-Andrews birim kök testinde kullanılan denklemler (1), (2) ve (3)'te sunulmuştur.

$$\text{Model A} \quad \Delta y_t = c + \alpha y_{t-1} + \beta t + \gamma DU_t + \sum_{i=1}^k d_t \Delta y_{t-i} + \varepsilon \quad (1)$$

$$\text{Model B} \quad \Delta y_t = c + \alpha y_{t-1} + \beta t + \theta DT_t + \sum_{i=1}^k d_t \Delta y_{t-i} + \varepsilon \quad (2)$$

$$\text{Model C} \quad \Delta y_t = c + \alpha y_{t-1} + \beta t + \theta DU_t + \gamma DT_t + \sum_{i=1}^k d_t \Delta y_{t-i} + \varepsilon \quad (3)$$

Yapısal kırılmalar dummy değişken yardımıyla otoregresif yapıda modele dahi edilmektedir. (TB) için tanımlanan DU dummy değişkeni, eğim değişimlerinin de dikkate alındığı DT şeklinde tanımlanmıştır. T tahmin dönemi, TB kırılma dönemi ve $\lambda = TB / T$ ise düzenleme bölgesi ($\lambda \in$

(0.15,0.85)) baz alınarak elde edilen kırılma noktası tespit edilmektedir. Dummy değişkenlerin alacağı değerler ise; DU, $t > TB$ ise 1 aksi durumlarda 0 değerini alır. DT benzer biçimde $t > TB$ iken $t - TB$, aksi durumlarda 0 değerini alacaktır.

Muhtemel her bir kırılma tarihi için kullanılan dummy değişkenin kullanıldığı EKK yöntemiyle $(T - 2)$ sayıda regresyon tahmin edilir. Tahmin sonucunda y_{t-1} değişkeninin en küçük katsayısı α için t istatistiğinin en küçük olduğu tarih uygun kırılma noktası olarak kabul edilir. Yapısal kırılma olmaksızın birim kök testinde α için hesaplanan t istatistik değerinin mutlak değer olarak Zivot-Andrews kritik değerlerinden küçük olması yapısal kırılma olmadan birim kökün varlığına işaret etmektedir. t istatistik değerinin mutlak değer olarak Zivot-Andrews kritik değerlerinden büyük olması ise yapısal kırılmayla birlikte serinin durağan olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Zivot ve Andrews, 1992).

Tablo 2: Zivot Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Model	Kırılma Noktası	t İstatistiği	Kritik Değer %1	Kritik Değer %5	Kritik Değer %10
Model A	2018M4	-0.65	-5.34	-4.93	-4.58
Model B	2016M9	-2.25	-4.80	-4.42	-4.11
Model C	2016M8	-2.12	-5.57	-5.08	-4.82
Model A	Düzye değerinde yapısal kırılmalı model				
Model B	Trend değerinde yapısal kırılmalı model				
Model C	Düzye ve trendi içeren yapısal kırılmalı model				

Not: Kritik değerler Zivot ve Andres (1992) kritik değerleridir.

Enflasyon serisinin test edildiği yapısal kırılmalı birim kök analizinde hem düzey hem de trenddeki kırılmayı içeren Model C dikkate alınarak yapısal kırılma noktası belirlenmiştir. Model C sonuçlarına göre yapısal kırılma 2016M8 döneminde gerçekleşmektedir. Enflasyon dinamiklerini daha iyi analiz edebilmek amacıyla yapısal kırılma öncesi ve sonrası dönem asimetrik nedensellik testiyle iki model halinde tahmin edilecektir.

3.2. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi

Geleneksel nedensellik testleri olarak Toda-Yamamoto (1995), ve Granger (1969), değişkenler arasındaki tek yönlü ilişkiyi dikkate alarak nedensellik analizi yapmaktadır. Bu nedensellik testleri değişkenler arasındaki pozitif ve negatif şokların farklı etkilerini ölçmemektedir. Dolayısıyla bu eksikliğin asimetrik nedensellik testiyle giderilmesi amaçlanmıştır. Değişkenler arasındaki asimetrik yapıyı analiz eden asimetrik nedensellik analizi Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilerek negatif ve pozitif şokların farklı yöndeki etkilerini tespit ederek nedenselliğin istikrarlı olup olmadığı analiz etmektedir. İki değişken arasındaki asimetrik yapıyı test eden Granger ve Yoon (2002) eşbütünleşme yöntemini kullanmışlardır. Hatemi-J (2012) ise asimetrik eşbütünleşme yapısından hareketle asimetrik nedensellik analizini geliştirmiştir (Yılancı ve Bozoklu, 2014:214).

Asimetrik nedensellik testinin açıklanmasında Hatemi-J ve El-Khatib (2016) çalışması referans alınmıştır. Her elemanın sabitli ve trendli modelde birinci derecede entegre olduğu $m \times 1$ vektörüyle y_t serisinin test edildiği varsayımıyla $y_t = a + bt + y_{t-1} + \varepsilon_t$, şeklindeki zaman serisini formu aşağıda şekilde tanımlanmaktadır.

$$y_t := \begin{bmatrix} y_t^j \\ \vdots \\ y_t^m \end{bmatrix}, a := \begin{bmatrix} a^j \\ \vdots \\ a^m \end{bmatrix}, b := \begin{bmatrix} b^j \\ \vdots \\ b^m \end{bmatrix}, y_0 := \begin{bmatrix} y_0^j \\ \vdots \\ y_0^m \end{bmatrix} \text{ ve } \varepsilon_t := \begin{bmatrix} \varepsilon_t^j \\ \vdots \\ \varepsilon_t^m \end{bmatrix} \quad (4)$$

$t=1,2,\dots,T$. için y_0 vektörü başlangıç değerleri, ε_t ise hata terimleri vektörünü temsil etmektedir. Özyineleme yöntemiyle $y_t = a + bt + y_{t-1} + \varepsilon_t$, serisi çözümlenerek aşağıdaki form elde edilir.

$$y_t = at + \frac{t(t+1)}{2}b + y_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i, \quad (5)$$

Serinin durağan hale gelebilmesi için d kez farkının alınması gerekiyorsa m -boyutlu rassal sürecin $I(d)$ şeklinde d derecesine entegre edilerek $y_t I(d)$ if $\Delta^d y_t I(0)$ şeklinde çözümlenmektedir. Δ , fark operatörünü temsil etmektedir. Bu süreçler sonucunda negatif ve pozitif şoklar aşağıdaki formda tanımlanmıştır.

$$y_t = a + bt + y_{t-1} + \varepsilon_t = at + \frac{t(t+1)}{2}b + y_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^-, \quad (6)$$

Pozitif ve negatif şokların birikimli formları ise aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

$$y_t^+ = \frac{at + \left[\frac{t(t+1)}{2}\right]b + y_0}{2} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^+, \quad \text{ve} \quad y_t^- = \frac{at + \left[\frac{t(t+1)}{2}\right]b + y_0}{2} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_i^-. \quad (7)$$

Sonuç olarak birikimli negatif ve pozitif şokların dikkate alındığı $y_t = y_t^+ + y_t^-$ zaman serisi elde edilmektedir. Asimetrik nedensellik testinde iki boyutlu vektörde negatif bileşenler arasındaki nedenselliğin analiz edildiği varsayılırsa p dereceli vektör yani VAR(p) şeklinde tahmin yapılmaktadır. $y_t^- = (y_{1t}^-, y_{2t}^-)$ şeklinde ve negatif bileşenlerin tahmin edildiği vektörün otoregresif formu ise $y_t^- = v^- + A_1^- y_{t-1}^- + \dots + A_p^- y_{t-p}^- + u_t^-$ şeklinde olacaktır.

VAR (vektör otoregresif) formu elde edildikten sonra Granger nedeni olmadığı H_0 hipotezi y_t^- serisi için Wald testi ile sınanarak asimetrik nedenselliğin varlığı hakkında karar verilmektedir. Ancak asimetrik nedensellik testinde Toda-Yamamoto χ^2 dağılımı asimptotik dağılımı etkileyerek normal dağılımı engelleyebildiği için bootstrap simülasyonu normal dağılım sağlanmaktadır. Elde edilen Wald istatistiğinin bootstrap kritik değerlerden büyük olması durumunda asimetrik nedenselliğin varlığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 3: Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları (Model 1)

H_0 :	MWALD Test İstatistiği	1% Bootstrap Kritik Değer	5% Bootstrap Kritik Değer	10% Bootstrap Kritik Değer	Optimal Gecikme
MON+ $\neq$ > INF+	13.200***	10.393	6.737	4.851	2
MON+ $\neq$ > INF-	0.693	9.725	6.722	5.064	2
MON- $\neq$ > INF-	2.875	12.274	6.749	5.199	2
MON- $\neq$ > INF+	2.601	11.235	6.277	4.808	2
RER+ $\neq$ > INF+	0.034	7.662	4.186	2.680	1
RER+ $\neq$ > INF-	0.000	8.350	4.497	3.091	1
RER- $\neq$ > INF-	0.334	8.416	3.917	2.705	1
RER- $\neq$ > INF+	0.089	5.999	3.638	2.547	1

Not: Anlamlılık seviyeleri ***%1, **%5, *%10 notasyonu ile ifade edilmiştir.

Enflasyondaki yapısal kırılma öncesi dönemin (2005M12:2016M7) analiz edildiği Model 1 asimetrik nedensellik testinden elde edilen ampirik bulgular; para arzındaki pozitif şoklardan enflasyondaki pozitif şoklara doğru %1 anlamlılık seviyesinde istikrarlı nedensellik ilişkisi tespit edilirken, para arzındaki negatif şoklardan enflasyondaki negatif şoklara doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Diğer yandan reel efektif döviz kuru ve enflasyon arasındaki pozitif ve negatif şoklarda anlamlı bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Tablo 4: Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları (Model 2)

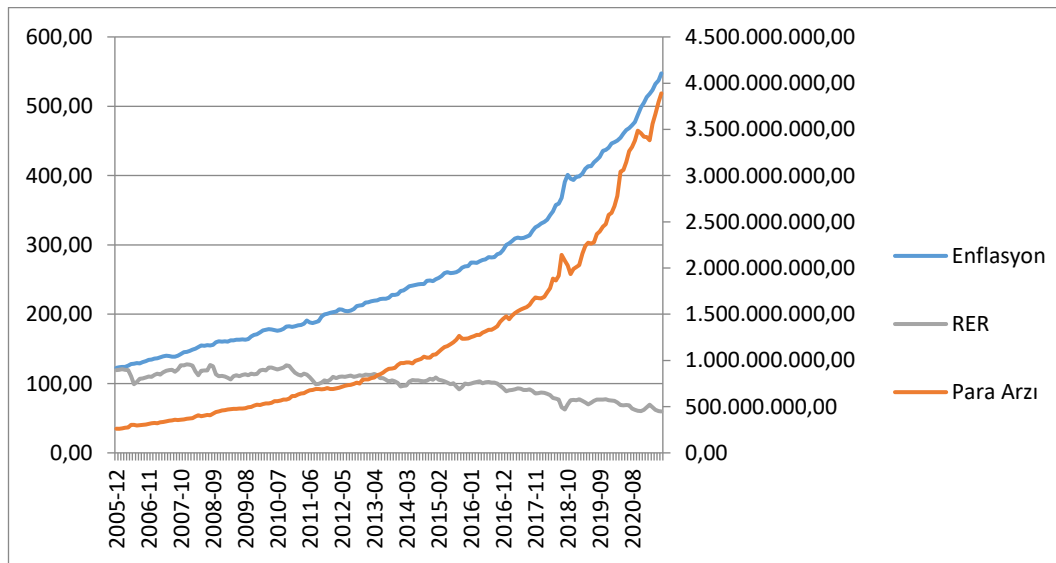
H ₀ :	MWALD Test İstatistiği	1% Bootstrap Kritik Değer	5% Bootstrap Kritik Değer	10% Bootstrap Kritik Değer	Optimal Gecikme
MON+ ≠> INF+	2.657	10.139	4.169	2.966	1
MON+ ≠> INF-	0.544	8.834	4.802	3.095	1
MON- ≠> INF-	0.109	10.005	4.316	2.883	1
MON- ≠> INF+	0.014	8.400	4.884	3.215	1
RER+ ≠> INF+	15.363**	17.328	10.001	7.316	2
RER+ ≠> INF-	0.887	6.712	3.841	2.752	1
RER- ≠> INF-	1.720	29.616	4.997	2.860	1
RER- ≠> INF+	33.856***	15.788	5.963	3.425	1

Not: Anlamlılık seviyeleri ***%1, **%5, *%10 notasyonu ile ifade edilmiştir.

Enflasyondaki yapısal kırılma sonrası dönemin (2016M8:2021M6) analiz edildiği Model 2 asimetrik nedensellik testinden elde edilen ampirik bulgular; reel efektif döviz kurundaki negatif şoklardan enflasyondaki pozitif şoklara doğru %1 anlamlılık seviyesinde istikrarlı nedensellik ilişkisi tespit edilirken, reel efektif döviz kurundaki pozitif şoklardan enflasyondaki negatif şoklara doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Diğer yandan para arzı ve enflasyon arasındaki pozitif ve negatif şoklarda anlamlı bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Ampirik bulgular enflasyon dinamiklerinin yapısal kırılmadan etkilenerek değişkenlik gösterdiğini kanıtlamıştır. Yapısal kırılma (2016M8) öncesinde enflasyonun temel dinamiğinin para arzı olduğu görülürken yapısal kırılma sonrasında enflasyonun temel dinamiği döviz kuru olmuştur. Bu durum enflasyon, para arzı ve reel efektif döviz kuru gelişmelerinin yer aldığı Şekil 1'de gözlemlenebilmektedir.

Şekil 1: Enflasyon, Reel Efektif Döviz Kuru, Para Arzı Gelişmeleri

Kaynak: TCMB, 2021

Şekil 1’de görüldüğü üzere enflasyondaki yapısal kırılmaya kadar para arzı ve enflasyon arasındaki ilişki nedensellik ilişkisini açıklamaktadır. Yapısal kırılma sonrası para arzı ve enflasyon arasındaki ilişkisinin zayıflarken enflasyon ve reel efektif döviz kuru ilişkisinin daha belirleyici olduğu görülmektedir.

4. Sonuç

Türkiye ekonomisi enflasyon gelişmelerinde tarihsel sürece bakıldığında enflasyonun süregelen kronikleşmiş bir sorun haline geldiği görülmektedir. Enflasyonla mücadelede uygulamaya koyulan politikaların büyük oranda kalıcı bir çözüm getiremediği açıktır. Bu nedenle enflasyonla mücadelede uygulanacak politikaların başarıya ulaşması için etkin politika uygulamaları gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinde enflasyonun doğasının daha iyi anlaşılması politika etkinliğini artıracaktır.

Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde enflasyon dinamiklerinde temel ayrımı oluşturan talep çekmeli ve maliyet itmeli enflasyon dinamiklerinin zamansal ve konjonktür koşullarına göre değişkenlik gösterebileceği çalışmanın ampirik altyapısını oluşturmuştur. Çalışmada enflasyon ve enflasyonun dinamikleri bağlamında para arzı ve reel efektif döviz kuru değişkenleri 2005M12:2021M6 dönemi için tanımlanmıştır. Enflasyondaki yapısal kırılma tespit edildikten sonra asimetrik nedensellik testiyle enflasyon dinamikleri yapısal kırılma öncesi ve sonrası dönem için tahmin edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular ampirik yöntemin etkinliğini destekleyici niteliktedir. Yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testi sonuçlarına göre enflasyonda yapısal kırılma 2016M8 döneminde gerçekleşmiştir. Asimetrik nedensellik testiyle yapısal kırılma öncesi (2005M12:2016M7) ve yapısal kırılma sonrası (2016M8:2021M6) olmak üzere enflasyonun para arzı ve reel efektif döviz kuru ilişkisi iki model halinde tahmin edilmiştir. Yapısal kırılma öncesinde (2005M12:2016M7) para arzı ile enflasyon asimetrik nedensellik ilişkisi içerisindeyken enflasyon ile reel efektif döviz kuru arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Yapısal kırılma sonrasında (2016M8:2021M6) reel efektif döviz kuru ile enflasyon arasında asimetrik nedensellik ilişkisi tespit edilirken para arzı ile enflasyon arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Bu bulgulardan hareketle enflasyonla enflasyon dinamikleri arasında asimetrik nedensellik ilişkisinin varlığı Türkiye ekonomisindeki enflasyon ataletini ve enflasyon dinamiklerinin zamanla değişkenlik gösterebileceğini doğrulamaktadır.

Türkiye ekonomisinde enflasyon ve enflasyon dinamikleri arasındaki ilişkilerin özgün bir yapı sergilediği ve bu durumun beklenmeyen sonuçlara yol açtığı görülmüştür. Enflasyondaki yapısal kırılma öncesi Türk Lirasının değerli olduğu yıllarda para arzının talep gelişmelerini yöneterek efektif talebin enflasyon üzerinde daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer yandan yapısal kırılma sonrasında reel efektif döviz kurundaki gelişmelerin fiyat geçiş etkisi kanalıyla enflasyonun temel belirleyicisi konumuna geldiği görülmektedir. Döviz kuru gelişmelerinin efektif talep üzerindeki olumsuz etkisinin yanı sıra Stiglitz (2018) ekonomik şokların kalıcı hale gelmesi durumunda alt gelir gurubundan üst gelir gurubuna kitlesel olarak servet aktarımı hızlanmaktadır. Bu bağlamda enflasyondaki yapısal kırılma sonrasında para arzı artışlarının enflasyona yansımaması gelir dağılımının bozulduğu yapıya işaret etmektedir. Gelir dağılımının bozulmasıyla alt gelir gurubundaki reel gelir azalışları efektif talebi azaltmaktadır. Nitekim Türkiye ekonomisinde gelir dağılımındaki bozulmalar para arzının enflasyonist etkisini azaltmaktadır.

Çalışmadan elde edilen ampirik bulgulardan hareketle enflasyon dinamiklerinin zamansal ve yapısal koşullara göre değişkenlik gösterebildiği ampirik olarak kanıtlanmıştır. Bu nedenle enflasyonla mücadelede politika yapıcıların etkin politika geliştirebilmeleri için bu durumu göz önünde bulundurmaları gerektiği açıktır. Türkiye ekonomisinde enflasyon ile enflasyon dinamikleri arasındaki ilişkilerin politika yapıcılar tarafından sürekli olarak izlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda enflasyondaki yapısal kırılmalar, para arzı ve döviz kuru

gelişmelerinin enflasyona etkisi ve derecesi, gelir dağılımı adaletindeki gelişmeler enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarısını etkileyen faktörler olarak ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Afsal, M. Ş., Doğan, İ., Emre, Ö. R. Ü. N., & Aydın, B. (2018). Enflasyonun Stokastik Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Nardl Yaklaşımı. *Journal of Life Economics*, 5(4), 57-74.
- Alev, N. (2019). Türkiye’de Enflasyonun Belirleyicileri: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı (2006:Q1-2018:Q2 DÖNEMİ) / Determinants of Inflation in Turkey: ARDL Bounds Testing Approach (2006:Q1-2018:Q2 Period) . *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi* , 3 (1) , 1-18 . DOI: 10.29216/ueip.471966
- Alper, C. E., & Ucer, M. (1998). Some observations on Turkish inflation: A random walk down the past decade. *Bogazici Journal*, 12(1), 7-38.
- Altissimo, F., Benigno, P., & Palenzuela, D. (2005). Long-run determinants of inflation differentials in a monetary union.
- Altunöz, U. (2014). Balassa samuelson hipotezi: türkiye ekonomisi için sınır testi yaklaşımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 107-122.
- Balassa, B. (1964). The purchasing-power parity doctrine: a reappraisal. *Journal of political Economy*, 72(6), 584-596.
- Borio, C., and A. Filardo (2007), Globalization and Inflation: New CrossCountry Evidence on the Global Determinants of Domestic Inflation, *Bank for International Settlements BIS Working Papers* No. 227.
- Campa, J. M., & Goldberg, L. S. (2005). Exchange rate pass-through into import prices. *Review of Economics and Statistics*, 87(4), 679-690.
- Carlson, J. A., & Parkin, M. (1975). Inflation expectations. *Economica*, 42(166), 123-138.
- Demirgil, B. (2019). Türkiye’de Enflasyonun Belirleyicileri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 7(1), 13-21.
- Erkişi, K. (2019). Budget Deficits, Money Supply and Inflation: The Case of Fragile Five Countries. *Euroasia Journal of Social Sciences Humanities*, 9, 49-59.
- Goldfajn, I., & Werlang, S. R. D. C. (2000). The pass-through from depreciation to inflation: a panel study. *Werlang, Sergio R., The Pass-Through from Depreciation to Inflation: A Panel Study (July 2000). Banco Central de Brasil Working Paper*, (5).
- Göçer, İ., Aydın, N., & Sümer, A. L. (2016). Türkiye’de Son Yıllarda Enflasyonun Belirleyicileri: Çoklu Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi. *Bankacılar*, 27(98), 3-22.
- Granger, C., & Yoon, G. (2002). Hidden Cointegration. San Diego: University of California. *Department of Economics Çalışma Raporu. ABD*.
- Granger, C.W.J. (1969). “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Crossspectral Methods”, *Econometrica*, 37 (3), 424-438.
- Hartwig, J. (2006). Explaining the aggregate price level with Keynes's principle of effective demand. *Review of Social Economy*, 64(4), 469-492.
- Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical economics*, 43(1), 447-456.
- Hatemi-J, A., & El-Khatib, Y. (2016). An extension of the asymmetric causality tests for dealing with deterministic trend components. *Applied Economics*, 48(42), 4033-4041.

- TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. EVDS (1 Ağustos 2021). <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>
- Jongwanich, J., & Park, D. (2009). Inflation in developing Asia. *Journal of Asian economics*, 20(5), 507-518.
- Kantur, Z., & Özcan, G. (2022). Dissecting Turkish inflation: theory, fact, and illusion. *Economic Change and Restructuring*, 55(3), 1543-1553.
- Kara, H., & Öğünç, F. (2008). Inflation targeting and exchange rate pass-through: The Turkish experience. *Emerging Markets Finance and Trade*, 44(6), 52-66.
- Kazgan, G. (1997). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul.
- Keynes, J. M. (2018). The general theory of employment, interest, and money. *Springer*.
- Kibritçioğlu, A. (2001). Causes of inflation in Turkey: A literature survey with special reference to theories of inflation.
- Kibritçioğlu, A., & Dibooglu, S. (2001). Inflation, output, and stabilization in a high inflation economy: Turkey, 1980-2000. *University of Illinois at Urbana-Champaign, College of Commerce and Business Administration, Office of Research Working Papers*, (01-0112).
- Koyuncu, A. F. T. (2014). Causality network between budget deficit, money supply and inflation: An application to Turkey. *International Journal of Business and Social Science*, 5(10).
- Köse, N., & Ünal, E. (2021). The effects of the oil price and oil price volatility on inflation in Turkey. *Energy*, 226, 120392.
- Kyer, B. L., & Maggs, G. E. (1992). On the Keynes and Pigou effects in aggregate demand theory. *Journal of Macroeconomics*, 14(2), 371-375.
- Leigh, D., & Rossi, M. (2002). Exchange rate pass-through in Turkey.
- Lopcu, K., Burgaç, A., & Dülger, F. (2012). Balassa Samuelson hipotezi: Türkiye ekonomisi için bir sinama.
- López, J., & Perrotini, I. (2006). On floating exchange rates, currency depreciation and effective demand. *QUARTERLY REVIEW-BANCA NAZIONALE DEL LAVORO*, 238, 221.
- Nakamura, E., & Steinsson, J. (2019). Monetary Economics at the NBER. *University of California, Berkeley*.
- O'Brien, D. P. (2000). Bodin's analysis of inflation. *History of Political Economy*, 32(2), 267-292.
- Oktayer, A. (2010). Türkiye'de bütçe açığı, para arzı ve enflasyon ilişkisi. *Maliye Dergisi*, 158(1), 431-447.
- Samuelson, P. A. (1964). Theoretical notes on trade problems. *The review of economics and statistics*, 145-154.
- Sargent, T. J., & Wallace, N. (1981). Some unpleasant monetarist arithmetic. *Federal reserve bank of minneapolis quarterly review*, 5(3), 1-17.
- Schwarzer, J. A. (2018). Retrospectives: Cost-Push and Demand-Pull Inflation: Milton Friedman and the "Cruel Dilemma". *Journal of economic perspectives*, 32(1), 195-210.
- Stiglitz, J. (2018). The myth of secular stagnation. *Project Syndicate*, 28.
- Tastan, H., & Sahin, S. (2020). Low-frequency relationship between money growth and inflation in Turkey. *Quantitative Finance and Economics*, 4(1), 91-120.

- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tursoy, T., & Mar'i, M. (2020). Lead-lag and relationship between money growth and inflation in Turkey: New evidence from a wavelet analysis.
- Us, V. (2004). Inflation dynamics and monetary policy strategy: some prospects for the Turkish economy. *Journal of Policy Modeling*, 26(8-9), 1003-1013.
- Yenisu, E. (2019). Türkiye’de enflasyonun makroekonomik belirleyicileri: Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 43-58.
- Yilanci, V., & Bozoklu, Ş. (2014). Türk sermaye piyasasında fiyat ve işlem hacmi ilişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi. *Ege Academic Review*, 14(2).
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of business & economic statistics*, 20(1), 25-44.

ASYMMETRIC RELATIONS BETWEEN INFLATION AND INFLATION DYNAMICS: THE CASE OF TURKEY

Extended Abstract

Aim: Historically, economic variables and the dynamics determining these variables may change from time to time according to structural conditions. Therefore, there may be deviations from widely accepted economic ideas and theoretical foundations in a certain period. In this context, although the Classical, Keynesian and Monetarist views on inflation were accepted in different periods, there have been developments indicating that inflation dynamics may differ. From this point of view, it is aimed to eliminate this uncertainty for the Turkish economy by establishing the empirical basis of the study by taking into account the periodic variability in inflation dynamics and theoretical debates.

Method(s): The data used in the study are obtained from the CBRT-EVDS database and time series are constructed to cover the period 2005A12:2021M6 (T=187). Time series are defined as money supply (MON), CPI-based real effective exchange rate (RER) and inflation (INF). Eviews 10 and Gauss 6.0 software packages are used in the estimation process. The motivation of the study is the structural break as the studies on inflation for the same period point to different variables such as money supply and exchange rate as the main cause of inflation. Therefore, in order to provide clearer evidence on inflation dynamics, the empirical methodology is based on the structural break in inflation. Zivot-Andrews unit root test is used to detect the structural break. Hatemi-J asymmetric causality method is used to test how inflation is affected by money supply and real effective exchange rate before and after the structural break.

Findings: The empirical findings of the study support the effectiveness of the empirical method. According to the results of the Zivot-Andrews unit root test with structural break, the structural break in inflation occurred in 2016M8. With the asymmetric causality test, the relationship between money supply and the real effective exchange rate of inflation is estimated in two models: pre-structural break (2005M12:2016M7) and post-structural break (2016M8:2021M6). Before the structural break (2005M12:2016M7), money supply and inflation had an asymmetric causal relationship, while no causal relationship was found between inflation and the real effective exchange rate. After the structural break (2016M8:2021M6), an asymmetric causality relationship was found between the real effective exchange rate and inflation, while no causality relationship was found between money supply and inflation. Based on these findings, the existence of an asymmetric causality relationship between inflation and inflation dynamics confirms the inflation inertia in the Turkish economy and that inflation dynamics may change over time.

Conclusion: The historical process of inflation developments in the Turkish economy shows that inflation has become an ongoing and chronic problem. It is clear that the policies implemented in the fight against inflation have failed to provide a permanent solution to a large extent. Therefore, for the policies to be implemented in the fight against inflation to be successful, the nature of inflation needs to be better understood.

It has been observed that the relations between inflation and inflation dynamics in the Turkish economy exhibit a unique structure and this situation leads to unexpected results. It is concluded that in the years when the Turkish lira was valuable before the structural break in inflation, effective demand was more influential on inflation by managing demand developments in the money supply. On the other hand, after the structural break, developments in the real effective exchange rate have become the main determinant of inflation by pass-through effect. In addition to the negative impact of exchange rate developments on effective demand, Stiglitz (2018) argues that when economic shocks become permanent, mass wealth transfer from the lower income group to the upper income group accelerates. In this context,

the fact that increases in money supply are not reflected in inflation after the structural break in inflation can be explained by the deterioration in income distribution.

According to the empirical findings of the study, it is empirically proven that inflation dynamics may vary according to temporal and structural conditions. Therefore, it is clear that policymakers in the fight against inflation should take this into account in order to develop an effective policy. Policymakers should constantly monitor the relationship between inflation and inflation dynamics in the Turkish economy. In this context, structural breaks in inflation, the impact and degree of money supply and exchange rate developments on inflation, and developments in the fairness of income distribution stand out as factors that affect the success of the inflation targeting strategy.

HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE HİZMET KALİTESİ GÖSTERGELERİNİN AĞIRLIKLANDIRILMIŞ YORUMLAYICI YAPISAL MODELLEME İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Tansu YOMRALIOĞLU¹, Zuhal ÇİLİNGİR ÜK²

Öz

Çalışmada havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi göstergeleri arasındaki ilişkinin tanımlanması, ilişkilerin uzman görüşleri neticesinde özgün bir modelle (W-ISM) değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. SERVQUAL modelinin beş boyutu esas alınarak 33 göstergeden oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. Havayolu sektöründe çalışan 48 adet orta ve üst kademe yöneticiye göstergelerin önem düzeyini ölçmek için anket formu uygulanmıştır. Verilen cevaplara ağırlıklandırma uygulanarak 33 gösterge 16 göstergeye indirgenmiştir. Ardından biri sektör ve üçü akademiden toplamda dört uzman ile görüşülerek göstergeler arasındaki ilişkinin yönü ortaya konulmuştur. Ayrıca bu göstergeler etkileme ve bağımlılık güçleri konusunda bilgi veren MICMAC analiziyle yorumlanmıştır. Havayolu işletmelerinde belirlenen hizmet kalitesi göstergelerinin hepsinin birbirleriyle ilişkili oldukları görülmüştür. Havayolu işletmeleri, hiyerarşinin temelinde bulunan personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması göstergesi konusunda gerekli stratejik gelişimleri ve eğitimleri gerçekleştirmelidir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet kalitesi, Havayolu işletmeleri, W-ISM, MICMAC

JEL Sınıflandırması: L83, L93

EVALUATION OF THE SERVICE QUALITY INDICATORS IN AIRLINES BY WEIGHTED INTERPRETIVE STRUCTURAL MODELING

Abstract

In the study, it is aimed to define the relationship between service quality indicators in airlines and to evaluate the relationships with a unique model (W-ISM) as a result of expert opinions. Based on the five dimensions of the SERVQUAL model, a questionnaire consisting of 33 indicators was prepared. A questionnaire was applied to 48 middle and upper level managers working in the airline industry to measure the importance level of the indicators. By applying weighting to the answers given, 33 indicators were reduced to 16 indicators. Afterwards, the direction of the relationship between the indicators was revealed by interviewing a total of four experts, one from the sector and three from the academy. In addition, these indicators have been interpreted with MICMAC analysis, which gives information about their driving and dependence power. It has been observed that all service quality indicators determined in airlines are related to each other. Airlines should carry out the necessary strategic developments and training on the indicator that the personnel at the base of the hierarchy have sufficient professional knowledge.

Keywords: Service quality, Airlines, W-ISM, MICMAC

JEL Classification: L83, L93

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Zuhal ÇİLİNGİR ÜK danışmanlığında Tansu YOMRALIOĞLU tarafından hazırlanan "Türkiye'de Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Göstergeleri: Ağırlıklandırılmış Yorumlayıcı Yapısal Modelleme Yaklaşımı" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Bilim Uzmanı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Bölümü, tansu_1094@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0248-9367

³ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, zuhal.cilingir@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3271-7765

1. Giriş

Turizm ve ulaşım, birbirleri ile güçlü etkileşim içerisinde olan önemli iki olgudur. Turizmde turistlerin aktif olarak hareketleri söz konusu olduğu için ulaşım, turizmin ayrılmaz bir parçasıdır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanlar daha az zaman harcayarak bir yerden başka bir yere seyahat edebilmek için havayolu ulaşımını tercih etmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle, bir bölgenin turizminin canlanmasında o bölgeye ulaşılabilirliğin kolay olması etkili bir unsur olmaktadır. Ayrıca havayolu ulaşımının lüks bir ulaşım türü olmaktan çıkıp her insanın rahatlıkla kullanabileceği bir ulaşım türü haline gelmesi turizm hareketlerinin artmasını sağlamaktadır (İşler, 2009: 33; Güngör, 2019: 1). Havayolu ulaşımının tercih edilmesi hem iç hem de dış turizm faaliyetlerini hareketlendirerek turizm sektörünü olumlu yönde etkilemektedir (Dinçer ve Taşkıran, 2016: 1). Bununla birlikte havayolu ulaşımı, globalleşmeyi sağlayarak devletler arasındaki ekonominin gelişmesine zemin hazırlamaktadır (Çizmecioğlu, 2013: 1). Ayrıca havayolu ulaşımının global bazdaki yolcu sayısı her yıl artış göstermektedir. 2015 yılında 3.556 milyon, 2016 yılında 3.796 milyon, 2017 yılında 4.071 milyon (ICAO, 2017), 2018 yılında 4.320 milyon tarifeli yolcu taşınmıştır (ICAO, 2018). 2019 yılında 4,5 milyon olarak gerçekleşen yolcu sayısı, 2020 yılında yaşanan pandemi nedeniyle 1,8 milyon yolcu sayısına düşmüştür (ICAO, 2021: 5).

Havayolu ulaşım sektörü, bir ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Havayolu taşımacılığı, mesafelerin uzak olması ile birlikte insanların veya ürünlerin yurt içi veya yurt dışı bir noktadan başka bir noktaya taşınmasında hayati bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda birçok havayolu işletmesi, hizmet memnuniyetini en üst seviyeye çıkarmak için hizmet kalitesi kavramına odaklanmaktadır. Müşterilerin hizmete ilişkin beklentilerini anlamak, yüksek kaliteli hizmeti tanımlamanın ve sunmanın en önemli adımıdır. Diğer bir ifadeyle etkin hizmet kalitesine, müşterilerin beklenti ve algıları arasındaki farkın azaltılması sayesinde ulaşılmaktadır (Archana ve Subha, 2012: 50-51). Ayrıca havayolu işletmelerinin rakiplerine göre daha kaliteli hizmet sunması, sektörde öncü olmalarını, kârlarını arttırmalarını ve rekabet avantajlarını korumalarını sağlamaktadır (Chen vd., 2011: 2854; Liou vd., 2011: 1381).

Havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi göstergeleri, havayolu işletmelerinin müşterilere sundukları hizmetin kalitesini iyileştirme konusundaki başarısını olumlu şekilde etkilemektedir. Bu sebeple havayolu işletmelerinde bu göstergelerin analiz edilmesi, havayolu işletmelerinin başarıya ulaşması için gereklilik arz etmektedir. Yoğun rekabet içerisinde olan havayolu işletmeleri, müşterilerin beklentilerine cevap verebilmeye ve kaliteli hizmet sunabilmeye özen göstermelidir. Bu sebeple sundukları hizmetin kalitesini geliştirmek ve müşterilerin memnuniyetini sağlamak adına hizmet kalitesi göstergeleri arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri göz önünde tutmalıdır (Okumuş ve Asil, 2007: 7; Pekkaya ve Akıllı, 2013: 75; Çırpın ve Kurt, 2016: 83).

Literatürdeki çalışmalar, havayolu işletmelerinde birçok hizmet kalitesi göstergesinin bulunduğunu göstermektedir. Fakat hizmet kalitesi göstergelerinin birbirleri ile olan ilişkilerini ve aralarındaki etkileşimi, W-ISM ve MICMAC analizi ile araştıran bir çalışma bulunmamaktadır. Üstelik literatürde W-ISM ve MICMAC analizinden yararlanan çalışmalara bakıldığında havayolu işletmelerinde hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde bu iki yöntemin uygulandığına rastlanmamaktadır. Çalışmalarda ağırlıklı olarak tedarik zinciri yönetimi (Luthra vd., 2011; Pfohl vd., 2011; Kumar vd., 2013; Jayant ve Azhar, 2014; Karadayı, 2014; Chand vd., 2015; Usta ve Küçükayazıcı, 2016; Almasri, 2019; Çilingir Ük vd., 2022) konusuna değinilmektedir. Diğer konular arasında lojistik (Sorkun, 2018; Ünlü ve Tosun, 2018), inovasyon (Saatçioğlu ve Özmen, 2010), kurumsal kaynak planlaması (Çakırlı vd., 2020), endüstri 4.0 (Çalışkan, 2020), bilgi yönetimi (Singh ve Kant, 2008), perakendecilik (Sahney, 2015), toplam kalite yönetimi (Talib vd., 2011), teknoloji (Guo vd., 2012), elektrikli araç pazarı (Digalwar ve Giridhar, 2015), inşaat (Gan vd., 2018; Shoar ve Chileshe, 2021), ekip çalışması (Fathi vd., 2019), biyoyakıt üretimi (Azevedo vd., 2019), esnek üretim sistemi (Gothwal ve Raj, 2017) ve medikal turizm (Usta ve Asan, 2021) yer almaktadır. Gösterilen sebepler çalışmanın özgün değerini ifade etmektedir. Bu sayede çalışmanın temel amacı; ulaşım sektöründe faaliyet gösteren havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi göstergeleri

arasındaki ilişkinin tanımlanması ve bu göstergeler arasındaki etkileşimin W-ISM ile değerlendirilmesidir. Araştırmada, havayolu işletmelerinde çalışan uzman kişilerden alınan görüşlerle birlikte hizmet kalitesi göstergelerinin önem derecesinin belirlenmesi, bu göstergelerin birbirleri arasında bir ilişkinin olup olmadığının, birbirlerini etkileyip etkilemediğinin ya da birbirlerinden etkilenip etkilenmediğinin, etkileme ve bağımlılık güçlerinin ortaya konulması çalışmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır. Bu amaçtan hareketle W-ISM ve MICMAC analizi gerçekleştirilecektir. Çalışmanın devamında öncelikle dokuz adımdan oluşan W-ISM analizi tanıtılacak, sonrasında havayolu sektöründe hizmet kalitesi göstergelerine W-ISM ve MICMAC analizi uygulanacaktır. Sonuç bölümünde ise W-ISM ve MICMAC analizlerinin sonuçları yorumlanıp çalışmanın katkılarına ve önerilere değinilecektir. Ayrıca literatürde havayolu işletmelerinin hizmet kalitesi ile ilgili yapılan çalışmalarla mevcut çalışmanın benzerlik ve farklılıkları karşılaştırılacaktır.

2. Yöntem

Yorumlayıcı yapısal modelleme (ISM), 1974 yılında Warfield tarafından geliştirilen, bir konu veya sorun ile ilgili etkenlerin karşılıklı ilişkilerini belirlemek ve açıklamak için uygulanan nitel bir araçtır (Chander vd., 2013: 176). Bu model doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olan farklı değişkenlerin sistematik bir modelde yapılandırıldığı etkileşimli bir öğrenme sürecidir (Chand vd., 2014: 386). Ayrıca sistemdeki değişkenler arasındaki ilişkileri belirten hiyerarşik bir yapı ortaya koymaktadır (Karadayı, 2014: 78). Buna bağlı olarak yeteri kadar tanımlanamamış ya da yapılandırılmamış değişkenlerden yorumlayıcı grafiksel ve görsel bir yapı oluşturmaktadır (Çakırılı vd., 2020: 802).

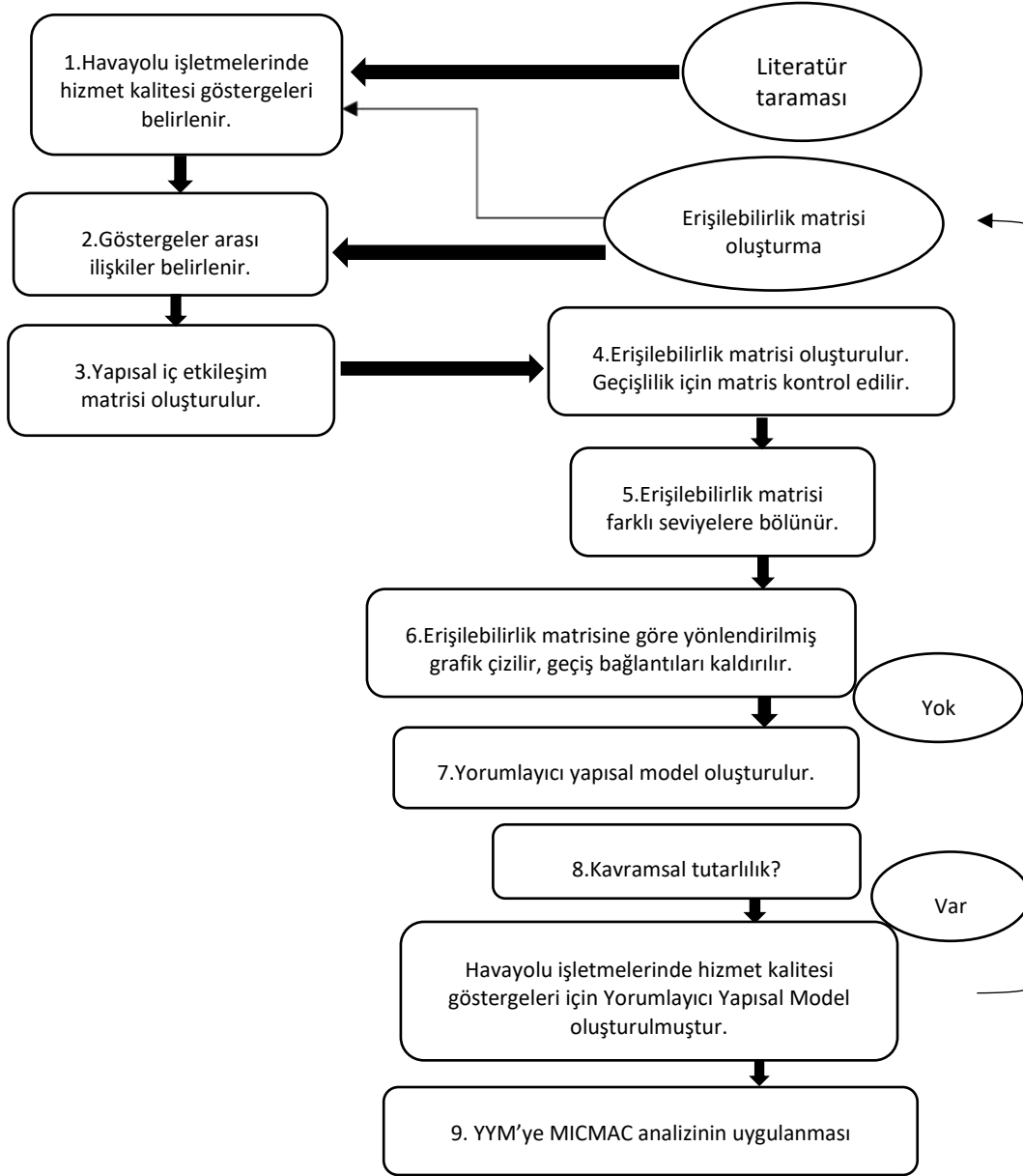
Literatür incelendiğinde araştırmalarda farklı alanlardaki hususları veya problemleri belirleme, bunlar arasındaki ilişkileri ortaya koyma, konunun veya sorunun ana sebebini öğrenerek çözüme üretmeye çalışma, mevcut konunun ya da sorunun etkileme ve bağımlılık seviyelerini gözlemleme ve oluşturulan hiyerarşi sayesinde etkin planlama, kontrolün sağlanabilmesi gibi sağladığı faydalardan dolayı ISM ve MICMAC analizleri tercih edilmektedir (Bhattacharya ve Momaya, 2009: 81-81; Sahney, 2015: 154).

ISM'nin dokuz adımının akış diyagramı Ravi ve Shankar (2005: 1019)'ın çalışmasından uyarlanarak Şekil 1'de ifade edilmektedir.

ISM dokuz adımda gerçekleşmektedir. Bu aşamalar aşağıda maddeler halinde gösterilmektedir (Yenradee ve Dangton, 2000: 2694-2696; Kannan ve Haq, 2007: 3835; Chander vd., 2013: 176):

1. Adım: Literatür taraması ve uzmanlardan alınan görüşler doğrultusunda konu ya da sorunla ilgili değişkenlerin açıklanması,
2. Adım: 1. adımda açıklanan değişkenler arası ilişkinin ortaya konulması,
3. Adım: Değişkenlerin birbirleriyle olan karşılıklı ilişkilerini vurgulayan Yapısal İç Etkileşim Matrisi (SSIM)'nin geliştirilmesi,
4. Adım: SSIM'den yararlanıp erişilebilirlik matrisi geliştirilerek matrisin geçişliliğinin kontrol edilmesi,
5. Adım: Oluşturulan erişilebilirlik matrisinin farklı seviyelere ayrılması,
6. Adım: Erişilebilirlik matrisi sonucunda açığa çıkan ilişkilere göre yönlendirilmiş bir grafik çizilmesi,
7. Adım: 6. adımdaki grafikte yer alan değişken düğümleri yerine kavramlar yerleştirilerek ISM'nin oluşturulması,
8. Adım: ISM'nin eksiklikleri açısından kontrol edilmesi ve eksiklik varsa düzeltilmesi,
9. Adım: Modele MICMAC analizinin uygulanması.

Şekil 1: ISM Akış Diyagramı

Kaynak: Ravi ve Shankar, 2015: 1019.

3. Bulgular

Araştırmada bulguların sunulmasında yöntemde sunulan ISM adımları izlenmiş olup aşağıda sırasıyla verilecektir.

Adım 1: ISM'nin ilk aşamasında havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi göstergelerinin belirlenmesi için literatür taraması yapılmıştır. Literatürde konuya ilişkin tespit edilen 33 adet gösterge SERVQUAL modelinin beş boyutuna göre Tablo 1'de madde ve yazar isimleriyle gösterilmiştir. Tablo 1'de de ifade edilen 16 gösterge Parasuraman vd., (1988)'nin SERVQUAL modelindeki 22 madde arasından, diğer 17 gösterge ise havayollarında hizmet kalitesini çalışan araştırmalardan alınmıştır. Bu ön çalışma sonrasında havayolu işletmelerinde aktif olarak çalışan

kabin memurları ve kabin amirlerinden oluşan 48 kişiden çevrimiçi anket yoluyla göstergelere önem derecesine göre (1=çok önemsiz, 5=çok önemli) puan verilmesi istenmiştir.

Tablo 1: Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Göstergeleri

HİZMET KALİTESİ GÖSTERGELERİ	YAZARLAR
Fiziksel Özellikler	
Modern ve uçuş amacına uygun bir uçak olması (G1)	Parasuraman vd. (1988)
Yolcu kabininde temiz ve modern imkanların bulunması (G2)	Parasuraman vd. (1988)
Personelin temiz ve düzgün görünümü (G3)	Parasuraman vd. (1988)
Ekipman malzemelerinin görseelliği (G4)	Parasuraman vd. (1988)
İkram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması (G5)	İbiş ve Batman (2016); Han vd. (2019)
Müşterilerin vakit geçirmek için farklı eğlence seçeneklerinin (internet, dergi, gazete vb.) olması (G6)	Korkmaz vd. (2015)
Güvenilirlik	
Havayolunun iyi bir imaja ve olumlu bir üne sahip olması (G7)	Çırpın ve Kurt (2016)
Havayolu işletmesinin güvenilirliği (G8)	Parasuraman vd. (1988)
Havayolu işletmesinin müşteri sorunlarına karşı güven verici olması (G9)	Parasuraman vd. (1988)
Kalkış ve varış saatlerinin tam zamanında gerçekleşmesi (G10)	Parasuraman vd. (1988)
Check-in işlemlerinin etkinliği (G11)	Dursun (2008)
Bagaj hizmetlerinin doğru ve hızlı şekilde yapılması (G12)	Korkmaz (2013); Barghi (2016)
Kayıp bagajlarla doğru şekilde ilgilenilmesi (G13)	Liou vd. (2011)
Heveslilik	
Personelin hizmet konusunda müşterileri bilgilendirmesi (G14)	Parasuraman vd. (1988)
Personelin müşterilere yardımcı olmak için istekli olması (G15)	Parasuraman vd. (1988)
Personelin müşteri sorularına cevap vermesi (G16)	Parasuraman vd. (1988)
İkram edilen yiyecek içecek hizmetinin hızlı olması (G17)	Chen vd. (2011); Han vd. (2019)
Güvence	
Uçuş güvenliği (G18)	Aslan (2007)
Personelin güvenilirliği (G19)	Parasuraman vd. (1988)
Uçuşların gecikme ve iptal edilme olasılığının düşük olması (G20)	Korkmaz (2013); Hasan vd. (2019)
Personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması (G21)	Parasuraman vd. (1988)
Personelin nazik ve güler yüzlü olması (G22)	Parasuraman vd. (1988)
Empati	
Personelin her müşteriye özel ilgi göstermesi (G23)	Parasuraman vd. (1988)
Bilet fiyatlarının ekonomik olması (G24)	Wells (1999); Mutlu ve Sertoğlu (2018)
Müşteri şikayetlerine etkin olarak cevap verilmesi (G25)	Kazançoğlu (2011)
Bilet satış ofislerinden, havaalanlarından veya internet sitesinden bilet satın alma ve rezervasyon yaptıрма işlemlerinin kolaylığı (G26)	İbik (2006); Mutlu ve Sertoğlu (2018)
Önemli merkezler arasında yeterli sayıda aktarmasız (non stop) uçuşunun bulunması (G27)	Kazançoğlu ve Kazançoğlu (2013)
Sadakat programının bulunması (G28)	Sayman ve Bayram (2019)
Personelin olumsuz durumlar karşısındaki tutumu (G29)	Chen vd. (2011); Bayhan ve Ertuğrul (2018)
Personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması (G30)	Parasuraman vd. (1988)
Çalışma saatlerinin müşterilere uygun olarak belirlenmesi (G31)	Parasuraman vd. (1988)
Yeterince çok noktaya, yeterli sıklıkta uçan bir uçuş ağının bulunması (G32)	Çırpın ve Kurt (2016); Munoz vd. (2019)
Çocuklu ailelere, yaşlılara ve engellilere yardım edilmesi (G33)	Korkmaz vd. (2015); Hasan vd. (2019)

Havayolu sektöründe çalışan 48 uzmana anketlerin uygulanmasından sonra anketlere verilen cevaplara kullanılan yöntemin gereği üzerine ağırlıklandırma yapılması sonucunda 33 olan gösterge

sayısı, 4,5 ve üzeri ortalaması olan hizmet kalitesi göstergeleri baz alınıp 16 göstergeye indirgenerek ISM’de analiz edilmiştir. Buna göre ağırlıklandırma sonuçları aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Hizmet Kalitesi Göstergelerinin Ağırlıklandırılması

GÖSTERGELER	ORTALAMA	SIRALAMA	TERS SIRALAMA	LOG K_i	AĞIRLIK (W_i)	$W_i * LOG K_i$
G10	4,9791	1	16	1,2041	1	1,2041
G6	4,9375	2	15	1,1760	1	1,1760
G11	4,875	3	14	1,1461	1	1,1461
G12	4,8333	4	13	1,1139	1	1,1139
G16	4,8333	5	12	1,0791	1	1,0791
G3	4,7916	6	11	1,0413	1	1,0413
G13	4,75	7	10	1	1	1
G5	4,7291	8	9	0,9542	1	0,9542
G7	4,7083	9	8	0,9030	1	0,9030
G2	4,7083	10	7	0,8450	1	0,8450
G1	4,6041	11	6	0,7781	1	0,7781
G15	4,5833	12	5	0,6989	1	0,6989
G4	4,5625	13	4	0,6020	0	0
G9	4,5416	14	3	0,4771	0	0
G14	4,5208	15	2	0,3010	-1	-0,3010
G8	4,5208	16	1	0	-1	0

Effectiveness Index (Etkinlik İndeksi): 11,6387
Theoretically between (Teorik olarak aralık): -13,3198 +13,3198

Ankete verilen cevaplar doğrultusunda her bir gösterge için ortalama hesaplanmaktadır. Daha sonra bu ortalamalar en yüksekte en düşüğe doğru sıralanmaktadır. Her gösterge için Log K_i ’nin hesaplandığı ters sıralama bulunmaktadır. Ortalama puanı en yüksek olan faktöre en yüksek ters sıra atanmaktadır. Ayrıca her göstergeye bir ağırlık verilmektedir. Değeri 1 olduğunda gösterge güçlü, 0 olduğunda nötr, -1 olduğunda ise zayıf olarak belirlenmektedir. Ardından etkinlik indeksi belirlenmektedir (Çilingir Ük vd., 2022:6).

$$EI = \sum_i W_i \times \log K_i \quad (1)$$

Etkinlik indeksi (11,6387), denklem 1’de gösterilen formülle ($W_i * \log K_i$) girişlerinin toplamıdır. Teorik olarak (theoretically between) etkinlik indeksi -13,3198 ile +13,3198 arasında değişebilmektedir. Bunun nedeni, etkinlik indeksinin üst ve alt sınırlarının tüm ağırlıkların (W_i) sırasıyla 1 veya -1 olduğu duruma eşit olmasıdır. Etkinlik indeksi değeri, işletmenin performansını ulusal ve uluslararası standartlarla karşılaştırmasına yardımcı olmaktadır. Burada gösterge derecelendirmelerinin nitel değerleri, ağırlıklı önem değerlerini temsil eden nicel değerlere dönüştürülür. Yönetim, uygun göstergeleri iyileştirmeye ilişkin kararlar almak için bu değerlere dikkat edebilmektedir (Çilingir Ük vd., 2022:6).

Adım 2 ve 3: Literatür taraması ve anketler yapıp 16 gösterge belirlendikten sonra bu göstergeler arasındaki bağlamsal ilişkiyi gösteren Yapısal İç Etkileşim Matrisi (SSIM) oluşturulmuştur. Bunun için biri havayolu işletmesinden ve üçü akademiden olmak üzere dört uzmana göstergeler arasındaki ilişkinin yönünü ortaya koymak için danışılmıştır. Uzmanların görüşleri birbirinden farklı olabileceğinden uzmanların bağımsız olarak karar verdiği ve görüşlerin önem sırasına göre sıralandığı nominal grup tekniği kullanılmıştır. Bu süreç, göstergeler arasındaki etkileşimler konusunda uzmanlar tarafından bir fikir birliğine varılıncaya kadar devam etmektedir. İki gösterge arasındaki ilişkinin yönünü belirtmek için aşağıdaki semboller kullanılmıştır (Talib vd., 2011: 574; Chand vd., 2015: 187; Azevedo vd., 2019: 1114; Shoar ve Chileshe, 2021: 9):

V: gösterge i’nin gösterge j’yi etkilediğini gösterir; A: gösterge j’nin gösterge i’yi etkilediğini gösterir; X: i ve j göstergelerinin karşılıklı etkiye sahip olduklarını gösterir; O: i ve j göstergeleri arasında bir ilişki olmadığını gösterir. Uzmanlardan alınan görüşlerle birlikte yukarıdaki sembollerden yararlanılarak Tablo 3’te SSIM hazırlanmıştır.

Tablo 3: Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Göstergeleri ile Oluşturulan Yapısal İç-Etkileşim Matrisi

	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2
1	X	O	V	O	X	A	X	O	O	O	X	X	V	O	X
2	X	V	O	O	A	A	X	O	O	V	X	X	X	O	-
3	O	O	O	X	X	X	O	O	O	O	O	X	O	-	-
4	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	V	X	-	-	-
5	A	A	A	A	X	X	X	X	X	X	X	-	-	-	-
6	A	X	X	O	A	X	X	A	X	X	-	-	-	-	-
7	X	X	X	A	X	X	A	X	X	-	-	-	-	-	-
8	X	X	A	A	X	X	O	X	-	-	-	-	-	-	-
9	O	X	X	O	X	X	A	-	-	-	-	-	-	-	-
10	X	X	X	O	X	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	A	X	X	O	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	X	X	X	V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	V	X	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	X	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Adım 4: SSIM duruma göre V, A, X ve O sembollerinin 1 ve 0 ile değiştirilmesiyle başlangıç erişilebilirlik matrisi olarak adlandırılan ikili bir matrise dönüştürülmektedir. Buna göre kuralların uygulanışı aşağıdaki gibidir (Singh ve Kant, 2008: 145; Luthra vd., 2011: 243-245; Pfohl vd., 2011: 843-844; Chand vd., 2015: 188; Govindan vd., 2015: 25).

SSIM'de (i, j) etkileşiminin V olması durumunda erişilebilirlik matrisindeki (i, j) etkileşimi 1 ve (j, i) etkileşimi 0 olur. SSIM'de (i, j) etkileşiminin A olması durumunda erişilebilirlik matrisindeki (i, j) etkileşimi 0 ve (j, i) etkileşimi 1 olur. SSIM'de (i, j) etkileşiminin X olması durumunda erişilebilirlik matrisindeki (i, j) etkileşimi 1 ve (j, i) etkileşimi 1 olur. SSIM'de (i, j) etkileşiminin O olması durumunda erişilebilirlik matrisindeki (i, j) etkileşimi 0 ve (j, i) etkileşimi de 0 olur.

Bu bilgiye göre SSIM'nin rakamlarla ifade edilmesi ile oluşan başlangıç erişilebilirlik matrisi Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Göstergeleri ile Oluşturulan Başlangıç Erişilebilirlik Matrisi

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	1	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
2	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1
3	0	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
4	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	1	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1
7	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	1	1
8	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1
9	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	1	0	1	0	1	0
10	0	0	0	0	1	1	1	0	1	1	1	0	0	0	0	0
11	0	0	1	0	1	1	1	0	1	1	1	0	0	0	0	0
12	0	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
13	0	0	0	0	1	0	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1
14	0	0	0	0	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	1
15	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1
16	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1

Tablo 4'teki başlangıç erişilebilirlik matrisi geçişlilik kuralı açısından kontrol edilmektedir. Örneğin; A, B ve C arasındaki ilişkide A'nın B'yi etkilemesi ve B'nin de C'yi etkilemesi, A'nın C'ye erişilebilirliğini ifade etmektedir. Geçişlilik kuralı ihlal edildiğinde SSIM kontrol edilip uzman görüşleri ile birlikte değiştirilebilmektedir. Tablo 5'te başlangıç erişilebilirlik matrisine geçişlilik

kurallarının uygulanması sonucu oluşturulan nihai erişilebilirlik matrisi gösterilmektedir (Chander vd., 2013: 178; Chand vd., 2014: 389; Chand vd., 2015: 189).

Tablo 5: Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Göstergeleri ile Oluşturulan Nihai Erişilebilirlik Matrisi

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	EG
1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1	1	12
2	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	14
3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	14
4	1	1	0	1	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	8
5	1	1	0	1	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	8
6	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	14
7	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	15
8	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	15
9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	14
10	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	15
11	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	15
12	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	16
13	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	15
14	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	15
15	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	15
16	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	1	14
BG	16	16	12	16	16	16	14	13	14	16	16	1	11	13	14	15	

Adım 5: Analizin bu aşamasında her hizmet kalitesi göstergesi için erişilebilirlik, öncül ve kesişim kümesi nihai erişilebilirlik matrisinden yola çıkılarak belirlenmiştir. Bir gösterge için belirlenen erişilebilirlik kümesi göstergenin kendisinden ve etkilediği diğer göstergelerden, öncül küme ise göstergenin kendisinden ve onu etkileyebilecek diğer göstergelerden oluşmaktadır. Kesişim kümesi, erişilebilirlik kümesi ve öncül kümede bulunan ortak göstergelerden meydana gelmektedir. Erişilebilirlik ve kesişim kümesi aynı olan göstergelerin ISM hiyerarşisindeki seviyesi 1'dir. Tablo 6'da erişilebilirlik matrisinin ilk seviyelendirilmesi gösterilmektedir. 1 seviyesinde bulunan göstergeler; G1, G2, G4, G5, G6, G10 ve G11 değişkenleri hiyerarşik olarak en üst seviyeye yerleştirilecektir. 1 seviyesi bulunduktan sonra kalan göstergeler ile birlikte diğer seviyeler belirlenmektedir. Tablo 7'de seviye 2'nin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: Erişilebilirlik Matrisinin Seviyelendirilmesi- İterasyon 1

GÖSTERGELER	ERİŞİM KÜMESİ	ÖNCÜL KÜME	KEŞİŞİM KÜMESİ	SEVİYE
1	1,2,4,5,6,7,8,9,10,11,15,16	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	1,2,4,5,6,7,8,9,10,11,15,16	1
2	1,2,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	1,2,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14	1
3	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,14,15,16	3,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	3,6,7,8,9,10,11,14,15,16	
4	1,2,4,5,6,10,11,16	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	1,2,4,5,6,10,11,16	1
5	1,2,4,5,6,10,11,16	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	1,2,4,5,6,10,11,16	1
6	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,14,15,16	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,14,15,16	1
7	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	1,2,3,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	1,2,3,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	
8	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	1,2,3,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15	1,2,3,6,7,8,9,10,11,13,14,15	
9	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14,15	1,2,3,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	1,2,3,6,7,8,9,10,11,13,14,15	

Tablo 6 (Devamı): Erişilebilirlik Matrisinin Seviyelendirilmesi- İterasyon 1

GÖSTERGELER	ERİŞİM KÜMESİ	ÖNCÜL KÜME	KESİŞİM KÜMESİ	SEVİYE
10	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	1
11	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	1
12	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	12	12	
13	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	2,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	2,7,8,9,10,11,13,14,15,16	
14	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	2,3,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	2,3,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	
15	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	1,2,3,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16	1,2,3,6,7,8,9,10,11,13,14,15,16	
16	1,2,3,4,5,6,7,9,10,11,13,14,15,16	1,2,3,4,5,6,7,8,10,11,12,13,14,15,16	1,2,3,4,5,6,7,10,11,13,14,15,16	

Tablo 7’de görüldüğü gibi G3, G7, G8, G9, G14 ve G15 değişkenleri 2 seviyesini ifade etmektedir. Bu seviye oluşturulduktan sonra aynı durum G12, G13 ve G16 değişkenlerine uygulanarak Tablo 8’de gösterilen 3 seviyesi belirlenmiştir. Aynı işlem G12 değişkeni için yapılarak 4 seviyesi Tablo 9’da gösterilmektedir. Dördüncü seviye tamamlandıktan sonra başka bir değişken kalmadığı için seviyelere ayırma işlemi sona ermiştir.

Tablo 7: Erişilebilirlik Matrisinin Seviyelendirilmesi- İterasyon 2

GÖSTERGELER	ERİŞİM KÜMESİ	ÖNCÜL KÜME	KESİŞİM KÜMESİ	SEVİYE
3	3,7,8,9,14,15	3,7,8,9,12,13,14,15	3,7,8,9,14,15	2
7	3,7,8,9,13,14,15	3,7,8,9,12,13,14,15	3,7,8,9,13,14,15	2
8	3,7,8,9,13,14,15	3,7,8,9,12,13,14,15	3,7,8,9,13,14,15	2
9	3,7,8,9,13,14,15	3,7,8,9,12,13,14,15	3,7,8,9,13,14,15	2
12	3,7,8,9,12,13,14,15	12	12	
13	3,7,8,9,13,14,15	7,8,9,12,13,14,15	7,8,9,13,14,15	
14	3,7,8,9,13,14,15	3,7,8,9,12,13,14,15	3,7,8,9,13,14,15	2
15	3,7,8,9,13,14,15	3,7,8,9,12,13,14,15	3,7,8,9,13,14,15	2
16	3,7,9,13,14,15	3,7,8,12,13,14,15	3,7,13,14,15	

Tablo 8: Erişilebilirlik Matrisinin Seviyelendirilmesi- İterasyon 3

GÖSTERGELER	ERİŞİM KÜMESİ	ÖNCÜL KÜME	KESİŞİM KÜMESİ	SEVİYE
12	12,13	12	12	
13	13	12,13	13	3
16	13	12,13	13	3

Tablo 9: Erişilebilirlik Matrisinin Seviyelendirilmesi- İterasyon 4

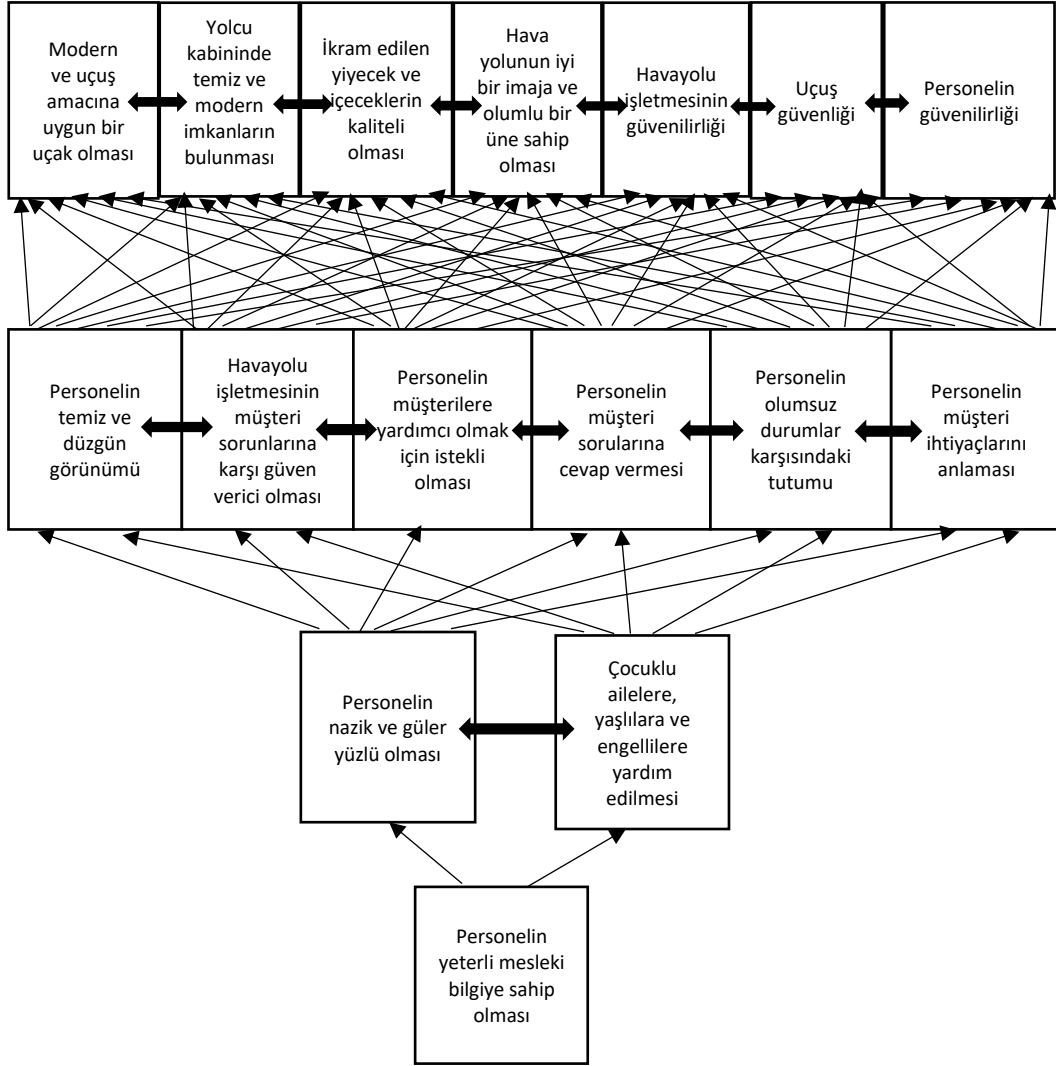
GÖSTERGELER	ERİŞİM KÜMESİ	ÖNCÜL KÜME	KESİŞİM KÜMESİ	SEVİYE
12	12	12	12	4

Adım 6, 7 ve 8: ISM, nihai erişilebilirlik matrisindeki veriler kullanılarak oluşturulmaktadır. İki gösterge arasında bir etkileşim olması durumunda etkileyen göstergeden etkilenen göstergeye doğru bir ok çizilmektedir (Ünlü ve Tosun, 2018: 543). Bu bilgilere dayanarak ISM oluşturularak Şekil 2’de gösterilmektedir.

Personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması (G12) göstergesi, ISM’de dördüncü seviyede yer alarak hiyerarşinin temelini oluşturmaktadır. Bu hizmet kalitesi göstergesinde meydana gelebilecek herhangi bir olumlu veya olumsuz değişiklik diğer göstergelerin de etkilenmesini sağlayacaktır. Bu nedenle havayolu işletmelerinin bu göstergeye çok önem vermesi ve dikkat etmesi gerekmektedir.

Personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması (G12) göstergesi, hiyerarşinin üçüncü seviyesinde yer alan personelin nazik ve güler yüzlü olması (G13) ve çocuklu ailelere, yaşlılara ve engellilere yardım edilmesi (G16) göstergelerini etkilemektedir. Ayrıca personelin nazik ve güler yüzlü olması (G13) ve çocuklu ailelere, yaşlılara ve engellilere yardım edilmesi (G16) göstergeleri arasında karşılıklı bir etki görülmektedir.

Şekil 2: Yorumlayıcı Yapısal Model (ISM)

Personelin nazik ve güler yüzlü olması (G13) göstergesi, personelin temiz ve düzgün görünümü (G3), havayolu işletmesinin müşteri sorunlarına karşı güven verici olması (G7), personelin müşterilere yardımcı olmak için istekli olması (G8), personelin müşteri sorularına cevap vermesi (G9), personelin olumsuz durumlarda karşıdaki tutumu (G14) ve personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması (G15) göstergelerini etkilemektedir. Çocuklu ailelere, yaşlılara ve engellilere yardım edilmesi (G16) göstergesi, personelin temiz ve düzgün görünümü (G3), havayolu işletmesinin müşteri sorunlarına karşı güven verici olması (G7), personelin müşteri sorularına cevap vermesi (G9), personelin olumsuz durumlarda karşıdaki tutumu (G14) ve personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması (G15) göstergelerini etkilemektedir.

Hiyerarşide ikinci seviyede bulunan personelin temiz ve düzgün görünümü (G3)-havayolu işletmesinin müşteri sorunlarına karşı güven verici olması (G7), havayolu işletmesinin müşteri

sorunlarına karşı güven verici olması (G7)-personelin müşterilere yardımcı olmak için istekli olması (G8), personelin müşterilere yardımcı olmak için istekli olması (G8)-personelin müşteri sorularına cevap vermesi (G9), personelin müşteri sorularına cevap vermesi (G9)-personelin olumsuz durumlar karşısındaki tutumu (G14) ve personelin olumsuz durumlar karşısındaki tutumu (G14)-personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması (G15) göstergeleri arasında iki yönlü etkileşim görülmektedir.

Personelin temiz ve düzgün görünümü (G3), havayolu işletmesinin müşteri sorunlarına karşı güven verici olması (G7), personelin müşterilere yardımcı olmak için istekli olması (G8), personelin müşteri sorularına cevap vermesi (G9), personelin olumsuz durumlar karşısındaki tutumu (G14) ve personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması (G15) göstergelerinin hepsi ayrı ayrı modern ve uçuş amacına uygun bir uçak olması (G1), yolcu kabininde temiz ve modern imkanların bulunması (G2), ikram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması (G4), havayolunun iyi bir imaja ve olumlu bir üne sahip olması (G5), havayolu işletmesinin güvenilirliği (G6), uçuş güvenliği (G10) ve personelin güvenilirliği (G11) göstergelerini etkilemektedir.

Hiyerarşide birinci seviyede yer alan modern ve uçuş amacına uygun bir uçak olması (G1)-yolcu kabininde temiz ve modern imkanların bulunması (G2), yolcu kabininde temiz ve modern imkanların bulunması (G2)-ikram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması (G4), ikram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması (G4)-havayolunun iyi bir imaja ve olumlu bir üne sahip olması (G5), havayolunun iyi bir imaja ve olumlu bir üne sahip olması (G5)-havayolu işletmesinin güvenilirliği (G6), havayolu işletmesinin güvenilirliği (G6)-uçuş güvenliği (G10) ve uçuş güvenliği (G10)-personelin güvenilirliği (G11) göstergeleri arasında iki yönlü etkileşim söz konusudur.

Adım 9: MICMAC analizi, göstergelerin etkileme ve bağımlılık seviyeleri ile ilgili olarak Tablo 5'teki nihai erişilebilirlik matrisinin kullanılarak göstergelerin otonom göstergeler, bağımlı göstergeler, bağlantılı göstergeler ve bağımsız göstergeler olarak dört grupta sınıflandırılmasını amaçlamaktadır.

Otonom göstergeler hem etkileme seviyesinin hem de bağımlılık seviyesinin zayıf olduğu göstergelerden oluşmaktadır. Bağımlı göstergeler etkileme seviyesinin zayıf, bağımlılık seviyesinin güçlü olduğu göstergeleri ifade etmektedir. Bağlantılı göstergeler hem etkileme seviyesinin hem de bağımlılık seviyesinin güçlü olduğu göstergeleri belirtmektedir. Bağımsız göstergeler etkileme seviyesinin güçlü, bağımlılık seviyesinin zayıf olduğu göstergeleri nitelemektedir (Salimifard vd., 2010: 101; Faisal ve Talib, 2016: 188-189; Tan vd., 2019: 17).

Hizmet kalitesi göstergelerinin etkileme ve bağımlılık güçleri gerçekleştirilen MICMAC analizi sonuçlarına göre Şekil 3'te gösterilmektedir. Etkileme ve bağımlılık seviyesi zayıf olan otonom göstergeler birinci grupta bulunmamaktadır. İkinci grupta bulunan bağımlı göstergeler ikram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması (G4) ve havayolunun iyi bir imaja ve olumlu bir üne sahip olması (G5) göstergeleridir. Bağımlı göstergeler, havayolu işletmelerinde daha kaliteli hizmet sunmak için belirlenen hedefleri vurgulamaktadır. İkram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması (G4) ve havayolunun iyi bir imaja ve olumlu bir üne sahip olması (G5), düşük seviyedeki göstergelerle ilişkili olduğu için havayolu işletmelerinin bu göstergelere önem vermeleri gerekmektedir.

Üçüncü grupta yer alan bağlantılı göstergeler; modern ve uçuş amacına uygun bir uçak olması (G1), yolcu kabininde temiz ve modern imkânların bulunması (G2), personelin temiz ve düzgün görünümü (G3), havayolu işletmesinin güvenilirliği (G6), havayolu işletmesinin müşteri sorunlarına karşı güven verici olması (G7), personelin müşterilere yardımcı olmak için istekli olması (G8), personelin müşteri sorularına cevap vermesi (G9), uçuş güvenliği (G10), personelin güvenilirliği (G11), personelin nazik ve güler yüzlü olması (G13), personelin olumsuz durumlar karşısındaki tutumu (G14), personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması (G15), çocuklu ailelere, yaşlılara ve engellilere yardım edilmesi (G16) göstergeleridir. Bu göstergelerde herhangi bir değişikliğin yapılması diğer göstergeleri de etkileyecektir. Üçüncü kategorideki göstergeler düşük seviyedeki

göstergeleri etkilemesine rağmen, modelin en üst seviyesindeki diğer göstergeleri etkilemede yüksek bir etkileme gücüne sahiplerdir. Bu nedenle havayolu işletmelerinin bu hizmet kalitesi göstergelerine daha fazla dikkat etmeleri gerekmektedir.

Şekil 3: MICMAC Analizi

16	12																		
15										13	8,14	7,15							10,11
14											3		9	16	2,6				
13																			
12																			1
11																			
10																			
9																			
8																			4,5
7																			
6																			
5																			
4																			
3																			
2																			
1																			
Etkileme/ Bağımlılık Gücü																			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16			

Dördüncü grupta bulunan bağımsız gösterge, personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması (G12) göstergesidir. Bu gösterge en yüksek etkileme gücüne sahip olduğu için havayolu işletmelerinin hizmet kalitelerini arttırmaları, personellerinin yeterli mesleki bilgiye sahip olmaları konusunda gerekli planlamaları ve stratejileri uygulamaları ile mümkün olacaktır.

4. Sonuç

Çalışmanın amacı, havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi göstergeleri arasındaki ilişki yapısının özgün bir modelle ortaya konulmasıdır. İlk aşamada literatür taraması yardımıyla 33 adet gösterge belirlenmiştir. 16 adet gösterge SERVQUAL modelindeki maddelerden ve ölçeğin havayolu sektörüne uyarlanmış olduğu çalışmalardan, kalan 17 gösterge ise havayolları özelinde yapılan hizmet kalitesi çalışmalarından alınmıştır. Gerçekleştirilen anket sonuçlarının ardından yanıtlara ağırlıklandırma yapılarak 33 olan gösterge sayısı 16 göstergeye indirgenmiştir. Bu göstergeler arasındaki ilişkileri belirlemek adına biri sektörden, üçü akademiden olan 4 uzman kişiden görüş alınmıştır. Sonrasında bu görüşlere ISM ve MICMAC yöntemleri uygulanarak analiz tamamlanmıştır.

ISM analizinin sonucuna göre personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması göstergesinin, ISM'nin en alt seviyesinde olduğu ve havayolu işletmelerinin hizmet kalitesinde en etkili olan gösterge olduğu tespit edilmiştir. En alt seviyede olan bu gösterge, diğer göstergeleri etkilediği için önem teşkil etmektedir. Bu nedenle havayolu işletmelerinin daha kaliteli hizmet sunmaları, bu göstergeye odaklanmaları ile mümkün olacaktır. Personelin nazik ve güler yüzlü olması, çocuklu ailelere, yaşlılara ve engellilere yardım edilmesi göstergeleri hiyerarşinin üçüncü seviyesinde yer

olarak diğer göstergeleri etkilemektedir. Havayolu işletmelerinin bu göstergelere önem vererek onları geliştirmesi diğer göstergelerde de başarılı olmalarını sağlayacaktır. Personelin temiz ve düzgün görünümü, havayolu işletmesinin müşteri sorunlarına karşı güven verici olması, personelin müşterilere yardımcı olmak için istekli olması, personelin müşteri sorularına cevap vermesi, personelin olumsuz durumlar karşısındaki tutumu ve personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması göstergeleri hiyerarşinin ikinci seviyesinde bulunmaktadır. Bu göstergelerin en üst seviyedeki göstergeler üzerinde etkisi olduğu için havayolu işletmelerinin bu göstergelere dikkat etmeleri gerekecektir. Modern ve uçuş amacına uygun bir uçak olması, yolcu kabininde temiz ve modern imkanların bulunması, ikram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması, havayolunun iyi bir imaja ve olumlu bir üne sahip olması, havayolu işletmesinin güvenilirliği, uçuş güvenliği ve personelin güvenilirliği göstergelerinin hiyerarşinin en üst seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu yedi gösterge diğer göstergelerden en çok etkilenen göstergeler olarak açıklanmaktadır. Yedi göstergenin kendi seviyesi altında olan göstergeleri etkilemediği, fakat kendi seviyesinin altında bulunan göstergelerden etkilendiği gözlemlenmektedir. Ayrıca bu göstergelerin hizmet kalitesini arttırması, alt seviyedeki göstergelerin iyileştirilmesine bağlıdır.

MICMAC analizinin sonuçları incelendiğinde zayıf etkileme ve zayıf bağımlılık seviyesine sahip olan otonom göstergelerin olmadığı belirlenmiştir. İkram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması ve havayolunun iyi bir imaja ve olumlu bir üne sahip olması, zayıf etkileme ve güçlü bağımlılık seviyesi olan bağımlı göstergelerdir. Bu göstergeler diğer göstergelere bağımlı oldukları için etkilendikleri göstergelerin geliştirilmesi onları olumlu yönde etkileyecektir. Modern ve uçuş amacına uygun bir uçak olması, yolcu kabininde temiz ve modern imkanların bulunması, personelin temiz ve düzgün görünümü, havayolu işletmesinin güvenilirliği, havayolu işletmesinin müşteri sorunlarına karşı güven verici olması, personelin müşterilere yardımcı olmak için istekli olması, personelin müşteri sorularına cevap vermesi, uçuş güvenliği, personelin güvenilirliği, personelin nazik ve güler yüzlü olması, personelin olumsuz durumlar karşısındaki tutumu, personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması, çocuklu ailelere, yaşlılara ve engellilere yardım edilmesi, güçlü etkileme ve bağımlılık seviyesine sahip olan bağlantılı göstergelerdir. Bu göstergelerin hem etkileme seviyesi hem de bağımlılık seviyesi yüksek olduğu için havayolu işletmeleri hizmet kalitesinde bu göstergeleri takip etmelidir. Personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması, ISM sonucunda görüldüğü gibi MICMAC analizinde de güçlü etkileme seviyesi ve zayıf bağımlılık seviyesi olan göstergeyi ifade etmektedir. Bu gösterge havayolu işletmelerinin hizmet kalitelerini geliştirmelerinde başarılı olmalarının anahtarıdır. Bundan dolayı, havayolu işletmeleri işe alma sürecinde personellerinin mesleki bilgilerini iyi derecede ölçmeli ve aktif olarak çalışan personellerine eğitim konusunda gerekli desteği sürekli olarak sağlamalıdır.

Literatürde havayolu işletmelerinin hizmet kalitesiyle ilgili yapılan çalışmalar ile mevcut çalışmanın sonuçlarına bakıldığında benzerlikler ve farklılıklar gözlemlenmektedir. Yapılan çalışmada Okumuş ve Asil (2007)'in çalışmasından farklı olarak ikram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması, müşterilerin vakit geçirmek için farklı eğlence seçeneklerinin (internet, dergi, gazete vb.) olması, havayolunun iyi bir imaja ve olumlu bir üne sahip olması, check-in işlemlerinin etkinliği, kayıp bagajlarla doğru şekilde ilgilenilmesi, personelin hizmet konusunda müşterileri bilgilendirmesi, bilet fiyatlarının ekonomik olması, bilet satış ofislerinden, havaalanlarından veya internet sitesinden bilet satın alma ve rezervasyon yaptırma işlemlerinin kolaylığı, önemli merkezler arasında yeterli sayıda aktarmasız (non stop) uçuşunun bulunması, sadakat programının bulunması, yeterince çok noktaya, yeterli sıklıkta uçan bir uçuş ağının bulunması, çocuklu ailelere, yaşlılara ve engellilere yardım edilmesi hizmet kalitesinde etkili olan göstergeler olarak tespit edilmiştir.

Mevcut araştırmada hiyerarşinin ikinci seviyesinde yer alan havayolu işletmesinin müşteri sorunlarına karşı güven verici olması, Ataman vd. (2011)'nin çalışmalarının sonucunun aksine hizmet kalitesinde önemli bir değişkendir. W-ISM analizi ile benzer olarak çalışmada ekipman malzemelerinin görseelliği, modern ve uçuş amacına uygun bir uçak olması, ikram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması, personelin temiz ve düzgün görünümü değişkenleri dikkat çekmektedir.

Alkoç (2004)'un çalışmasında ve W-ISM analizinde hizmet kalitesini, personelin hizmet konusunda müşterileri bilgilendirmesi, personelin her müşteriye özel ilgi göstermesi ve personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması değişkenlerinin belirlediği görülmektedir. W-ISM analizinde Alkoç (2004)'un araştırmasının aksine modern ve uçuş amacına uygun bir uçak olması, yolcu kabininde temiz ve modern imkânların bulunması, personelin temiz ve düzgün görünümü, ekipman malzemelerinin görselliği, personelin olumsuz durumlar karşısındaki tutumu, havayolu işletmesinin güvenilirliği, kalkış ve varış saatlerinin tam zamanında gerçekleştirilmesi, personelin müşteri sorularına cevap vermesi, personelin müşterilere yardımcı olmak için istekli olması, personelin güvenilirliği, personelin nazik ve güler yüzlü olması, personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması, çalışma saatlerinin müşterilere uygun olarak belirlenmesi göstergelerinin hizmet kalitesini etkilediği bulunmuştur.

İbik (2006)'in çalışmasına bakıldığında W-ISM analiziyle benzer olarak hizmet kalitesini arttıran göstergeler arasında personelin temiz ve düzgün görünümü, check-in işlemlerinin etkinliği, personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması, personelin nazik ve güler yüzlü olması, personelin güvenilirliği gözlemlenmektedir. İbik (2006)'in araştırması ekipman malzemelerinin görselliği, yolcu kabininde temiz ve modern imkânların bulunmasının hizmet kalitesini etkilemediğini ifade ederken, W-ISM analizinde söz konusu değişkenlerin hizmet kalitesini etkilediği gösterilmiştir.

Değirmenci vd. (2012) yaptıkları çalışmada W-ISM analizi ile benzerlik göstererek ikram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması, havayolunun iyi bir imaja ve olumlu bir üne sahip olması, personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması, personelin olumsuz durumlar karşısındaki tutumunun hizmet kalitesinde etkili olduklarını açıklamışlardır. W-ISM analizinden farklı olarak Değirmenci vd. (2012), müşterilerin vakit geçirmek için farklı eğlence seçeneklerinin (internet, dergi, gazete vb.) olması değişkeninin hizmet kalitesi etkeni olmadığını belirtmiştir.

Tsaur vd. (2002) yaptıkları çalışmada W-ISM analizi ile benzer olarak personelin nazik ve güler yüzlü olması, yolcu kabininde temiz ve modern imkânların bulunması, personelin müşteri sorularına cevap vermesi ve uçuş güvenliği kriterlerinin hizmet kalitesini etkilediğini, personelin temiz ve düzgün görünümü, müşterilerin vakit geçirmek için farklı eğlence seçeneklerinin (internet, dergi, gazete vb.) olması, kalkış ve varış saatlerinin tam zamanında gerçekleşmesi, müşteri şikayetlerine etkin olarak cevap verilmesi, ikram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması kriterlerinin ise etkilemediğini ileri sürmüşlerdir.

Wang vd. (2011) bilet fiyatlarının ekonomik olması, müşterilerin vakit geçirmek için farklı eğlence seçeneklerinin (internet, dergi, gazete vb.) olması, çalışma saatlerinin müşterilere uygun olarak belirlenmesi, personelin müşteri ihtiyaçlarını anlamasının diğer değişkenleri doğrudan etkileyen değişkenler olduğunu tespit etmişlerdir. W-ISM analizinde ise diğer göstergeleri doğrudan etkileyen gösterge olarak personelin yeterli mesleki bilgiye sahip olması bulunmuştur.

Ahn ve Lee (2011)'nin yapmış oldukları çalışma ile mevcut çalışmada kalkış ve varış saatlerinin tam zamanında gerçekleşmesi, personelin nazik ve güler yüzlü olması, personelin yeterli ve mesleki bilgiye sahip olması, personelin temiz ve düzgün görünümü, yolcu kabininin temiz ve modern imkânlarla sahip olması, uçuş güvenliği değişkenlerinin hizmet kalitesinde çok önemli oldukları vurgulanmaktadır. W-ISM analizinde personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması ve personelin her müşteriye özel ilgi göstermesi kriterleri, Ahn ve Lee (2011)'nin araştırmasının aksine hizmet kalitesi üzerinde önemli görülümüştür.

Liou vd. (2011), W-ISM analizi ile aynı şekilde yolcu kabininde temiz ve modern imkânların bulunması, personelin nazik ve güler yüzlü olması, personelin müşterilere yardımcı olmak için istekli olması, bilet satış ofislerinden, havaalanlarından veya internet sitesinden bilet satın alma ve rezervasyon yaptırma işlemlerinin kolaylığı, check-in işlemlerinin etkinliği değişkenlerinin hizmet kalitesi üzerinde etkisi olduğunu analiz etmişlerdir. Müşterilerin vakit geçirmek için farklı eğlence seçeneklerinin (internet, dergi, gazete vb.) olması, bagaj hizmetlerinin doğru ve hızlı bir şekilde

yapılması, müşteri şikayetlerine etkin olarak cevap verilmesi kriterleri, W-ISM analizinin tersine Liou vd. (2011)'nin çalışmasında hizmet kalitesi için etkili bulunmamıştır.

W-ISM analizinde yolcu kabininde temiz ve modern imkânların bulunması, ikram edilen yiyecek ve içeceklerin kaliteli olması, check-in işlemlerinin etkinliği, personelin müşteri ihtiyaçlarını anlaması, kalkış ve varış saatlerinin tam zamanında gerçekleşmesi değişkenleri hizmet kalitesinde etkiliyken, Chikwendu vd. (2012)'nin araştırmasında etkili olmamaktadır.

Çalışma, havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi göstergelerinin daha iyi anlaşılması ve analiz edilmesi ile hem literatüre hem de havayolu işletmeleri yetkililerine katkı sağlayacaktır. Bu göstergelerin tek tek incelenmesinin aksine, birbirleriyle olan ilişkilerinin ele alınması havayolu sektörüne ve yetkililerine bütüncül bir yaklaşım sunacaktır. Bu çalışma ile, havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi göstergelerinin birbirleri arasındaki ilişkinin ve birbirlerini etkileme/birbirlerinden etkilenme durumlarının tespit edilmesi ile havayolu işletmelerinin de hangi hizmet ya da hizmetlerine daha çok önem vermesi gerekeceği konusuna da çözüm getirmesi beklenmektedir. Havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi göstergeleri üzerinde W-ISM yönteminin ve MICMAC analizinin uygulanabilirliğinin test edilmesi bu çerçevenin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Çalışmada sadece havayolu sektöründe hizmet kalitesi göstergeleri arasındaki ilişkiler incelenmekte olup, farklı hizmet sektörlerinde de hizmet kalitesi göstergelerinin arasındaki ilişkilerin W-ISM yöntemi ile analiz edilmesi gelecekteki çalışmalara karşılaştırma imkânı sunacaktır. Hizmet kalitesi göstergelerinin değerlendirilmesinde kullanılan yöntemin gereği üzerine bir kişi sektörden üç kişi akademiden olmak üzere toplam 4 uzman kişiden yararlanılması da araştırmanın bir diğer sınırlılığını ifade etmektedir. Ayrıca W-ISM analizi ile hizmet kalitesi göstergelerinin birbirleriyle olan etkileşimi gözlemlenebilse de bu etkileşimin boyutunu görebilmek için istatistiksel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenlerle aynı çalışma farklı bir yöntemle değerlendirilebilir ve daha fazla uzmandan görüş alınabilir. Ön değerlendirme sürecinde yapılan anketler sonucunda verilen cevaplara ağırlıklandırma uygulanarak 33 göstergenin 16 göstergeye indirgenmesi çalışmanın diğer sınırlılığını oluşturmaktadır. İlerideki çalışmalarda daha fazla gösterge ele alınarak analiz yapılabilir.

Kaynakça

- Ahn, T.H. ve Lee, T.J. (2011). Service Quality in The Airline Industry: Comparison between Traditional and Low-Cost Airlines. *Tourism Analysis*, 16(5), 535-542.
- Alkoç, H. (2004). Havayolu İşletmelerinin Hizmet Kalitesi Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Pilot Araştırma: Türk Hava Yolları Uygulaması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Almasri, M.V. (2019). Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamalarının Kritik Başarı Faktörleri ve Sürdürülebilirlik Performansı Üzerine Etkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Archana, R. ve Subha, M. V. (2012). A Study on Service Quality and Passenger Satisfaction on Indian Airlines. *International Journal of Multidisciplinary Research*, 2(2), 50-63.
- Aslan, M. (2007). Havayolu İşletmelerinde Müşteri Değeri ve İç Hatlarda Hizmet Sunan Havayolu İşletmelerinde Müşteri Değerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ataman, G., Behram N.K. ve Eşgi, S. (2011). İş Amaçlı Havayolu Pazarında Hizmet Kalitesinin SERVQUAL Modeli ile Ölçülmesi ve Türk Hava Yolları 'Business Class' Yolcuları Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 73-87.
- Azevedo, S.G., Sequeira, T., Santos, M. ve Mendes, L. (2019). Biomass-Related Sustainability: A Review of The Literature and Interpretive Structural Modeling. *Energy*, 171, 1107-1125.

- Barghi, S.D.D. (2016). Havayolları Bagaj Hizmet Kalitesi İyileştirme Çalışmalarının Yolcuların Genel Memnuniyeti Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: THY Uygulaması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayhan, Ö.Ü.M. ve Ertuğrul, Y. (2018). Havayolu Yolcu Taşımacılığında Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma. *On Management and Social Sciences*, 90-99.
- Bhattacharya, S. ve Momaya, K. (2009). Interpretive Structural Modeling of Growth Enablers in Construction Companies. *Singapore Management Review*, 31(1), 73-97.
- Canöz, N. (2018). Yabancıların Havayolu Ulaşımını Tercih Etme Nedenleri: Türkiye'ye Ait Havayolu İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk İletişim*, 11(2), 196-213.
- Chand, M., Raj, T. ve Shankar, R. (2014). Analysing The Operational Risks in Supply Chain by Using Weighted Interpretive Structure Modelling Technique. *International Journal of Services and Operations Management*, 18(4), 378-403.
- Chand, M., Raj, T. ve Shankar, R. (2015). Weighted-ISM Technique for Analysing The Competitiveness of Uncertainty and Risk Measures in Supply Chain. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 21(2), 181-198.
- Chander, M., Jain, S.K. ve Shankar, R. (2013). Modeling of Information Security Management Parameters in Indian Organizations Using ISM and MICMAC Approach. *Journal of Modelling in Management*, 8(2), 171-189.
- Chen, Y., Tseng, M. ve Lin, R. (2011). Evaluating the Customer Perceptions on In-Flight Service Quality. *African Journal of Business Management*. 5(7), 2854-2864.
- Chikwendu, vd., (2012). Evaluation of Service Quality of Nigerian Airline Using SERVQUAL Model. *Journal of Hospitality Management and Tourism*, 3(6), 117-125.
- Çakırlı, M.Y., Usta, S.K. ve Serdarasan, Ş. (2020). Kurumsal Kaynak Planlama Uygulamalarında Karşılaşılan Engellerin Yapısal Modellemesi ve Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*. 26(4), 799-811.
- Çalışkan, A. (2020). Akıllı Liman Dönüşümünde Zorlukların Yorumlayıcı Yapısal Modelleme ile Değerlendirilmesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(1), 305-320.
- Çırpın, B.K. ve Kurt, D. (2016). Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesi Ölçümü. *Journal of Transportation and Logistics*, 1(1), 83-98.
- Çilingir Ük, Z., Başfıncı, Ç. ve Mitra, A. (2022). Weighted Interpretive Structural Modeling for Supply Chain Risk Management: An Application to Logistics Service Providers in Turkey. *Logistics*, 6(3), 57.
- Çizmecioglu, M. (2013). Türkiye’de Sivil Havacılık ve Hava Yolu Ulaşımı Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Değirmenci, E., Başlıgil, H., Bolat, A. ve Özdemir, Y. (2012). Customer Satisfaction Measurement in Airline Services Using SERVQUAL. *Open Access Scientific Reports*, 1(5), 294.
- Digalwar, A.K. ve Giridhar, G. (2015). Interpretive Structural Modeling Approach for Development of Electric Vehicle Market in India. *Procedia Cirp*, 26, 40-45.
- Dinçer, F.İ. ve Taşkiran, Ö. (2016). Türkiye’de Havayolu Ulaşımının Gelişimi ve İç Turizm Hareketlerine Etkisi Açısından Değerlendirilmesi: THY Örneği. 17. Ulusal Turizm Kongresi, 1-16.

- Dursun, M.E. (2008). Havayolu İşletmelerinde Uçuş Öncesi, Uçuş Esnası ve Uçuş Sonrasında Sunulan Hizmetlerin Kalitesinin Ölçülmesi: İç Hatlarda Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Faisal, M.N. ve Talib, F. (2016). Implementing Traceability in Indian Food-Supply Chains: An Interpretive Structural Modeling Approach. *Journal of Foodservice Business Research*, 19(2), 171-196.
- Fathi, M., Ghobakhloo, M. ve Syberfeldt, A. (2019). An Interpretive Structural Modeling of Teamwork Training in Higher Education. *Education Sciences*, 9(16), 1-18.
- Gan, X., Chang, R., Zuo, J., Wen, T. ve Zillante, G. (2018). Barriers to The Transition Towards Off-Site Construction in China: An Interpretive Structural Modeling Approach. *Journal of Cleaner Production*, 197, 8-18.
- Gothwal, S. ve Raj, T. (2017). Analyzing The Factors Affecting The Flexibility in FMS Using Weighted Interpretive Structural Modeling (W-ISM) Approach. *International Journal of System Assurance Engineering and Management*, 8(2), 408-422.
- Govindan, K., Azevedo, S.G., Carvalho, H. ve Cruz-Machado, V. (2015). Lean, Green and Resilient Practices Influence on Supply Chain Performance: Interpretive Structural Modeling Approach. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 12(1), 15-34.
- Guo, Z., Li, Y. ve Stevens, K.J. (2012). Analyzing Students' Technology Use Motivations: An Interpretive Structural Modeling Approach. *Communications of the Association for Information Systems*, 30(1), 14.
- Güngör, A. (2019). Havayolu Ulaştırma Hizmetlerinin Turizm Talebi Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi: Edremit ve Güllük Körfezi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Han, H., Lee, K.S., Chua, B.L., Lee, S. ve Kim, W. (2019). Role of Airline Food Quality, Price Reasonableness, Image, Satisfaction and Attachment in Building Re-Flying Intention. *International Journal of Hospitality Management*, 80, 91-100.
- Hasan, M., Khan, M.N. ve Farooqi, R. (2019). Service Quality Measurement Models: Comparative Analysis and Application in Airlines Industry. *Global Journal of Enterprise Information System*, 11(2), 29-41.
- ICAO. (2017). Annual Report. Erişim Adresi <https://www.icao.int/annual-report-2017/Pages/the-world-of-air-transport-in-2017.aspx>
- ICAO. (2018). Solid Passenger Traffic Growth and Moderate Air Cargo Demand in 2018. Erişim Adresi <https://www.icao.int/Newsroom/Pages/Solid-passenger-traffic-growth-and-moderate-air-cargo-demand-in-2018.aspx>
- ICAO. (2021). Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı. Erişim Adresi https://www.mfa.gov.tr/uluslararası-sivil-havacılık-orgutu-_icao_.tr.mfa
- İbik, Ö.A. (2006). Rekabet Ortamında Hizmet Kalitesinin Önemi ve Bir Havayolu İşletmesinde Hizmet Kalitesinin Gerçekleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- İbiş, S. ve Batman, O. (2016). Havayolu İşletmelerine Yönelik Yapılan Müşteri Şikâyetlerinin Analizi. In 3rd International Congress of Tourism & Management Researches, 317-333.
- İşler, Ö. (2009). Türkiye'de Turizm ve Havayolu Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Jayant, A. ve Azhar, M. (2014). Analysis of The Barriers for Implementing Green Supply Chain Management (GSCM) Practices: An Interpretive Structural Modeling (ISM) Approach. *Procedia Engineering*, 97, 2157-2166.
- Kannan, G. ve Haq, A.N. (2007). Analysis of Interactions of Criteria and Sub-Criteria for The Selection of Supplier in The Built-In-Order Supply Chain Environment. *International Journal of Production Research*, 45(17), 3831-3852.
- Karadayı, S. (2014). Hizmet Tedarik Zincirlerinde Risk Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kazançoğlu, İ. (2011). Havayolu Firmalarında Müşteri Sadakatinin Yaratılmasında Kurum İmajının ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 11(21), 130-158.
- Kazançoğlu, Y. ve Kazançoğlu, İ. (2013). Benchmarking Service Quality Performance of Airlines in Turkey. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 59-91.
- Korkmaz, H. (2013). Müşteri Memnuniyetinde Kano Modeli: Türkiye'deki Havayolu Yolcuları Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Korkmaz, H., Giritlioğlu, İ. ve Avçıkurt, C. (2015). Havayolları İç Hatlarda Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti ve Tekrar Satın Alma Davranışına Etkisi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 248-265.
- Kozlu, C. (1990). Türk Hava Yolları'nın Türk Turizmi İçindeki Yeri ve Önemi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(5), 14-17.
- Kumar, S., Luthra, S. ve Haleem, A. (2013). Customer Involvement in Greening The Supply Chain: An Interpretive Structural Modeling Methodology. *Journal of Industrial Engineering International*, 9(1), 1-13.
- Liou, J.J., Tsai, C.Y., Lin, R.H. ve Tzeng, G.H. (2011). A Modified VIKOR Multiple-Criteria Decision Method for Improving Domestic Airlines Service Quality. *Journal of Air Transport Management*, 17(2), 57-61.
- Liou, J.J., Hsu, C.C. Yeh, W.C. ve Lin, R.H. (2011). Using A Modified Grey Relation Method for Improving Airline Service Quality. *Tourism Management*, 32(6), 1381-1388.
- Luthra, S., Kumar, V., Kumar, S. ve Haleem, A. (2011). Barriers to Implement Green Supply Chain Management in Automobile Industry Using Interpretive Structural Modeling Technique: An Indian Perspective. *Journal of Industrial Engineering and Management (JIEM)*, 4(2), 231-257.
- Munoz, C., Laniado, H. ve Cordoba, J. (2019). Modeling Air Travelers' Experience Based on Service Quality Stages Related to Airline and Airports. *Modern Applied Science*, 13(11), 37-53.
- Mutlu, S. ve Sertoğlu, A.E. (2018). Düşük Maliyetli ve Tam Hizmet Sunan Havayolları Müşterilerinin Hizmet Kalitesi Beklentilerinin Karşılaştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 528-550.
- Okumuş, A. ve Asil, H. (2007). Havayolu Taşımacılığında Yerli ve Yabancı Yolcuların Memnuniyet Düzeylerine Göre Beklentilerinin İncelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 152-175.
- Özsağır, A. ve Akın, A. (2012). Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 311-331.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. ve Berry, L. (1988). SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal Retailing*, 64(1), 12-40.

- Pekkaya, M. ve Akıllı, F. (2013). Havayolu Hizmet Kalitesinin SERVPERF-SERVQUAL Ölçeği ile Değerlendirmesi ve İstatistiksel Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 75-96.
- Pfohl, H.C., Gallus, P. ve Thomas, D. (2011). Interpretive Structural Modeling of Supply Chain Risks. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 41(9), 839-859.
- Ravi, V. ve Shankar, R. (2005). Analysis of Interactions among The Barriers of Reverse Logistics. *Technological Forecasting and Social Change*, 72(8), 1011-1029.
- Saatçioğlu, O.Y. ve Özmen, O.N. (2010). Analyzing The Barriers Encountered in Innovation Process Through Interpretive Structural Modelling: Evidence from Turkey. *Yönetim ve Ekonomi*, 17(2), 207-225.
- Sahney, S. (2015). Critical Success Factors in Online Retail—An Application of Quality Function Deployment and Interpretive Structural Modeling. *International Journal of Business and Information*, 3(1), 144-163.
- Salimifard, K., Abbaszadeh, M.A. ve Ghorbanpur, A. (2010). Interpretive Structural Modeling of Critical Success Factors in Banking Process Re-Engineering. *International Review of Business Research Papers*, 6(2), 95-103.
- Sayman, E. ve Bayram, M. (2019). Havayolu İşletmeleri Sadakat Programlarının Değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1421-1432.
- Shoar, S. ve Chileshe, N. (2021). Exploring The Causes of Design Changes in Building Construction Projects: An Interpretive Structural Modeling Approach. *Sustainability*, 13(17), 1-23.
- Singh, M.D. ve Kant, R. (2008). Knowledge Management Barriers: An Interpretive Structural Modeling Approach. *International Journal of Management Science and Engineering Management*, 3(2), 141-150.
- Sorkun, M.F. (2018). Üreticileri Tersine Lojistik Faaliyetlerine Yönelten Motivasyonlar Hiyerarşisi. *Ege Akademik Bakis*, 18(2), 243-259.
- Şengür, Y. (2004). Havayolu Taşımacılığında Düşük Maliyetli Taşıyıcılar ve Türkiye'deki Uygulayıcılarının Araştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Talib, F., Rahman, Z. ve Qureshi, M.N. (2011). Analysis of Interaction among The Barriers to Total Quality Management Implementation Using Interpretive Structural Modeling Approach. *Benchmarking: An International Journal*, 18(4), 563-587.
- Tan, T., Chen, K., Xue, F. ve Lu, W. (2019). Barriers to Building Information Modeling (BIM) Implementation in China's Prefabricated Construction: An Interpretive Structural Modeling (ISM) Approach. *Journal of Cleaner Production*, 219, 949-959.
- TB. (2021). Hizmet Ticareti İstatistikleri. Erişim Adresi <https://ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/hizmet-ticaret-istatistikleri>
- Tsaur, S.H., Chang, T.Y. ve Yen, C.H. (2002). The Evaluation of Airline Service Quality by Fuzzy MCDM. *Tourism Management*, 23(2), 107-115.
- Usta, S.K. ve Asan, Ş.S. (2021). Pandemi Döneminde Medikal Turizm Engelleri Analizi. *Fenerbahçe Üniversitesi Tasarım, Mimarlık ve Mühendislik Dergisi*, 1(1), 10-20.
- Usta, S.K. ve Küçükayzıcı, G. (2016). Meyve-Sebze Tedarik Zincirlerinde Risk Analizi. *Tüm Ürün, Kap ve Ambalaj Standartları Sempozyumu*, 4-13.
- Ünlü, D.B. ve Tosun, Ö. (2018). Lojistikte Taşıma Modu Seçim Kararına Etki Eden Faktörlerin Analizi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 531-551.

- Wang, R., Lin, Y.H. ve Tseng, M.L. (2011). Evaluation of Customer Perceptions on Airline Service Quality in Uncertainty. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 25, 419-437.
- Wells, A.T. (1999). *Air Transportation A Management Perspective*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Yenradee, P. ve Dangton, R. (2000). Implementation Sequence of Engineering and Management Techniques for Enhancing The Effectiveness of Production and Inventory Control System. *International Journal of Production Research*, 38(12), 2689-2707.

EVALUATION OF THE SERVICE QUALITY INDICATORS IN AIRLINES BY WEIGHTED INTERPRETIVE STRUCTURAL MODELING

Extended Abstract

Aim: The study aims to define the relationship between service quality indicators in airlines operating in the transportation sector and to evaluate the relationship structure between these indicators by W-ISM. On the other hand, the subgoals of the study are to determine the importance levels of the service quality indicators together with the opinions taken from the experts working in the airlines, to determine whether there is a relationship between these indicators, whether they affect each other or whether they are affected by each other, and driving and dependence power.

Method(s): In this study, W-ISM based approach has been used to understand the relationship among the service quality indicators. In the first stage of ISM, a literature review was conducted to determine service quality indicators in airlines. 33 indicators related to the subject in the literature are grouped according to the five dimensions of the SERVQUAL model. 16 indicators were taken from among the 22 items in Parasuraman et al., (1988)'s SERVQUAL model, and the other 17 indicators were taken from studies on service quality in airlines. After that, 48 people who are active cabin attendants and pursers working in airlines were asked to give points according to the degree of importance through an online questionnaire. As a result of weighting the answers given to the questionnaires after the implementation of the questionnaires, the number of 33 indicators was reduced to 16 indicators based on the service quality indicators with an average of 4.5 and above. Then, opinions of four experts, one from the sector and three from academy, were taken to determine the direction of the relationship between the indicators. To create the hierarchy of the model, the iteration was applied to the indicators. As a result of iteration, the ISM hierarchy has emerged.

Findings: The indicator that the personnel have sufficient professional knowledge is at the fourth level in the ISM and constitutes the base of the hierarchy. Any positive or negative change that may occur in this service quality indicator will also affect other indicators. For this reason, airlines should pay great attention to personnel have sufficient professional knowledge. According to MICMAC analysis autonomous indicators with weak driving and dependence levels are not in the first group. The dependent indicators in the second group are the quality of the food and beverages served and the good image and positive reputation of the airline. Linkage indicators in the third group are being a modern and suitable aircraft, clean and modern facilities in the passenger cabin, clean and neat appearance of the personnel, reliability of the airline, reassuring of the airline against customer problems, personnel's willingness to help customers, personnel's answering customer questions, flight safety, personnel reliability, personnel's courtesy and smiling, personnel's attitude towards negative situations, personnel understanding of customer needs, helping families with children, the elderly and the disabled. The independent indicator in the fourth group is that the personnel have sufficient professional knowledge.

Conclusion: With this study, it is expected that by determining the relationship between service quality indicators in airlines and their impact/influence on each other, to bring a solution to the issue of which service or services should be given more importance by airlines. Testing the applicability of the W-ISM and MICMAC analysis on service quality indicators in airlines will contribute to the development of this framework. The study also has some limitations. In the study, only the relationships between service quality indicators in the airline industry are examined, and the analysis of the relationships between service quality indicators in different service sectors with the W-ISM will provide the opportunity to compare to future studies. In addition, although the interaction between W-ISM and service quality indicators can be observed, statistical studies are needed to see the extent of this interaction. For these reasons, the same study can be evaluated

with a different method and opinions from more experts can be obtained. The other limitation of the study is the reduction of 33 indicators to 16 indicators by applying weighting to the answers given as a result of the questionnaires made during the pre-assessment process. Analysis can be made by considering more indicators in future studies.

VERGİ DAİRESİ PERSONELİNİN VE MÜKELLEFLERİN VERGİ KARMAŞIKLIĞI ALGISI: TRABZON ÖRNEĞİ¹

Cansu AYDOĞDU BOZDAĞ², Cemil RAKICI³

Öz

Vergi karmaşıklığı, verginin en önemli aktörleri olan idare ve mükellefe maliyet yüklemekte, vergiye gönüllü uyumu azaltabilmekte, vergi yönetimini etkinsiz kılabilen ve vergi sisteminde adaletsizlik algısı oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Trabzon’da vergi dairesi personelinin ve mükelleflerin vergi karmaşıklığı algısını belirleyerek vergi karmaşıklığı sorununa çözüm önerileri getirmektir. Bu nedenle, Trabzon’da vergi dairesi personeli ve mükelleflere yüz yüze anket yöntemi ile alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Anketlerin bulgularının değerlendirilmesi IBM SPSS V23 programı ile yapılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, Trabzon’da vergi dairesi personeli ve mükellefin vergi karmaşıklığı algısı yüksektir. Ayrıca, mükellefin demografik özelliklerine göre vergi karmaşıklığı hakkındaki düşünceleri karşılaştırıldığında ticari kazanç sahibi mükelleflerin ücret ve serbest meslek kazancı elde eden mükelleflere göre vergi karmaşıklığı algısının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, 51-60 yaş grubundaki mükelleflerin diğer tüm yaş gruplarındaki mükelleflere göre vergi karmaşıklığı algısının daha yüksek olduğu bulgusuna erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Karmaşıklığı, Mükellef, Vergi Dairesi, Vergi Karmaşıklığı Algısı
JEL Sınıflandırması: K34, H29, H30

TAX ADMINISTRATION EMPLOYEES' AND TAXPAYERS' TAX COMPLEXITY PERCEPTION: TRABZON PROVINCE

Abstract

Tax complexity imposes costs on the tax administration and taxpayer which are the most important actors of the tax. Also tax complexity can reduce voluntary tax compliance, render tax management ineffective, and create a perception of injustice in the tax system. The goal of this study is to determine the perceptions of tax administration employees and taxpayers about tax complexity in Trabzon province and to propose solutions to the tax complexity problem. For this reason, a field study was conducted with the tax administration employees and taxpayers in Trabzon province using the face-to-face survey method. Evaluation of the findings of the questionnaires was made with the IBM SPSS V23 program. According to the findings of the study, tax complexity perception of tax administration employees and taxpayer is high in Trabzon province. Regarding the taxpayer group, difference tests were performed in terms of tax complexity. As a consequence, taxpayers with commercial income perceive tax complexity to be greater than taxpayers with wage and self-employment earnings. Furthermore, it was observed that taxpayers belonged to the age group 51-60 have a greater perception of tax complexity than taxpayers of all other age categories.

Keywords: Tax Complexity, Taxpayer, Tax Administration, Tax Complexity Perception
JEL Classification: K34, H29, H30

¹ Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Maliye Anabilim dalında hazırlanmış olan “Türk Gelir İdaresi’nin Etkinliğinin İncelenmesi: Trabzon İlinde Mükellef ve Vergi Dairesi Personelinin Algı ve Tutumlarının Ölçümü” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, cansu.aydogdu@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1716-5691

³ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, cemil.rakici@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1053-0411

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 23.11.2022

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 10.01.2023

Aydoğdu Bozdağ, C. ve Rakıcı, C. (2023). Vergi Dairesi Personelinin ve Mükelleflerin Vergi Karmaşıklığı Algısı: Trabzon Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 38, 181-197.
<https://doi.org/10.18092/ulikidince.1209095>

1. Giriş

Vergilendirmede basitlik ve açıklık ilkeleri en temel vergileme ilkelerindedir. Bu bağlamda, vergi karmaşıklığı vergi sisteminde önemli bir problemdir. Nitekim, karmaşıklığın olduğu bir vergi sisteminde, devlet iyi bir vergi politikası belirlemiş olsa dahi, beklenen sonuçlara ulaşamayabilecektir. Böylece devlet, egemenlik gücü ve bir maliye politikası aracı olan “vergi”yi etkin şekilde kullanamama sorunuyla karşı karşıya kalacaktır. Bununla beraber, vergi karmaşıklığı yabancı yatırımlar için caydırıcı bir unsur olarak görülebilecek, sermaye iş yapma kolaylığı açısından avantaj sunan ülkelere kayabilecektir. Devletin yanı sıra, vergilendirmenin diğer önemli aktörü olan mükellef de vergi karmaşıklığından olumsuz etkilenebilecektir. Vergi karmaşıklığı mükellefle ek maliyetler yükleyebilecek ve vergiye yönelik tutumu olumsuz yönde değiştirebilecektir.

Vergi karmaşıklığı, Türk vergi sisteminin süregelen problemidir. Çalışmanın amacı, Trabzon’da vergi dairesi personeli ve mükellefin vergi karmaşıklığı algısını belirleyerek vergi karmaşıklığına ilişkin çeşitli çözüm önerileri ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, çalışmada vergi karmaşıklığı nedenleriyle incelenecek; ardından Trabzon’da vergi dairesi personeli ve mükelleflere vergi karmaşıklığı algısını ölçmek amacıyla verilen önermelerin frekans dağılımları ile değerlendirilmesi yapılacaktır. Demografik özelliklere göre mükellefin vergi karmaşıklığı hakkındaki düşünceleri karşılaştırılarak nihai çalışma bulgularına erişilecektir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Vergi Karmaşıklığı

Etkin bir vergi sistemi mükelleflerin vergi yükümlülüklerini kolayca hesaplayabilmelerine, beyannamelerini vermelerine, vergilerini ödeyebilmelerine ve sorunlarını en az maliyetle çözüme kavuşturmalarına imkân vermelidir (World Bank, 2009: 10). Vergilendirme ilkeleri bu noktada önemlilik arz eder. Optimal bir vergi sisteminin oluşturulmasındaki en önemli vergilendirme ilkelerinden biri olan basitlik ilkesi, vergi sisteminin ortalama bir vergi mükellefinin anlayabileceği şekilde basit ve sade olması; açıklık ilkesi, vergi mevzuatının ortalama bir vergi mükellefinin kolayca yükümlülüklerini yerine getirebilecek şekilde düzenlenmiş olmasını ifade etmektedir.

Vergi karmaşıklığı çok boyutlu kavramdır, bu nedenle kolayca tanımlanamamakta ve ölçülememektedir. Farklı bireylerin bakış açılarına, eğilimlerine ve ilgi alanlarına göre vergi karmaşıklığı algısı değişiklik göstermektedir (Evans ve Tran-Nam, 2013: 3). Örneğin, avukat için vergi karmaşıklığı vergi mevzuatının okunmasının, anlaşılmasının ve uygulanmasının zorluğunu ifade ederken, muhasebeci için vergisel işlemler için harcadığı zamanı, iş insanı için vergi kanunlarının gerekliliklerine uymak için harcadığı zaman ve parasal maliyetleri ifade etmektedir (Evans ve Tran-Nam, 2013: 3). Bu nedenle literatürde yazarlar, vergi karmaşıklığını tanımlamaktan kaçınmakla beraber karmaşıklığa etki eden faktörleri açıklamakta ve kategorize etmektedir (Budak ve James, 2018: 28). Slemrod (1989: 157), vergi karmaşıklığını belirleyen dört temel özelliği tahmin edilebilme, uygulanabilme, zorluk derecesi ve yönlendirme olarak sıralamıştır. Zorluk derecesi ve yönlendirme mükelleflerin vergi kanunlarına ilişkin tutum ve davranışlarına yönelik iken, tahmin edilebilme ve uygulanabilme temel olarak vergi kanunlarıyla ilgilidir (Evans ve Tran-Nam, 2013: 3). McCaffery (1990: 1269-1273), vergi basitleştirmesinin normatif yönünü vurgulayarak vergi karmaşıklığını teknik, yapısal ve uyum karmaşıklığı olarak üç farklı ayrıma tabi tutmuştur. Cooper (1993: 424), vergi sisteminin basitliği için tahmin edilebilirlik, orantılılık, tutarlılık, uyum, yönetim, koordinasyon ve anlatım/ifade düzeyi gibi kavramların temel kriterler olduğunu belirtmiştir. Vergi mevzuatının karmaşıklaşmasının potansiyel etkileri şunlardır (American Institute of Certified Public Accountants, 2002: 7):

- Vergiye gönüllü uyumun azalması,
- Yanlışlıkla eksik/fazla vergi ödeme,
- Vergi sistemin adil olmadığına dair algıların artması,
- Vergi yönetim ve uyum maliyetlerinin artması,
- Vergi idaresinin daha düşük hizmet kalitesi sunması,

- Verimsiz ekonomik karar alınması,
- Vergi mükellefleri için istenmeyen vergi tuzakları (tax trap) oluşması.

Vergi karmaşıklığı, idare ve mükellefe önemli maliyetler yüklemektedir. Çalışmada vergi karmaşıklığının nedenleri Türkiye'deki mevcut durum ile ele alınarak, Trabzon'da vergi dairesi personelinin ve mükellefin vergi karmaşıklığı hakkındaki düşünceleri ölçülecek ve vergi karmaşıklığı sorununa çözüm önerileri getirilecektir.

2.2. Vergi Karmaşıklığının Nedenleri

Vergi karmaşıklığının vergi politikasının yönetimi, uygulanması ve geliştirilmesinde iç ve dış etkilerin bir ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Oliver ve Bartley, 2005: 57). Genel olarak vergi karmaşıklığının nedenleri şunlardır:

- *Vergi Kanunlarının Değişme Sıklığı, Dili ve Sayısı*

Vergi kanunları gelir ihtiyacındaki değişiklikleri sağlamak, vergi politikasındaki önemli değişiklikleri uygulamak, tutarsızlık ve karmaşıklıkları azaltmak için değiştirilmelidir (American Institute of Certified Public Accountants, 2002: 9). Türk Vergi Sistemi; sık sık yapılan değişiklikler, tüzük, yönetmelik ve tebliğler sebebiyle konunun uzmanları tarafından dahi karmaşık bir hale bürünmüş, kanun dili ve kavramlarının önemli bir kısmının Arapça olması sebebiyle anlaşılabilir hale gelmiştir (Bakkal, 2013: 107-108). Türk Vergi Sistemi'nin sadeleştirilmesi için kanun dili ve kavramlarının öz Türkçeleşmesi ve kanun metinlerinin sadeleştirilmesi zorunludur. Bu nedenle "kullanıcı dostu" (user-friendly) vergi kanunları inşa edilmelidir. Kullanıcı dostu vergi kanunu, vergi mevzuatının kolayca okunması ve profesyonel vergi danışmanları veya vergi dairesinin yardımına ihtiyaç duyulmadan anlaşılmasını ifade etmektedir (Budak ve James, 2018: 29).

Vergi karmaşıklığının tespiti için birtakım çalışmalar yapılmaktadır. Bunlardan biri Dünya Bankası iş birliğinde Price WaterHouse Coopers [PwC] bağımsız danışmanlık hizmetleri şirketinin yaptığı "Paying Taxes" araştırmasıdır. PwC (2018: 4), "uyum için harcanan zaman", "yapılan ödemelerin sayısı", "toplam vergi ve katkıların toplamı" ve "dosyalama sonrası endeksi" bileşenlerini kullanarak 190 ülkenin vergi karmaşıklığını belirlemektedir. Diğer, işletmelere çeşitli uzmanlık alanlarında profesyonel destek hizmetleri sağlayan TMF Group'un "muhasabe ve vergi"yi de içeren birçok farklı göstergeyle birlikte 77 ülke için iş yapma kolaylığını değerlendiren Global Business Complexity Index (Küresel İş karmaşıklığı Endeksi)'dir (TMF Group, 2022: 2). Diğer çalışma Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi ve Padernborn Üniversitesi iş birliği ile gerçekleştirilen bir araştırma projesi olan "The Global MNC Tax Complexity Project"tir. Projenin amacı vergi karmaşıklığına sebep olan faktörleri belirlemek, ülkelerin vergi karmaşıklığını ölçen bir endeks geliştirmek ve vergi karmaşıklığının etkilerini incelemektir (Tax Complexity Index, 2020). Geliştirilen endeks, çok uluslu şirketlerin karşılaştığı sorunlardan yola çıkarak ülkelerde kurumlar vergisinin karmaşıklık seviyesini ölçmektedir (Tax Complexity Index, 2020). Tablo 1'de, seçilmiş ülkeler için vergi karmaşıklığının yukarıda bahsedilen endekslerle değerlendirilmesi verilmiştir.

TMF Group (2022: 22-23)'un 77 ülkeyi iş karmaşıklığı açısından değerlendirdiği çalışmada, Türkiye en karmaşık 7. ülke olarak gösterilmiştir. Türk Lirası'nın yabancı para birimlerine karşı değer kaybetmesi ve yüksek enflasyonist sürecin yaşanması Türkiye'de çeşitli ekonomik zorlukları beraberinde getirmiştir. Özellikle artan ÜFE'nin tüketim malları üzerinde önemli bir etki oluşturacağı beklenmekte ve ilerleyen dönemlerde belirsizliklerin ve değişikliklerin yabancı işletmeler için karmaşıklığa neden olabileceği belirtilmektedir (TMF Group, 2022: 28). Tablo 1'e göre Danimarka, Küresel İş Karmaşıklığı Endeksi'nde 75. sırada yer almakta olup, en az karmaşık ülkelerdendir. Fransa ise iş karmaşıklığı en yüksek 2. ülkedir.

PwC (2018: 87-89)'nin 190 ülkeyi vergi kolaylığı açısından değerlendirdiği çalışmada, Türkiye vergi kolaylığı açısından 88. sırada bulunan ve vergi uyumu için 216 saat harcanan bir ülke olarak, vergi karmaşıklığı sorunu olan ülkelerden biri olarak gösterilmiştir. Ancak 2020'de, Türkiye vergi kolaylığı açısından 26. sıraya yükselmiştir ve Türkiye'de vergi uyumu için 170 saat harcanmaktadır

(Paying Taxes, 2020). Buna göre, Türkiye'nin vergi kolaylığı açısından ilerleme kaydettiğini söylemek mümkündür. Bu gelişmede, elektronik vergileme hizmetlerinin yaygınlaşmasının payının büyük olduğu söylenebilir. Danimarka, vergi kolaylığı açısından 8. sırada olup, vergi karmaşıklığının en az olduğu ülkelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Kurumlar vergisi için vergi karmaşıklığını ölçen Global MNC Tax Complexity Project, Türkiye'deki kurumlar vergisi karmaşıklığını 0,33 olarak¹ puanlamıştır. Kurumlar vergisi karmaşıklığı bakımından 17. Sırada olan Türkiye'de vergi karmaşıklığı orta seviye olarak değerlendirilmektedir (Tax Complexity Index, 2020).

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerde Vergi Karmaşıklığının Çeşitli Endekslerle Belirlenmesi

ÜLKE	ENDEKSLER				
	Pwc-World Bank Yapılan Vergi Ödemesi Sayısı	Uyum İçin Harcanan Zaman	Vergi Kolaylığı	TMF Group Küresel İş Karmaşıklığı Endeksi Sıralaması	Global MNC Tax Complexity Project Vergi Karmaşıklığı Endeksi/Sıralaması
Avustralya	11	105	28	65	0.39/41.
Avusturya	12	131	44	23	0.33/18.
Danimarka	10	132	8	75	0.35/26.
Finlandiya	8	90	10	46	0.25/4.
Fransa	9	139	61	2	0.39/42.
Almanya	9	218	46	20	0.37/38.
Yunanistan	8	193	72	6	0.36/32.
Macaristan	11	277	56	38	0.41/53.
İrlanda	9	81.5	4	54	0.32/14.
İtalya	14	238	128	8	0.47/68.
Hollanda	9	119	22	56	0.36/35.
Norveç	5	79	34	69	0.30/10.
Polonya	7	334	77	10	0.43/57.
Portekiz	8	243	43	37	0.39/47.
İspanya	9	143	35	39	0.37/37.
İsveç	6	122	31	13	0.29/9.
Türkiye	10	170	26	7	0.33/17.
İngiltere	9	114	27	68	0.35/28.
ABD	10.6	175	25	71	0.41/50.
Yeni Zelanda	7	140	9	70	0.30/11.

Kaynak: Paying Taxes (2020); Tax Complexity Index (2020), TMF Group (2022: 22-23) yararlanılarak hazırlanmıştır.

- *Vergi Kanunlarındaki Belirsizlikler*

Vergilemede kesinlik ilkesi vergi kanunlarının açık, net, anlaşılır ve yoruma imkân vermeyecek şekilde düzenlenmesi olup en önemli vergileme ilkelerindedir (Aktan, 2017: 104). Vergi kanunlarında hukuki kavramların, vergi ve muhasebe ile ilgili teknik terimlerin kullanılması mükelleflerin hak ve yükümlülüklerini anlamamalarına sebep olabilmektedir (Oliver ve Bartley, 2005: 60). Bu durum uyum maliyetlerini artırarak gönüllü uyumu azaltabilmektedir. Vergi kanunlarındaki belirsizlikler sebebiyle vergi kanunlarını anlaşılır kılmak amacıyla tüzük, yönetmelik, tebliğ ve sirküler ile kanunlara açıklık getirilmeye çalışılmaktadır. Ancak zaten karmaşık olan vergi kanunlarına tüzük, yönetmelik, tebliğ ve sirküler gibi işlemlerin eklenmesi karmaşıklığı ve dolayısıyla mükelleflerin planlama, uyum ve muamele maliyetlerini arttırmaktadır (Bakkal, 2013: 94). Vergi kanunlarındaki belirsizlikler sebebiyle mükellefler kendilerince açık olmayan ve tereddüt ettikleri konular hakkında bilgi edinme hakkına dayalı olarak Gelir İdaresi Başkanlığı'ndan özelge talep edebilmektedir. Özelgeler, muhatabın ismine ve şahsına özel olup, yalnızca cevap verilen

¹Endeks, 0 ile 1 arasında değişmekte olup, 0'dan 1'e doğru gidildikçe karmaşıklık düzeyi artmaktadır (Tax Complexity Index, 2020).

mükellefi bağlarlar; diğer mükellefleri ve yargı organlarını bağlayıcı nitelik taşımazlar (Şenyüz vd., 2013: 39-40). Tablo 2'de, 2015-2021 döneminde yayımlanan özelge sayısı verilmektedir.

Tablo 2: Gelir İdaresi Başkanlığı'nca Yayımlanan Özelge Sayısı (2015-2021)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Toplam
Vergi Usul Kanunu	79	58	37	41	28	20	23	286
Gelir Vergisi Kanunu	46	97	57	19	29	32	8	288
Kurumlar Vergisi Kanunu	91	136	104	68	42	37	9	487
KDV Kanunu	190	80	123	47	90	28	15	573
ÖTV Kanunu	23	16	15	1	2	-	-	57
Damga Vergisi Kanunu	25	49	37	31	27	5	6	180
Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu	7	1	-	-	-	-	-	8
Emlak Vergisi Kanunu	-	6	-	2	-	-	-	8
Gider Vergileri Kanunu	10	10	8	-	9	5	1	43
Harçlar Kanunu	26	21	31	-	-	3	-	81
Belediye Gelirleri Kanunu	1	4	-	-	-	-	-	5
KKDF	-	-	4	8	-	-	-	12
Çifte Vergilendirmeyi Önleme An. KDV Mükelleflerinin ÖKC Kul.	-	23	4	3	-	-	15	45
Mecburiyeti Hakk. Kanun	-	31	-	-	-	-	-	31
TOPLAM	498	532	420	220	227	130	77	2104

Kaynak: Yeni Özelgeler (t.y) verilerinden derlenerek tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 2'ye göre, 2015-2021 döneminde Gelir İdaresi Başkanlığı 2104 adet özelge yayımlamıştır. En fazla özelge sırasıyla KDV Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu ve Vergi Usul Kanunu için yayımlanmıştır. 2021 yılında toplam özelge sayısının diğer yıllara göre azaldığı görülmektedir. Sonuç olarak, 2015-2021 dönem incelendiğinde Türk Vergi Sistemi'nde oldukça fazla sayıda özelge bulunması vergi karmaşıklığı açısından oldukça dikkat çekicidir. Bununla birlikte, özelgelerin çok fazla olması vergi karmaşıklığının nedeni ve sonucu olarak değerlendirilebilir.

- *Vergi Harcamaları*

Devletin ekonomik, sosyal, siyasal ve çevresel amaçlarla belirli sektör, meslek, mükellef grubu ya da faaliyetlere yönelik sağladığı vergi muafiyet, istisna ve indirimleri, düşük vergi oranları, vergi mahsubu veya ertelemesi gibi vazgeçilen vergi gelirleri vergi harcamalarını oluşturmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018a: 5). Tablo 3'te, 2020 yılında vergi türlerine göre Türkiye'de vergi harcamalarının çeşitli göstergeler içindeki payı verilmektedir.

Tablo 3: Türkiye'de Vergi Harcamalarının Çeşitli Ekonomik Göstergeler İçindeki Payı (2020) (%)

Kanun Adı	Vergi Harcaması/ GSYİH	Vergi Harcaması/ Genel Bütçe Vergi Gelirleri	Vergi Harcaması/Aynı Vergi Türünden Yapılan Tahsilat
Gelir Vergisi	1.67	10.1	53.1
Kurumlar Vergisi	1.09	6.6	52.5
KDV	1.30	7.8	28.3
ÖTV	0.33	2.0	8.0
Diğer Kanunlar	0.31	1.9	12.1
TOPLAM	4.70	28.5	

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2021: 304-305 verilerinden derlenerek tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 3'e göre, 2020 yılı için toplam vergi harcaması/GSYİH oranı % 4.70; toplam vergi harcaması/genel bütçe vergi gelirleri oranı % 28.5'tir. Gelir vergisi ve KDV kaynaklı vergi harcamalarının GSYİH'ya ve genel bütçe vergi gelirlerine oranının diğer vergilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı vergi türünden yapılan tahsilata göre vergi harcamalarına bakıldığında % 53.1 ile en fazla gelir vergisinden daha sonra % 52.5 ile kurumlar vergisinden kayıp verilmiştir.

Vergi harcamaları çeşitli sebeplerle gerekli olsa da Türk Vergi Sistemi içinde sayı ve miktar açısından fazla olması karmaşıklığa ve vergi gelirlerinin düşmesine sebep olan bir durumdur.

- *Uluslararası Vergileme*

20. yy.'ın son çeyreğindeki sermaye ve finansal işlemlerin serbestleşmesi, uluslararası ticaretin gelişmesi, çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması, teknolojik ve dijital dönüşüm gibi olaylar ulusların vergi sistemleri arasındaki etkileşimleri arttırmıştır (Çevik, 2013: 1-2). Bu etkileşimler vergilendirme alanına yansiyarak vergilendirme yetkisinin hangi ülkede olacağı konusundaki tartışmaların doğmasına sebebiyet vermiştir. Ülkeler, vergi matrahını kavrayabilmek adına tek taraflı önlemlere başvursa da vergi sistemlerindeki farklılıklar, vergiye konu olacak gelirin birden fazla ülkede yapılan karmaşık iş ilişkilerinden kaynaklanması ve her ülkenin payını maksimize etmesi gibi nedenlerle iki taraflı veya çok taraflı uluslararası vergi anlaşmaları yapmaya başlamıştır (Özer, 2009: 92-93). Zaten karmaşık olan vergi sistemlerine, vergi yetkisinin çatışmasından doğacak problemleri önlemek için yapılan uluslararası vergi anlaşmaları karmaşıklığı arttırmıştır. Türkiye'nin, 31.12.2021 itibarıyla 98 ülke ile imzaladığı çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması bulunmaktadır. Bu anlaşmaların 88'i yürürlükte olup, 26'sı AB üyesi ülke ile yapılmıştır. 10 ülke ile anlaşma imzalanmasına rağmen anlaşmalar henüz yürürlüğe girmemiştir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2022: 140).

3. Literatür Özeti

Türkiye'de vergi karmaşıklığı algısı ve vergi karmaşıklığı analizi hakkında çeşitli çalışmalar mevcuttur. Çalışmaların önemli kısmının mükelleflerin vergi karmaşıklığı algısını değerlendirildiği görülmekle birlikte, vergi dairesi/defterdarlık personelinin vergi karmaşıklığı algısını ölçen çalışmalar da mevcuttur. Ayrıca, vergi kanunlarının okunabilirlik düzeyinin araştırılması da Türkiye'de çalışma konusu olarak değerlendirilmiştir.

Taytak (2016: 195)'in, Uşak'ta gelir vergisi mükellefleri ile yaptığı çalışmada mükelleflerin vergi kanunlarını açık ve anlaşılır bulmadığı ifade edilmektedir. Özgün ve Yüksel (2018: 41)'in Mersin'de yaptığı çalışmada, mükelleflerin vergi mevzuatının oldukça karmaşık ve anlaşılması zor olduğunu düşündüklerine ilişkin bulgu yer almıştır. Saygın vd. (2019: 144)'nin Kütahya'da gelir vergisi mükellefleriyle yaptığı çalışmada mükelleflerin vergi karmaşıklık düzeylerinin yüksek olduğu ve vergi karmaşıklığının vergi uyumunu olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Uyanık (2019: 379)'in çalışmasında, mükelleflerin % 83'ü "vergi mevzuatı basit ve anlaşılır mıdır?" sorusuna hayır yanıtını vermişlerdir. İlgili çalışmada, mükelleflerin büyük çoğunluğunun vergi mevzuatını basit ve anlaşılır bulmadığı görülmektedir.

Cansız (2015)'in Afyonkarahisar Defterdarlığı personeliyle yaptığı çalışmada, personelin % 65'i Türkiye'deki vergi mevzuatının anlaşılma düzeyinin düşük olduğunu ifade etmiştir. Alp ve Töngür (2018: 158)'ün Antalya Vergi Dairesi Başkanlığı personelinin vergi algılarını ölçmeye yönelik olan çalışmasında, personelin vergi mevzuatını açık ve anlaşılır bulmadığı ortaya konmuştur.

Karabacak (2013: 40)'in vergi kanunlarının karmaşıklığını ölçtüğü çalışmasında Türkiye'de vergi kanunlarının okunabilirlik düzeyinin düşük olduğu sonucuna erişilmiştir. Arslan (2020: 693), Kurumlar Vergisi Kanunu'nun okunabilirlik düzeyinin incelenmesine ilişkin yaptığı çalışmada, Kurumlar Vergisi Kanunu'nun okunabilirliğinin çok zor olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yelman (2021: 161)'in Türkiye'de tüketim vergilerinin karmaşıklık analizini yaptığı çalışmada, okunabilirlik düzeyi en zor tüketim vergisi kanunu Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, okunması en kolay tüketim vergisi kanunu ise Şans Oyunları Vergisi Kanunu olduğu sonucu elde edilmiştir. İlgili çalışmada, KDV ve ÖTV'nin okunabilirlik düzeyi oldukça zor olmasıyla birlikte harcama vergilerinin genel olarak kolay anlaşılmadığı ifade edilmiştir.

Türkiye'de vergi karmaşıklığını ölçme amacıyla yapılan çalışmalarda, vergi karmaşıklığı algısının yüksek, Türk Vergi Mevzuatı'nın okunabilirlik ve anlaşılabilirlik düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Buna göre, çalışmanın ilerleyen kısmında alan araştırması ve sonuçları aktarılacaktır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Alan araştırmalarında kullanılan yöntemlerden biri olan anket, 19. yy.'ın ortalarından itibaren Avrupa ve ABD'de kişilerin tutum, davranış özellikleri, eğilimleri, beklentilerini belirleme veya memnuniyet düzeylerini ölçmek için kullanılmaktadır (Arıkan, 2013: 17-18). Bu çalışmada, yüz yüze anket yöntemi kullanılarak Trabzon'da vergi dairesi personelinin ve mükelleflerin algı ve tutumları ölçülmüştür.

Çalışmada alan araştırması iki ayrı anket uygulamasından oluştuğundan her bir anketin evren ve örneklem büyüklüğü ayrı ayrı saptanmıştır. Mükellef grubundaki ana kütle Trabzon'daki gelir vergisi faal mükellefleri ve gelir vergisi stopaj mükellefleridir. Kasım 2019 itibarıyla, Trabzon'daki gelir vergisi faal mükellefi sayısı 15952, gelir vergisi stopaj mükellefleri sayısı ise 21868 olup; ana kütle toplamda 37820'dir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2019a). Örneklem büyüklüğü % 5 hata payı ve % 95 güven aralığında 381 olarak hesaplanmıştır. Rastlantısal örnekleme yöntemiyle mükelleflere dağıtılan 450 anket sonucunda, 419 anket dönüşü olmuş; 394 anketin değerlendirmeye tabi tutulabilecek durumda olduğu görülmüştür. Çalışmanın sadece Trabzon ilini kapsamaması ve mükellef anketinde katılımcıların yalnızca ticari kazanç, ücret ve serbest meslek kazancı sahiplerinden oluşması çalışmanın kısıtları olarak gösterilebilir.

Vergi dairesi personeli grubunda ana kütle Trabzon Vergi Dairesi Başkanlığı, Karadeniz Vergi Dairesi Müdürlüğü ve Hızır Bey Vergi Dairesi Müdürlüğü olarak belirlenmiştir. Ocak 2020 itibarıyla belirlenen ana kütle 200 kişidir. Örneklem büyüklüğü % 5 hata payı ve % 95 güven aralığında 132 olarak hesaplanmıştır. Rastlantısal örnekleme yöntemiyle personele dağıtılan 175 anketten 142 adet geri dönüş alınabilmiş ve 137 anket değerlendirmeye uygun görülmüştür.

Anketler Likert tipi 5'li derecelendirme ölçeğinin kullanıldığı tutum testleri olduğundan ölçeklerin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha ile hesaplanmıştır. Psikoloji ve tutum testleri için güvenilirlik katsayısının 0,70 ve daha yüksek olması güvenilirlik açısından yeterli kabul edilmektedir (Büyükoztürk, 2017: 183). Mükellef anketinde Cronbach Alpha 0,751; personel anketinde 0,797 olarak hesaplanmıştır. Buna göre anketlerin ölçek güvenilirliğine sahip olduğu söylenebilir.

Veriler IBM SPSS V23 ile analiz edilmiştir. Normal dağılıma uygunluk Kolmogorov Smirnov testi ile incelenmiştir. İkili gruba göre nicel değişkenlerin karşılaştırılmasında veriler normal dağılmadığından Mann-Whitney U testi; üç ve üzeri gruba göre nicel değişkenlerin karşılaştırılmasında normal dağılan veriler için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve normal dağılmayan veriler için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları nicel veriler için ortalama $\pm$ standart sapma ve ortanca (minimum [min.] – maksimum [maks.]) şeklinde, kategorik veriler için frekans (yüzde) olarak sunulmuştur. Önem düzeyi $p < 0,05$ alınmıştır.

5. Araştırmanın Bulguları

5.1. Mükelleflere İlişkin Demografik Özellikler

Trabzon'da ankete katılan mükelleflerin mükelleflerin %74,6'sı erkek ve %25,4'ü kadındır. Mükelleflerin % 43,4'ü 31-40, % 27,2'si 41-50, % 16,7'si 18-30, % 10,4'ü 51-60, % 2,3'ü 61 ve üzeri yaş grubunda yer almaktadır. Mükelleflerin %76,4'ü evli, % 22,3'ü bekarlıdır. Eğitim durumuna bakıldığında ise mükelleflerin % 31,5'i lisans, % 26,1'i lise, % 16,8'i ön lisans, % 11,9'u ilkökul-ortaokul, % 9,6'sı yüksek lisans, % 3'ü doktora mezunu olup % 1'i okuyazardır. Gelir türünde ise, mükelleflerin % 67,5'i ücret, % 29,9'u ticari kazanç ve % 2,5'i serbest meslek kazancı elde etmektedir. Mükelleflerin % 37,6'sı 3001-5000 TL, % 31,5'i 2000-3000 TL, % 16,8'i 5001-6000 TL, % 8,6'sı 6001-8000 TL ve % 5,6'sı 8001 TL ve üstü aylık ortalama gelire sahiptir.

5.2. Vergi Dairesi Personeline İlişkin Demografik Özellikler

Trabzon'da ankete katılan vergi dairesi personelinin % 57,7'si erkek ve % 42,3'ü kadındır. Personelin % 27,7'si 51-60, % 24,8'i 31-40, % 21,9'u 22-30, % 21,2'si 41-50 ve % 4,4'ü 61 ve üstü yaş grubunda yer almaktadır. Personelin % 76,6'sı evli, % 20,4'ü bekarlıdır. Eğitim durumuna

bakıldığında personelin % 72,3'ü lisans, % 11,7'si lise, % 10,9'u ön lisans ve % 5,1'i yüksek lisans mezundur. Unvan olarak, personelin % 46'sı memur, % 32,1'i gelir uzmanı, % 18,2'si gelir uzman yardımcısı, % 2,2'si müdür yardımcısı ve % 1,5'i müdür olarak çalışmaktadır. Personelin % 32,1'i 26 ve üstü, % 19'u 1-5, % 9,5'i 6-10, % 8'i 1 yıldan az, % 13,1'i 21-25, % 10,9'u 16-20, % 7,3'ü 11-15 yıl süresince hizmet vermektedir. Personelin % 40,9'u 5001-6000 TL, % 39,4'ü 3001-5000 TL, % 15,3'ü 6001-8000 TL, % 2,9'u 2000-3000 TL ve % 1,5'i 8001 TL ve üstü aylık ortalama gelir elde etmektedir.

5.3. Trabzon'da Vergi Dairesi Personelinin ve Mükellefin Vergi Karmaşıklığı Algısı

Trabzon'da mükellef ve vergi dairesi personelinin vergi karmaşıklığı algısı, "Vergi ile ilgili mevzuat karmaşıktır", "Vergi kanunlarının dili ağırdır", "Vergi mevzuatı sadeleştirilmelidir", "Vergi beyannamelerini hazırlamak için teknik bilgi gerekmektedir", "Vergisel yükümlülükleri açıklayan rehber ve broşürlerin okunması kolaydır" ve "Vergi mevzuatında sık sık değişiklikler yapılmaktadır" önermeleriyle değerlendirilecektir. Bu önermelere ek olarak, vergi karmaşıklığı algısına yönelik olarak mükelleflere "Vergi ile ilgili problemlerimde Serbest Muhasebeci/SMMM'lere ihtiyaç duymaktayım", vergi dairesi personeline ise "İstisna, muafiyet ve indirimler vergi sistemini karmaşık hale getirmektedir" önermeleri verilmiştir.

Türk vergi mevzuatında Arapça ve Eski Türkçe hukuk kavramlarının kullanılmaya devam edilmesi mevzuatı anlaşılabilir kılmakta ve tartışılabilir anlamlar ortaya çıkarabilmektedir. Böylece mükellefler açıklamalar talep edebilmekte, sirküler ve özelge gibi ikincil mevzuata ilişkin kaynaklar artmaktadır. Karmaşık bir görünüm sergileyen Türk vergi mevzuatı daha karmaşık hale gelmektedir. Günümüz Türkçesiyle ifade edilecek kanun maddesi ikincil mevzuatın azalmasını sağlayacaktır. Vergi mevzuatının sadeleştirilmesi, ilan edilen Yeni Ekonomi Programları (2019-2021, 2020-2022, 2021-2023) ve Gelir İdaresi Başkanlığı Stratejik Planı (2019-2023) hedeflerinde gösterilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018b; Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2019; Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020, Gelir İdaresi Başkanlığı, 2019b).

Tablo 4: Vergi ile İlgili Mevzuat Karmaşıktır

	Personel		Mükellef		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	12	8,7	23	5,8	35	6,6
Katılmıyorum	11	8	28	7,1	39	7,3
Fikrim Yok	9	6,6	100	25,4	109	20,5
Katılıyorum	69	50,4	120	30,5	189	35,6
Kesinlikle Katılıyorum	36	26,3	123	31,2	159	29,9

Tablo 4'e göre önermeye, personelin % 8,7'si kesinlikle katılmıyorum, % 8'i katılmıyorum, % 6,6'sı fikrim yok, % 50,4'ü katılıyorum ve % 26,3'ü kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermişken; mükelleflerin % 5,8'i kesinlikle katılmıyorum, % 7,1'i katılmıyorum, % 25,4'ü fikrim yok, % 30,5'i katılıyorum ve % 31,2'si kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, Trabzon'da vergi dairesi personeli ve mükelleflerin büyük çoğunluğunun vergi mevzuatını karmaşık bulduğu söylenebilir.

Tablo 5: Vergi Kanunlarının Dili Ağırdır

	Personel		Mükellef		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	7	5,1	22	5,6	29	5,5
Katılmıyorum	26	19	28	7,1	54	10,2
Fikrim Yok	8	5,8	94	23,9	102	19,2
Katılıyorum	62	45,3	132	33,5	194	36,5
Kesinlikle Katılıyorum	34	24,8	118	29,9	152	28,6

Tablo 5'e göre önermeye, personelin % 5,1'i kesinlikle katılmıyorum, % 19'u katılmıyorum, % 5,8'i fikrim yok, % 45,3'ü katılıyorum ve % 24,8'i kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermişken;

mükelleflerin % 5,6'sı kesinlikle katılmıyorum, % 7,1'i katılmıyorum, % 23,9'u fikrim yok, % 33,5'i katılıyorum ve % 29,9'u kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, Trabzon'da vergi dairesi personeli ve mükelleflerin büyük çoğunluğunun vergi kanunlarını dilinin ağır olduğunu düşündükleri söylenebilir.

Tablo 6: Vergi Mevzuatı Sadeleştirilmelidir

	Personel		Mükellef		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	6	4,4	16	4,1	22	4,1
Katılmıyorum	2	1,5	20	5,1	22	4,1
Fikrim Yok	4	2,9	62	15,7	66	12,4
Katılıyorum	64	46,7	139	35,3	203	38,2
Kesinlikle Katılıyorum	61	44,5	157	39,8	218	41,1

Tablo 6'ya göre önermeye, personelin % 4,4'ü kesinlikle katılmıyorum, % 1,5'i katılmıyorum, % 2,9'u fikrim yok, % 46,7'si katılıyorum ve % 44,5'i kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermişken; mükelleflerin % 4,1'i kesinlikle katılmıyorum, % 5,1'i katılmıyorum, % 15,7'si fikrim yok, % 35,3'ü katılıyorum ve % 39,8'i kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, Trabzon'da vergi dairesi personeli ve mükelleflerin büyük çoğunluğunun vergi mevzuatının sadeleştirilmesi gerektiği düşüncesine sahip olduğu söylenebilir.

Vergi beyannamelerinin hazırlanması, beyannamelerin vergiye ilişkin teknik kavramları içermesi bakımından meslek mensupları dahil mükellefleri zorlayabilmektedir. Teknik kavramlar nedeniyle beyanname hazırlarken mükellefler vergi yardımcılarına ihtiyaç duyabilmekte ve böylece uyum maliyetleri artabilmektedir. Bununla birlikte, eksik beyanname sebebiyle idarenin iş yükü artabilmekte ve devlet vergi kaybına uğrayabilmektedir. Vergi maliyetlerini azaltmak amacıyla Gelir İdaresi Başkanlığı ücret, kira, menkul sermaye iradı ve diğer kazançlara yönelik "Hazır Beyan Sistemi" hazırlayarak mükelleflerin önceden onayına sunan bir sistem geliştirmiştir. Ancak ticari, zirai ve serbest meslek kazançlarında hazır beyan sistemi uygulanmamaktadır.

Yeni Ekonomi Programı (2021-2023)'te, "vergiye gönüllü uyumun ve iş yapma kolaylığının artırılmasına yönelik olarak vergi beyannameleri gözden geçirilerek mükelleflerin ve meslek mensuplarının görüşleri doğrultusunda sadeleştirilmesi"ne yönelik çalışmalar yapılacağı belirtilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020). Personelin ve mükelleflerin, vergi beyannamelerini hazırlarken teknik bilgi gereksinimine dair düşünceleri vergi beyannamelerini hazırlamak için teknik bilgi gerekmektedir önermesiyle ölçülmüştür.

Tablo 7: Vergi Beyannamelerini Hazırlamak İçin Teknik Bilgi Gerekmemektedir

	Personel		Mükellef		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	4	2,9	20	5,1	24	4,5
Katılmıyorum	18	13,1	24	6,1	42	7,9
Fikrim Yok	10	7,3	85	21,6	95	17,9
Katılıyorum	73	53,3	155	39,3	228	42,9
Kesinlikle Katılıyorum	32	23,4	110	27,9	142	26,7

Tablo 7'ye göre önermeye, personelin % 2,9'u kesinlikle katılmıyorum, % 13,1'i katılmıyorum, % 7,3'ü fikrim yok, % 53,3'ü katılıyorum ve % 23,4'ü kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermişken; mükelleflerin % 5,1'i kesinlikle katılmıyorum, % 6,1'i katılmıyorum, % 21,6'sı fikrim yok, % 39,3'ü katılıyorum ve % 27,9'u kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, Trabzon'da vergi dairesi personeli ve mükelleflerin büyük çoğunluğunun vergi beyannamelerini hazırlamak için teknik bilgi gerektiği düşüncesine sahip olduğu söylenebilir.

Gelir İdaresi Başkanlığı, vergisel yükümlülüklerle ilişkin devamlı olarak rehber ve broşürler yayımlamaktadır. Bu rehber ve broşürlerin, Gelir İdaresi Başkanlığı'nın web sitesinde de bulunması mükelleflerin bilgiye daha kolay erişimini sağlamak ve vergi maliyetlerini idare ve mükellef

açısından azaltmaktadır. Ancak, rehber ve broşürlerin okunup anlaşılabilmesi problem olabilmektedir. Öner ve Cural (2019) çalışmasında, gelir vergisi beyanname düzenleme rehberleri ve broşürlerinin okunabilirliğinin düşük olduğunu ve bunların ancak lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip mükellefler tarafından okunabildiğini tespit etmiştir. Çalışmada *vergisel yükümlülükleri açıklayan rehber ve broşürlerin okunması kolaydır* önermesine verilen cevaplar Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8: Vergisel Yükümlülükleri Açıklayan Rehber ve Broşürlerin Okunması Kolaydır

	Personel		Mükellef		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	4	2,9	45	11,4	49	9,2
Katılmıyorum	9	6,6	66	16,8	75	14,1
Fikrim Yok	9	6,6	155	39,3	164	30,9
Katılıyorum	89	64,9	98	24,9	187	35,2
Kesinlikle Katılıyorum	26	18,9	30	7,6	56	10,5

Tablo 8’e göre önermeye, personelin % 2,9’u kesinlikle katılmıyorum, % 6,6’sı katılmıyorum, % 6,6’sı fikrim yok, % 64,9’u katılıyorum ve % 18,9’u kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermişken; mükelleflerin % 11,4’ü kesinlikle katılmıyorum, % 16,8’i katılmıyorum, % 39,3’ü fikrim yok, % 24,9’u katılıyorum ve % 7,6’sı kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, Trabzon’da vergi dairesi personelinin vergisel yükümlülükleri açıklayan rehber ve broşürlerin okunmasının kolay olmadığı düşüncesinde olduğu söylenebilir. Mükellefler için, ankete katılım sağlayanların % 67,5’inin ücret geliri elde etmesi ve stopaj yöntemi ile vergilendirilmesi dolayısıyla vergisel yükümlülükleri açıklayan rehber ve broşürlerle fazla muhatap olmadıklarından *fikrim yok* yanıtını ağırlıklı olarak verdikleri söylenebilir. Vergi mevzuatında sık sık yapılan değişiklikler adaptasyonu zorlaştırmaktadır. Ancak, buradan mevzuatta değişikliklerin yapılmaması anlamı çıkarılmamalıdır. Güncelliğini yitirmiş olan hususlar dönemin şartları göz önüne alınarak ve vergileme ilkelerine bağlı kalınarak değiştirilmelidir. Vergi mevzuatındaki değişimlerin sıklık algısını ölçmek amacıyla *vergi mevzuatında sık sık değişiklikler yapılmaktadır* önermesi yöneltilmiştir.

Tablo 9: Vergi Mevzuatında Sık Sık Değişiklikler Yapılmaktadır

	Personel		Mükellef		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	8	5,8	21	5,3	29	5,5
Katılmıyorum	7	5,1	22	5,5	29	5,5
Fikrim Yok	3	2,2	114	28,9	117	22
Katılıyorum	82	59,9	127	32,2	209	39,3
Kesinlikle Katılıyorum	37	27	110	27,9	147	27,7

Tablo 9’a göre önermeye, personelin % 5,8’i kesinlikle katılmıyorum, % 5,1’i katılmıyorum, % 2,2’si fikrim yok, % 59,9’u katılıyorum ve % 27’si kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermişken; mükelleflerin % 5,3’ü kesinlikle katılmıyorum, % 5,5’i katılmıyorum, % 28,9’u fikrim yok, % 32,2’si katılıyorum ve % 27,9’u kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, Trabzon’da vergi dairesi personelinin ve mükelleflerin büyük çoğunluğunun vergi mevzuatında sıklıkla değişiklik yapıldığını düşündüğü söylenebilir.

Vergi karmaşıklığının artmasıyla birlikte mükellefler vergi yardımcılarına daha çok ihtiyaç duymaktadır. Özellikle kendi işinde çalışan, yüksek gelir sahibi, yaşlı ve daha karışık bir vergi beyanamesi hazırlamak durumunda olan mükellefler daha çok yardım almaktadır (Tunçer, 2005: 226). Mükelleflerin vergisel problemlerinde vergi yardımcılarına ne ölçüde ihtiyaç duyduklarını değerlendirmek amacıyla *Vergi ile ilgili problemlerimde Serbest Muhasebeci/SMMM'lere ihtiyaç duymaktayım* önermesi verilmiştir.

Tablo 10’a göre önermeye, mükelleflerin % 6,3’ü kesinlikle katılmıyorum, % 10,9’u katılmıyorum, % 23,9’u fikrim yok, % 23,9’u katılıyorum ve % 35’i kesinlikle katılıyorum cevaplarını

vermiştir. Mükelleflerin büyük çoğunluğu vergisel işlemlerle ilgili problemlerde vergi yardımcılarında ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Buna göre, Trabzon'da mükelleflerin büyük çoğunluğu vergi ile ilgili problemlerinde vergi yardımcılarında ihtiyaç duymaktadır.

Tablo 10: Vergi İle İlgili Problemlerimde Serbest Muhasebeci/SMMM'lere İhtiyaç Duymaktayım

	Mükellef	
	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	25	6,3
Katılmıyorum	43	10,9
Fikrim Yok	94	23,9
Katılıyorum	94	23,9
Kesinlikle Katılıyorum	138	35
TOPLAM	394	100

İstisna, muafiyet ve indirimlerin kapsamının çok geniş tutulması, vergilemede genellik ilkesini zedelemekle birlikte vergi sistemini karmaşıklaştıran en önemli faktörlerdendir. Türk vergi sisteminde çok sayıda vergi harcaması bulunmaktadır. 11. Kalkınma Planı, Yeni Ekonomi Programı (2019-2021), Yeni Ekonomi Programı (2020-2022) ve Yeni Ekonomi Programı (2021-2023)'te vergi adaletini sağlamak için etkin olmayan istisna, muafiyet ve indirimlerin kaldırılarak vergi tabanının genişletilmesi ve vergi sisteminin sadeleştirilmesi temel hedef olarak yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019; Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018b; Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2019, Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020).

Vergisel işlemlerle ve vergi mevzuatıyla doğrudan bağlantılı olan vergi personelinin, vergi harcamalarının vergi sistemini karmaşıklaştırdığı hakkındaki düşünceleri *istisna, muafiyet ve indirimler vergi sistemini karmaşık hale getirmektedir* önermesiyle ölçülmeye çalışılmıştır.

Tablo 11: İstisna, Muafiyet ve İndirimler Vergi Sistemini Karmaşık Hale Getirmektedir

	Vergi Dairesi Personeli	
	n	%
Kesinlikle Katılmıyorum	9	6,6
Katılmıyorum	25	18,2
Fikrim Yok	7	5,1
Katılıyorum	70	51,1
Kesinlikle Katılıyorum	26	19
TOPLAM	137	100

Tablo 11'e göre önermeye, personelin % 6,6'sı kesinlikle katılmıyorum, % 18,2'si katılmıyorum, % 5,1'i fikrim yok, % 51,1'i katılıyorum ve % 19'u kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermiştir. Buna göre, Trabzon'da vergi dairesi personelinin büyük çoğunluğu vergi harcamalarının vergi sistemini karmaşıklaştırdığını düşünmektedir.

Çalışmada mükelleflerin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir türü ve aylık ortalama gelire göre vergi karmaşıklığı hakkındaki düşüncelerine ilişkin karşılaştırmalar sonucunda aşağıdaki bulgulara erişilmiştir.

Tablo 12'ye göre, mükelleflerin vergi karmaşıklığı hakkındaki düşüncelerine ilişkin puanlarında yaş grupları ve gelir türüne göre istatistiki olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna karşın; cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve aylık ortalama gelire göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Yaş gruplarına göre mükelleflerin vergi karmaşıklığı hakkındaki düşünceleri puanının dağılımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var olup, $p = 0,023$ 'tür ($p < 0,05$). 18-30 yaş grubunun ortancası 24, 31-40 grubunun ortancası 26, 41-50 grubunun ortancası 26, 51-60 grubunun ortancası 27, 61 ve üzeri yaş grubunun ortancası ise 26 olarak elde edilmiştir. Buna göre, 51-60 yaş grubunun diğer tüm yaş gruplarına göre vergi karmaşıklığı algısı fazladır.

Gelir türüne göre mükelleflerin vergi karmaşıklığı hakkındaki düşünceleri puanının dağılımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var olup, $p=0,024$ 'tür ($p<0,05$). Ticari kazanç ortalaması 26,39, ücret ortalaması 25,5 ve serbest meslek ortalaması 24 olarak elde edilmiştir. Buna göre, ticari kazanç sahiplerinin ücret ve serbest meslek kazancı geliri elde edenlere göre vergi karmaşıklığı algısı daha fazladır.

Tablo 12: Demografik Özelliklere Göre Mükelleflerin Vergi Karmaşıklığı Hakkındaki Puanlarının Karşılaştırılması

	Ort. ± Standart Sapma	Ort. (Min. – Maks.)	Test İstatistiği	p
Cinsiyet				
Kadın	25,1 ± 4,73	25 (7 - 35)	U=16381,5	0,087
Erkek	25,94 ± 4,8	26 (10 - 35)		
Yaş				
18-30	24,35 ± 4,73	24 (13 - 35) ^a	$\chi^2=11,349$	0,023
31-40	25,7 ± 4,78	26 (10 - 35) ^{ab}		
41-50	26,28 ± 4,54	26 (7 - 35) ^b		
51-60	26,63 ± 5,31	27 (10 - 35) ^b		
61 ve üzeri	25,56 ± 4,56	26 (18 - 32) ^{ab}		
Medeni Durum				
Evli	25,99 ± 4,77	26 (10 - 35)	F=1,804	0,212
Bekar	24,98 ± 4,41	25 (10 - 35)		
Diğer	23 ± 9,92	26 (7 - 33)		
Eğitim Durumu				
Okur yazar	23,75 ± 4,03	24 (19 - 28)	$\chi^2=5,859$	0,439
İlkokul-Ortaokul	25,45 ± 6,04	26 (10 - 35)		
Lise	26,12 ± 4,76	26 (11 - 35)		
Ön lisans	25,68 ± 4,98	25 (13 - 35)		
Lisans	25,56 ± 4,48	25,5 (7 - 35)		
Yüksek lisans	26,45 ± 4,3	26 (17 - 35)		
Doktora	23,75 ± 3,17	23,5 (19 - 30)		
Gelir Türü				
Ticari kazanç	26,39 ± 4,87 ^b	27 (10 - 35)	F=4,248	0,024
Ücret	25,5 ± 4,8 ^{ab}	25 (7 - 35)		
Serbest meslek kazancı	24 ± 2,16 ^a	24 (20 - 28)		
Aylık Ortalama Gelir				
2000-3000	25,59 ± 5,23	26 (10 - 35)	F=0,681	0,605
3001-5000	25,53 ± 4,75	26 (7 - 35)		
5001-6000	26,38 ± 3,61	26 (19 - 35)		
6001-8000	26,32 ± 5,14	25 (16 - 35)		
8001 ve üstü	24,91 ± 5,14	25,5 (13 - 33)		

Not: a-b: Aynı harfe sahip gruplar arasında fark yoktur.

6. Sonuç

Çalışmanın amacı Trabzon'da vergi dairesi personeli ve mükelleflerin vergi karmaşıklığı algısını tespit etmektir. Bu bağlamda, Trabzon'da mükellef ve vergi dairesi personelinin vergi mevzuatını karmaşık bulduğu ve sadeleştirilmesi gerektiği, vergi kanunlarının dilinin ağır olduğu, vergi mevzuatında sık sık değişiklikler yapıldığı düşüncesinde olduğu söylenebilir. Vergi karmaşıklığını önleme amacıyla Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde Gelir İdaresi Başkanlığı ile koordineli çalışacak maliye, vergi hukuku, dil uzmanları ve akademisyenlerden oluşan bir Vergi Basitleştirme Ofisi kurulabilir. Vergi Basitleştirme Ofisi'nde mevzuatın özüne müdahale edilmeden dil ve anlatım yönünden incelemeler yapılabilir. Ofis, anlaşılabilirlik açısından mükelleflere yönelik anketler düzenleyebilir ve sonuçları rapor edebilir (Aydoğdu Bozdağ, 2021: 211). Trabzon'da vergi dairesi personeli, vergi beyannamelerinin hazırlanması için teknik bilgi gerektiğini ve vergisel yükümlülükleri yerine getirmek için hazırlanan rehber ve broşürlerin okunmasının kolay olmadığını

düşünmektedir. Özellikle vergiyle ilgili meslek sahibi olan vergi dairesi personelinin bu doğrultuda fikir beyan ediyor olması dikkat çekicidir. Mükelleflerin vergisel yükümlülüklerini yerine getirmesi için vergi yardımcılarına ihtiyaç duyması vergi karmaşıklığının sonucu olmakla birlikte, bu durum vergi yardımcılarının mükellefler ve vergi sistemi için önemini de ifade etmektedir. Böylece, vergi idaresi-vergi yardımcıları ilişkilerinin geliştirilmesi faydalı olabilecektir. Ayrıca, vergi dairesi personeli vergi harcamalarının vergi sistemini karmaşıklaştırdığı düşüncesindedir. Vergi harcamaları tekrar gözden geçirilerek ve verimsiz vergi harcamaları sistemden kaldırılarak vergi karmaşıklığının önüne geçilebilir.

Çalışmada, Trabzon'da mükelleflerin demografik özelliklerine göre vergi karmaşıklığı düşünceleri karşılaştırılmıştır. Buna göre, ticari kazanç sahibi mükelleflerin ücret ve serbest meslek kazancı geliri elde eden mükelleflere göre vergi karmaşıklığı algısının daha yüksek; 51-60 yaş grubu mükelleflerin diğer yaş grubu mükelleflere göre vergi karmaşıklığı algısının daha yüksek olduğu bulgularına erişilmiştir. Mükelleflerin diğer demografik özelliklerine göre vergi karmaşıklığı hakkındaki düşüncelerinde istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2017). Anayasal İktisat ve Vergilemede Hukuki Güvenlik İlkesi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 101-116.
- Alp, B. ve Töngür, Ü. (2018). Vergi Dairesi Başkanlığı Çalışanlarının Vergi Algıları: Antalya Örneği. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 38, 151-172.
- American Institute of Certified Public Accountants. (2002). Guiding Principles of Tax Simplification. Erişim Adresi <https://www.aicpa.org/Advocacy/Tax/DownloadableDocuments/TPCS%202%20-%20principles%20for%20tax%20simplification.pdf>.
- Arıkan, R. (2013). *Anketler ve Anket Soruları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Arslan, C. B. (2020). Vergilemede Açıklık ve Basitlik İlkesi: Kurumlar Vergisi Kanunu'nun Okunabilirlik Düzeyine İlişkin Bir İnceleme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 687-695.
- Bakkal, U. (2013). *Vergiye Uyum Çerçevesinde Karmaşık Vergi Sistemleri Teorik Bir Analiz*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Bozdağ Aydoğdu, C. (2021). Türk Gelir İdaresi'nin Etkinliğinin İncelenmesi: Trabzon İlinde Mükellef ve Vergi Dairesi Personelinin Algı ve Tutumlarının Ölçümü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Budak, T. ve James, S. (2018). The Level of Tax Complexity: A Comparative Analysis Between the U.K. and Turkey Based on the OTS Index, (January-February). *International Tax Journal*, 27-40.
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı (23. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cansız, H. (2015). Defterdarlık Çalışanlarının Vergi Algıları: Afyonkarahisar Örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), 433-450.
- Cooper, G. S. (1993). Themes and Issues In Tax Simplification. *Australian Tax Forum*, 10(4), 417-460.
- Çevik, S. (2013). *Küresel Ekonomide Uluslararası Vergileme: Yapısı, Ekonomi Politikası ve Ülkeler Arası İşbirliği*. Konya: Palet Yayınları.
- Evans, C. ve Tran-Nam, B. (2013). Towards the Development of a Tax System Complexity Index. *Australian School of Business Research Paper TABL 1001*.

- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2019a). İstatistikler-2019 Yılı. Erişim Adresi https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/20191.htm.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2019b). Gelir İdaresi Başkanlığı Stratejik Plan (2019-2023). Erişim Adresi https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/stratejikplan_2019_2023.pdf.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2021). 2021 Yılı Vergi Harcamaları Raporu. Erişim Adresi https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/Vergi_Harcamaları_Raporu/Vergi_Harcamaları_Raporu_2021.pdf.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2022). 2021 Faaliyet Raporu. Erişim Adresi https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2021/2021_faaliyet_raporu_4.pdf.
- Karabacak, Y. (2013). Türk Vergi Kanunlarının Karmaşıklık Düzeyinin Ölçümü Üzerine Bir Deneme. *Maliye Dergisi*, 165, 38-53.
- McCaffery, E. J. (1990). The Holy Grail of Tax Simplification. *Wisconsin Law Review*, (5), 1267-1322.
- Oliver, T. ve Bartley, S. (2005). Tax System Complexity and Compliance Costs - Some Theoretical Considerations. *Economic Roundup*, (3), 53-68.
- Öner, S. ve Cural, M. (2019). Vergi Karmaşıklığı: Gelir Vergisi Kanunu, Gelir Vergisi Beyanname Düzenleme Rehberleri ve Beyan Broşürlerinin Okunabilirliği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 99-114.
- Özer, L. (2009). *Vergilemede Global Eğilimler*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Özgün, Z. Ve Yüksel, C. (2018). Mersin’de Vergi Mükelleflerinin Vergi Algısı, Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Düzeyinin Ölçülmesi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü E-Dergi*, 1(2), 33-48.
- Paying Taxes. (2020). Erişim Adresi <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020/overall-ranking-and-data-tables.html>.
- Pwc. (2018). Paying Taxes 2018. Erişim Adresi https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf.
- Saygın, Ö., Sandalcı, U. ve Sandalcı, İ. (2019). Vergi Sistemi Karmaşıklığının Vergi Uyumu Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Vergi Sorunları Dergisi*, 42(366), 144 - 162.
- Slemrod, J. (1989). Complexity, Compliance Costs and Tax Evasion. J. A. Roth vd. (Ed.), *Taxpayer Compliance: Social Science Perspectives*, içinde (156-181), Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2013). *Vergi Hukuku (Genel Hükümler) (4.Baskı)*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Tax Complexity Index. (2020). Erişim Adresi <https://www.taxcomplexity.org>.
- Taytak, M. (2016). Vergi Kültürünü Belirleyen Faktörler ve Mükelleflerin Demografik Özelliklerinin Vergi Kültürü Üzerindeki Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1933-1957.
- TMF Group. (2022). Global Business Complexity Index 2022. Erişim Adresi <https://www.tmf-group.com/en/news-insights/publications/2022/global-business-complexity-index/>.
- Tunçer, M. (2005). Vergi Yardımcılarının Vergi Uyumuna Etkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 217-228.

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). 11. Kalkınma Planı (2019-2023). Erişim Adresi https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2018a). Vergi Harcamaları Raporu 2018. Erişim Adresi https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Vergi-Harcamalar_-Raporu-2018.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2018b). Yeni Ekonomi Programı (2019-2021): Dengelenme-Disiplin-Değişim. Erişim Adresi <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/10/Yeni-Ekonomi-Program%C4%B1-2019-2021.pdf>.
- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2019). Yeni Ekonomi Programı (2020-2022): Değişim Başlıyor. Erişim Adresi <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/10/Yeni-Ekonomi-Program%C4%B1-2020-2022.pdf>.
- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2020). Yeni Ekonomi Programı (2021-2023): Yeni Dengelenme, Yeni Normal, Yeni Ekonomi. Erişim Adresi <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/10/Yeni-Ekonomi-Program%C4%B1-2021-2023-2.pdf>.
- Uyanık, A. (2019). Vergi Bilinci ve Vergiye Gönüllü Uyumun Vergi Gelirlerine Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 177, 354-386.
- Yelman, E. (2021). Vergi Karmaşıklığı Bağlamında Türkiye'de Harcama Vergilerinin Okunabilirlik Analizi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 145-165.
- Yeni Özelgeler. (t.y.). Erişim Adresi <https://www.verginet.net/dtt/7/YeniOzelgeler.aspx>.
- World Bank (2009). *A Handbook for Tax Simplification*. Investment Climate Advisory Services of the World Bank Group.

TAX ADMINISTRATION EMPLOYEES' AND TAXPAYERS' TAX COMPLEXITY PERCEPTION: TRABZON PROVINCE

Extended Abstract

Aim: The aim of this study is to measure tax complexity perception of tax office employees in Trabzon and to propose solutions to tax complexity problem.

Method(s): In this study, questionnaires were applied to tax office employees and taxpayer group to measure the perception of tax complexity in Trabzon. Questionnaires were formed using a 5-point Likert Scale. Then, the population and sample size of each questionnaire were determined. The population of the questionnaire applied to the tax office employees was determined as 200, the sample was 132 and 137 questionnaires were conducted. The population of the questionnaire applied to the taxpayers was determined as 37820, the sample was 381 and 394 questionnaires were conducted. Questionnaires were distributed to the participants by accidental sampling method. The reliability co-efficient of the scales was calculated with Cronbach Alpha. The reliability coefficient of the questionnaire applied to tax office employees was 0.797; the reliability coefficient of the questionnaire applied to taxpayers was calculated as 0.751. Since the reliability coefficients of the questionnaires are above 0.7, it can be said that the questionnaires have scale reliability. The data of the questionnaires were analyzed with IBM SPSS V23. The Mann-Whitney U test was used as the data were not normally distributed in the comparison of quantitative variables according to the two groups. In the comparison of quantitative variables according to three or more groups, ANOVA was used for normally distributed data and Kruskal Wallis test was used for data that were not normally distributed. Significance level was taken as $p < 0.05$. As the limitations of the study, it can be stated that in the questionnaire made to the taxpayers, the participants only consist of those who earn commercial income, wages and self-employment, not involved all earnings and income holders and the study is limited to the province of Trabzon.

Findings: The findings of the study will be given by evaluating the frequency distribution of the answers given to the questionnaires and comparing the tax complexity considerations according to the demographic characteristics of the taxpayer group. Accordingly, it can be said that the vast majority of tax office employees and taxpayers in Trabzon think that the tax legislation is complex, the language of the tax laws is hard to understand, the tax legislation should be simplified, technical knowledge is required to prepare tax returns and tax legislation frequently changes. In addition, while a significant portion of tax office employees stated that guides and brochures for explaining tax liabilities were not easy to read, the majority of taxpayers stated that they had no idea about this proposition. The most important reason for this is that 67.5 % of the taxpayers who participated in the survey earned wage income. Since those who earn wage income are taxed with the withholding method, they do not deal with tax guides and brochures much. In addition, a significant portion of tax office employees in Trabzon think that tax expenditures complicate the tax system. The vast majority of taxpayers in Trabzon stated that they needed tax practitioners in their tax-related problems. Then, in the study in which taxpayers' thoughts on tax complexity were compared according to demographic characteristics, a statistically significant difference was found according to age groups and income type ($p < 0.05$). Statistically significant difference wasn't found according to gender, marital status, education level and monthly average income ($p > 0.05$). Accordingly, the 51-60 age group has a higher perception of tax complexity compared to all other age groups. On the other hand, taxpayes who have commercial income have a higher perception of tax complexity than those who earn wages and self-employment income.

Conclusion: According to the findings of the study, it can be said that the tax complexity perception of tax office employees and taxpayers is high in Trabzon. Accordingly, as in the 11th Development Plan and New Economy Programs, tax legislation should be simplified and ineffective tax expenditures should be abolished. The Tax Simplification Office which consists of public finance,

law and Turkish language experts can be established under the Ministry of Treasury and Finance or the Revenue Administration, especially for simplifying of tax legislation. Thus, tax complexity can be reduced by simplifying Turkish tax legislation.